

3 KRONIKA 43

1995

časopis za slovensko krajevno zgodovino



43
1995

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO KOČEVSKO



IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor :

dr. Marjan Drnovšek, dr. Tone Ferenc, dr. Ferdo
Gestrin, dr. Stane Granda (odgovorni urednik), dr.
Olga Janša-Zorn, Janez Kopač, dr. Božo Otorepec,
Peter Stres, Kristina Šamperl-Purg, dr. Zmago Šmitek,
dr. Sergij Vilfan, dr. Peter Vodopivec, dr. Maja
Žvanut, dr. Aleš Gabrič, dr. Janez Cvirn (glavni
urednik)

Prevodi :

Katarina Kobilica - angleščina
Niko Hudelja - nemščina

Bibliografska obdelava :

Branko Goropevšek

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino,
Aškerčeva 2, 61000 Ljubljana, tel. 061 17 69 210

Sofinansirata :

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike
Slovenije in Ministrstvo za kulturo Republike
Slovenije

Računalniški prelom :

MEDIT d.o.o.

Tisk :

Skušek

Na naslovni strani :

Razglednica Kočevja (1909)
(zbirka Ludwiga Krena)

Na podlagi mnenja Ministrstva za znanost in tehnologijo RS
štev. 415-4/92 z dne 5. 3. 1992 gre za proizvod, od katerega se
plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni
številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 5/92)



KAZALO

Ludwig Kren :	Kočevska 600 let nemški jezikovni otok	1
Adam Lucijan :	Donese k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem	7
Stanislav Južnič :	Južna meja "Kočevskega otoka" v 15. in 16. stoletju	14
Stane Granda :	Politične razmere na Kočevskem v letu 1848	23
Vanda Trdan :	Rdeči in črni. Državnozbornske volitve leta 1907 na Kočevskem	38
Bojan Balkovec :	"Ta sklep mora biti vsakemu Kočevarju svetinja..." Parlamentarne volitve na Kočevskem med obema vojnama	44
Tone Ferenc :	Problemi ponovne poselitve Kočevske med vojno	49
Mitja Ferenc :	Štetje prebivalstva in hiš 15. junija 1945 na območju okrajnega izvršnega ljudskega odbora v Kočevju	69
Marija Lackner Kundegraber :	Etnografske značilnosti na nekdanjem Kočevskem nemškem jezikovnem otoku	76
Gojko Zupan :	Endemitska umetnost na Kočevskem Cerkve in genius loci	85
Alojz Cindrič :	Kočevski študenti na Dunajski univerzi (1365-1917)	95
Petra Svoljšak :	Neodvisna kočevska republika	104
Ludwig Kren :	"Sosedu, zdaj smo berači" Korespondenca iz usodnih dni preselitve	109
	Seznam krajev in občin okrajnega glavarstva Kočevje leta 1900.....	112

Ludwig Kren*



Kočevska

600 let nemški jezikovni otok

"Rojstna listina" kočevskega nemškega jezikovnega otoka sega v leto 1339, podpisal pa jo je (1. septembra) oglejski patriarh Bertrand. V njej je dovolil grofu Ottu Ortenburžanu, da nastavi pri kapelici Sv. Jerneja, ki jo je le-ta sezidal pri svoji podeželski pristavi ("villa tua in Moswald")¹, kaplana. Tamošnjim prebivalcem, katerim je obisk svete maše v oddaljeni farni cerkvi - brez dvoma je to prafarna cerkev Sv. Štefana v Ribnici - otežkočen, naj kaplan bere maše, jim deli zakramente in jih tudi pokoplje.

Bolj obširna in informativna je listina, ki jo je podpisal patriarh Ludvik della Torre v Vidmu 1. maja 1363. Listina izrecno navaja, da so se na območju farne cerkve sv. Štefana v Ribnici ("in Reiffniz") naselili ljudje v "ne malem številu" in to na področju, ki je bilo dotedaj nenaseljeno in neobdelano. To ljudstvo si je zgradilo domove in je začelo v teh bivših gozdovih s poljedelstvom. V zahvalo Bogu in Devici Mariji, pa tudi v tolažbo tega ljudstva in njegovih potomcev so bile zgrajene cerkve "in Gotsche, Pölan, Costel, Ossiwniz et Goteniz"... Pomen te listine leži med drugim v tem, da navede naselitev na dotedaj neobljudenem področju in da omeni izrecno krajevna imena, ki so uradno veljala do konca habsburške monarhije 1918: Gotsche (Gottschée), in Goteniz

(Göttenitz).

Leta 1339 ena cerkev - in to kapelica - 44 let pozneje pa že 5 cerkev, so dejstva, ki brez dvoma vzbujajo pozornost. Vendar je treba dodati, da trditve Valvasorja², češ da je cesar Karel IV. (1347-1378) predal grofu Frideriku Ortenburškemu (bratu zgoraj navedenega Otona in vicedom bamberskih škofov) 300 uporniških Frankov in Türlinžanov z družinami, namesto da bi jih za upornost drugače kaznoval, kot podložnike, dozdej ni bilo mogoče verificirati. Tudi dialektologi, katerih mnenje je treba zaradi pomanjkanja ustreznih listin posebno upoštevati, se strinjajo v enem: narečje Kočevarjev je v glavnem bavarskega izvora in meri na avstrijsko Zgornjo Koroško oziroma na Vzhodno Tirolsko, torej na območja, kjer so imeli Ortenburžani posestva. (Naj omenim v zvezi s tem le njihov grad Ortenburg pri mestu Spittal ob Dravi, ki je danes razvalina). Valvasor se ukvarja s Kočevsko in Kočevarji na več mestih svoje Slave. Glede njihovega jezika meni, da govorijo vsi nemško, a precej grobo, kot kmetje na Frankovskem (reden alle Teutsch; doch ziemlich grob / wie in Francken die Bauren...). Da govorijo Kočevarji nemško, potrjuje tudi cerkveni vir: beograjski škof Albert Rendjic (sedež v Smederevu), ki je bil imenovan za vizitatorja Uskokov ob meji Kranjske, kot gmotno podlago pa mu je cesar Ferdinand II. (1619-1637) podaril župnijo Kočevje. V potrjevalni listini z 28. maja 1629 namreč zahteva Vatikan od vizitatorja in imetnika župnije, da je treba tam nastaviti kaplane, ki obvladajo nemščino ("lingua teuthonica")³.

Brez dvoma, "veliki gozd na jugozahodu Kranjske" je stopil v luč zgodovine. Toda ne ta gozd, ampak predvsem kraška tla in pomanjkanje vode so otežkočili obdelovanje zemlje in povečanje grude z naraščajočim številom prebivalcev. Krajevna imena: Suhi Potok (Durnbach), Beli Kamen (Weissenstein), Rdeči Kamen (Rotenstein) in Pokštajn (Pockstein) nazorno ponazarjajo nerodovitno grudo, imena Hrib (Büchel), Tanci Vrh (Tanz-

* Avtor prispevka Ludwig Kren se je rodil 17. decembra 1920 v Stari Cerkvi na Kočevskem. Po končani realni gimnaziji v Kočevju je kot pripadnik nemške manjšine Kočevarjev nadaljeval študij na Privatnem nemškem učiteljskišću ("sa pravom javnosti") v Novem Vrbasu, po izbruhu vojne pa je v šolskem letu 1941/42 študij nadaljeval na učiteljskišću v Gradcu (ekspozitura Wagna-Leibnitz). Od aprila 1942 do aprila 1944 je služboval kot učitelj v naselitvenem območju Kočevarjev (Velika Dolina pri Brežicah), potem pa je bil mobiliziran v nemško vojsko. Po vrnitvi iz ujetništva je bil, ker ni mel državljanstva, provizorično nameščen za učitelja v občini Slovenji Plajberk (Windisch Bleiberg), kasneje pa je služboval kot predmetni učitelj (in ravnatelj) na glavnih šolah v Borovljah (Ferlach) in Celovcu (Klagenfurt). Kot pisec člankov ali urednik je sodeloval pri številnih publikacijah o zgodovini in kulturi Kočevarjev, ki so jih izdajale zveze rojakov iz Kočevske v Avstriji in Nemčiji. Od marca 1971 je urednik mesečnika Gottscheer Zeitung. Živi v Žihpoljah (Maria Rain) blizu Celovca.

¹ Priporočljivo je vzeti "Moswald" kot ledinsko ime, znansveno neoporečno je istovetiti Moswald z današnjim delom mesta Kočevje - Mahovnik.

² Prim. Valvasor, Die Ehre des Herzogtums Krain, III., str. 194.

³ Prim. Wilhelm Baum, Deutsche und Slowenen in Krain, Klagenfurt 1981, str. 127.

bübel), Bukova Gora (Buchberg), Pugled (Hohenberg, t. j. "Visoka gora") pa naselbine na obronkih. Nedvomno je del krajevnih imen slovenskega izvora, tako samo mesto, v pečatu iz leta 1471 navedeno kot Kotschew (torej Kočev). In Burkard Zink navede v svoji kroniki, da je leta 1407 prišel iz mesta Memingen k stricu, ki je bil župnik v vasi "an der Riegg... ain groß schön dorf..." (torej "ob reki... velika lepa vas..."), brez dvoma v današnji Kočevski Reki.

Usodno zarezo v življenju nemškega življa na Kočevskem predstavlja izid prve svetovne vojne. Sicer je govornik Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu dr. Anton Korošec v Majniški deklaraciji⁴ zahteval združitev vseh področij, kjer živijo Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno, svobodno, na demokratičnih principih zgrajeno državo pod žezlom Habsburžabov (30. maja 1917). Toda že 20. julija 1917 so na otoku Krfu zbrani odposlanci v deklaraciji zahtevali ustanovitev jugoslovanske države, kjer naj bi vsi narodi južnih Slovanov živeli popolnoma enakopravni pod žezlom Karadjordjevičev. In manifest ameriškega predsednika Wilsona, objavljen 8. januarja 1918, je v točki 10 zahteval, da je treba narodom Avstro-Ogrske odpreti vse možnosti za popolnoma svoboden razvoj. Ta točka je bil jasen namig, da za to državo ni več prostora v Evropi! Reprezentantje mest z nemško večino na takratnem južnem Štajerskem, npr. Brežic, Celja, Maribora in Ptuja, so se zoperstavili tej zahtevi⁵. Tako duhovništvo Kočevske kot tudi zastopstvo občine se je uvrstilo v krog tistih, ki so zagovarjali nadaljnji obstoj monarhije⁶. Nadvse pomemben dokument v vrsti vseh teh prizadevanj je bil manifest "Gottscheerland", ki ga je izdal Nemški Narodni svet Kočevske 1918. Že 1. decembra 1918 je proklamiral Aleksander Karadjordjevič kot regent zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev; Avstro-Ogrska, država Habsburžanov, je postala zgodovina...

Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev je s 1. januarjem 1919 iz služb odpustilo vse uradnike nemškega pokolenja⁶. V najkrajšem času je bilo visoko razvito nemško šolstvo v Sloveniji uničeno⁷. In "zemljiška reforma" - to se pravi razlastitev - je zadela predvsem nemške veleposestnike. Nič čudnega, če je Ivan Mohorič⁸ menil, da je zemljiška

reforma pomembna tudi v narodnostnem oziru, saj da je z razlastitvijo zemlje vpliv tujih fevdalcev (v tem primeru Auerspergov) dokončno uničen, hkrati pa je odvzeta germanizaciji na Kočevskem materialna podlaga⁹.

Svetle trenutke v tem vzdušju psihičnega in fizičnega terorja¹⁰ ter nezaupanja predstavljajo poizkusi, kako bi nemški manjšini v Jugoslaviji kot slovenski manjšini v Avstriji olajšali kulturno dejavnost na podlagi reciprocitete. Tozadevne iniciative so izšle od predstavnikov nemške manjšine v beograjski Skupščini¹¹. Prvi tovrsten poizkus se je leta 1929 izjalovil, toda v tridesetih letih so predstavniki kočevskih Nemcev navezali stike s predstavniki Slovencev in vladnih krogov na Koroškem, prav tako z uradnimi krogi Slovenije in centralne vlade v Beogradu¹². A iz Beograda ni bilo odziva, kakor tudi že poprej ne iz Ljubljane.

S priključitvijo Avstrije v marcu 1938 je postal sosed Jugoslavije nemški rajh. Priključitev je bila dogodek, ki je našel v Jugoslaviji polno razumevanja. Med obema državama je vladalo prijateljsko razmerje, naloga mladine obeh držav pa naj bi bila, to prijateljsko razmerje ohraniti...¹³

Hitler je 6. oktobra 1939 pred nemškim parlamentom napovedal "nov red v etnografskih razmerah v Evropi", bolj jasne meje pa je mislil doseči s preseljevanjem narodnosti. To je precej vznemirilo nemške skupine, ki so živlele izven meja Nemčije, brez dvoma tudi Kočevarje. Toda odgovorni so jasno spregovorili: Mi Kočevarji ne vidimo nobenega povoda, da bi zapustili to, kar smo podedovali od prednikov. Verujemo v obstanek te domovine, v kateri nismo nobeni "prišleki", ker gledamo na 600 let bivanja na Kočevskem¹⁴.

Po kapitulaciji Jugoslavije in konferenci zmagovalcev na Dunaju (20. aprila 1941) je južni del Slovenije, približno 45 km², okupirala Italija. Tudi "kočevska deželica" je prišla pod italijansko nadoblast. "Kočevski Nemci - nemški most na Jadran!", geslo, ki so ga tako nemški kot slovenski prenapetneži radi zlorabljali v medsebojnih očitanih, se

⁴ Prim. Gottscheer Bote, 4. 6. 1918; odgovarjajočo opombo v tem smislu najdemo tudi v (pol)uradni Laibacher Zeitung 8. januarja 1918, kjer se ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar protivi tej zamisli.

⁵ Prim. Gottscheer Bote, 4. 4. in 4. 6. 1918.

⁶ Prim. odlok 202 centralne vlade SHS z 12. decembra 1918.

⁷ Prim. H. U. Wehler, Nationalitätenpolitik in Jugoslawien, Göttingen, 1980, str. 23.

⁸ Ivan Mohorič, Entwicklung der Gottscheer Wälder (übersetzt aus dem Slowenischen von Ernst Stalzer und Wilhelm Lampeter), Gottscheer Landsmannschaft in

Deutschland.

⁹ Za posamezne ukrepe uradnih organov oziroma ustanov Kraljestva SHS, poznejše Kraljevine Jugoslavije, proti nemškemu življu, t.j. proti jugoslovanskim državljanom nemške narodnosti, se dobijo dokazila med drugim v Državnem arhivu Avstrijske republike na Dunaju (Österreichisches Staatsarchiv, Wien), n.pr. karton 707, stran 641, in naprej. V glavnem so to poročila diplomatskega predstavništva.

¹⁰ Prav tam, str. 164.

¹¹ Prav tam, str. 168.

¹² Prim. Spomenica vodstva Kočevskih Nemcev ministrskemu predsedniku Stojadinoviću z dne 28. avgusta 1937, v: Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, f. 142.

¹³ Tako ministrski predsednik dr. Stojadinović, glej Gottscheer Kalender 1939, stran 69.

¹⁴ Prim. Gottscheer Kalender 1941, stran 114.

je razblinilo kot mehur. Tako kot južne Tirolce je Hitler tudi Kočevarje žrtvoval zavezniku Musso-liniju. To pa ga ni oviralo, da je 26. aprila 1941 v Mariboru trem odgovornim predstavnikom Kočevarjev zatrdil, kako da sta usoda in bodočnost te nemške narodnostne skupine v okviru nemškega rajha zagotovljeni.

Kočevarji so se torej morali odločiti: ali živeti - kot manjšina - pod Italijo ali se preseliti! Proti Italiji so predvsem pri starejših ljudeh govorila čustva, saj je veljala za klasičen primer izdajalca: s pogodbo iz leta 1882 vezana na Nemčijo in Avstro-Ogrsko glede medsebojne pomoči v primeru napada, je 1915 sama napovedala vojno zavezniški Avstro-Ogrski. Vendar so bile pri odločanju naj-odločilnejše negativne izkušnje, ki jih je doživljala manjšina v Jugoslaviji po letu 1918. Neprikrita nenaklonjenost javnih organov, pa brezbriznost, s katero se je država otresla vseh obveznosti, ki jih je bila prevzela v manjšinskih pogodbah, je zbegala Kočevarje¹⁵. Zato je geslo, da kliče Hitler domov v rajh, tudi na Kočevskem padlo na rodovitna tla¹⁶.

Prepričati ljudi, da je glede na nastali položaj preselitev pač najboljša rešitev, je bila za odgo-vorne, ki so vodili akcijo, nadvse zahtevno pod-jetje, saj so morali pregovoriti omahljivce, nasprot-nike preselitve pa prisiliti k molku, tudi z grož-njami, češ da je to zadnja možnost, da bodo italijanske oblasti vse tiste, ki bodo ostali, preselile v Južno Italijo ali celo v Abesinijo¹⁷. V krog bob-narjev, ki so razširjali propagando do takrat nepo-znanega obseg med Kočevarji, se je vključil z majem 1941 tudi Gottscheer Zeitung, kjer je v vodstvu narodnostne skupine za propagando od-govorni ing. Busbach pisal razburkajoče in pre-težno pretiravajoče članke. Zgleden primer za raz-merje odgovornih do resnice je Poziv dr. Wollerta za preselitev, ki ga je objavil v posebni številki zgoraj omenjenega časopisa dne 17. novembra 1941. Čeprav je bilo takrat preseljevanje že v teku (začelo se je 14. 11. 1941), je v omenjenem Pozivu prvič označeno ozemlje, kamor so preselili Kočev-arji: *"Takozvani Brežiški trikot ob Spodnji Savi, Krki in Sotli je naselitveno območje. Je strnjeno ob rodovitni rečni dolini in zavarovano pred nepri-jetnimi vremenskimi vplivi, središče mu je mesto Brežice. Pod popolnoma rednimi pogoji so bili ljudje, ki so prej stanovali tukaj, preseljeni, tudi te oskrbuje nemški rajh. Zagotovljena jim je polna odškodnina premoženja, ki so ga pustili; v pismih in drugih poročilih zatrjujejo ti ljudje, da živijo v*

dobrih okoliščinah in da gledajo z veseljem in zaupanjem v bodočnost. Za celo naselitveno ob-močje je širokopotezno načrtovanje v teku. Skrbne priprave so potrebne, tudi ni mogoče, prese-ljenemu Kočevarju nuditi takoj ob prihodu do-končne rešitve. Živeti bo treba s provizoriji, važno pa je, da se ne trošita čas in delovna moč, zato niso predvidena bivanja v taboriščih. Preselitev naj dokončno očisti etnografske razmere na področju Kočevske, pozneje ne bo več možnosti, dobiti nemško državljanstvo. Nemški rajh pričakuje str-njeno preseljevanje Kočevarjev..."

Preseljevanje se je vršilo po železnici. V to-vornih vagonih, ki so jih priklopili osebnim vago-nom, je bilo pohoštvo, poljedelsko orodje in tretji del živine, ki ga je smel vsak optant vzeti s seboj. Živino, ki je ostala doma, pa druge premičnine in nepremičnine, so optanti (na podlagi 31. avgusta 1941 sklenjene pogodbe z Italijo, ki jo je zastopal Visoki komisar v Ljubljani) predali državi Italiji, pri tem pa jim je bila zajamčena ustrezna odškodnina. Načeloma so posamezne vasi preseljevali hkrati, njihov prvi cilj pa so bile železniške postaje Sev-nica, Krško in Brežice. Opozicija v lastnih vrstah¹⁸ je končno utihnila, pri čemer so se mnogi odločili za preselitev iz psiholoških razlogov. Strah pred popolno zapuščenostjo in osamo v domači vasi je tudi največje omahljivce prisilil, da so se odločili za preselitev. Tako je na omenjenih železniških postajah do konca akcije januarja 1942 izstopilo 11.213 ljudi.

Kočevarji so tako čez noč postali nekakšni ob-rambni kmetje na meji. Nezadovoljstvo z novim položajem je bilo več kot očitno, razočaranje po-polno. Ne le, da se je geslo "Domov v rajh!" izkazalo kot nekakšen skok čez domači plot, saj je ločilo Kočevsko od novega naselitvenega ozemlja le nekaj desetnih kilometrov, tudi sčasoma se pora-jajoče spoznanje, da so bili prejšnji prebivalci načrtno¹⁹ in nasilno izseljeni, pregnani s svojih domov, je potrdilo priseljence. Pridružilo se je spo-znanje, da so bile obljube o velikih posestvih prazno besedičenje, da so bile obljube o strnjeni naselitvi neizvedljive. Ko se je vrhovni odgovorni za Kočevarje v naselitvenem pasu dipl. ing. Lam-peter s pismom, v katerem je naštel najrazličnejše pomanjkljivosti, neposredno obrnil na za preseljevanje pristojno centralo v Berlinu, je bil zaradi "preskočitve" neposrednih nadrejenih ura-dov razrešen²⁰. S tem je padla zadnja ovira očit-nemu stremljenju odgovornih, da bi razdvojili na-

¹⁵ Prim. tudi Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa V. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, šte. 2, str. 9 in dalje.

¹⁶ Prim. Gottscheer Zeitung, 22. 5. 1941, naslovna stran.

¹⁷ Prim. Hans Hermann Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen, München 1970, stran 73; Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, str. 31 in dalje.

¹⁸ Prim. Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen, str. 78 in dalje.

¹⁹ Prim. tudi Tone Ferenc, Quellen zur National-sozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945, Maribor 1980, listina šte. 9, str. 31.

²⁰ Prim. Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen, str. 135 in dalje.

rodnostno skupino, ki je bila vedno tako ponosna na svojih 600 let zgodovine, in "pretalili" njene pripadnike v "Štajerce"²¹. Preimenovanje vasi v naseljenem območju z imeni, ki so bila deloma v rabi na Kočevskem, je bila samo nepotrebna kozmetika.

Mladino so kmalu vpoklicali k vojakom, starejši so služili v odredih vermanshafta (Wehrmannschaft). S partizansko vojsko, ki je svoje vojaške podvige precizno načrtovala, se pripadniki vermanshafta niso mogli kosati. Tudi prebivalstvo je bilo na milost in nemilost izpostavljeno partizanski vojski, ki se je preskrbovala "iz dežele": kot npr. pri napadu na letališče Cerklje ob Krki v noči od 8. na 9. julij 1943, ko so si izbrali našo hišo. Mojim staršem so jo (skupaj s 6 hektarji zemlje; doma smo jih pustili 27) dodelili, ker se je oče, star in bolehen, naveličal delati v kolektivu, kjer so komandirali mladeniči. V teku napada so nam partizani zaplenili vse, od obleke do perila in živil; vse so naložili na voz, ki je stal v lopi, ga vpregli v nam dodeljenega konja (bila je breja kobila) in odgnali s seboj tudi pet krav iz hleva. S strelji so preluknjali vinske sode. Starši so zaradi tega morali nekaj časa jesti v kuhinji kolektiva in hoditi spat k znani družini sredi vasi. Pri takšnih in podobnih vpadih so bile človeške žrtve na dnevnem redu²². V oboroženih spopadih ni bilo usmiljenja. Skupino Kočevarjev, ki se je 11. septembra 1944 predala premočni partizanski enoti v Kozjem, so likvidirali. Poleg partizanov so ogrožali prebivalstvo tudi lovski bombniki zavezniških sil.

Čeprav so proti koncu vojne Kočevarji sedeli na sodu smodnika z gorečo lunto, je še vedno veljalo geslo "gaularterja" in uprave: "Nihče ne sme zapustiti grude!" A predpriprave za umik so tekle. Vozovi z najboljšimi potrebnimi stvarmi so ostali v šupah, vasi naj bi se podale strnjene na pot pod vodstvom odgovornega vodje za ves trek. Dovoljenje za odhod je prišlo šele 8. maja 1945. Priseljeni Kočevarji so se vključili v umikajočo se nemško vojsko in med druge vojaške enote. Vsem je bil skupen cilj, čim prej priti do enot angleške vojske in se jim predati. To pa je bilo seveda odvisno tudi od odpora partizanskih enot in od odločnosti, s katero je ta ali ona stran nastopala v pogajanjih oziroma v spopadih. O teh dnevih in tednih - moji starši so bili poln mesec na poti - obširno poročajo razne publikacije²³. Tudi moji

starši so, kot mnogi drugi, nekaj dni preživel med ruševinami kolodvora v Gradcu (Graz), od 9. junija 1945 pa so delali v neki vrtnariji. Tiste, ki se niso mogli odločiti, kam bi se podali, so upravne oblasti po nalogu poveljnika britanskih sil zbrale v taboriščih. Ta začasna bivališča so stanovalci postopoma zapustili, bodisi, da so se napotili v Nemčijo, ki je od vsega začetka pripoznala begunce kot lastne državljane, bodisi so se preselili v Ameriko. Zadnji prebivalci barak so te zapustili v zgodnjih šestdesetih letih. Natančnega števila smrtnih žrtev ni bilo mogoče ugotoviti. Kot podlaga za Spominsko knjigo (na vpogled je bila leta 1967) so bila izvedena poizvedovanja z naslednjimi rezultati (naj navedem, da so izločeni vsi primeri, ki ne pridejo v poštev):

- 79 smrtnih žrtev v okviru nemških oboroženih sil (padli, umrli v ujetništvu, pogrešani);
- 68 žrtev partizanskih vpadov in padlih članov enot, ki so se borile proti partizanskim enotam;
- 251 jih je umrlo med 8. majem 1945 in koncem leta 1946, bodisi na begu bodisi v nasilnih taboriščih ali pa so na begu izginili brez sledu;
- 86 žrtev, ki stojijo v zvezi z zgoraj naštetimi kriteriji, vendar je njihova uvrstitev sporna.

Torej 684 smrtnih žrtev, kar je pa le delni rezultat. Podatki so nepopolni, ker iz 46 krajev bivše Kočevske ni bilo več odziva. Povedano drugače: kar 26% krajev (s 1040 prebivalci leta 1939) ni bilo mogoče upoštevati, tako ostane samo verjetnostni račun.

Ker so bili begunci - brezdomci nemškega pokolenja - na začetku izrecno izvzeti od pomoči, ki so jo potrebnim nudile organizacije Združenih narodov, so bili pri premagovanju eksistenčnih problemov navezani na miloščine. Tu gre posebna zahvala raznim društvom rojakov po svetu, ki so beguncem nudili pomoč v času stiske. Na tem mestu je za boljše razumevanje potreben kratek ekskurz v zgodovino krošnjarenja.

Cesar Friderik III. je podelil prebivalcem po Turkih opustošenih področij Kočevske 1492 pravico, da po celotnem cesarstvu trgujejo z izdelki lastne proizvodnje. Trgovci, ki so stalno bivali v mestih, so temu nasprotovali. Pod njihovim pritiskom (češ da so večji davkoplačevalci kot krošnjariji) so oblasti ta privilegij bolj in bolj ožile, zato so se krošnjariji začeli stalno naseljevati v večjih krajih. Tako mesto je bilo npr. Dunaj, kjer so tam živeči Kočevarji že 30. marca 1891 ustanovili Društvo Nemcev iz Kočevja, najstarejšo zvezo Kočevarjev v Evropi. Splošno naraščanje prebivalstva v Evropi zaradi izboljšanja življenjskih razmer v

²¹ Prim. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, števil. 2, str. 25.

²² Prim. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, števil. 2, str. 27; okoliščine so mi znane, bilo je na Sveti večer leta 1943.

²³ Npr. že večkrat omenjena knjiga Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, števil. 28, str. 156-162, števil. 74, stran 573-583; dalje v samozaložbi izdana dokumentacija Berichte über Umsiedlung und Vertreibung sowie die

Zeit danach (bearbeitet von Wilhelm Lampeter und Ludwig Kren), hrsgb. Gottscheer Landsmannschaft in Deutschland, Schriftenreihen Gottschee, Heft 4/5, 1993/94.

drugi polovici 19. stoletja se je kazalo tudi na Kočevskem. Ker pa zemlja ni mogla prehraniti naraščajočega prebivalstva in je bila industrija slabo razvita, so se (predvsem mladi) vedno pogosteje podajali na pot v "obljubljeno deželo" Ameriko. Sprva so se večinoma vrnili z zasluženim denarjem in doma investirali v gospodarstvo. Ko pa se je moškim izseljencem pridružil ženski spol, ko so postale možne poroke med rojaki (in s tem ustanovitev družin), so izseljenci vedno pogosteje ostajali v novi domovini. V ZDA, v Clevelandu (Ohio), so že 20. julija 1889 osnovali društvo Kočevarjev, ki je najstarejša zveza Kočevarjev sploh. Geslo vseh teh društev je bila medsebojna pomoč. Ker nikdar niso bile pretrgane vezi z rodno Kočevsko, so bili izseljenci vedno relativno dobro informirani o splošnem položaju v rodni deželi. Četudi je ležala 1945 Evropa v razvalinah, so se zlasti rojaki v Ameriki trudili, da bi odstranili ovire, deloma s posredovanjem Rdečega križa, pa tudi rojakov - Kočevarjev, ki so služili v ameriški vojski v Evropi (večji odstotek vpoklicanih Kočevarjev je služil na Daljnem Vzhodu). In ko so poštno zvezo dovolile dostavljanje paketov, so bili prvi CARE-paketi ne le čudežna popestritev morečega življenja v taboriščih, temveč mnogokrat tudi rešitev v zadnji minuti.

Kot zaključek naj sledi še kronologija teh združenj Kočevarjev širom sveta. Najstarejše je tisto v ameriškem Clevelandu. Med delavci, ki jih je privabila tamkajšnja industrija, so bili Kočevarji že okoli leta 1880 precej številni. Zaradi trdih delovnih pogojev (delavnik je trajal po 12 ur, plače so bile skromne), ki so povzročali nesreče in bolezni, so si že leta 1889 ustanovili društvo, ki je podpiralo (in še podpira) svoje tako ali drugače prizadete člane. Društvo, ki deluje še danes, ima od leta 1927 svoj lastni dom, hkrati pa je lastnik približno 25 hektarov velikega zemljišča, na katerem so postavili ustrezne objekte. V sekcijah se člani udeležujejo kulturno (petje, nastopi na odru, ples), pa tudi v športu. Rojaki v Clevelandu so se vedno s posebno vnemo zavzeli za interese vseh kočevskih rojakov. Tako so začetkom leta 1938 odločno podprli iniciativo rojakov v New Yorku, ki so z vlogami (tako na predstavnike zunanjega ministrstva ZDA kot na ambasadorja kraljevine Jugoslavije v Washingtonu) opozarjali na dejstvo, da so Kočevarji na Kočevskem po (nižjih) javnih ustanovah prikrajšani za pravice, ki so jim zagotovljene po zakonu. Po koncu druge svetovne vojne so kočevski Nemci v Clevelandu ustanovili Gottscheer Relief of Cleveland, katerega cilj je bil pomagati Kočevarjem - brezdomcem v Evropi. Brez Kočevarjev iz Clevelanda ne bi bila pomoč, ki je potem prišla predvsem tudi iz New Yorka, nikdar tako uspešna. Hkrati se je zgodilo še nekaj:

obe društvi Kočevarjev - drugo podporno društvo so ustanovili leta 1902, ker so v jugovzhodnem predelu območja živeli rojaki zaradi slabih prometnih zvez imeli le posamično stike z drugimi rojaki - sta se leta 1954 dokončno združili v Prvo avstrijsko podporno društvo - Erster Österreichischer Unterstützungsverein (EÖUV).

Najstarejše društvo Kočevarjev v Evropi (Verein der Deutschen aus Gottschee) lahko štejemo za zibelko kočevskega časopisja. Društvo, ki je leta 1891 začelo izdajati Mitteilungen des Vereins der Deutschen aus Gottschee (prva številka je izšla 15. marca 1891, torej še pred formalno ustanovitvijo društva), je nameravalo z dohodkom, ki naj bi ga prinašal list, denarno podpirati svoje člane, toda račun se mu ni izšel. Izvestja so (razen v letih 1894-97) - kljub deficitu - izhajala do leta 1903, ko so dokončno utihnili. Število članov tega najstarejšega društva Kočevarjev v Evropi je iz leta v leto padalo. Očitno se je kočevski življenj v tem velenestu povsem integriral, čeprav so iz njegovih vrst v teku časa izšli tudi po en minister, znan ginekolog in general, uradniki višje in nižje stopnje, številni obrtniki, predvsem pa vedno in vedno trgovci.

Ob prelomu stoletja sta nastali v New Yorku med tamkajšnjimi Kočevarji v razmeroma kratkem razdobju kar dve društvi. Moški zbor (1. aprila 1900) in Podporno društvo za obolele (24. aprila 1901). Skupnost, iz katere so vzklija tekom desetletij mnogotera društva, usmerjena bolj na skupno uživanje prostega časa, si je leta 1924 z Gottscheer Hall pridobila središče za svoja udejstvovanja. Tu se jo po koncu druge svetovne vojne tudi rodila misel, da bi z vsemi močmi pomagali rojakom - brezdomcem v Evropi. Gottscheer Relief Association je postala žarišče pomoči, ki je prišla iz Amerike; Adolf Schauer, rojak iz vasi Gorenja Topla Reber v Rogu, živeč od leta 1921 v ZDA, je bil neutrudni zagovornik nesrečnežev v Evropi. V sklopu s katoliškim združenjem N.C.W.C. se je zgoraj omenjeni Relief (inkorporiran 15. aprila 1946) prizadeval za omilitev strogih imigracijskih predpisov, ki so do tedaj onemogočali priseljevanje oseb nemškega pokolenja. Ko so te ovire s podpisom Trumana pod modificirani zakon (16. junija 1950) padle, se je začela množična selitev Kočevarjev v ZDA. Od tega časa dalje je Gottscheer Relief nekakšna strešna organizacija za društva v New Yorku in se trudi predvsem za koordinacijo. Dvakrat na leto pa nastopa tudi kot "organizator": na prvo nedeljo junija pri veleprireditvi Gottscheer Volksfest (gre za nekakšno veselico), ki se je vedno udeleži približno 4000 ljudi, ob tretjem vikendu v septembru pa pri povorki Steuben Parade, ki je največja manifestacija nemškega življa v Ameriki in kot taka

privabi leto za letom na tisoče gledalcev. Obe prireditvi sta, kar Evropejec hitro opazi, precej ameriškega kova.

Kočevarjem - rojakom, ki so bili po koncu prve svetovne vojne izgnani iz nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev, tistim, ki so kot uradniki nemškega pokolenja izgubili svoja delovna mesta, pa tudi tistim, ki so bili optirali za Avstrijo, je nudilo prvo gmotno pomoč društvo Kočevarjev v mestu Gradec (Graz); hkrati jim je pomagalo pri iskanju zaposlitve. Ustanovili so ga 18. maja 1919 pod imenom Gottscheerland in Graz (Kočevska v Gradcu). Leta 1952 so ga obnovili kot Hilfsverein für die Gottscheer und Deutschkraner (Podporno društvo Kočevarjev in nemških Kranjcev). Od konca petdesetih let je - kakor vsa združenja v Nemčiji in Avstriji z eno izjemo - društvo deluje kot združenje rojakov iz Kočevske za območje avstrijske Štajerske ("gottscheer Landsmannschaft").

Graško združenje je v letu svoje ustanovitve (1919) ustanovilo svojo podružnico tudi Celovcu (Klagenfurt). Želelo je poskrbeti tudi za tiste rojake, ki so se iz zgoraj navedenih razlogov preselili na avstrijsko Koroško. Leta 1928 se je podružnica osamosvojila, postala s 25. oktobrom 1952 Hilfsverein in s 6. decembrom 1959 Landsmannschaft. Srečno naključje je hotelo, da so se na Koroškem naselili sposobni Kočevarji, ki so se z velikim elanom in obilico entuziazma vrgli na kulturno delo, ki je glasno odmevalo med njihovimi rojaki širom po svetu:

- junija 1955 je v Celovcu izšla prva številka obnovljene Gottscheer Zeitung, katere glas je 3. decembra 1941, sredi preseljevanja Kočevarjev, nesrečno utihnil;
- leta 1962 so predstavniki društva prevzeli v oskrbo cerkev Sv. Urha v mestnem delu Celovca (Krastowitz); zaradi opreme in predmetov iz domovine je postala cerkva nekakšen spominski kraj. Nakup zemljišča okrog cerkve omogoča prosto gibanje, kar je predpogoj za prirejanje romarske nedelje z žegnanjem na prvo nedeljo avgusta, zdaj že od leta 1963 naprej;
- od leta 1966 poteka na gradu Krastowitz Kulturni teden Kočevarjev (v tednu pred romarsko nedeljo). Na predavanjih in ekskurzijah se udeleženci seznanjajo z zgodovino in kulturnim bogastvom Kočevske, pa tudi Koroške;

- pevke in pevci koroškega združenja so si postavili cilj, podati starodavne kočevarske narodne pesmi na najbolj izviren način in z globokim spoštovanjem narečja. (Mi Kočevarji pravimo, da imamo "jezik": unsere Gottscheer Sprache). Hkrati si zbor prizadeva, da bi ohranil izvorno kočevarsko nošo glede na barvo, kroj in sestavo. Uspehi zbora v Avstriji, Italiji in Nemčiji, pa tudi v ZDA in Kanadi, so dokazali, da je na pravi pot.

V Nemčiji so 17. avgusta 1952 ustanovili Landsmannschaft der deutschen Umsiedler aus der Gottschee (Zveza rojakov nemških preseljencev iz Kočevske). Velike razdalje so bile vzrok decentralizacije in leta 1959 so nastale sekcije v deželah Baden-Württemberg (s sedežem v Stuttgartu), Bayern (München) in Nord-West (Köln). Od vsega začetka so dobivala ta združenja znatno podporo s strani državnih ustanov, tudi zaradi ustreznega paragrafa v ustavi Nemčije, ki je zagotavljal izseljencem (pregnanim) nemoteno nego njihovih kulturnih dobrin ter previdno integracijo. Leta 1975 si je to združenje v Nemčiji ustvarilo spominski kraj v severnem Schwarzwald (Wildbad-Aichelberg); spominski kraj premore vodnjak v rekreacijskem parku in lepo urejeno domovinsko sobo. Združenje si je pridobilo veliko zaslug z izdajanjem številnih publikacij, ki se ukvarjajo z zgodovino (tudi z najnovejšo) in kulturo Kočevarjev. Zaslužno pa je tudi, da se vsako leto sestanejo za kulturno delo odgovorni v zvezah Avstrije in Nemčije.

Kitchener je od leta 1953 sedež zveze Alpine Club, v Torontu pa domuje Gottscheer Relief Association, ki so jo ustanovili že leta 1955. Obe zvezi sta lastnici domov, zadnja pa premore tudi 5 hektarov veliko zemljišče okoli doma. Društvo Gottscheer Gedenkstätte v Gradcu (Graz), ki so ga ustanovili 1963, ima od leta 1967 v lasti kapelico v graškem predelu Mariatrost. Zgradba služi članom za maše in spominska srečanja, ki so vsako leto na nedeljo Sv. Jerneja. Vsakoletno srečanje kočevskih rojakov v Avstriji je na zadnjo nedeljo aprila. Od časa do časa pa se javi skupnost Kočevarjev v mestu Milwaukee.

Adam Lucijan



Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem

Kratka razprava o nekaterih nerešenih oz. manj znanih vprašanih dolenjske srednjeveške zgodovine

Dinastična rodbina, ki se imenuje po koroškem Ortenburgu, se v virih pojavi na koncu 11. stoletja¹. Za začetnika rodu velja Adalbert I.², ki je kot freisinški vicedom imel na Lurnskem polju manjšo posest z gradom Ortenburg, po katerem se v nekaterih listinah tudi imenuje³. Po Tyrollerju⁴ je Adalbert iz vrste grofov, ki se imenujejo po Lurnski pokrajini. Imel je dva sinova. Starejši sin Adalbert II.⁵ je (po Tyrollerju) umrl brez potomcev, po Gewinu⁶ je začetnik Tirolskih, po Hauptmannu⁷ pa je začetnik Črnograjskih, od katerih je bil njegov sin Majnhard v svaštvu z Višnje-

gorskimi⁸ ter se občasno imenoval tudi po Šumberku, gradu, ki je nekoč stal blizu Višnje gore. Če je ta veja imela na Dolenjskem kako posest (ev. ženina dota?), viri ne povedo. Sicer pa so Črnograjski na koncu 12. stoletja izumrli, večino njihove posesti pa so podedovali njihovi sorodniki grofje Goriški. Oton I., mlajši sin Adalberta I., je nadaljevalec glavne linije Ortenburžanov⁹. Od sorodnikov po očetu, grofov Lurnskih, je podedoval grofovski naslov in verjetno tudi nekaj posesti¹⁰. V prvi polovici 13. stoletja je živel njegov pravnik grof Herman II., ki ima največ zaslug za občutno povečanje grofije in ga štejemo za tvorca t.i. ortenburške ekspanzije na Kranjskem. Med drugim je na Gorenjskem razširil posest, ki jo je sicer imel že njegov stric grof Hervik II. Ortenburški¹¹. Občutno je oškodoval briksenško škofijo, saj ji je odvzel dobršen del ozemlja med reko Savo in Karavankami¹². Od grofov Goriških je z zapadlo zastavo leta 1253¹³ pridobil posest v širši okolici Nakla, glede na nejasno dikcijo listine pa verjetno precej več. Herman II. je moral biti precej okruten človek, brezkompromisen in, kadar je šlo za koristi njegovega rodu, brez milosti. Njegova mati je bila iz rodu Vovbrških in v preprih z Vovbržani za njeno dediščino, je izsilil od njih marsikatero posest¹⁴. Strmškega grofa Viljema je imel dlje časa zaprtega in ga je izpustil po mnogih posredovanjih; toda šele potem, ko je slednji pristal na vse

¹ Šele od konca 11. stoletja naprej lahko govorimo o kolikor toliko z viri podprti genealogiji rodbine. Nemalo zgodovinarjev se je lotevalo prav genealogije Ortenburžanov, a vsi so za čas pred 11. stoletjem izredno nezanesljivi, tako tudi t. i. temeljna literatura in viri, npr. J. F. Huschberg (*Geschichte des herzoglichen und gräflichen Gesamtthauses Ortenburg*, Sulzbach 1828), K. Tangl (*Die Grafen von Ortenburg in Kärnten*, AfÖG 1864, 1866), J. Gewin (*Blüte und Niedergang Hochadeliger Geschlechter im Mittelalter*, Gravenhage 1955), C. Trotter (*Zur Abstammung Friedrichs, des angeblichen Stammvaters der kärntnerischen Grafen von Ortenburg*, MIÖG 31; *Zur Frage der Herkunft der kärntnerischen Grafen von Ortenburg*, MIÖG 30), F. Tyroller (*Genealogie des altbayerischen Adels im Hochmittelalter*, Göttingen 1962 /Taf. 16 - Anfänge der Grafen von Ortenburg in Kärnten), in drugi.

² Ženitna pogodba med freisinškim vicedomom Adalbertom in Berto Andeško (Perhta de Walda, /=Peterswahl), gl. list. dat. c. 1070 (T. Bitterauf, *Die Traditionen des Hochstifts Freising*, II. Band /926-1283/, München 1909, št. 1469 /k pred 1073/; E. Oefele, *Geschichte der Grafen von Andechs*, Innsbruck 1877, 233-234 /k 1071/; O. von Dungern, *Genealogisches Handbuch zur bairisch-österreichischen Geschichte*, Das Haus der Grafen von Andechs, 20, Taf. 1 /C. Trotter), itd.

³ Tangl 1864, 237-238 (list. 1093 /Ughelli, *Italia sacra*, Tom. V, 59 - Adalberti d' Othemburg/; list. 1093 /Neugart, *Cod. diplom. Alemannie*, Tom. II, 38, št. 829 - Adalbertus de Hortenburc).

⁴ Tyroller, n. d., 225 - 226.

⁵ "Adalpreht et frater eius Otto, predictae Perhte filii" v list. 1091-1098 (Bitterauf, n. d., št. 1480, (Gewin, n. d., 131, 138 k c. 1098).

⁶ Gewin, n. d., 131.

⁷ L. Hauptmann, *Krain, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I*, 4, Wien 1929, 400-401.

⁸ L. Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, Rad JAZU, zv. 250, Zagreb 1930.

⁹ P. Stih, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana 1994, 3. Katalog, 2/9. Šumberk, 140-141.

¹⁰ Tyroller, n. d., Taf. 16 - Anfänge der Grafen von Ortenburg in Kärnten.

¹¹ List. 1185 3/12; L. Santifaller, *Die Urkunden der Brixner Hochstifts-Archive /845-1295/*, Innsbruck 1929, 54.

¹² Gospodarska in politična kriza briksenške škofije iz prve polovice 13. stoletja je omogočila, da so se različni fevdalci brez posebnega tveganja okoriščali z briksenško posestjo, tako npr. Goriški (1241 30/4, UBKr II/112) in celo nekateri vitezi prav nizkega ranga. V slednjem sporu je posredoval grof Herman II. Ortenburški, ki si je v listini zagotovil iz briksenških posesti poplačati vse stroške, ki bi jih imel iz takega posredovanja (1245 11/4, UBKr II/131).

¹³ List. 1252 22/12 (UBKr II/196).

¹⁴ List. 1239 28/1 (MHDC IV/2171), list. 1239 16/9 (MHDC IV/2182).

njegove zahteve¹⁵. Posledica tega je bila, da so Strmški izgubili Lož oz. loško gospostvo, ki pa ga niso dobili Ortenburžani (ti so ga izsilili šele kasneje), temveč ga je prevzel fevdni gospod, oglejski patriarh¹⁶. Ob drugih težavah je bil to glavni vzrok za gospodarski propad rodbine strmških grofov, ki si niso nikoli več opomogli. V prvi polovici 14. stoletja so Ortenburžani od zadnjih Strmških kupili tudi strmški grad in grofijo, ki pa je že imela značaj navadnega gospostva, grofovske pravice so Strmški prej prodali deželnemu knezu¹⁷. Drugi poskus priti na Dolenjsko je bil za Ortenburžane uspešnejši. S pomočjo spretne (in srečne) ženitne politike je Herman II. prišel do velikega kosa turjaške dolenjske posesti. Herman je svojo hčer poročil s Konradom Turjaškim, ki je kmalu umrl brez potomcev¹⁸. Iz te zveze sta Ortenburžanom ostali gospostvi Ribnica in Čušperk¹⁹. V strokovni javnosti je že dlje časa prisotno vprašanje, ali so Turjaški s Konradom resnično izumrli v moški črti? Tako, denimo, trdi Otorepec²⁰, ki navaja Herberta Turjaškega iz leta 1260 kot oglejskega vazala²¹. Isti se dve leti kasneje omenja kot "miles"²². D. Kos²³ sodi, da gre za vejo od ev. nezakonskega otroka gosposke rodbine ali za stransko vejo rodbine Turjaških, ko se je neki član rodbine poročil z nesvobodno ministerialko. Predvsem prevzem grba in nekaterih alodov govori za kontinuiteto rodbine, ki je morebiti le gospodarsko propadla, propad pa so precej verjetno povzročili prav Ortenburžani. Le tako si lahko predstavljamo, da so Turjaški, ki so izgubili celo rodbinski grad²⁴ in zašli med ministerialiteto deželnega kneza²⁵, v prvi polovici 14. stoletja močan nasprotnik Ortenburžanov, leta 1318 pa je bratoma Otonu in Herbertu Turjaškima kralj Friderik podelil v fevd "ober hus ze Ursperg und daz nider und swaz si da hant gebuwen oder noch buwen wellent"²⁶. Kakorkoli, od sorodstva s pokoj-

nim Konradom Turjaškim sta Ortenburžanom na Dolenjskem ostala gradova in gospostvi Čušperk in Ribnica. Iz virov, ki so se nam ohranili iz 13. stoletja ni mogoče niti približno ugotoviti velikost obeh gospostev. Iz 13. stoletja se nam je ohranila zanimiva listina, točneje iz leta 1263²⁷, ki sicer navaja vso ortenburško posest, ki sta si jo razdelila grofa Friderik in Henrik, sinova tedaj že umrlega Ortenburžana Hermana II. med drugim beremo tudi " ... item castra Zobelsperch et Reiuenz cum hominibus et bonis et omnibus attinenciis a flumine quod Zevra dicitur usque ad aquam que Chulp vulgariter nuncupatur ...", a kot je videti iz citata, le na splošno navaja posest do Kolpe. Po tem sodeč je ortenburška posest na tem ozemlju dosegla že dosegla velikost, ki jo je imela v 14. stoletju.

V prvi polovici 14. stoletja so na čelu ortenburške hiše stali trije Friderikovi sinovi, Majnhard, Albreht in Oton grofje Ortenburški. Vodilna osebnost rodbine je bil prav gotovo Majnhard, ustanovitelj t. i. ortenburške Majnhardinske linije. Med drugim je bil generalni kapitan v Furlaniji²⁸ in kranjski deželni glavar²⁹. Iz nekaj kasnejših listin je razvidno, da je njegova linija upravljala z dolenjsko posestjo. Po smrti grofa Majnharda 1332/3³⁰ sta dolenjsko posest upravljala njegova sinova Majnhard II. in Herman, ki pa sta kmalu umrla, prvi leta 1337³¹, drugi leto dni kasneje³². S tem je ta linija zaključena. Z izumrtjem Majnhardinske linije in zamenjavo deželnega gospoda pa so nastopili za Ortenburžane problemi, ki so bili povezani z nasledstvom predvsem deželne posesti, ki so jo imeli v fevdu ali zakupu. Leta 1335³³ je umrl Albreht, brat že pokojnega Majnharda I., živel je le še Oton, ki je bil tedaj senior rodbine. Ta si je kmalu po smrti brata Albrehta dal od oglejskega patriarha potrditi ortenburško dolenjsko posest. Dve patriarhovi listini iz leta 1336 navajata potrditev gradov Ortneka, Poljan, Kostela in Čušperka s sodnijami in drugimi pritiklinami, torej

¹⁵ List. 1244 9/5 (MHDC IV/2285).

¹⁶ List. 1244 9/5 (MHDC, Ergänzungsheft I/17), list. 1245 5/11 (MHDC IV/2320).

¹⁷ List. 1311 19/2 (MHDC VIII/13), list. 1311 20/2 (MHDC VIII/14), list. 1320 28/9 (HHStAW - Lackner (n. d., 183) navaja, da je tedaj imel grof Oton Ortenburški v pečatu na grbu prvič strmško zvezdo nad klasičnim ortenburškim grbom), 1329 (Tangl 1866, 160).

¹⁸ List. 1248 9/5 (UBKr II/156).

¹⁹ List. 1263 25/4 (UBKr II/317).

²⁰ B. Otorepec, Iz zgodovine Turjaškega gradu, Kronika 21/1973, 147-152.

²¹ List. 1260 1/9 (UBKr II/270).

²² List. 1262 (UBKr II/311).

²³ D. Kos, Med gradom in mestom, Ljubljana 1994, 42.

²⁴ List. 1261 24/11 (UBKr II/290), list. 1261 30/11 (UBKr II/291), A. Dopsch, Ein Verzeichnis des Besitzes der Herzoge von Kärnten in Krain und der Mark /von 1311/ (MIOG 1901, 461-465), Otorepec, n. d., 148.

²⁵ List. 1270 24/11; F. Schumi, Archiv für Heimatkunde, I. Bd., Laibach 1882/3, 235-236.

²⁶ Otorepec, n. d., 148.

²⁷ List. 1263 25/4 (UBKr II/317).

²⁸ List. 1301 5/7 (MHDC VII/94).

²⁹ List. 1331 19/10 (ARS).

³⁰ Lackner, n. d.

³¹ List. 1337 20/2 (Tangl 1866, 148). V listini se Majnhard II. zadnjič omenja kot živ. Poročen je bil z Belingerijo, hčerko Zumfredina de la Turre, nečakinjo oglejskega patriarha Pagana (list. 1320 1/1, Tangl 1866, 148-149). Otrok nista imela (Tangl 1866, 148-149).

³² Zadnjo listino je grof Herman izdal 24/1 1338 (MHDC X/72), listina dat. 1338 17/2 (MHDC X/74) ga skupaj z bratom Majnhardom II. omenja že kot pokojnega. Poročen je bil z Adelajdo Schaumburško (list. 1301 8/12 - Tangl 1866, 151-152), brez potomcev (Tangl 1866, 152).

³³ Tangl 1866, 176. Grof Albreht Ortenburški se zadnjič omenja v dveh listinah z datumom 1334 4/9 (MHDC IX/675, 676). Spomladi leta 1335 se v ortenburških listinah ne omenja več.

cela gospodstva³⁴. Tedaj sta bili listini za Habsburžane, novopečene deželne gospode, pač inter-nega značaja. Šele po smrti grofa Hermana Ortenburškega leta 1338 so se zganili. Z današnje časovne distance se dobro vidi, zakaj se je grofu Otonu tako mudilo, da se mu potrdi posest v fevd, čeprav za to tedaj ni bilo nobene potrebe. Glede hierarhičnih odnosov v sami rodbini so itak veljale interne pogodbe, na katere ne fevdni in ne deželni gospod nista imela vpliva. Že jeseni leta 1338³⁵ je bila izstavljena listina, s katero sta habsburški vojvodi, nova deželna gospoda, potrdila Ortenburžanom za ceno odpovedi odvetništvu nad stiškim samostanom dolenske (in še nekatere druge) fevde. Od dolenskih posesti so imenoma so naštetih gradovi in gospodstva: Ortnek, Kostel, Poljane in Čušperk. Iz te listine se zrcali tudi narava te posesti. Mnogim se postopek vidi kot "pravno nečist akt", kot npr. Lacknerju³⁶, z njim se strinja tudi D. Kos. A je zadeva dokaj jasna, saj gre za deželne fevde. Omenil sem že, da so Ortenburžani stoletje prej od Turjaških dobili gospodstvo in gradova Ribnico in Čušperk. Oba sta navedena skupaj z ohlapno lokalizacijo v ortenburški listini iz leta 1263³⁷, iz katere je videti, da gre za večji kos ozemlja. Druge take posesti na Dolenjskem Ortenburžani še dolgo niso imeli, Lož npr. so pridobili šele v 14. stoletju³⁸. Ob natančnejšem pregledu ohranjenih listin lahko postavimo trditev, da je bilo ribniško gospodstvo z gradom vred prej turjaški alod, Čušperk pa deželni fevd. Le tako si lahko razlagamo kasnejše dogodke. Čušperško (pra)-gospodstvo so v času politično-gospodarske reorganizacije grofije na začetku 14. stoletja Ortenburžani razdelili na gospodstva Čušperk, Ortnek, Poljane in Kostel. Habsburžani so ob svojem prvem nastopu na Kranjskem dobro vedeli, kakšne narave je razmeroma velika ortenburška dolenska posest. Ta je bila v času prizadevanj, da dosežejo Jadransko morje, za Habsburžane velikega pomena. Zato so tudi razmeroma drago oddali svoje (deželne) fevde³⁹. Slednje stvari so bile jasne tudi

močnim Ortenburžanom, ki so se zavedali pravic deželnega kneza in so pristali na novo podelitev fevdov leta 1338. Oglejski patriarhi, ki so bili dolga leta vsaj naslovno deželni gospodje, so lahko podeljevali v fevd tako deželne kot svoje lastne fevde (alode). Ko so postali deželni gospodje Habsburžani so pač oni imeli pravico podeljevati deželno posest, patriarhu pa je ta pravica ugasnila. Oglejski je bil npr. strateško še pomembnejši grad Lož s prostranim gospodvom, ki pa se ga Habsburžani niso dotaknili, saj niso imeli do njega nikakršnih pravic. Enako lahko sklepamo tudi za ribniško gospodstvo. Ker je bilo gospodstvo z gradom vred nekdanj turjaški alod in so ga kot takega prevzeli tudi Ortenburžani, se ga Habsburžani, novi deželni gospodje, pustili pri miru.

Glede na popolno ortenburško avtonomnost pri formiranju in organizaciji kočevske krajine lahko mirno trdimo, da gre tudi pri Kočevski vsaj generalno za nekdanji turjaški alod, izločen iz ribniškega gospodstva. Kočevske Habsburžani Ortenburžanom niso nikoli oporekali. Ta je nedvomno bila že od prej, seveda bolj na redko, poseljena s Slovenci, a kolonizacija v prvi polovici 14. stoletja je bila tako močna, da se je ohranil prvotni značaj novih kolonistov. Ti so se zavedali svojega nemškega porekla in ohranjali svoj, za okolico tuj jezik, ki se je vsled izoliranosti od nemštva in nemškega jezika kasneje obogatil s slovenskim izrazoslovjem in se na koncu popačil do absurda oziroma je kot zanimiv in poučen jezikovni okoliš obstal do najnovejše dobe. Ostanek prednemške naselitve v 14. stoletju je najbolj viden na ledinskih imenih, ki kakor osamelci štrlijo iz v pretežni meri ponemčene pokrajine. Rekel sem že, da gre za močne kolonizacijske tokove, saj iz gorenjskih primerov, kjer so v nekaterih primerih zemljiški gospodje prav tako kolonizirali Nemce (freisinsko Sorško polje, Selška dolina, ortenburška Kropa itd.), lahko sklepamo na večinsko nemško sestavo prebivalstva na Kočevskem. Na Gorenjskem sicer ni detalnejših raziskav starejših nemških naselitvenih otokov, a je jasno, da je močno poseljena slovenska okolica, ki tudi kulturno ni bila inferiorna, vsrkala nove nase-ljence. Le v posebno odročnih delih (Sorica, Danje) se je še dolgo obdržal jezik, ki so ga kolonisti prinesli s seboj⁴⁰. Na tem mestu sicer ne želim načenjati vprašanj zgodnje poselitve Dolenjske, vendar naj vseeno povem, da je iz dosedanjih raziskav videti, da je drugi kolonizacijski val (če kot

³⁴ Dve listini z istim datumom. V prvi patriarh Bertrand potrjuje Ortenburžanu gradove Ortnek, Poljane in Kostel s sodnijami in drugimi pritliklinami (list. 1336 24/6, MHSt 1854, 231-232, št. 76), v drugi pa grad Čušperk s sodnijo in drugimi pritliklinami (list. 1336 24/6, MHSt 1854, 232, št. 77).

³⁵ List. 1338 7/8 (Tangl 1866, 150).

³⁶ Lackner, n. d., 184.

D. Kos, n. d., 16, 48.

³⁷ List. 1263 25/4 (UBKr II/317). ... item castra Zobelsperch et Reiuenz cun hominibus et bonis et omnibus attenciis a flumine quod Zevra dicitur usque ad aquam que Chulp vulgariter nuncupatur. ...

³⁸ D. Kos, n. d., 29.

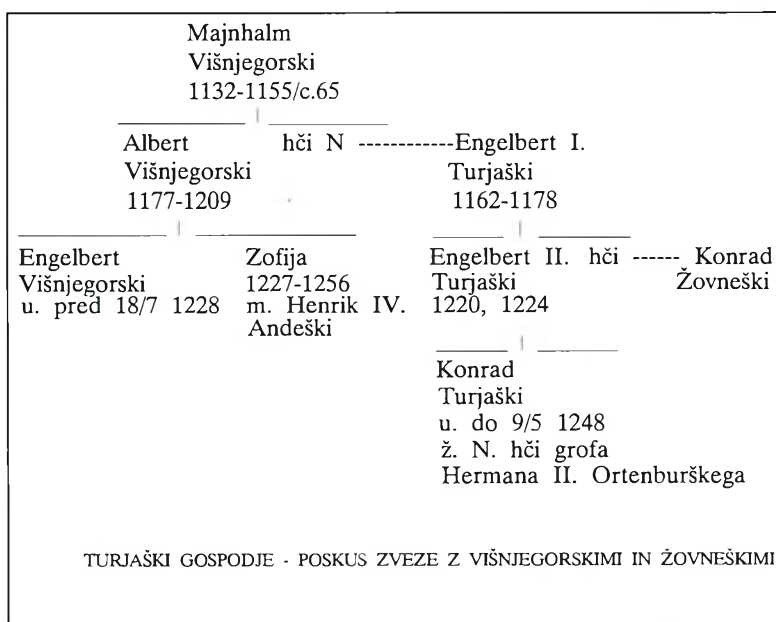
³⁹ Ortenburžani so se morali odpovedati odvetništvu v Stični (list. 1338 7/8, Tangl 1866, 150), kjer so se že dodobra zasidrali. Prim. ortenburška prizadevanja glede župnije v Šentvidu pri Stični (list. c. 1334 - c. 1337 5/12,

Koblar v IMK 1901).

⁴⁰ F. Planina, Poljanska in Selška dolina, Ljubljana 1962, 136 ss. V danes že poslovenjenih krajih se je nekdanje nemštvo ohranilo v nekaterih običajih (romanje v Innichen) in predvsem v še danes pretežno nemških ledinskih imenih.

prvega štejemo ev. prvotno naselitev) po vsej verjetnosti prišel s koroških ozemelj fevdalcev, ki so v svoji lasti imeli tudi dolenske pokrajine. Ob pomanjkanju pisanih virov bi si v tem primeru utegnili pomagati z angažiranjem drugih znanstvenih disciplin, pomembno vlogo bi utegnili odigrati primerjalno jezikoslovje in etnologija, kajti zgodovinski spomin potomcev nekdanjih kolonistov se je v veliki večini primerov (razen jezika na Kočevskem) popolnoma izgubil oziroma je podlegel političnim tokovom in potrebam. Na tem mestu naj omenim sicer šibak a zanimiv dokaz o koroški kolonizaciji na Dolenjskem. Že Simonič⁴¹ je ugotavljal glede na podobnost imen verjetno ortenburško kolonizacijo na Kočevskem iz osrednje Koroške. Na približno enak način se v zrcalu starejše zgodovine vidi ev. kolonizacija, ki je potekala v 11. oziroma na začetku 12. stoletja na Dolenjskem. Ta je v mnogočem povezana s t. i. Heminim rodom, rodbino, ki je nekoč obvladovala velik del slovenskega ozemlja⁴². Imena nekdanj slovenskih krajev blizu Osojskega in Vrbskega jezera in na Dolenjskem so si iz-redno podobna. Severno oz. severovzhodno od Beljaka so zaporedoma kraji Šentrupert, Trebnje in Ainödt, ki so vsaj glede omemb v virih znatno starejšega datuma kot istoimenski kraji na Dolenjskem⁴³. Enako Ribnica ob Vrbskem jezeru⁴⁴. Ali lahko res zgoraj izrečeno mnenje odpravimo z mislijo, da gre za pogoste splošnoslovenske toponime? Ali celo predslavanske? Pri tem mislim na etimologijo toponima Ribnica, ki ima morda za osnovo predrimski (venetski?) Rieven, ki pomeni pobočje, breg⁴⁵. S tem se nam razodene marsikateri podobni toponim, ki v bližini nima, derimo, rib. Ker dolenska Ribnica nima ne rib, niti ne leži na kakem markantnejšem bregu, je povsem mogoče, da so ime prinesli ev. kolonisti (s Koroškega?) s seboj. Po Hauptmannu ribniški okoliš ne spada v obseg

nekdanje Hemine posesti⁴⁶. Pri tem se odpira vprašanje izvora Turjaških⁴⁷, ki bi zaradi velike alodialne posesti, ki so jo imeli na Dolenjskem, utegnili pripadati nekemu dinastičnemu rodu, ki je bil starejši od oglejske oblasti na Kranjskem, ali pa so od takega rodu pridobili dolensko posest, kar je manj verjetno. Vse se zdi, da gre za Hemin rod, čeprav direktnih dokazov za to nimamo.



⁴¹ I. Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja, Kočevski zbornik, 1939, 50 ss.

⁴² L. Hauptmann: Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU, knjiga 250, Razreda historičko-filološkičkoga i filozofičko-juridičkoga 112, Zagreb 1935.

⁴³ Za posamezne kraje oz. cerkve gl. E. Klebel, Zur Geschichte der Pfarren und Kirchenkärntens, Sonderabdruck aus Carinthia I.

⁴⁴ List. 977 8/9 (MHDC III/146) - ... curtem quae dicitur Ribnica ...

⁴⁵ G. Darms etc, Langenscheidts Wörterbuch Rätomanisch, 1989, 206.

⁴⁶ L. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, zemljevid na str. 216, legenda na str. 217, zemljevid med stranema 232 in 233.

⁴⁷ Glede imena Turjak gl. B. Otorepec, Iz zgodovine turjaškega gradu, Kronika 21/1973, 147. Starejša zgodovina Turjaških je zaradi akutnega pomanjkanja virov popolnoma neznana. Kdaj je bil grad zgrajen, ni znano. D. Kos (n. d., 42) postavlja kot zadnjo mejo prvo polovico 12. stoletja. Zgradil naj bi ga rod svobodnih gospodov, ki se je priselil verj. iz Bavarke. Najstarejši znani Turjačan Engelbert se prvič omenja leta 1162 (list. 1162 3/5, UBKr I/125). Ena od možnosti je tudi, da se je priženil v rod Višnjegorskih, kjer se generacijo kasneje pojavi ime Engelbert. Ker se neki Engelbert Turjaški omenja še daljnjega leta 1220 (list. 1220 7/4, UBKr II/34) oz. 1224 (list. 1224 26/4 - 8/5, F. Kos, M. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, V. del, Ljubljana 1928, št.310), se zdi, da gre za dva Engelberta, očeta in sina. Brat ali sin slednjega je bil Konrad Turjaški (list. 1234, UBKr II/85), zadnji svojega rodu in ima ime verjetno po Konradu Žovneškem (svaku?), ki je bil tiste čase rodu Turjaških zelo blizu. Žovneški imenuje v listini iz leta 1241 (list. 1241 8/5, UBKr II/113) Herberta Turjaškega fevdnik (fidei nostro) in ne sorodnik. Tako lahko razmeroma enostavno ločimo gospodski in ministerijski rod na Turjaku. Glede na velike alodialne posesti, neodvisne od oglejskega patriarha, lahko sklepamo, da gre za še starejšo posest, mogoče prav Heminu rodu, katerega katastrofa je še za nekaj desetletij starejša od nominacije oglejskega patriarha kot gospoda Kranjske.

Nasploh je za ta del Kranjske žal značilno akutno pomanjkanje virov predvsem za čas pred 13. stoletjem. Historična pokrajina, ki jo za starejša obdobja na tem prostoru le slutimo, se nam jasneje odpre šele na začetku 13. stoletja, ko se v virih pojavi ribniški okraj (... in dominio nostro in Rewenic⁴⁸) in Ribnica kot naselje (in Reiuenc⁴⁹) in grad (castra ... Reiuenc⁵⁰). Podatki za cerkveno zgodovino teh krajev so bolj siromašni, saj se ribniški ikar (vikari ze Reyuncz⁵¹) in Štefanova cerkev (Reyfnicz ... Sand Stephan ... chirchen⁵²) omenjata šele sredi 14. stoletja. Po Höfflerju segajo začetki župnijske organizacije v teh krajih k prafari v Starem trgu pri Ložu, v čas nekaj pred letom 1200⁵³. Ko nekaj pred sredino 13. stoletja pridejo na Dolenjsko Ortenburžani, že obstaja župnija v Poljanah (... ecclesia parrochialis in Poelan)⁵⁴. Ne glede na vrzel v virih nimamo razloga, da ne bi pomislili istočasno na obstoj župnije v Ribnici. Ali bi v urejenem okolju, ki ga je obvladoval grad kot upravni sedež, lahko spregledali cerkev oziroma župnijo, saj le-ta leži med Starim trgom in Poljanami in se iz kasnejših listin vidi, da pravzaprav nikoli ni bila odvisna od npr. Poljan? Konrad Turjaški, ki je živel v prvi polovici 13. stoletja, je bival na Turjaku kot zadnji svojega rodu. Težko je verjeti, da bi vsaj strjeno naseljena območja svojih posestev ne skušal tudi cerkveno povezati. Če se vrnemo k zgornji trditvi o cerkveni neodvisnosti Ribnice od Poljan, potem je na dlani, da je že tedaj v Ribnici bila ne le cerkev, temveč tudi župnija (vikariat?). Ribniška župnija v naslednjih dobrih sto letih postane cerkveno središče tega dela Dolenjske⁵⁵. To je sicer bila že prej, relativno skromno poseljena Kočevska, ki je tvorila velik del ribniške župnije, pa je cerkveno organizacijsko zrasla šele v drugi polovici 14. stoletja. S tem ne trdim, da na tem področju pred ortenburško (do)kolonizacijo ozemlja ni bilo cerkva, so pa morale biti glede na število prebivalstva redke in se v virih skrivajo pod plaščem ribniškega vikariata. S povečanim ortenburškim zanimanjem za ta okoliš se počasi intenzivirajo tudi kolonizacijski tokovi oz. bolje rečeno dokolonizacija, ki sega še v čase Majnhardinske linije Ortenburžanov, a ne preneha z izumrtjem linije. Albertinci, predvsem grof Oton Ortenburški, nadaljuje z naseljitveno politiko svojih umrlih bratrancev in v svojstvu deželnega glavarja Kranjske doseže tudi od patriarha

potrjeno cerkveno organizacijo na že povečini nemško naseljeni Kočevski⁵⁶. Tudi sicer so si Ortenburžani skoraj popolnoma prisvojili tudi Cerkev. V Ogleju so bili dovolj močni, da so v Furlaniji vsaj naslovno, na Kranjskem pa tudi dejansko prevzeli oglejske posvetne funkcije⁵⁷, od patriarha so izsilili tudi Lož⁵⁸ s pomembno veliko okolico, ki je ob ortenburškem snežniškem gospodstvu⁵⁹ pomenila velikansko kontrolirano ozemlje na Dolenjskem. Dolenjska in gorenjska posest Ortenburžanov je daleč prekašala njihovo koroško premoženje, zato bi jih lahko poimenovali tudi (in predvsem) po Kranjski. Zadnji Ortenburžan Friderik je leta 1395⁶⁰ prejel pravico krvnega sodstva in postal tudi državni namestnik⁶¹. Ortenburška posest se je, več ali manj zaokrožena, počasi spreminjala v nekakšno državno enoto, ki je bila tudi gospodarsko urejena, kar nam pokažeta ohranjena rudniški (na Gorenjskem) in gozdni red za Kočevsko⁶². Z izumrtjem dinastije se je ortenburška posest vključila v sosednjo celjsko ter se po celjskem nenadnem koncu leta 1456 stopila z ostalo slovensko zemljo. V spomin na Ortenburžane je ostal le t. i. kočevski jezikovni otok, ki ga je v spletu nesrečnih okoliščin zbrisal vihar svetovne vojne.

Nekatere kratice:

AfÖG	Archiv für Österreichische Geschichte
ARS	Arhiv republike Slovenije v Ljubljani, kronološka vrsta listin
Bd.	Band
HHStAW	Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Allgemeine Urkundereihe
IMK	Izvestja muzejskega društva za Kranjsko
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
list.	listina
MHDC	Monumenta historica ducatus Carinthiae
MHSt	Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark

⁴⁸ List. 1220 7/4 (UBKr II/34).

⁴⁹ List. 1241 8/5 (UBKr II/113).

⁵⁰ List. 1263 25/4 (MHDC IV/595).

⁵¹ List. 1340 6/8 (HHStAW).

⁵² List. 1353 3/4 (ARS).

⁵³ J. Höffler, O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem, Ljubljana 1986, 20.

⁵⁴ List. 1348 9/5 (UBKr II/120).

⁵⁵ Höffler, n. d., 39 ss.

⁵⁶ List. 1363 1/5 (HHStAW, obj. F. Schumi, Archiv für Heimatkunde, I. Band, Laibach 1882/3, 30).

⁵⁷ S. Adam, Cerkevne razmere na področju nekdanje radovljiske pražupnije do nastanka ljubljanske škofije leta 1461, 19 ss.

⁵⁸ Lackner, n. d., 184 s (list. 1342 31/10, HHStAW).

⁵⁹ V drugi polovici 14. stoletja je snežniški grad in gospodstvo vsaj delno obvladovala veja gorjanskih Lambergov, ki so bili povečini ortenburški fevdniki (list. 1392 13/3 v ARS, list. 1392 10/8 v ARS, list. 1393 20/5 v ARS, list. 1393 29/3 v ARS, ...). Osrednja osebnost rodbine je bil Viljem II. Lamberger, ortenburški kastelan na Waldenbergu pri Radovljici. Leta 1403 so Lambergerji postali edini lastniki gradu in gospodstva (list. 1403 24/4 v ARS).

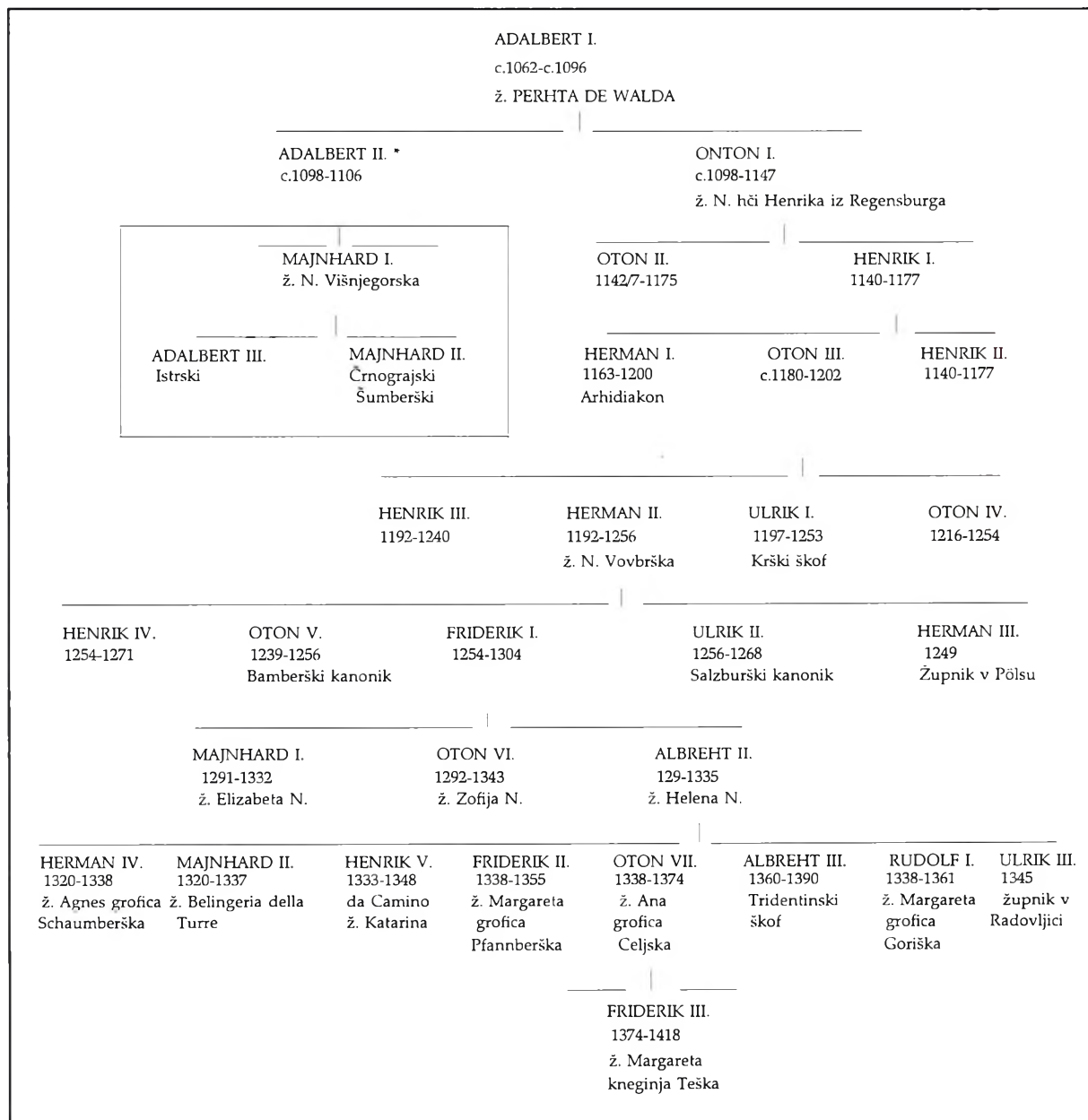
⁶⁰ List. 1395 21/5 (MHDC X/1014).

⁶¹ Lackner, n. d., 188ss.

⁶² Adam, n. d., 21.

MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung	UBKr	Urkundenbuch des Herzogtums Krain
n. d.	navedeno delo	Taf.	Tafel
		Tom.	Tomus

Koroški Ortenburžani



* Linija Majnharda Črnograjskega po Hauptmannu (Istrski Ortenburžani).



Z U S A M M E N F A S S U N G

Ein Beitrag zur Geschichte der Ortenburger in Dolenjska

Kurze Abhandlung über einige ungelöste bzw. weniger bekannte Fragen der mittelalterlichen Geschichte von Dolenjska

Dolenjska (Unterkrain) war im Mittelalter ziemlich dünn besiedelt. Darum begannen die dynastischen Familien, die über größere Besitzungen in Dolenjska verfügten, schon früh das Land zu kolonisieren, so etwa das Geschlecht der

Weichselburg bzw. der Nachkommen von Hemma vor allem das Gebiet um Trebnje (Treffen), als letzte aber die von Ortenburg und zwar die Gottschee. Letztere gehörte aller Wahrscheinlichkeit nach zunächst dem Geschlecht von Hemma, später hatten sie die Auersperger als Allodium inne. Nach dem Tode Konrads von Auersperg fielen die Herrschaften Čušperk (Zobelsberg) und Ribnica (Reifnitz) - zu letzterer gehörte auch die Gottschee - den Ortenburgern zu. Im 14. Jahrhundert siedelten die Ortenburger deutsche Bauern aus ihren Kärntner Besitzungen in der Gottschee an und bauten eine Verwaltungs- und Kirchenorganisation auf. Die interessante, überwiegend deutschsprachige Insel blieb bis in die jüngste Vergangenheit weiterbestehen.

Stanislav Južnič



Južna meja "Kočevskega otoka" v 15. in 16. stoletju

Kočevsko je bilo gotovo nekoč močno gozdno in malo obljudeno. Ortenburžani so vanjo med leti 1339-1363 in pozneje v 15. stoletju naselili nemško govoreče podložnike s svojih zahodnokoroških in vzhodnokoroških posesti. Ob Kolpi so naseljevali kmete s hrvaškega in slovenskega etičnega področja, gotovo pa tudi nekaj Nemcev¹.

Ogledali si bomo najstarejše urbarialne dokumente o podložnikih na Kočevskem (iz let: 1498, 1564, 1568 in 1574)² ter v Kostelu (iz let: 1494, 1530? in 1570)³.

Deželnoknežji gospodstvu Kočevje in Kostel

Nikolaj Piers (Pirš) je ostal oskrbnik Fridrihštajna tudi ko je cesar Friderik III. prevzel posest od vdove Ulrika II. Celjskega. Nikolajev nečak Sigmund Piers je 30. 5. 1478 kupil od cesarja deželno sodišče v Kočevju⁴. Istega leta je dobil v zastavo tudi urad (Kočevska) Reka. 25. 8. 1503 je z dovoljenjem cesarja prepustil oskrbnišтво Fridrihštajna svojemu najstarejšemu sinu Mihaelu. S. Piers je

umrl po letu 1506⁵.

Od leta 1491 do smrti leta 1497 je imel kočevsko gospodstvo v zakupu Gašper Ravbar (Raubar). Obenem je gospodaril tudi v Postojni od leta 1490 in v Kostelu od leta 1493. Njegovi trije sinovi⁶ so leta 1497 zakup prepustili Viljemu Turjaškemu (Auerspergu).

3. 2. 1507 je na Kočevskem gospodaril baron Nikolaj Thurn, od leta 1510 tudi vazal freisinških škofov v Klevevžu na Dolenjskem. S svojim oskrbnikom Jurijem Strženom nista ustrahovala le svojih tlačanov, temveč tudi sosednje Kostelce in njihovega zastavnega gospoda Mihaela Prambergerja. Tako sta Thurn in Stržen leta 1515 storila žalosten konec na gradu Fridrihštajn pod maščevalno tlačansko roko⁷.

Thurnu in njegovim naslednikom se je do leta 1537 posrečilo kar za trikrat povečati vrednost gospodstva Kočevje, predvsem s poviševanjem tlačanskih dajatev in s kolonizacijo⁸. Thurna je nasledila mladoletna hči Ana, ki je umrla leta 1553. Poročila se je z Žovneškim⁹ baronom Ivanom Ungnadom (1493-1654), stotnikom, celjskim vicedomom, hrvaškim banom in vodjo kranjskih protestantov¹⁰. Ungnad je prevzel gospodstvo Kočevje s pismom 10. 4. 1524 in ga obdržal 23 let.

Sredi 16. stoletja (1547) je za zasluge v boju proti Turkom zakup gospodstva Kočevje dobil Štefan Ursini, grof Blagaj, kot nadomestilo za izgubljeno posest pri Karlovcu. Leta 1619 je bilo Kočevsko prodano Khislom.

Habsburžani so imeli v Kostelu in na Kočevskem svoje oskrbnike ali pa so dajali graščini v najem. V času, ki ga obravnavamo, so bili zastavni gospodje Kostela: Lichtenbergi (1490), Andrej Hohenwarth (1493), Sigmund Jurič (1493), Gašper, Nikolaj in Erazem Ravbar (1493-1497), Mihael (Miha) Pranberger (tudi Preimberger ali Preinperger, 10. 5. 1504-1515, Martin Frankopan (1520), Jurij Zrinjski (1527), Gašper, Krištof in N. Tadjolovič

¹ Ivan Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja, Kočevski Zbornik, 1939, 72.

² Urbar Register des amts Rieghk vnd Sichelberg gehorund, so von ro. ko. mt. reformieren vnd raten beritten vnd verscriben worden ist, anno etc. collationiert LXXXXVIII, leto 1498, Komisija za fevdne zadeve, šk. 23. Besedi "vnd Sichelberg" sta bili zapisani z drugačno pisavo. Urbar gospodstva Kočevje za leto 1564 (ARS, Vic. Arhiv, fasc. I/46, šk. 80, lit. G, V/5). Nepaginirano. Urbar gospodstva Kočevje za leto 1568 (ARS, Vic. Arhiv, v fasc. I/46, šk. 80, lit. G, V/5). 149 strani vezanih v knjigo. Peter dr. prof. Wolsegger, Das Urbarium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574, MMK III (1890) str. 140-183 in IV (1891) str. 13-45. Urbar kočevske grofije 15. 3. 1574.

³ Vermercht das Urbar register zum Costel, num. 2, 1494 (ARS, Vicedom arhiv, fasc. I/48, lit. G. XVI/4). Urbar za Kostel iz leta 1520. Po Umek, 1982, str. 317 naj bi bil v ARS, Vic. Arhiv, fasc. 48, lit. G, XVI/2. Urbar am Costel Gerat Graffenwardt an der Kullp Hans Langemantl. (Dopisano z drugo pisavo: original urbar sine dato no. 2.) Napačno datiran 1603, verjetno zapisan okoli leta 1530 (ARS, Vic. Arhiv, fasc. I/43, šk. 75, Lit. C). Urbar und Landtgerecht der Herrschaft Graffenwarth zu Costel, 1570, (ARS, Vic. Arhiv, fasc. I/48, lit. G. XVI/3, šk. 83). Urbarja gospodstva Kostel za leti 1603 in 1694 sta ohranjena le v izvlečkih.

⁴ Anton Skubic (1876-1940), Zgodovina Ribnice in Ribniške pokrajine, Buenos Aires, 1976, str. 342-343.

⁵ Simonič, o.c., str. 75.

⁶ Simonič, o.c., str. 75.

⁷ Simonič, o.c., str. 76.

⁸ Simonič, o.c., str. 77.

⁹ Ali sovneškim.

¹⁰ Wolsegger, o.c., str. 180; Simonič, o.c., str. 76-77.

(1528) in baroni Langenmantli (1538-1620).

Janez Viljem in Karel pl. Langenmantl sta 15. 11. 1620 kupila Kostel od cesarja Ferdinanda II.¹¹, ki je tiste čase prodajal svoja številna gospostva. Sredi 17. stoletja so Langenmantli kupili še Thurn unter Reifenburg¹² na Stajerskem. Kostel je ostal njihova last še leta 1686¹³.

Med leti 1547 in 1619/1620 je bilo tako gospostvo Kostel kot gospodstvo Kočevje last deželnega kneza. Obe gospostvi sta imeli le kratek čas iste zastavne gospode, po prodaji leta 1619/1620 pa sta imeli vseskozi različne lastnike.

V začetku leta 1515 je pl. Pramberger zaplenil konje in blago podložnikom kočevskega graščaka Thurna, ki so hoteli pretihotapiti nekaj tovorov soli čez Kostel. Thurnov oskrbnik Stržen z gradu Fridrihštajn je zbral pri Osilnici nekaj sto tlačanov. Udaril je na Kostel in pregnal Prambergerja, ki se je moral umakniti na Hrvaško. Tam mu je Thurn še naprej grozil z nasiljem¹⁴. Pramberger gotovo ni pomagal Thurnu med uporom tlačanov gospodstva Kočevje istega leta 1515.

7. 11. 1613 in 16. 11. 1613 je komisija nadvojvode Ferdinanda iz Gradca določala mejo med kostelskim in kočevskim gospostvom. Razmejitve je potekala po sodobni krajevni in jezikovni meji z izjemo Srobotnika, ki je pripadel Kočevarjem¹⁵.

7. 12. 1613 je komisija dovolila kostelskemu podložniku Klempšetu skupno pašo z vaščani Morave. Klempšetovo zemljišče je pod Mošenikom segalo v Kočevsko gospostvo proti Moravi¹⁶. Leta 1616 je nova komisija ugotovila, da sta se dala voditelja komisije iz leta 1613 Ziegelfast in Tancer podkupovati in zato niso mogli sprejeti njunega novega urbarja gospostva Kočevje iz leta 1614¹⁷.

Ob ponovni razmejitvi med 16. 9. 1624 in 18. 9. 1624 je lastnik Kostela Viljem Langenmantl odločno ugovarjal meji, ki mu je jemala nekatera obmejna zemljišča gospostva Kostel. Razmejitev sta opravila komisarja, deželni svetnik Janez Ziegelfast in sekretar vicedomskega urada Elija Thomas. Uporabljala sta urbar gospodstva Kočevje iz 7. 3. 1574. Kršitev določb je bila prepovedana pod kaznijo

1000 zlatih ducatov¹⁸. Končno odločitev o novih mejah je morala izreči notranje avstrijska zbornica¹⁹.

Z razmejitvami med kostelskim in kočevskim gospostvom v letih 1613 in 1624 spori gotovo niso bili rešeni. Od tod nasilje Janeza Vajkarda Auerperga (1615-1677) proti Francu Adamu baronu Langenmantlu²⁰. Avgusta 1673 so kočevski podložniki pri prehodu skozi kostelsko mitnico pri Petrini zavrnili plačilo zapovedane mitnine. Plačali so le manjši znesek (tretjino). Pozneje je baron Langenmantl le izterjal dolg, kar kaže, da so bile razmere bolj urejene kot leta 1515.

Cerkvene razmere

V ribniško naddiakonijo so spadale tudi vse kočevske župnije in Kostel, ker so nastale na ozemlju nekdanje ribniške župnije. Ribniški naddiakonat je začel delovati po ustanovitvi ljubljanske škofije leta 1461²¹.

Okoli leta 1600 je ribniški naddiakonat obsegal 15 župnij in še cerkev pri Novi Štifti. Leta 1633 je obsegal 13 far. Sredi 18. stoletja je obsegal 40 župnij z ekspoziturami v skupno desetih graščinskih gospostvih²².

Ribniški naddiakonat je deloval do leta 1787, ko so cerkvene pokrajine na novo organizirali v dekanije. Ribniško pokrajino so tedaj razdelili na ribniško in kočevsko dekanijo. Obe skupaj sta prišle od goriške pod ljubljansko nadškofijo 8. 1787²³.

Grad Kostel je bil zgrajen v 13. stoletju. Prvič se omenja v listini iz leta 1313²⁴, nato še v letih 1333 in 1336. V zadnjih dveh listinah je navedeno, da je imel grad že od nekdaj lastno sodišče²⁵.

Nova cerkev v Kostelu se prvič omenja 1. 5. 1363. Najprej je imela župnija sedež v samem Kostelu²⁶, na gradu ali pod njim v Trgu. Ne poznamo lege morebitnega župnišča v Trgu. Grajska kapela iz 14. ali 15. stoletja je bila posvečena sv. Antonu Padovanskemu²⁷. V 16. stoletju so

¹¹ Vladal med leti 1619-1637.

¹² Brestanica.

¹³ Marija Elizabeta baronica Langenmantl, rojena Paradeiser, vdova in imetnica gospodstva Kostel, je še 8.11. 1686 sprejela dopis iz Ljubljane (ARS, Dež. stan, fasc. 310, šk. 544, str. 746).

¹⁴ Jože Žagar-Jagrov, Kostel. Ljudje in zemlja ob Kolpi, Kočevje, 1983, str. 102.

¹⁵ Simonič, o.c., str. 116-117. Pred tem je po urbarjih iz let 1570 in 1574 Srobotnik spadal pod gospodstvo Kostel.

¹⁶ Simonič, o.c., str. 118. Klempše iz leta 1613 je bil verjetno prednik kostelskega župnika in pisatelja Pavla Franca Klapšeta (1688-1772).

¹⁷ Simonič, o.c., str. 121. Ne vemo, katera sprtih strani naj bi podkupovala komisarje.

¹⁸ Žagar, o.c., str. 49-50.

¹⁹ Simonič, o.c., str. 122.

²⁰ Inventarium uber weillandt dess Wollgebornen Herrn Herrn Franz Adam Langenmantl, 1681 (ARS, Zapuščinski inventar, Lit.L, fasc. XXIX, št. 27. št.1, dokument št. 25).

²¹ Skubic, o.c., str. 92 in 97.

²² Skubic, o.c., str. 40, 54 in 699-700.

²³ Skubic, o.c., str. 91 in 97.

²⁴ Skubic, o.c., str. 700.

²⁵ Branko Reisp, Grad Kostel, Maribor, 1990, str. 2.

²⁶ Skubic, o.c., str. 53.

²⁷ Antonio Joannem Abramsberg, Matricula Regia Parohia Kostel, Anno 1758, Župnijski urad Fara, str. 5, opisuje večjo proslavo na god sv. Antona Padovanskega v kapeli na gradu (in arce). Po drugih virih je bila grajska kapela posvečena sv. Antonu Puščavniku (Žagar, o.c., str. 144 in 146).

postavili sedanjo cerkev sv. Treh Kraljev v Trgu²⁸.

Kostelski župnik Ivan Grumel je 5. 1. 1480 in 15. 5. 1480 ostro zahteval nazaj vas Brigo, ki naj bi jo njegov prednik po krivici izročil župniku iz (Kočevske) Reke²⁹. Pozneje se je meja med kočevskimi in kostelsko župnijo³⁰ ustalila in se od krajevne meje loči le pri Srobotniku, ki ni bil nikoli del kostelske župnije.

Že kmalu po sredi 16. stoletja je bila reformacija trdno zasidrana med fevdalci na območju ribniškega naddiakonata v Ribnici, Ortneku, Kočevju, Kostelu in še posebej na Turjaku. Nove vere so se oprijeli: Auerspergi, Lambergi, Berneški, Galli, Mosconi, Blagaji, Langenmantli in drugi. Reformaciji so bili na območju ribniškega naddiakonata naklonjeni mnogi duhovniki, med njimi v Kočevju: Hans Gotschewer leta 1595³¹, Lenart Zigelfest, Ivan Schweiger³², Jernej Silvester in kaplan Janez Schneller, pozneje nastavljen v Kočevski reki³³, Kočevar Matija Schmalzer³⁴ v Poljanah ter Ivan (Janez) Weixler v Kostelu.

Tako kot kostelski baron Langenmantl, je tudi kočevski baron Ungnad podpiral protestantske pridigarje. Leta 1555 je odložil državne službe, odpotoval na Nemško in se tam kot vdovec ponovno poročil s štiri desetletja mlajšo nuno, grofico Barbo (1534-1665)³⁵.

Tudi Ursini, grofi Blagaji so podpirali prote-

stante v Kočevju. V času njihovega gospostva je bil protestant tudi kočevski mestni sodnik Filip Schweiger, katerega sestra se je poročila s kočevskim župnikom Ziglfestom, ki je leta 1613 pridigal v svoji domači hiši v Kočevju³⁶.

Blagaji so bili obtoženi barantanja s cerkvenimi beneficijami v Kočevju in drugod v svojo in luteransko korist. Komisijo deželnega kneza, ki naj bi preverila govorice, sta sestavljala savinjski naddiakon Gregor Ursa in vicedom Ludvik Kamil Swardo. Vendar so ju Kočevjarji celo pregnali iz cerkve, tako da je moral deželni knez naddiakona zamenjati s stiškim opatom Lavrencijem³⁷.

Adam Langenmantl, kostelski graščak od tridesetih let do leta 1563, je bil prijatelj nekdanjega meniha Janeza (Ivana) Weixlerja³⁸, ki je bil nastavljen za župnika v Kostelu vsaj že leta 1560. Weixler je na pobudo pisarja deželnih stanov Matije Klombnerja začel leta 1561 prevajati v slovenski jezik postilo reformatorja in pridigarja Johanna Spangerberga. Leta 1561 se je Weixler tudi oženil. Bajе mu je zaradi družinskega življenja primanjkovalo časa za prevajanje.

Leta 1563 je bil Weixler še v Kostelu. 1. 8. 1563 je prevod končal³⁹. Kmalu za tem je Weixler odšel v Metliko k Vlahoviču, prvaku luteranskih pasttorjev v Beli Krajni. Na Vlahovičev nasvet so kranjski stanovi poslali Weixlerja v Krško. Od tam ga je pregnal leskovški župnik Plidor pl. Montagnana, ki je bil novomeški prošt med leti 1582-1604⁴⁰.

Leta 1567 je Weixler odšel iz Krškega v Novo Mesto. Vendar so ga že naslednje leto novomeški meščani napodili skupaj z Vlahovičem⁴¹. Weixler je leta 1571 odšel v Selce nad Kozjakom. Leta 1593 se je kot predikant Slovenske Marke zadrževal v okolici Novega mesta.

Po Weixlerjevem odhodu je nadvojvoda Karel 16. 6. 1567 izdal ukaz vicedomu Juriju Höferju naj župnijo Kostel, ki jo upravlja heretični odpadnik, dohodke pa uživa graščak Andrej Langenmantl, podeli Matiji Hudikovcu⁴². Naročil je tudi, naj se poskrbi, da Langenmantl ne bo oviral prenosa po-

²⁸ Po Žagarju (o.c., str. 140) je bila farna cerkev leta 1526 že pri Fari. Od Fare so se župniki le pred turško nevarnostjo umikali v utrjeni grad Kostel. Po Skubicu (o.c., 53) je Fara postala središče župnije pred letom 1741. Po Štefanu Tomšiču in Francu Ivancu, Kočevsko okrajno glavarstvo. Zemljepisno-zgodovinski oris, Ljubljana, 1887, str. 96, je bil sedež župnije vseskozi pri Fari, kar ni verjetno. Kostelski župnik protestant Janž (Janez) Weixler je bil med leti 1560-1563 na stanovanju pri svojih prijateljih protestantih Langenmantlih v gradu, kjer je imel potem tudi sedež župnije. V 18. stoletju so bili kostelski graščaki in prifarski župniki v sporu tudi zato, ker je graščak zahteval vrnitev središča župnije v trg Kostel.

²⁹ Fran. Pokoren, Nadškofijski arhiv u Ljubljani, Fond Škofijski arhiv, Šal/7, Fascikl 35, Fara pri Kočevju (v Kostelu).

³⁰ Leta 1785 so v severnem delu Kostela ustanovili župnijo Banja Loka, ki ji danes pripada tudi nekdanja kočevska župnija Borovec.

³¹ August Dimitz, Geschichte Krains, Ljubljana 1875, 3. del, str. 260.

³² Tudi Janž. Kot katoliški duhovnik v Kočevju prestopil k protestantom. Pridigal v Metliki, od leta 1569 do smrti leta 1585 pa v Ljubljani (Mirko Rupel, Slovenski protestantski pisci, Ljubljana, 1966, str. 41).

³³ Ferdo Gestrin, Reformacija v Ribnici in okolici, Kronika, 30 (1982), str. 97-98.

³⁴ Skubic, o.c., str. 38. Schmalzer (tudi Schmatzer ali Smalzl) je bil leta 1581 kaplan v Ribnici, leta 1598 pa župnik v Poljanah ob Kolpi.

³⁵ SBL, str. 290. Znanih je veliko Trubarjevih pisem Ungnadu iz let 1562-1563 v nemški Urach, kjer je leta 1561 ustanovil biblijski zavod. Leta 1561 je Trubar posvetil Ungnada Register und summarischen Inhalt.

³⁶ Dimitz, o.c., str. 354.

³⁷ Jože Mlinarič, Stiška opatija 1136-1784, Novo mesto, 1995, str. 437-438.

³⁸ Franc Cankar, Kostel ob Kolpi, Kočevje, 1975, str. 8.

³⁹ Weixlerjev prevod postile ni bil natisnjen, saj je prvi (zimski) del prevedel in izdal Sebastijan Krelj (1538-1567) leta 1567 v Regensburgu. Krelj je verjetno zapustil v rokopisu tudi druga dva dela, ki ju je dokončal Jurij Jurčič (u. 1578) leta 1571. Celoten prevod postile je bil natisnjen leta 1578 v Ljubljani.

⁴⁰ Mlinarič, o.c., str. 1104.

⁴¹ Ivan Vrhovec, Zgodovina Novega Mesta, Ljubljana, 1891, str. 72.

⁴² ARS, Vic. Arh. fasc. 3, šk. 65, str. 3; Majda Smole, Vicedomski urad za Kranjsko, 13. stol. - 1747. 1. del: Cerkevne zadeve Lit A-F, Publikacije Arhiva SR Slovenije, Ljubljana, 1985, str. 65.

pisanega in inventiranega cerkvenega imetja na novega župnika. Inventar iz tistega časa se ni ohranil. Dopis ne omenja Weixlerja. Ni mogoče razbrati, ali je bilo župnišče in z njim središče župnije tisti čas že pri Fari ali pa še v Trgu Kostel.

Kljub posegu cesarja so protestanti Langenmantli vplivali tudi na Weixlerjeve naslednike v Kostelu. Tam je bil leta 1598 in 1601 župnik protestant Jernej Faber (Kovač), kaplan pa leta 1601 katoličan Ivan Spanič. Faber je baje zelo nerodno živel⁴³. Leta 1598 je prosil za posvetitev nove sezidane cerkve onstran Kolpe in pokopališča, ki bi se rabilo v času povodnji⁴⁴. Poročal je tudi o hrvaških priseljencih - Uskokih. Leta 1587 se je Fabru rodil sin Matija, ki je bil leta 1610 tudi sam posvečen v duhovnika. Sprva je služboval pri prostu v Novem mestu⁴⁵.

Ferdinand I. (1503-1564)⁴⁶ je podpiral naseljevanje Uskokov v Kostel med leti 1530-1538 in protireformacijo na Kranjskem po letu 1540. Protestanti Langenmantli, zakupniki njegove posesti v Kostelu, so ga ovirali pri obeh prizadevanjih in dosegle preselitev Uskokov nižje ob Kolpi.

Podložniške razmere

Leta 1469 so Turki prvič napadli Kočevje, izropali trg in opustošili okolico. Zato so Kočevje ponovno pozidali in utrdili na varnejšem desnem bregu Rirže. Leta 1471 je cesar povzdignil Kočevje v mesto, kar je bilo potrjeno še leta 1493⁴⁷.

Leta 1491 so Turki ponovno uničili mesto Kočevje, predvsem pa vasi: Škrilj, Muho vas in Turkovo drago. 23. 10. 1492 je cesar Friderik III. v Linzu zaradi težavnih razmer podelil podložnikom kočevskega zemljiškega urada poseben patent za trgovino z lastnimi izdelki po Hrvaškem in drugod, ki so ga s pridom izkoriščali tudi Kostelci in Ribničani⁴⁸. Leta 1493 je cesar oprostil urad Kočevska Reka vseh davščin zaradi slabih časov⁴⁹.

Že v času grofov Celjskih se je gospodstvo Kočevje delilo na tri urade: zgornji in spodnji Kočevski urad ter urad Kočevska Reka. Urbar celjskih grofov iz srede 15. stoletja je izgubljen, prav tako

del deželnoknežjega urbarja iz leta 1498 in Thurnov urbar iz leta 1507⁵⁰.

Leta 1498 je urad Kočevska Reka obsegal tudi Osilnico in Gerovo. Thurn je pozneje Gerovo predal Zrinjskim. Gerovo je najstarejša župnija v Gorskem Kotarju, ustanovljena leta 1404. Po legendi naj bi ime dobila po Geri, ki je s sinom tja pobegnula pred Turki⁵¹. Vendar je ime Gerovo očitno starejše od turških vpadov v te kraje.

Ob urbarju za leto 1498 urada Kočevska reka je bil naknadno vezan še sočasno nastali urbar za Žumberk, ki je tedaj pripadal Kranjski. Urbarja je morda pisala ista roka⁵². Urbarja za ostala dva urada Kočevskega gospostva iz leta 1498 sta izgubljena, čeprav sta bila verjetno po tedanji šegi zapisana v dveh izvodih⁵³.

Leta 1498 so bili v županstvu (Kočevska) Reka doma veseli ljudje, saj je imela fara Kočevska reka kar 14 krčm. Od vsake so plačevali po 30 soldov letnih dajatev, skupno 3 1/2 funtov denaričev⁵⁴.

Tlačani iz vsake cele kmetije urada (Kočevska) Reka so bili dolžni vsako leto: po en dan prevažati les na grad Fridrihštajn, po en dan ročne tlake po navodilih oskrbnika in pripeljati po 24 vozov vina. Za nameček so morali vsako polje leto za graščino ujeti v gozdu po 5 polhov⁵⁵. Mislimo si lahko, da je bila slovita kočevska polharia tod doma že vsaj pol tisočletja.

Kmetje so lovili polhe tudi na sosednjih gospostvih. Na posesti Zrinjskih na Brodu so smeli kmetje loviti v gozdovih le polhe. Če so kmetje sekali brez dovoljenja v gozdovih Zrinjskih, so dobili denarne kazni in po 50 udarcev⁵⁶. Podobne kazni so bile gotovo zagrožene tudi za krivolov.

Podložniki urada (Kočevska) Reka so imeli obveznosti in tlako na gradu Fridrihštajn še v 16. stoletju. Domnevamo, da zapovedanih dolžnosti niso izpolnjevali posebno vneto, saj so se grofje Blagaji leta 1571 zelo pritoževali nad stanjem gradu⁵⁷.

⁴³ Leopold Podlogar, Iz zgodovine kranjskih trgov, 4. Kostel, Vrtec, 51 (1921), str. 132; Reisp, o.c., str. 20.

⁴⁴ Pokoren, o.c.

⁴⁵ Pokoren, o.c.

⁴⁶ Ferdinand I., cesar od leta 1556, je naseljeval Uskoke za boj proti Turkom, ki mu je pomenil precej več kot protireformacija, saj naj bi bil celo njegov najstarejši sin in naslednik Maksimilian II., ki je umrl leta 1575, nagnjen k protestantizmu (Robert A. Kann, A history of the habsburg empire 1526-1918, University of California press, 1977, str. 36-37 in 40).

⁴⁷ Simonič, o.c., str. 70.

⁴⁸ Božo Otorepec, Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku, Kronika, 30 (1982), str. 83.

⁴⁹ Simonič, o.c., str. 68 in 69.

⁵⁰ Simonič, o.c., str. 71.

⁵¹ Dragutin Hirc, Gorski Kotar: slike, opisi i putopisi, Zagreb 1898, pretisak, Tiskara Rijeka, 1993, str. 146.

⁵² Dušan Kos, Urbarji za Belo krajino in Žumberk, SAZU, Ljubljana, 1991, str. 20-21.

⁵³ Ema Umek, Reformirani urbarji deželnoknežjih gospostev na Kranjskem, Zgodovinski Časopis, 36 (1982), str. 312-313; Kos, o.c., str. 20 in 87.

⁵⁴ Sold je v tem času vseboval 0.309 g srebra. 1 funt denarič (tl) je veljal 120 soldov (Kos, o.c., str. 165 in 167). Tako je bila letna obdavčitev krčme okoli 10 g srebra. To se bili seveda zlati časi za gostilničarje.

⁵⁵ Urbar 1498, str. 10 in 49 (nepaginirano) in Simonič, o.c., str. 74-75.

⁵⁶ Rudolf Strohal (1856-1936), Uz Lujzinsku cestu, 1935, Ponatis: Tiskara Rijeka, 1993, str. 169.

⁵⁷ Simonič, o.c., str. 89.

Naseljevanje Kostela

Maloštevilni priimki v urbarju iz leta 1494 ne omogočajo tehtnejše analize pomembnih etničnih gibanj v Kostelu ob naselitvi Uskokov katoliške vere iz Cetinske krajine (junija 1531 in neuspešen poskus avgusta 1539) ter iz Srba in Obrovca (neuspešna naselitev leta 1538). Po poročilu deželnega glavarja Ivana Kacijanarja⁵⁸ deželnim stanovom 23. 6. 1531, so Kostelci naseljevali le 7 od prejšnjih 293 kmetij⁵⁹.

V urbarju leta 1494 je bila večina tlačanov gospostva Kostel popisana le z osebnimi imeni. Prebivalci Fare, Slavskega Laza in Trga Kostel zaradi posebnega statusa župnijske posesti oziroma Trga niso bili vpisani med tlačani letom 1681⁶⁰. Tako poznamo le 8 kostelskih priimkov iz leta 1494:

Panjani so bili zapisani tudi na Tanči gori v Poljanskem urbarju za leto 1576 ter v urbarju gospostva Metlika za leta 1593, 1610 in 1723. Danes jih je v Poljanski dolini več kot v Kostelu, kjer so se ohranili samo kot hišno ime.

Jurkoviče najdemo na vseh območjih uskoške naselitve. *Juriče* najdemo tudi v urbarju gospostva Metlika leta 1610. Trgovca Juraja najdemo v Šujici pri Ljubljani, v urbarju nemškega viteškega reda za leto 1490. *Piškurje* najdemo v urbarju gospostva Poljane za leto 1576, v urbarju gospostva Vinica za leto 1674 in v urbarju gospostva Metlika za leto 1723⁶¹.

Marinča najdemo pri Grabrovcu, v urbarju nemškega viteškega reda za leto 1490 ter v Koprivniku (Neslthaal) na Kočevskem leta 1574. Vendar gre za avtohtono kostelsko obliko sicer raz-

širjenega priimka Marinič.

Kajfežev in *Šnajderjev* ni bilo ne v Beli krajini ne na Kočevskem leta 1574, pa tudi v Gorskem Kotarju pred 18. stoletjem ne.

Po prvem naselitvenem valu pred organiziranimi uskoškimi naselitvami v tridesetih letih 16. stoletja, so bile v kostelskem urbarju za leto 1530? vpisane 102 osebi. Med njimi so 55 osebam vpisali priimek in ime, le redkim pa samo priimek brez imena. Zapis polovice zapisanih priimkov je mogoče enačiti s poznejšimi kostelskimi ali sicer znanimi priimki. Sedem priimkov se je nanašalo (tudi) na poklic njihovih nosilcev. Tako so se leta 1530? v Kostelu pojavili naslednji priimki, ki jih ni bilo v urbarju za leto 1494: trije *Brigarji* (Briški), po dva *Kolmaniča*, *Krizmoniča*, *Fabjana*, *Cimermana*, *Web-ra*, *Hodnika* in *Klemenčiča*, ter po en *Delač*, *Ožanič*, *Grbac*, *Krabat* (Hrvat), *Mauter* (Colnar), *Visther*, *Tišler*, *Šuštar* in *Šnajder*.

V drugem naselitvenem valu, predvsem junija 1531, se v Kostelu pojavijo naslednji priimki, razvrščeni po pogostosti pojavljanja v zgodovini Kostela: *Majetič*, *Papež*, *Zdravič*, *Mlinč*, *Klarič*, *Mavrovič*, *Butina* (samo mlin), *Mihelčič*, *Glad*, *Juraj*, *Petrina*, *Maverc*, *Žmauc*, *Gotenc*, *Frisig*, *Petran*, *Kusolt*, *Mavrin*, *Klapše* (Klempše), *Rabe*, *Pelegrinič*, *Maritič*, *Huete(r)* (Klobučar), *Kuplenovič*, *Drvodelar*⁶², *Praps*, *Nunčič*, *Maltn* in *Linhart*.

Primerjava priimkov

Med vasmi urada Kočevska reka si najprej oglejmo Moravo, kočevarsko Hameraw in kostelsko Omrava. Leta 1498 je imela 6 kmetij, ki jih

HAMERAW (MORAVA, 6 celih kmetij)

1498	1564 in (1568)	1574
Jacob Suppan	Jacob Supan na celi hubi	Tschne (župan)
Mathe	Peter, sin Jacoba	sin Mertha Plesche
		Lannzova vdova in dediči
Nickl Noyman	Jacl Thomas Tscherne	vdova Petrovega sina, dediči
Juris Wittani	Juris Witnie (Jurl Witine)	Witine
Caspar Scholaz	Paul	Tscherne
Symon	Simon Lugs, Mathejev sin Lencz	Lux, Lennczov sin
Mert Osterlin	Leinhardt	sin Leonhardta
Pett(er)	Thomas Schwai, Jacob Nicl	Schwaiger, Nicl Plesche
Michel (cela huba)	Urban Schuester (tudi Paul Hueter)	Huetter
Clement	Mathe, sin Mihaela	sin Matheja
Gregor	Hanss Wuttnie, Lucas Lipe (Blas Witine)	Wittine, Lippe

⁵⁸ Ubit v noči med 30.1.-31.1.1538 (Dimitz, o.c., str. 163).

⁵⁹ Podlogar, o.c., str. 103. Kacijanarjevo poročilo je bilo gotovo pretirano da bi laže pridobil potrebna sredstva za naselitev Uskokov.

⁶⁰ Liquidations Extrat oder ausstand register uber die von weillandt Herrn Franz Adam Langenmantl, 1681 (ARS, Zapuščinski inventar, Lit.L, fasc. XXIX, št. 27/2).

⁶¹ Kos, o.c.

⁶² Drvodelar je bil eden vodij punta v hrvaškem Zagorju leta 1573 (V. Simoniti, Prispevki k poznavanju turških vpadov. I del: V letih od 1570 do 1575, Zgodovinski časopis 31 (1977), str. 494).

je obdržala tudi pozneje⁶³.

Leta 1498 v Moravi popisani tlačani so imeli v vsem uradu Kočevska reka najmanjši delež zapisanih priimkov, pravzaprav samo 4 od dvanajstih. Zapis "Supan" za imenom prvega kmeta v Moravi in v drugih večjih vaseh urada (Kočevska) Reka se je nanašal na funkcijo in ne na priimek. Leta 1574 je domnevni župan Tschne obdeloval župni gruntek.

Izmed štirih priimkov, ki so nam v Moravi znani leta 1498, so se dve ali tri generacije pozneje obdržali le še **Wutine**. Med osebami brez priimka v Moravi leta 1498 se je verjetno obdržala še družina župana Jakoba, morda pa tudi katera druga, ki je sredi 16. stoletja dobila tudi priimek. Nasledniki, bržkone vnuki Jurija Witanija iz leta 1498 so imeli leta 1564 poleg izhodiščne polovice kmetije še del sosednje, ki so jo delili z Lipeti.

Domnevamo, da so se tlačani iz Morave v prvi polovici 16. stoletja naselili na novo celo kmetijo Ograja (Sucheraidt) 3 km proti jugovzhodu.

SUCHERAIDT (OGRAJA), ustanovljena v prvi polovici 16. stoletja:

1564	1568	1574
Miclau Witnie	Miclau Wittine	Wittine
Jacl in Paul Huetter	isti	Huetter in sin Jacoba

V Ograji je bil leta 1564 in 1568 zapisan Miclau Wutina, leta 1574 pa so zapisali le njegov priimek. Njegova sosedna na drugi polovici kmetije sta bila leta 1564 in 1568 Jacl in Paul Huetter, leta 1574 pa že Jacobov sin in Huetter brez vpisanega imena.

Življenje v Ograji ni bilo slabše kot v Moravi, kjer je podnebje precej ostro in sadje slabo uspeva. Tako so imeli v Moravi in v Ograji enako velike polovice kmetij in sicer po poldrugi oral njiv in poldrugi oral senožeti⁶⁴. Denarne dajatve so bile v Ograji nekaj manjše: leta 1564 21 kr 1 den, torej za 5 kr 2 den manj kot v Moravi. Leta 1568 in 1574 so v Ograji plačevali po 24 šilingov letno od polovične kmetije, kar je za 6 šilingov manj, kot so v istem času plačevali v Moravi. Zato so morali tlačani v Ograji opraviti več tlake za graščino in sicer po tri dni na leto, v Moravi pa le po en dan. Leta 1574 so tako v Moravi, kot v Ograji plačevali še po 3 krajcarje za vino, morali pa so odpeljati tudi po 10 tovorov lesa na grad Fridrihštajn vsako leto od vsake cele kmetije.

Morda pa so Ograjo naselili iz 2 km vzhodnejšega Zdihova ali iz 4 km vzhodnejše Muhe vasi. Zdihovo in Muha vas sta spadali pod spodnji kočevski urad, tako da ne poznamo tamkajšnjih

naseljencev iz leta 1498. Vemo pa, da so 7 let prej, leta 1491, Turki obe vasi požgali obenem s samim mestom Kočevje.

FLIEGENDORFF (MUHA VAS), leta 1564:

Andre Witine se je priselil na polovično kmetijo Andre Vidmaritscha v Muhi vasi med leti 1564-1568. Do spremembe je namreč prišlo ravno med obema urbarjema, ki sta nam na razpolago.

Tlačani v Muhi vasi leta 1564, 1568 in 1574

1564	1568	1574
Simon Mülner	Simon	Leonhardt Mülner
Andre Vidmaritsch	Andre Witine	Peter Wittene
		Mathe Gump
		Ambros Mülner
		Gori Strerbenz
		in Ambros Mülner
		isti
Gasper Sterbenz	Gasper	
Mathe Wurczer,	isti	
Hans Knesspler		

OBER SCHGRILL (ZDIHOVO), leta 1564

V Zdihovem je bil leta 1564 in 1568 naseljen Gregor Witine, leta 1574 pa sta ga nasledila domnevna sinova Ambross in Anndre Witine. V Zdihovem in Muha vasi so imeli po pol orala manj kot na polovičnih kmetijah v Moravi in Ograji. V Zdihovem so plačevali prav toliko davka kot v Ograji, le da so imeli samo po 2 dni tlake. V Muhi vasi pa so plačevali manj: 17 kr 3 den leta 1564 in 20 šilingov leta 1568 in 1574 ter le po en dan tlake letno od polovične kmetije. Leta 1570 je imel Anndre Witine iz Zdihovega v zakupu tudi mlin v Vimolu na gospostvu Kostel, bržkone pri poznejšem Gorenjem Potoku ali Jasterniku, ki se izliva v Kolpo pred Žago. Zaradi tega zapisa v kostelskem urbarju domnevamo, da je Andrejev domnevni oče Gregor umrl ravno leta 1569 in je leta 1570 že prepustil kmetijo v Moravi sinovoma.

Tlačani v Zdihovem leta 1564, 1568 in 1574

1564	1568	1574
Andre Vidmaritsch	isti	Gaspar
Gregor Witnie	Gregor Witine	Ambross, Andre Witine
Urban	Urban	Thomas Huetter

Tako so Witine (Butine) leta 1564, 1568 in 1574 naseljevali južni del Kočevske v vaseh: Morava (2 osebi, ena tudi leta 1498), Ograja (1), Zdihovo (2) in Muha Vas, kamor se je Witine priselil med leti 1565-1567. Te vasi leže v pasu dolgem manj kot 5 km ob kostelski meji⁶⁵.

⁶³ Kmetije so bile polovične, celo pa sem v tabeli posebej označil.

⁶⁴ Oral meri 0,59 ha, tako da so imeli manj kot hektar njiv in prav toliko travnikov.

⁶⁵ Tlačani s podobnim priimkom Wittinger so bili zapisani v Travniku (2), ki leži 20 km proti severovzhodu (Wolsegger, o.c., str. 167 in 169 in Wolsegger, MMK IV (1891) str. 16).

Butine (Wittine) so bili domnevno priseljeni iz vasi Bitnje med Kranjem in Škofjo Loko, ki je bila še v Valvasorjevem času naseljena tako s Slovenci, kot z Nemci⁶⁶. Nemško poreklo priimka Wittine je zagovarjal tudi Simonič, ki seveda ni bil nagnjen k germanizaciji kočevske zgodovine⁶⁷. Po drugih domnevah naj bi bili Butine uskoškega porekla⁶⁸. V Moravo bi se morali priseliti precej pred uskoškimi naselitvami, ki jih za 16. stoletje navajajo avstrijski viri.

Naselitev Butin v Kostel leta 1614

Celo kmetijo v vasi Laze sta že leta 1494 obdelovala Anton in Marko Štefančič. Leta 1530? je tu na 3/4 kmetije živel Fabjan, na 1/4 kmetije z mlinom pa Peter. Leta 1570 sta v Lazih (Geraut) živela Blaž in Kuestel.

Sredi leta 1614 so polovico kmetije v Lazih dali Blažu Putini (Butini). Oseba je lahko povezana s tlačanom istega imena, ki je brez priimka zapisana v Lazih leta 1570 ali pa je kmetija ostala prazna zaradi nemirne turške meje. Ne vemo kdo je leta 1614 obdeloval drugo polovico kmetije v Lazih. V 17. stoletju je bil v Lazih poleg Butine tudi Klapše, tako da se je leta 1681 kmetija imenovala po obeh⁶⁹. Tedaj so bili Butine naseljeni tudi v Suhorju in Banja Loki.

Dokumenti ne povedo od kod se je Blaž Putina priselil v Laze. Verjetno je bil rojen v eni kočevarskih vasi ob robu Kostela, kjer so Butine (Wittine) živeli leta 1574.

1. 2. 1614 sta brata Hans Wilhelm in Karl Langermantl pisala pet strani dolgo pismo nadvojvodi Maksimilianu v Gradec. (Ta je sprejem pisanja potrdil z zaznamkom dne 17. 2. 1614)⁷⁰. V tem zapisu ni navedena vas, v kateri naj bi Putina dobil kmetijo v zakup⁷¹.

4. 2. 1614 je v poldrugo stran dolgem zapisu

nadvojvoda v Gradcu potrdil, da lahko Blaža Putino naselijo v Laze. V dokumentu je zapisano polno ime naseljenca in zakup polovice kmetije v Lazih.

28. 6. 1614 so iz Ljubljane poslali štiri strani dolg dopis bratom Langermantlom. Dopis je zadeval zaostalo plačevanje denarja od kmetij in denariča za stražo v letu 1608. Naseljenec Putina je bil naveden na tretji strani dopisa brez osebnega imena in vasi, v katero se je naselil.

Naselitev Butin v Kostel je veliko bolje dokumentirana od naselitve drugih družin. Podoben dokument imamo le še za osem let pozneje, ko so 28. 10. 1622 deželni stanovi v Ljubljani odobrili naselitev Mihaela Krismoniča na gopodstvo Kostel⁷².

V družini Butina se je ohranila legenda o predniku, ki je imel visoko funkcijo oskrbnika na gradu Kostel⁷³. Ne vemo, ali se legenda nanaša na Blaža Putino iz leta 1614. Ob naselitvi v Laze prevzel tudi vojaško obvezo na gradu Kostel⁷⁴. 91 let pozneje so bili njegovi potomci predstavniki oblasti v vasi Laze⁷⁵.

V likvidacijskem postopku Kostel za leto 1681 so bili naseljenci s poslovanjem obliko priimka Butine popisani v Lazih, Banja Loki in Suhorju⁷⁶. Leta 1657 jih najdemo tudi v Moravičkih dragah, leta 1670 pa v Čučku in Delnicah⁷⁷. Seveda ne vemo zagotovo, iz katere izmed kočevarskih vasi ob kostelski meji so se Butine selili na jug.

STETZENDORFF (ŠTALCARJI, 6 celih kmetij)

1498	1564 in 1568	1574
Gregor Supan	Gregor Supan	Suppan
Michel Plesche	Peter Plesse	Plesche
Mert Michel Plesche	Jacob Plesse	Plesche
Mert, sin Mateja (Mathe)	Mert Hueter	Huetter
Clement Pay (Paur)	Jacob Plesse	Plesche
Hans Schmidt	Hans Schmidt	Schmidt
Mathe Pestetz	Crustan Jagaus	Jagaus
Michel Prechlar	Michel Preshlar	Prachler
Caspar Stampel	Mross Tschirne	Tschirne
Cristann Jegans	Jacob Jagaus	Jagaus
Cristan Karckh	Barthlme Wuetrieh	Wuetrich (Vidrih)

Med leti 1564-1574 so se v Štalcarje naselile osebe z naslednjimi priimki, ki jih še ni bilo leta

⁶⁶ Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre das Hertzogthums Crain*, knjiga II, Laibach-Nürnberg 1689. Delni ponatis v Ljubljani, 1977, str. 21-22; Karl Julius Schröer, *Wörterbuch der Mundart von Gottschee*, Wien, 1870, str. 232-233; Josef Obergföll, *Die Gottscheer Familiennamen*, Festgabe zur Feier des 10 jähr. Bestandes des k. k. Staatsgymnasiums zu Gottschee am 28. Oktober 1882, Gottschee 1882, 11.

⁶⁷ Ivan Simonič, *Migracije na Kočevskem v luči priimkov*, Srpski etnografski zbornik, Ljubljana 1934, str. 109, 111 in 116.

⁶⁸ Marko Terseglav, *Srbsko-hrvaške ljudske pesmi na Slovenskem (Uskoška pesemska dediščina v prepletu in v soodvisnosti s slovensko ljudsko kulturo Bele krajine. Tradicija-transformacija-inovacija)*, Doktorska disertacija na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1993, str. 30 in 211.

⁶⁹ *Liquidations Extrat* 1681, o.c., str. 15.

⁷⁰ Vsi zapisi o naselitvi Blaža Putine v Laze so shranjeni v: ARS, Vic. arhiv, šk. 75, C II, II-5, nepaginirano.

⁷¹ Muethhueben, glej Kos, o.c., str. 647.

⁷² ARS, Dež. stan., šk. 476, str. 1501-1502.

⁷³ Pričevanje Vasje Butine iz Ljubljane junija 1995.

⁷⁴ ARS, Dež. Stan., šk. 476, str. 4-5, z dne 1. 2. 1614.

⁷⁵ ARS, Vic. Arh., šk. 3, str. 341-342. Med leti 1824-1836 je bil oskrbnik gradu gospod Joseph Büttner večkrat vpisan kot boter pri krstih v matičnih knjigah župnije Fara. Osebe s tem priimkom so bile leta 1460 naseljene v Voigtsbergu, 7 km južno od Plauen, pozneje pa tudi drugod na Saškem (Volkmar Hellfritzsch, *Familien-namenbuch des sächsischen Vogtlandes*, Berlin, Akad.-Verl., 1992, str. 64).

⁷⁶ *Liquidations Extrat* 1681, o.c., str. 15, 51 in 70.

⁷⁷ Anton Burić, *Povijesna antroponimija Gorskog Kotara u Hrvatskoj*. Goranska prezimena kroz povijest, Rijeka, 1979, str. 75.

1498: *Vidrih, Šnajder, Hueter, Jakšič* in *Črne*. Razen prvega so bili vsi v tem času naseljeni tudi v Kostelu.

Baje so Štalcarje ustanovili naseljenci, ki so se pisali Stelczer⁷⁸. Vendar jih že leta 1498 tu ni bilo, razen če jih je mogoče povezati s tlačanoma brez priimkov, županom Gregorjem ali Mertom (Martinom), sinom Mateja. Leta 1574 so bili tlačani s priimkom Stelczer naseljeni v Starem Brezju (4), Kumersdorfu (4), Koprivniku (3), Lazih (3) itd. Tako se je lahko priimek nanašal tudi na izseljence iz vasi Štalcarjev v drugo okolje v dobi, ko so priimki šele nastajali, torej okoli leta 1500. Žal urbar spodnjega kočevskega urada za leto 1498 s Koprivnikom (Neslthaal) in sosednjimi vasmi ni ohranjen in ne vemo, če so bili tam Stelczerji naseljeni že tedaj.

Pleše, Štamfel, Preshlar (Preklar) in Jehans so najstarejši znani priimki iz Štalcarjev in okolice. Prva dva sta postala kmalu pogosta tudi v Kostelu. Štamfli so se vsaj že v 18. stoletju naselili v Banja Loko in Kuželj, Pleše pa v Ajbelj.

Leta 1498 priimka **Huetter** še niso zapisali.

HINTERPERG (NOVI LAZI, 10 celih kmetij)

1498	1564 (1568)	1574
Thomas Suppan (župan)	Thomas Peustl	Pürstl
Wolffl	Peter Wolf	Lasar in Wecz
Caspar	Mross, sin Gasparja	Gasparjev sin
Clement Wietrich	Peter Wuetrich	Wüetrich
Mathe Schneider	Hans (Gregor) Meisl	Meisl
Steffan Durd	Stefan Hans Dure (Peter Kheseli, Peter Dure)	Kheseli
Cristann Durd	Cristan Duren (Steffan Meisl, Durren)	Meisl, Durrer
Lucas Noikam	brata Lienhardt (Vincenz) in Lucas Losser	Laser
Lonntzl, sin Pavla	sin Gregorja Lenze	sin Gregorja
Lucas, sin Stefana	Lucas, sin Steffana (in Peter Wecz)	Andre Stefan
Mathe	Mathe (Jact Wuetrich)	Wüetrich in vdova
	in Paul	Pavlovega sina, dediči
Thomas Geen	Tomasch Khans (Jakob Khain)	Khain
Steffan Hutter	Michel Peustl	Pürstl
Hannst Hofer	Michel Hoffer (Hofer)	Hofer
Mert Blesshe	Wolthe Zwie(Tschie), Hans Zi(e)goli	Tschiene, Zegoli
Michel Zingkale	Peter Schwersching, Bartlme Tschingl	Zegoli, Tschinkhl
Michel Wetz	Michel Wecz	Wecz (župni gruntek)
Cristann Meman	Christian Naukhan	Neukhan
Jacob Blesshe ⁷⁹	Jacob Plesse	Plesse
	Wolthe Wecz	Weczova vdova, dediči ⁸⁰

⁷⁸ Simonič, 1934, o.c., str. 124.

⁷⁹ Leta 1498 je imel Blasshe (Pleše) celo kmetijo, leta 1564 in 1568 pa le še polovico, saj so polovico zasedli Wetzji (Weczi).

⁸⁰ Po Wolseggerju 1891, o.c., str. 15, so v Novih Lazih leta 1574 živeli še kajzarji s priimki: Khain, Wietrich, Schmid in Hutter.

Leta 1574 so bili Huetterji naseljeni v Štalcarjih, Gotenici, Moravi, Kočah, Novih Lazih, Ograji Spodnji Brigi in Zdihovem, pa tudi v Kočevju, Podstenah, Salki vasi in Željnah. Huetterje najdemo leta 1570 tudi v Kostelu in sicer v Novih Selih ter v gospodstvu Poljane v Tanči gori in v Dolu pri Tanči gori, vse razmeroma blizu domnevnih rojakov iz urada Kočevska Reka. Istočasno so bili Huetterji tudi meščani Kostanjevice. Priimek Hueter (Huter) je zadeval njihovo obrt, saj je Mathe Hueter že leta 1586/87 tovoril stotine klobukov skozi mitnico na Reki. Njegovi potomci so v naslednjih letih poleg klobukov tovorili tudi platno in vino preko Reke⁸¹.

Leta 1622 najdemo že slovansko obliko priimka Klobučar v Gorskem Kotarju v Moravicah in Dragah⁸². V likvidacijskem izvlečku za gospostvo Kostel iz leta 1681 je bil priimek Huetter tudi tu poslovenjen v Klobučar (Klobuczar) v Kaptolu, Vasi in Petrini, medtem ko ga v Novih selih ni bilo več. Priimek Klobučar je še danes v Kostelu pogost, medtem ko je nemška veja rodovine, podobno kot v primeru Butina, na Kočevskem obdr-

⁸¹ Ferdo Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Viri za zgodovino Slovencev, SAZU, knj. 57, Ljubljana, 1972, str. 254, 255 in 269.

⁸² Burič, o.c., str. 130.

žala nemški zapis priimka.

Večina pol tisočletja starih družin iz Novih Lazov je v širši okolici kraja prisotna še danes. Volfi so se ustalili na območju Drage, občasno tudi v Kostelu. Činkli so znana mestna kočevarska rodovina, ki se je že pod zadnjim Ortenburžanom priselila pod priimkom Zeng ali Zink⁸³ in je v obliki Činkl (Tschinkel) v 16. stoletju še ni v samem mestu Kočevje. Tschiene so bili že leta 1574 številni v uradu Kočevska Reka, dva prav v Kočevski reki⁸⁴. Šnajderje, Losarje (Ložarje) in Pleše najdemo že v 18. stoletju tudi v Kostelu. Posebno zanimiva je rodovina Gasperičev (tudi Gašparičev, Gašparcev). Gašper (Caspar) je bil leta 1498 tlačan na polovični kmetiji v Novih Lazih in še ni imel zapisanega priimka. Leta 1564 in 1568 je njegovo kmetijo v Novih Lazih obdeloval Mross, sin Gašperja. Leta 1574 je bil isti zapisan brez imena, podobno kot Peter, Gašperjev sin v Rogatem vrhu (Warnperg) pri Mačkovcu v Rogu. Po mnenju kočevarskih zgodovinarjev so priimke v tej obliki v 18. stoletju slovenili v Gasperiče, Jaklič, Mihiče, Miheliče in podobno⁸⁵.

Domnevni Gasperič, vpisan brez imena kot "Caspar Sun", je leta 1574 živel v Novih Lazih ob kostelski meji. Peter, sin Gasperja je leta 1574 živel na Rogatem Vrhju v Rogu⁸⁶.

V začetku 18. stoletja najdemo Gašparce tudi v Kostelu in na hrvaški strani Kolpe⁸⁷. Kranjska oblika priimka Gasperič se je ohranila na območju Štalcarjev še v 20. stoletju.

Sklep

Kolpa v svojem zgornjem toku ni bila nikoli etnična meja med Hrvati in Slovenci, čeprav je bila pogosto državna meja. Kostelski priimki, narečje in običaji segajo tudi v Gorski Kotar vse do Delnic in Brod Moravic.

Meja med gospostvoma Kočevje in Kostel nikoli ni bila državna meja. Kljub temu pa je prav to mejo stoletja povdarjala še razlika v jeziku in priimkih naseljencev na obeh straneh meje. Kljub

naseljevanju posameznih germanskih družin na območje Kostela v 14. stoletju in preseljevanju posameznih (delov) družin čez mejo gospostev, ki ga je mogoče dokumentirati od 17. stoletja dalje, je meja med gospostvoma Kostel in Kočevje v novejši dobi dobila značaj meje med dvema narodom.

Kratice:

AF = Arhiv župnije Fara

ARS = Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani

Dež. stan. = ARS, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura

MMK = Mitteil. des Musealvereines für Krain

NŠALj = Nadškofijski arhiv v Ljubljani

NUK = Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani

SBL = Slovenski biografski leksikon, Ljubljana, 1925-1932

Vic. arh. = ARS, Vicedomov arhiv



ZUSAMMENFASSUNG

Die Südgrenze der "Gottscheer Insel" im 15. und 16. Jahrhundert

Die Kolpa stellte in ihrem Oberlauf nie eine ethnische Grenze zwischen den Kroaten und Slowenen dar, obwohl sie oft den Charakter der Staatsgrenze hatte. Die Kosteler Familiennamen, Mundart und Bräuche reichen auch in den Gorski kotar bis Delnice und Brod Moravice. Die Grenze zwischen den Herrschaften Kočevje (Gottschee) und Kostel (Kostel) war nie eine Staatsgrenze, obwohl die Unterschiede in Sprache und Familiennamen der Ansiedler auf beiden Seiten der Grenze dem widersprechen. Trotz der Ansiedlung einzelner germanischer Familien im Gebiet von Kostel im 14. Jahrhundert und der Übersiedlung einzelner Familienmitglieder über die Grenzen der Herrschaften hinweg, die seit dem 17. Jahrhundert bezeugt werden kann, erhielt die Grenze zwischen den Herrschaften Kostel und Kočevje erst in der jüngsten Vergangenheit den Charakter einer Grenze zwischen zwei Nationen.

⁸³ Simonič, 1934, o.c., str. 131.

⁸⁴ Simonič, 1934, o.c., str. 125.

⁸⁵ Josef Obergföll, Die Gottscheer Familiennamen, Festgabe zur Feier des 10 jähr. Bestandes des k.k. Staatsgymnasiums zu Gottschee am 28. Oktober 1882, Gottschee, str. 13, in Erich Petschauer (1907-1977), Das Jahrhundertbuch der Gottscheer, bearbeitet von Hermann Petschauer, Wilhelm Braumüller, Wien, 1980, str. 61.

⁸⁶ Urbar za (Kočevsko) Reko za leto 1498, str. 25; Wolsegger, 1890, o.c., str. 161 in 1891, o.c., str. 15.

⁸⁷ Po prvem ohranjenem zapisu v krstni knjigi župnije Kostel iz leta 1711 so Gašparci živeli več generacij v Slovenskem Kužlju na poznejši št. 8. Leta 1730 so se naselili tudi na drugem bregu Kolpe v vasi Gašparci in pozneje še drugod po Gorskem Kotarju (Burič, o.c., str. 99-100).

Stane Granda



Politične razmere na Kočevskem v letu 1848

Leto 1848 označujemo kot pomlad narodov. Prebudil se je slovenski narod in formuliral svoj znameniti politični program v treh točkah. Novo-meška kresija, kamor je spadalo Kočevsko z nemškim jezikovnim otokom, največjim na Slovenskem, je bila torej nacionalno mešana. Tako kot so se prebudili Slovenci, naj bi se tudi tamkajšnji Nemci. Imeli so nekaj svoje inteligence, bolj kot ta, pa so bili zaradi številčnosti potencialni nosilci narodne zavesti krošnjariji, ki so trgovali po avstrijskih in nemških deželah in se seznanjali z novimi idejami. Zanimivo je, da razen nekaj sporadičnih vesti, pa še te so predvsem iz spomladi 1849 in iz slovenskih vrst, dejansko nimamo nikakršnih trdnejših vesti o naraščanju nemške zavesti in kakršnikoli protislovenski agresivnosti. Ali je bilo tudi dejansko tako ali pa je to posledica pomanjkanja originalnih dokumentov doslej ni bilo mogoče odgovoriti. V nadaljevanju bomo skušali prispevati k razščitčevanju tega vprašanja. Arhiv okrajne gosposke Kočevje, leta 1848 je imela le tri uradnike (Turjak 11, Ribnica 13), ni ohranjen oziroma poznamo le nekaj dopisov novomeški kresiji oziroma Deželnemu predsedstvu v Ljubljani. Na podlagi številnih dopisov domnevamo, da jih je v letu 1848 odposlal blizu 1400, ohranjenih pa verjetno ni več kot 20. Na podlagi njih dobimo vtis, da so bili omenjeni trije uradniki dokaj nemarni ali samozadovoljni ali pa je bila oblast knezov tolikšna, da so vse dejansko vodili njihovi uradniki. Celo poročila o javnem mnenju, to je oblast 1848. leta dokaj pogosto zanimalo, so s Kočevskega tako pusta in prazna, da nimamo z njimi kaj početi. Možno je, da so dokumenti iz revolucionarnega leta še v arhivu knezov Auerspergov na Dunaju, čeprav dosedanja poizvedovanja ne dajejo upanja.¹

Ker dajemo splošen pogled na dogajanje na Kočevskem na drugem mestu,² se bomo osredotočili na osrednja politična dogodka: volitve v frankfurtski parlament v začetku maja in dunajski parlament v drugi polovici junija 1848. Naš namen ni govoriti o volilnem izidu, ker je ta znan, ampak

želimo analizirati dogajanje ob volitvah in prikazati tukajšnje politične razmere na širšem področju in ne le kočevskega mesta. Ne bomo se zadrževali pri tukajšnjem proslavljanju marčnih dunajskih dogodkov, kot tudi ne pri tukajšnji narodni straži. Uspelo ji je, da je iz karlovških skladišč dobila orožje, sicer pa ni "zagrešila" nobenega dejanja vrednega zgodovinskega spomina. Zanimajo nas kar najširše mase, ljudstvo kot celota. Na podlagi seznama volilnih mož bomo spoznali njegove takratne vodilne ljudi. Če ne bi bilo Hitlerjeve preselitve Kočevarjev, bi lahko ugotovili, koliko nekdanjih rodbin je svoj družbeni ugled in položaj ohranilo do današnjih dni. Povsem brez politične kontinuitete nekatere še živče tamkajšnje rodbine le niso.

Volitve v parlament vseh Nemcev v Frankfurt so avstrijsko cesarstvo zelo razrahljale. Dunajska oblast se nameri Nemcev, da bi se združili v eno državo ali bolje cesarstvo, ni mogla upirati, še zlasti, ker je videla v novi veliki državni tvorbi možnost, da se po štiridesetih letih ponovno zavihti na čelo nemške države. Ker bi ta vključevala tudi Čehe in večino Slovencev, ker so bili nekdanj državljani Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, se avstrijski Slovani nad tem niso navduševali. Postali bi namreč neznatna manjšina. Obljub nemških in avstrijskih, zlasti dunajskih demokratov ni nihče jemal resno, ker svojega velikonemškega nacionalizma niso znali skriti za tankim plaščem verbalne demokracije. Po češkem vzoru so tudi Slovenci dvignili veliko gonjo proti nemškemu "Bundu". Slednje je bilo za nekatere njihove sodeželane, ne samo nemške, ki so se čutili zavezane obema kulturama, nemški in slovenski (prvi pa zaradi njenih višjih dosežkov dajali prednost), velik šok. Krivico bi jim delali, če bi jim očitali, da so bili nasprotniki Slovencev. Prepričani so bili, da se morajo Slovenci še nekaj desetletij razvijati s pomočjo nemške kulture in nemškega jezika, da bodo shodili kot samostojen narod. Najbolj znan predstavnik takih nazorov je bil nekdanji Prešernov gojenec grof Anton Aleksander Auersperg - pesnik Anastasius Grün. Drugo skupino nasprotnikov slovenske "politike" predstavljajo ljudje, ki so se sicer šteli za Nemce, bili pa so Slovencem naklonjeni in tudi pristaši revolucije. Ljubili so naše prednike, vendar so bili prepričani,

¹ Ustna obvestila dr. Vincenca Rajšpa.

² Stane Granda, *Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49*. Knjiga je tik pred izidom pri Dolenjski založbi v Novem mestu.

da jim zgodovina ni naklonjena, da se morajo podrediti nemškemu interesu, ker je pač taka naša usoda, ker jim oviramo nemoteno pot do Jadrana. Pristaš takih nazorov je bil koroški literat, nekdanji ljubljanski Čopov dijak in velik častilec Prešerna Vinzenz Rizzi.³ Največji sovražniki novih razmer pa so bili okoreli konzervativci. Med njimi so bili tako Slovenci kot tudi drugi sodeželani. Odklanjali so predvsem družbene spremembe, ki jih je obetala revolucija tako na nacionalnem kot socialnem področju. Močno oporo so imeli v delu uradništva, nekaterih duhovnikov, graščakov, zlasti tistih, ki so to šele nedavno postali, pa tudi neprosvetljenih kmetih. Za najbolj znanega člana te zelo pisane skupine velja dr. Henrik Costa, človek, ki je bil nedvomno velik kranjski patriot, ki ima določene zasluge za naše zgodovinske in kulturno življenje nasploh. Pripisujejo mu avtorstvo lepaka Krajnc Krajncem. Verjetno mož le ni bil tako negativen, kot so o njem sodili nekateri sodobniki, n. pr. Janez Trdina, zdi se, da je bil bolj žrtev svoje uradniške službe, ambicioznosti in zagledanosti v vladajoče sloje. Nasprotni, slovenski pol predstavlja v prvi vrsti tisti študentje, ki so študirali na Dunaju in v Gradcu, številni, zlasti mlajši duhovniki, nekateri uradniki in seveda tudi razgledanejši kmetje, ki so sami dojemali pomen prelomnih trenutkov ali pa prisluhnili in zaupali tistim, ki so jim bili pripravljeni pomagati. Tem ljudem so bili v nemajhno pomoč tudi tisti nasprotniki starega režima, ki sicer niso sprejeli slovenskega političnega programa, so pa stari politični sistem brezpogojno odklanjali. Med slednjimi bi na prvem mestu navedli novomeškega okrožnega glavarja Antona von Laufensteina.

Na Kočevskem v letu 1848 ni čutiti vidnejših posameznikov, ki bi povezali tamkajšnje občutno socialno nezadovoljstvo s slovenskim političnim programom. Kočevska je sicer dala enega izmed velikanov revolucije 1848 pri Slovencih Petra Kozlerja, vendar ta očitno ni imel tesnejših vezi s svojim ožjim okoljem. Podobno je bilo tudi z bratom Ivanom, ortneškim graščakom, ki je bil sicer član ljubljanskega Slovenskega društva, in bratom Josipom, ki je na Goriškem podpisal znamenito petico za Zedinjeno Slovenijo. Zdi se, kot da zaradi svojega "graščinskega", ne plemiškega porekla, niso mogli najti stika z dokaj radikalnimi tamkajšnjimi kmeti. Tudi med duhovščino kočevske in ribniške dekanije ni bilo nikogar, ki bi tamkajšnje ljudi popeljal za seboj. Njej takrat časi niso bili najbolj naklonjeni, za nekatera druga okolja imamo celo poročila o konfliktih; zdi se, da so bili kar zadovoljni, da se razburjenost njihovih faranov ni obrnila zo-

per njih in so jih lepo pustili pri miru. Ne smemo namreč spregledati, da je po vsem takratnem cesarstvu odmeval napad izanskih kmetov na tamkajšnji turjaški grad v teh krajih silno odmeval, da so graščine Turjak, Ortnik in Ribnica zaprosile za vojaško zaščito v tistih marčnih dneh, da so med ljudmi krožile govorice, ki so potrjevale da strah graščakov ni prazen. Seveda pa so bile govorice, ki so jih številni širili, lahko tudi nevarne. Tako je župan Planine Johan Lukan prišel aprila v preiskavo, ker naj bi prebivalstvo ščuval proti finančni straži. Tukajšnji kraji so bili namreč obmejni, tihotapstvo s sosodnim hrvaškim ozemljem je cvetelo, in s finančno stražo, nekakšnimi cariniki, so bili pogosti spori in celo manjši spopadi. Govorice so se izkazale za prazne.⁴ V takih nepetih razmerah lažje razumemo pasivnost in previdnost nekaterih izpostavljenih posameznikov.

Pomanjkanje nekakšnega osrednjega, čeprav neformalnega vodstva je lepo razvidno tako na volitvah v frankfurtski parlament kot tudi v dunajskega. Čutiti je nekakšne kmečke skupine, ki pa so nepovezane in brez trajnejših usmeritev; enkrat prevladuje ena, drugič druga skupina ljudi.

Volitve v frankfurtski⁵ in dunajski parlament⁶ so si v osnovnih potezah zelo podobne, nekaj bistvenih razlik pa je v podrobnostih. Oboje so bile posredne. Najprej je bilo treba izvoliti na pravolitivah volilne može, na 500 ljudi enega, ti pa so potem volili poslance. V obeh primerih naj bi ozemlje razdelili na volilne okraje po 50.000 prebivalcev, ki naj bi izvolili po enega poslanca. Za frankfurtske so ozemlje delili po stanju 1817, za dunajske pa po 1843. Zato je bilo dejansko v volilnih okrajih veliko več ljudi. Za nemški parlament naj bi Dolenjska izvolila tri poslance (Kranjska 7) in prav toliko njihovih namestnikov, za dunajske štiri (Kranjska 10). Za te niso bili predvideni namestniki. Pravilne enote so bile za prve volitve na Kranjskem župnije oziroma tudi kaplanije ali farni vikariati, ki so navzven delovali kot župnije. Za dunajske volitve so bile pravilne enote volilni distrikti z 250-3000 prebivalcev.

⁴ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, Novomeška kresija 1848, 331/P

⁵ Po zaslugi Vasilijsa Melika, Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem. Zgodovinski časopis 2- 3, 1948-1949, str. 69-134 so te najbolj obdelane pri Slovencih od vseh narodov nekdanjega avstrijskega cesarstva. Tudi arhivsko gradivo je dobro ohranjeno, žal ne za pravolitive. Pravilni zapisniki so bili očitno vrnjeni okrajnim uradom ali občinam in se tam izgubili.

⁶ Podobne študije kot za frankfurtske za dunajske nimamo. O volitvah poslancev je arhivsko gradivo ohranjeno v Avstrijskem državnem arhivu, Arhiv avstrijskega parlamenta 1848/49. Tudi tu manjka pravilni material, ki je bil vrnjen občinam in kasneje izgubljen. Žal se za Dolenjsko ni ohranilo niti obsežno statistično gradivo, ki je verjetno propadlo v arhivu avstrijskega notranjega ministrstva.

³ Podrobneje glej Slovenski biografski leksikon III, str. 108-110. Glej tudi Stane Granda, Radovljica v letu 1848. Radovljiški zbornik 1995, str. 148-149.

Namesto fara in župnikov so imele večjo vlogo občine oziroma župani. Za mesta nad 20.000 prebivalcev so bila drugačna določila. Župnik je moral biti na frankfurtskih pravolitvah navzoč zaradi ugotavljanja upravičenosti. Tako pravolitve kot volitve so vodili volilni komisarji, ki jih je imenovala oblast. Formalno so vodili volitve volilni odbori. Ne da bi se spuščali v številne, čeprav ne nepomembne podrobnosti v zvezi z volitvami, moramo ugotoviti, da so bile tiste v dunajski parlament v organizacijskem pogledu, zlasti glede formulacij, bili so le nemški, veliko bolj pripravljeni.

Volilno pravico je imel v obeh primerih seveda le moški, ki je bil samostojen državljani, star 24 let. Pri frankfurtskih je to pomenilo, da ga ne vzdržuje drug in da ni v "službečem razmerju" (delavec, hlapec, kmečki sin, ki še ni lastnik kmetije). Za dunajske volitve so po nemirih v prestolnici delavcem dali volilno pravico, vendar že prepozno, da bi to lahko po naših deželah upoštevali. Oboje volitve so bile pismene, volilec je moral sam napisati na list koga voli. Frankfurtske volitve so bile javne, dunajske bi morale biti tajne, vendar se to v številnih primerih, zlasti na Kranjskem in posebno na Dolenjskem, ni izvedlo. Za frankfurtske volitve je bila potrebna relativna večina za volilnega moža in absolutna za poslanca ne glede na volilno udeležbo. Za dunajske volitve je bila potrebna absolutna večina za volilnega moža in poslanca, ki je moral biti star 30 let. Ob teh volitvah je bila zahtevana 75% udeležba izvoljenih volilnih mož. Volilna udeležba ne pri enih ne drugih volitvah ni bila obvezna. Pravolitve za frankfurtski parlament so bile 2. maja, volitve 5. maja. Enak postopek za dunajske je bil izveden 15. ali 16. junija in 20. junija. Volitve v dunajski parlament so bile pod močnim vtisom branja cesarjevega patenta z dne 23. maja, ki je obljubljal, da bo s 1. januarjem 1849 konec fevdalnega sistema. Odlok so brali v času pravolitev in bili deležni hude kmečke nejevolje. V istem tednu so bile tudi pravolitve in volitve v razširjene kranjske deželne stanove.

Pravilne enote za frankfurtske volitve.

V volilnem okraju je 68. 416 prebivalcev. Volilni okraj obsega naslednje fare oziroma cerkvene enote, ki so hkrati pravilne enote: Šenturje, Kopanje, Škocijan, Turjak, Rob, Krka, Videm, Zagradec, Šmihel, Ambrus, Vel. Lašče, *Sv. Gregor, *Gora, Sodražica, *Ribnica, *Dolenja vas, Struge, *Polom, Hinje, *Topla Reber, Loški Potok, *Dolenja vas, *Poljane, *Črmošnjice, *Planina, *Draga, *Osilnica, *Grčarice, *Stara Cerkev, *Stari Log, *Kočevje, *Gotenica, *Kočevska Reka, *Borovec, *Banja Loka, *Fara, *Mozelj, Škrilj, *Koprivnik, *Nemška Loka, *Spodnji Log, *Stari trg, *Sinji Vrh.

Pravilne enote za dunajske volitve.

V volilnem okraju je 55. 248 prebivalcev. Volilni okraj obsega naslednje fare, ki niso vedno pravilne enote: *Kočevje, *Stari Trg, *Koprivnik, *Kočevska Reka, *Stara Cerkev, *Fara, *Stari Log, *Mozelj, *Osilnica, *Draga, Črnomelj, *Črmošnjice, *Sinji Vrh, Vinica, *Poljane, *Banja Loka, *Spodnji Log, *Borovec, *Planina, *Polom, *Topla Reber, *Grčarice, *Gotenica, *Nemška Loka, *Škrilj, *Ribnica, *Dolenja vas, *Sv. Gregor, *Gora.⁷

Fare oziroma cerkvene enote, ki so označene z * so bile obakrat v volilnem okraju Kočevje. Primerjava nam pove, da pri volitvah v dunajski parlament ni bilo v obravnavanem volilnem okraju področja, ki je gravitiralo na Turjak oziroma je imelo boljše povezave s Suho krajino, s Črnomljem in Vinico, zato pa se je ob dunajskih volitvah okrepil "belokranjski element"

Zastavljeni cilj oziroma enega izmed njih, primerjavo volilnih mož ob obeh volitvah, bi lahko v celoti dosegli, če bi imeli primerljive podatke. Teh pa ni predvsem iz dveh oziroma treh razlogov: abstenenca pri pravolitvah in volitvah, neohranjenost statističnih podatkov, ki so bili izdelani ob volitvah in predvsem teritorialne spremembe pri oblikovanju kočevskega volinega okraja za dunajski parlament. Na podlagi doslej opravljenih arhivskih raziskav lahko ugotovimo, da se nerazumljiva površnost in nemarnost državnih uradnikov obravnavanega področja ob volitvah kaže tudi kot nesposobnost razumevanja navodil predpostavljenih oblasti, tako tistih na sedežu novomeškega okrožja kot deželnih v Ljubljani.

Volitve v frankfurtski parlament običajno nekateri lahkomišlno interpretirajo zgolj kot odločanje med nemštvom in slovenstvom, kot izkazovanje narodne zavesti. Resnica je veliko bolj zapletena, kar najbolj neposredno pove ravno kočevski primer. V tem volilnem okraju niso volili kar v 15 pravilnih enotah: Poljanah, Črmošnjicah, Planini, Banjaloki, Kostelu, Zagradcu, Krki, Ambrusu, Vidmu, Kopanju, Šentjurju, Škocijanu, Turjaku, Robu in Gori. Prve tri župnije so namreč kočevske, nemške. Torej pri interpretaciji volilnih rezultatov ne smemo nasesti ne takratnim pojasnjevalcem - državnim uradnikom, ki se v številnih primerih sklicujejo na slovensko protifrankfurtsko propagando, ne naši želji, da bi našim prednikom pripisali večjo nacionalno zavest, kot so jo dejansko imeli. Izidi pravolitev so rezultat nacionalne zavesti, pa tudi socialnih in lokalnih razmer. Pod slednje mislimo razporeditev neke sredine, ki se je pogosto ravnala po svojih formalnih ali neformalnih.

⁷ Arhiv R. Slovenije, Deželno predsedstvo 1848, fasc. V, 1336/P

malnih voditeljih kot tudi mnenju in obnašanju lokalnih veljakov. Vso zapletenost vsebine izida pravolitev nam še bolj plastično prikaže dejstvo, da nikjer(!) na slovenskem etničnem ozemlju, kjer so bile volitve v frankfurtski parlament, ni glasoval

s slovenskimi glasovnicami, (ki so odraz narodne zavesti), toliko volilcev kot v kočevskem volilnem okraju. Poglejmo si konkretno glasovanje na podlagi glasovnic.

Volilni mož	Fara	Jezik glasovnice	Poslanec	Namestnik
Mihael Tanko	Ribnica	slovenski	Ambrož	Schrott
Thomas Schobar X	Ribnica	slovenski	Ambrož	Schrott
Janez Andolshek	Ribnica	slovenski	Ambrož	Schrott
Joseph Putzel	Ribnica	slovenski	Ambrož	Schrott
Janes Peteln	Ribnica	slovenski	Ambrož	Schrott
Matijas Oberstar	Ribnica	slovenski	Ambrož	Schrott
Jannes Kosina	Ribnica	slovenski	Schrott	Ulepič
Anton Perjatu X	Ribnica	slovenski	Ambrož	Schrott
Matias Mihelizh X	Ribnica	slovenski	Ambrož	Schrott
Johann Petek	Ribnica	slovenski	Schrott	Ulepič
Blas Fu(i?)nk X	Loški Potok	slovenski	Ambrož	Schrott
Jakob Koshir X	Loški Potok	slovenski	Ambrož	Schrott
Lenart Vesel X	Loški Potok	slovenski	Ambrož	Schrott
Andri Mikulitzh	Loški Potok	slovenski	Ambrož	Schrott
Franz Juvanz	V. Lašče	slovenski	Schrott	Kaučič
Anton Marold X	V. Lašče	slovenski	Schrott	Ulepič
Matthäus Skull	V. Lašče	slovenski	Ambrož	Schrott
Janes Kosher	V. Lašče	slovenski	Schrott	Ulepič
Andrj Turek	V. Lašče	slovenski	Schrott	Ulepič
Jannes Kosina	Sodražica	slovenski	Ambrož	Schrott
Janes Mihelitzh X	Sodražica	slovenski	Ambrož	Schrott
Franc Erbida X	Šmihel	slovenski	Schrott	Ulepič
Miha Melk X	Hinje	slovenski	Schrott	Ulepič
Martin Strekal X	Hinje	slovenski	Schrott	Ulepič
Jožef Valdan X	Hinje	slovenski	Schrott	Ulepič
Jaka Turk X	Hinje	slovenski	Schrott	Ulepič
Joseph Leustück	Sv. Gregor	slovenski	Schrott	Kaučič
Andreas Levstick	Hinje	nemški	Schrott	Ulepič
Johan Loser	Borovec	nemški	Schrott	Ulepič
Jakob Vessel	Sodražica	nemški	Schrott	Ulepič
Anton Kaplan X	Dolenja Vas	nemški	Schrott	Laschan
And. Gästl	Nem. Loka	nemški	Schrott	Laschan
Mathias Handler	Mala Gora+	nemški	Schrott	Ulepič
Johann Michitsch	Gotenica	nemški	Schrott	Ulepič
Johann Olipitsch ⁸	Nemška Loka	nemški	Schrott	Ulepič
Johann Verderber X	Škrilj	nemški	Schrott	Ulepič
And. Jonke	Mozelj	nemški	Schrott	Ulepič
Jakob Mantel X	Mozelj	nemški	Schrott	Ulepič
And. Jaklitzh	Mozelj	nemški	Schrott	Laschan
Johann Kikel	Stari Log	nemški	Schrott	Ulepič
Andreas Sturm	Stari Log	nemški	Schrott	Ulepič
Paul König (?)	Stari Log	nemški	Schrott	Ulepič
Joseph Hirsch	Stari Log	nemški	Schrott	Ulepič
Gregor Perz	Polom	nemški	Schrott	Ulepič

⁸ Mož je nekatere podpisal v slovenskem jeziku, sebe ne.

Andreas Kurre X	Nemška Loka	nemški	Schrott	Laschan
Jakob Glas (?)	Draga	nemški	Schrott	Ulepič
Georg Muhitsch	Draga	nemški	Schrott	Ulepič
Josef Schusteritsch	Draga	nemški	Schrott	Ulepič
Anton Muchitsch	Draga	nemški	Schrott	Ulepič
Peter Ruppe	Spodnji Log	nemški	Schrott	Ulepič
Andreas Lakner	Spodnji Log	nemški	Schrott	Ulepič
Joh. Plesch	Kočevska Reka	nemški	Schrott	Ulepič
Mathias Köfler (?)	Kočevska Reka	nemški	Schrott	Ulepič
Joseph Hönigmann	Kočevska Reka	nemški	Schrott	Ulepič
Jos. Perz	Stara Cerkev	nemški	Schrott	Ulepič
Joseph Erker	Stara Cerkev	nemški	Schrott	Ulepič
Stefan Fitz	Stara Cerkev	nemški	Schrott	Ulepič
Johann Fitz	Stara Cerkev	nemški	Schrott	Ulepič
Mathias Jaklitsch	Stara Cerkev	nemški	Schrott	Ulepič
Michael Stanisch	Koprivnik	nemški	Schrott	Ulepič
Andreas Röthl (?)	Koprivnik	nemški	Schrott	Ulepič
Johann Verderber	Koprivnik	nemški	Schrott	Ulepič
Andreas Meditz	Koprivnik	nemški	Schrott	Ulepič
Andreas Hirn	Koprivnik	nemški	Schrott	Ulepič
Mathias Meerherr	Dol. Vas	nemški	Schrott	Laschan
Johann Tanko	Dol. Vas	nemški	Schrott	Ulepič
Johann Stuppa (?)	Sodražica	nemški	Schrott	Ulepič
Johan Sajiz	Sodražica	nemški	Schrott	Ulepič
Math. Madronisch (?) X	Sinji Vrh	nemški	Laschan	Schrott
Johann Kobbe	Sinji Vrh	nemški	Laschan	Schrott
Blash Ruglte (?)	Osilnica	nemški	Schrott	Ulepič
Gregor Schager X	Osilnica	nemški	Schrott	Ulepič
Joseph Spitzenzet (?) X	Stari Trg	nemški	Laschan	Schrott
Michael Schneller	Stari Trg	nemški	Laschan	Schrott
Johan Rode	Stari Trg	nemški	Laschan	Schrott
Markus Maurin	Stari Trg	nemški	Laschan	Schrott
Georg Mayerle	Stari trg	nemški	Laschan	Schrott
Georg Schukle	Stari Trg	nemški	Laschan	Schrott
Peter Sterbenz	Stari trg	nemški	Laschan	Schrott
Mathias Perz	Kočevje	nemški	Schrott	Ulepič
Mathias Schleimer	Kočevje	nemški	Schrott	Ulepič
G. Kren (?)	Kočevje	nemški	Schrott	Ulepič
Franz Göthel	Kočevje	nemški	Schrott	Ulepič
Mathias Wolf	Kočevje	nemški	Schrott	Ulepič
Johann Tsherne	Kočevje	nemški	Schrott	Ulepič
Franz Tscherne	Kočevje	nemški	Schrott	Ulepič
Joseph Petsche	Kočevje	nemški	Schrott	Ulepič
Joseph Traune	Kočevje	nemški	Schrott	Ulepič

Z X so označeni nepismeri ali bolje, tisti, ki se niso znali ali upali podpisati. Tudi nekateri "pismeri" so namreč svoj podpis narisali, ne pa napisali. Zato kakšnih daljnosežnih zaključkov iz gornjih podatkov ne gre povzemati. Znak ? pomeni, da nismo prepričani v pravilno branje. Priimke smo le transkribirali, Ulepiča (Ulepič) pa smo ponasili.

Iz gornjega seznama je razvidno, da je glasovalo 88 volilnih mož. Vseh izvoljenih je bilo sicer 93, biti pa bi jih moralo 131.⁹

Za lažjo interpretacijo gornje tabele dodajmo še naslednja imena. Volitvam je predsedoval okrožni komisar Sarnitz v sodelovanju z okrajnim komisarjem in upokojenim civilnim sodnikom Vencdom

⁹ Vasilij Melik, Frankfurtske volitve, str. 92.

Chertek-om. Člani volilnega odbora so bili: Mathias Wolf, Franz Tscherne, Georg Kren in Johan Tscherne iz Kočevja, Josef Petsche iz Mooswalda, Josef Perz iz Stare Cerkve, Johan Verderber iz Koprivnika in Josef Kunz kot aktuar.

Izid volitev za poslanca je bil naslednji: Mihael Ambrož je dobil 15 glasov, dr. Vinzenz Schrott 64, Anton Laschan - okrožni komisar iz Beljaka (!) 9.

Kot namestniki poslanca so dobili: Schrott 24, dr. Karl Ulepič 57, Laschan 5 in dr. Matej Kaučič iz Ljubljane 2. Zmagal je torej dr. Vinzenz Schrott in dr. Ulepič je bil njegov namestnik.¹⁰

Ohranjeni arhivski podatki odpirajo številna vprašanja o takratnem dogajanju v kočevskem volilnem okraju. Na vsa niti ni mogoče odgovoriti. Pomagali si bomo še z analizo glasovnic.

Slovenskih je 27. 15 volilnih mož je volilo za poslanca Ambroža, 12 Schrotta. Vsi, ki so volili Ambroža za poslanca, so dali Schrottu svoj glas kot namestniku. Med tistimi, ki so glasovali za Schrotta kot poslanca, je dalo 10 glas Ulepiču in 2 Kaučiču. Ambroževi glasovi so iz far Ribnica (8), Loški Potok (4), Sodražica (2) in Velikih Lašč (1). Kot poslanec je bil Schrott naveden na slovenskih glasovnicah iz Ribnice (2), Velikih Lašč (4), Hinj (4), ter Šmihela in Sv. Gregorja. Zanj so bili torej vsi volilni možje iz Suhe krajine.

Iz tabele je razvidno, da nekateri volilni možje niso bili pismeri, številni pa so se očitno znali zgolj podpisati. Ker ni bilo tiskanih glasovnic z imeni kandidatov, ampak je bilo treba napisati približno: *"Jest zdolei podpisan volim za našiga poslanca za prihodni nemški shod u Frankfurt gospoda Mihaela Ambroža, komesarja u Smedniku in za negoviga namestnika dra gospoda Vincenca"¹¹ Shrota u Lublani. Kočeuje na 5 ti dan vilki traun 848"*¹² in se podpisati, je bila potrebna pomoč navzočih. Seveda je bilo možno tako še dodatno vplivati na že itak javno glasovanje. Tako je na podlagi primerjav glasovalnih listkov mogoče sklepati, da je Janez Petelin napisal glasovnice za sebe ter Vesela, Finka, Miheliča in Šobra. Očitno je kar napisal listke, saj je vse štiri podpisal Tanko. Kot priča podkrižanju se je vsem štirim sopodpisal neki V. Klemenčič, ki sicer ni bil volilni mož in ne vemo kaj je delal na volitvah, pri Finku in Veselu pa je nastopila še druga priča podkrižanja Andrej Lakner iz Knežje Lipe. Mikulič je napisal volilni list tudi za J. Koširja. Pri slednjem sta bili priči podkrižanja že omenjena Klemenčič in Lakner. Tanko je verjetno napisal glasovnico tudi za Puc-lja. Ista roka, mogoče celo Verderber, ki je sicer glasoval nemško, je napisala voline liste za Ober-

starja, Andolška in Prijatelja. Pri slednjem sta Verderber kot podpisovalec in Klemenčič kot priča. Juvanz¹³ je napisal verjetno devet slovenskih glasovnic. Poleg sebe še za Petka ter J. Levstika, ki je glasoval enako kot on, Marolta, podpisal ga je Košir, Klemenčič je bil zopet priča, A. Turka, J. Levstika in Škulja. Glede na glasove teh volilnih mož je Juvanz pisal po njihovi želji, bil je uslužen, mogoče "aktivist" glede jezika, ne pa oseb. Kozina je napisal glasovnico še za sofarana Miheliča. Neki Janes Olipič, priimek podpisuje v gajici, kar ima lahko politični pomen, je napisal glasovnico za Robido, ki ga je tudi podpisal in bil skupaj z nekim G. Perzem, ki je glasoval v nemškem jeziku, priča; Valdana, J. Turka, Strekala in Melika - vsem je bil tudi njihov podpisovalec in hkrati z A. Levstikom priča ter mogoče Koširja. J. Kozina je verjetno svojo državljsko dolžnost izpolnil sam. Iz naštetih podrobnosti je težko ugotoviti kakšno organizacijo pri pisanju glasovnic, saj je vidna predvsem medsebojna pomoč. Nekoliko bolj pritegneta Klemenčič in Olipič. Slednji je bil kaplan s Tople Rebri. Bil je tudi član Zgodovinskega društva za Kranjsko¹⁴. Njegovo verjetno pisanje glasovnic v slovenskem jeziku vzbuja upanje, da gre za nekega duhovnika, kakršne poznamo z Gorenjske, vendar njegova nemška glasovnica pove, da je tudi on zgolj pomagal tistim, ki so hoteli glasovati slovensko. Ni bil več med mlajšimi, mladost je značilna za njegove nacionalno radikalnejše sobrate, saj je točno mesec dni kasneje dopolnil 45 let.¹⁵ Identitete V. Klemenčiča ne moremo ugotoviti. Na podlagi izredno izpisane pisave lahko zapišemo, da je izobrazben, da obvlada latinico in gotico, da nekajkrat navede svojo funkcijo v slovenskem jeziku, kar ni nepomembno v pomanjkanju konkretnjših podatkov.

Na podlagi vsega povedanega smemo povzeti, da je tolikšno število slovenskih glasovnic, kolikor nam je doslej znano, največ na Slovenskem, nedvomno odraz političnega razpoloženja, h kateremu sta svoj delež prispevala kaplan Olipič in neznan Klemenčič. Ne gre spregledati dejstva, da je Ambrož služboval nekaj let pred revolucijo v Ribnici, da je bil zagovornik slovenskega uradovanja in nedvomno najbolj popularen slovenski politik med kranjskimi kmeti, vendar seže slovensko glasovanje preko meja njegove popularnosti (Suha krajina). Ne gre povsem, vsaj načelno, ker dokumentov ni, zanemariti tudi vpliva ali posledic znamenitega ribniškega šolstva. Glasovanje za dr. Vincenca Schrotta, doma je moral biti s Ko-

¹⁰ Podatki iz zapisnika volitev, ki so mu priložene tudi glasovnice. Iz njih smo sestavili gornjo tabelo.

¹¹ Nekateri so napisali kar Ceneta.

¹² Transkribirano z glasovnice Janeza Petelina.

¹³ On piše Cene Srott.

¹⁴ Provinzialhandbuch des Laibacher Gouvernement - Gebietes im Königreiche Illyrien für das Jahr 1848, str. 304.

¹⁵ Catalogus cleri diocesis Labacensis ineunte anno MDCCCXLVIII, str. 78.

čevskega, predsednika apelacijskega sodnika iz Benetk, ki je pobegnil pred tamkajšnjo revolucijo ter živel v času volitev na Dunaju, in davčnega uradnika dr. Karla Ulepiča iz Idrije, rojenega v Žužemberku, ne smemo gledati kot nemška kandidata. Uživala sta nedvomno podporo oblasti, ki sta ji bila tudi ves čas revolucije lojalna, morala pa sta biti precej popularna. Ulepič se je neposredno po volitvah kočevskemu namestniškemu mandatu odpovedal, ker je bil na enak položaj izvoljen tudi v Postojni.¹⁶ Bolj zanimiva sta glasova za dr. Kavčiča, uglednega ljubljanskega advokata, demokrata, zagovornika slovenskih političnih zahtev 1848 in enega najboljših kranjskih poslancev 1848/49 v dunajskem parlamentu. Tu bi bilo mogoče iskati liberalnejše politične nazore, čeprav je bolj verjetno, da gre tudi za neposredne izkušnje z njim pri obeh volilcih. Kmetje so namreč dobre in uspešne advokate vedno cenili. Vsekakor pa so slovenske glasovnice na frankfurtskih volitvah, zlasti pa glasovi za Ambroža in Kavčiča, eden najboljših pokazateljev zmedenosti takratne, zlasti kranjske slovenske politike. Ni nastajala v področju kočevskega volilnega okraja, le odseva jo najboljše. Tisti Slovenci, ki so imeli vsebinsko kvalitetnejše zveze z odločnejšimi Slovenci v Ljubljani (Kranj), so reagirali drugače. Če priključimo kočevskemu še novomeški primer, kjer so kmetje prišli 5. maja na volišče, niso pa hoteli voliti, moramo ugotoviti, da se je Dolenjcem zdelo, da morajo nekaj proti Frankfurtu ukreniti, niso pa povsem vedeli kaj in še manj kako.

Nemški večinski del glasovnic naše analize slovenskih v veliki meri potrjuje. Nesporno je obstajal določen pritisk ali javno mnenje glede izvolitve Schrotta in Ulepiča. 9 belokranjskih glasov za Prešernovega prijatelja dr. Antona Laschana¹⁷, ki je bil z znameniti 8 glasovi izvoljen v Novem mestu, nekdanjega uslužbenca novomeškega okrožja, v času volitev okrožnega komisarijav Beljaku, kaže verjetno bolj na odmev propagande, ki so jo zanj delali v novomeškem volilnem okraju, kot pa neke lastne izkušnje z njim. Nenazadnje mu je lahko pomagal tudi sorodnik, verjetno brat, ki je bil okrožni komisar v Novem mestu. Glede pisanja glasovnic, pa je podoba naslednja. Za Hirna, Trautnea, Kaplana jih je napisal zelo verjetno isti. Domnevamo, da je to Johann Verderber. Vso zapletenost takih analiz pa pokaže dejstvo, da se ta mož, ki nastopa kot podpisovalec (!) in priča na nekaterih glasovnicah na lastnem nemškem volilnem listku pojavlja kot nepismen. Je podkrižan. Poleg njegovega podpisovalca imena in priimka se pojavlja še druga priča v osebi nam "znanega" Kle-

menčiča. Ali se je možu zdelo, da je tako njegov glas več vreden ali pa je rekel podpisovalcu in piscu volilnih izjav, ki mu je ena ostala: "Če si jo že napisal, me pa še podpiši, skupaj s Klemenčičem bodita pa še priči." Kar 5 volilnih mož iz Starega Trga, ne pa vsi, čeprav so glasovali enako, je podpisalo glasovnice z enako pisavo. Da bi jih bi jih prinesli s seboj že izpolnjene ni verjetno. Ista pisava je na glasovnicah Kobeta iz Sinjega vrha ter Ruglta(?) in Zagarja iz Osilnice. Kar 20 glasovnic, mogoče še kakšno več, pa je napisala ista oseba. Na podlagi primerjave te pisave s tisto v volilnem zapisniku lahko zapišemo, da imamo opraviti z istim človekom. Verjetno je to aktuar Josef Kunz. Pri Verdeberju in Kurreju se je ovekovečil tudi kot podpisnik in skupaj z Klemenčičem kot priča. Po šematizmu ne moremo ugotoviti, kje je bil zaposlen, lahko da pri knezu Auerspergu. Kar 17 "njegovih" glasovnic je za par Schrott - Ulepič, vendar je med njimi tudi Jakličev glas za par Schrott - Laschan in Štebenčev za par Laschan - Schrott. Ti dve izjemi dovoljujeta sklep, da volilni listi niso bili pripravljeni vnaprej in da verjetno niso vsiljevali, koga naj volijo. Nedvomno pa pri volitvah ni potekala medsebojna pomoč volilnih mož le pri pisanju glasovnic, ampak so si škilili preko ramen tudi pri formulaciji stavkov. Večina se jih začena z: "Ich Endesgefertigte..." Manjši del z: "Ich wähle...", kajti v obeh primerih je več rok. Seveda pa so nekateri sami napisali vse in so le poslušali kaj morajo napisati. Tako začena Andrej Sturm: "Ich wünsche..." Za kaplana Janeza Olipiča, za katerega domnevamo, da je napisal nekaj slovenskih glasovnic, sam pa glasoval z nemško, ne moremo ugotoviti, da je pri nemških pomagal, razen kot priča tistim, ki so storili enako. Ob volitvah v nemški parlament v Frankfurtu v kočevskem volilnem okraju nedvomno zasledimo s slovenskimi glasovnicami in glasovi za Ambroža slovensko nacionalno zavest. Ne gre spregledati tudi slovenske peticije kmetov iz Loškega potoka vladarju v maju 1848¹⁸ v kateri zahtevajo poleg odprave fevdalnih obveznosti in drugih olajšanj svojega položaja "da se v slovenskih deželah izpolni slovenski jezik in de bodo slovenske šole deležne večje podpore". Zahtevali so tudi slovensko uradovanje in slovenske objave zakonov.¹⁹ Ker pa poudarjanje nacionalne zavesti na ozemlju kočevskega volilnega okraja v nadaljevanju političnega dogajanja v revolucionarnem letu 1848/49 precej pogrešamo, moramo našo ugotovitev relativizirati z dejstvom, da so uveljavljanje kranjskega jezika (!) v tem času podpirali tudi deželni stanovi.

¹⁶ Arhiv R. Slovenije, Deželno predsedstvo 1848, fasc. V, 1101/P.

¹⁷ Vasilij Melik, Frankfurtske volitve, str. 107.

¹⁸ Josip Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928, str. 866.

¹⁹ Bogo Grafenauer, slovenski kmet v letu 1848. zgodovinski časopis 2-3, 1948-1949, str. 36-37.

Zato ni nujno, da vidimo za zahtevami po slovenskih volilnih listih le "slovensko", ampak tudi "kranjsko" politiko. Izrazilo kmečko gledanje na velike spremembe, ki se na Dolenjskem izraža zlasti na pravolitvah v Leskovcu pri Krškem, pri volitvah na Mirni in v Novem mestu, se tu kaže predvsem v odklanjanju volitev in mogoče neudeležbi petih volilnih mož. Tudi glasovi za Ambroža nimajo le nacionalnega pomena, ampak tudi socialnega. Mož je bil znan kot kmetom naklonjen, pošten, kar se je izkazalo še posebno na volitvah v dunajski parlament. Takrat so zanj glasovali še v volilnih okrajih Višnja Gora, Škofja Loka, Radovljica. Domnevamo, da sta na negativen odnos kmetov do volitev vplivala predvsem klasično kmečko nezaupanje v novotarje in pričakovanje, da jim bo izpod tlačanskega jarma pomagal le cesar.

V času do volitev v dunajski parlament so se politične razmere v deželah s slovenskim prebivalstvom zelo spremenile. Dolenjska, ki je bila že tako najbolj nemirna med vsemi slovenskimi pokrajinami, se je na eni strani, zlasti s svojim vzhodnim delom, vključevala v nacionalno gibanje, vse bolj pa jo je kot celoto začel prevevati nemir, ker ni bilo cesarjevega odloka, ki bi Kranjski tako kot je sosednjim deželam, obljubil odpravo fevdalizma. Pod njim so prav Dolenjci najbolj trpeli.

Poročila z dolenjskega podeželja, omenili smo že, da so prav iz takratnega kočevskega upravnega okraja najslabša, zato sklepamo po analogijah s sosednjimi področji, so si enotna v tem, da se ljudstva polašča čedalje hujša nestrpnost, ker ni od nikoder pričakovanih sprememb. Siti naj bi bili že obljub in zahtevali hitre spremembe na boljše. Jasno je, da fevdalnih obveznosti niso izpolnjevali, da so jemali pravico v svoje roke, da so prekomerno sekali v knežjih gozdovih pri Kočevski Reki²⁰ in drugod, kjer so imeli služnostne pravice. Zanimivo je, da knezi Auerspergi zaradi tega niso delali tolikšnega cirkusa kot nekateri drugi, ki so nazadnje prisili celo sam dvor, da je interveniral pri oblasteh zaradi kmečkega ravnanja z graščinskimi gozdovi. Lokalnih oblasti ne samo, da niso spoštovali, ampak so jih naravnost ignorirali. Ljubljanske oblasti so poročila z Dolenjske tako prestrašila, kako da so dale 14. maja natisniti dvojezični lepak v katerem so prebivalcem Kranjske sporočali, da so ukrenile že vse potrebno, da bi cesar izdal sklep, po katerem naj bi bilo 31. decembra 1848 konec fevdalnih obveznosti. Zaradi nujnosti in strahu so lepak namesto preko Novega mesta, kar bi bilo normalno in pravilno, poslali na konkretne okrajne urade kar neposredno, in sicer v Lašče, kjer so bili

uradniki okraja Turjak 40 izvodov, v Ribnico ravno toliko in v Kočevje 50.²¹ Pravih uspehov pri pomiritvi ni bilo. Novomeška kresija je 26. maja sklenila poslati v Kočevje vojake. Tam so bili od 27. maja do 4. julija. Čeprav jih je bilo le 10 in so morali s svojo navzočnostjo le zastraševati ljudi in dvigati ugled oblasti, so naredili 45 gld in 30 kr stroškov mestu.²² V takih nemirnih razmerah kmetje seveda niso bili dovzetni za nacionalne ideje. Po znamenitem obisku Dunajske Slovenije v Ljubljani, so se sredi maja njeni kranjski člani, ki so ostali doma, napotili med podeželsko prebivalstvo in ga pridobivali za ideje zedinjene Slovenije. Čeprav so jih marsikje povezovali tudi z anti-fevdalnimi sporočili, po sedaj znanih podatkih ne na Kočevskem, ne na bližnjih okrajnih gosposkah ni bilo pravih rezultatov. Zdi se, kot da bi slovensko navdušenje, ki je tu cvetelo aprila in začetkom maja, naglo plahnelo. Socialno nezadovoljstvo je zavzemalo vse širši obseg. Ko so ljubljanske osrednje oblasti poizvedovale, na kakšen odmev so naleteli poslanci Slovenije pri podeželskem prebivalstvu, je ribniški okrajni komisar in sodnik sporočil 30. maja v Ljubljano, da jih tam ni bilo. Hkrati je dodal, da ljudje stavijo vse samo na cesarja, da bi njihove nastope razumeli, kot da jih hočejo odvrniti od vladarja. Zatrdil je, da so razmere take, da jih ne bi mogel zaščititi pred njihovimi grobostmi.²³ Na primeru ozemlja kočevskega volilnega okraja lahko tudi neposredno opazujemo šibak ali nikakršen pomen ljubljanskega Slovenskega društva izven Ljubljane. Poleg že omenjenega Ivana Kozlerja je bilo v njem še 9 mož, med njimi graščak Jožef Rudež iz Ribnice, že omenjeni okrajni komisar Wenzel Chertek ter 7 župnikov in kaplanov.²⁴

Za pomladne in poletne mesece revolucionarnega leta 1848/49 je značilna izredna politična dinamika, ki si jo danes težko zamišljamo. Zavedati se moramo, da so bile socialne spremembe predvidene za najširše ljudske mase, da ima meščanska revolucija na podeželju povsem drugačne pojave in oblike, kot pa na primer v Ljubljani, da ne govorimo o Gradcu in zlasti Dunaju. Oči ljudi so bile usmerjene proti cesarski prestolnici in prvemu avstrijskemu parlamentu, ki naj bi v njem zasedal. Ne tako majhen del naših ljudi, zlasti tistih, ki jim je bil politični razvoj prepočasen in niso dojeli bistva političnih sprememb, ki naj bi jih

²¹ Arhiv R. Slovenije, Deželno predsedstvo 1848, fasc. V, ad 990/P.

²² Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Dolenjsko in Belo krajino, Novomeška kresija 1848, fasc. 2.

²³ Arhiv R. Slovenije, Deželno predsedstvo 1848, fasc. V, ad 1281 (Z 32).

²⁴ Arhiv R. Slovenije, Arhiv Slovenskega društva 1848, fasc. 2.

²⁰ Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino, Novomeška kresija 1848, 1115/P

Trainska Vozela
Volnška Pribenška Trzherie
Tara Pribenška

Tudi Dolaj podpisani volim sa
naslednja poslanca sa mihsdrij
nemški zgod u Frankfurt Gospoda
Kuhall Ambroska Kommissara
u imenitki in je negoviga nemšt.
nika na Gospoda Vengonja Schrott
v Lublanc.

Kroherie tega 5. Veliki traven 848.

+ Anton Prijatelj
Johann Verderber Nftg
N. Klemenzpizs
priča

Slovenska glasovnica Antona Prijatelja za frankfurtske volitve. Napisal jo je verjetno Johann Verderber (Kočevar?), ki ga je tudi podpisal (Nftg = Namensunterfertiger = podpisovalec priimka) Na lastni nemški glasovnici je Verderber označen kot nepismen.

prinesla meščanska revolucija, je še vedno pričakoval rešitev od vladarja. Nanj naslavlja svoje prošnje in k njemu pošilja deputacije, ki naj bi izprosile hitro rešitev svojih razmer. Druga, v bistvu večja skupina pa stavi veliko na parlament, ki naj bi določil obliko odprave fevdalnega sistema, zlasti vprašanje plačevanja odškodnine zemljiškim gospodom za odpravljene dajatve in obveznosti. Ti se udeležujejo volitev, hočejo pa doseči, da bodo izvoljeni le kmetje oziroma taki, ki jim ti zaupajo. Ne gre spregledati tudi tistih, ki bi še

vedno radi ohranili, če že ne privilegije, pa vsaj oblast. Vse zgoraj povedano lepo ilustrirajo tudi volitve v dunajski parlament. Tabela je narejena na podlagi glasovnic, zato so zaradi nečitljivosti možne manjše, upajmo nebitvene napake. Volilni izidi so pobrani iz uradnih zapisnikov, kar je vzrok za nekatere napake pri seštevanju glasov.²⁵

²⁵ Avstrijski državni arhiv, Oesterreichischer Reichstag 1848/1849, fasc. 47.

Volilni mož	Kraj	O	Prve volitve		Druge volitve			Tretje volitve
			Poslanec	Namestnik	Poslanec	Namestnik	Namestnik	Poslanec
Simon Jonke	Mala gora	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Andre Lakner	Knežja Lipa	k	Wiederwohl	G. Stampfl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Josef Rosmann	Spodnji Log	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Math Perz	Šalka vas	k	Schrott	Wiederwohl				Fluck
Georg Jaklzh	Cvišlarji	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Georg Erkr	Cvišlarji	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Joh. Peitler	Štalcarji	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Novak	Schrott	
Stefan Fitz	Mlaka	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Georg Grünschitz(?)	Koče	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Novak	Schrott	
Josef Schauer	Poljaane	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Johann Sigmund	Vrbovec	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Andre Sturm	Kleče	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	
Jos. Oswald	Novi Kot	k	Wiederwohl	Wiederwohl				Fluck
Blas Janesch	Stari Kot	k	Wiederwohl	Wiederwohl				Fluck
Georg Muhizh	Trava	k	Wiederwohl	Wiederwohl				Fluck
Joh. Glatz	Draga	k	Wiederwohl	Wiederwohl				Fluck
Math. Handler	Mala Gora	r	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak		Fluck
Joh. Verderber	D. Škrilj	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Math. Jaklzh	Črni potok	k	Wiederwohl	Stmapfl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Joh. Stalzer	Mozelj	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	Kreitzberg
Andre Smuk	Koč. Reka ?	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	Fluck
Joh. Maurer	Wresen ?	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Kreitzberg
Jakob Stanizh	Nova Gora	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	
Andre Mauser	Ponikve	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Schrott	
Jos. Fink	Novi Log	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Joh. Hutter	T. Reber	ž	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Math. Fink	Smuka	ž	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Jos. Hirsch	Stari Log	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Andre Jaklzh	Mozelj	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Schrott	Schrott	Kreuzberg
Andre Röthl	Laze	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Jos. Stanizh	Koprivnik	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Joh. Kobetizh	Topli Vrh		Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	
Michael Stanizh	Rajhenau	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Joh. Mantl	Reinthal	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Schrott	Schrott	Fluck
Jos. Primosch	Gotenica	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Andre Stampfl	Banja Loka	k	G. Stampfl	Wiederwohl	Wiederwohl	Schrott	Novak	Kreuzberg
Ant. Debellak	Rakitnica	r	Math. Novak	Wiederwohl				Fluck
Franz Oraschen	Prigorica	r	Math. Novak	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	Fluck
Mathias Novak	V. Poljana	r	Joh. Kosina	Wiederwohl	Wiederwohl	Kosina		
Michl Brischki	Banja Loka	k	Stampfl	Wiederwohl	Wiederwohl	Schrott	Novak	Fluck
Ant. Dejak	Dol. Vas	r	Math. Novak	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	Fluck
Jos. Oberstar	Gor. Vas	r	Math. Novak	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	Fluck
Jos. Shagar	Ajbel	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Schrott	Novak	Kreitzberg
Michael Tanko	Hrovača	r	Novak	Stampfl	Wiederwohl	Schrott	Novak	Fluck
Nikel Jakschiz	Potok	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Schrott	Schrott	Fluck
Math Schneberger	Fara	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Novak	Novak	Kreitzberg
Georg Jurkovizh	Colnarji	k	Wiederwohl	Stampfl				Kreitzberg
Joh. Ratschki	Laze	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Novak	Novak	Kreitzberg
Michel Jaklzh	Črni Potok	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Schrott	Schrott	
Jos. Leustek	Čemše	t	Wiederwohl	Stampfl				

Jos. Adamich	Gašpinovo	t	Wiederwohl	Stampfl				Krenzberg
Math. Frankovizh	Nova Lipa	u	Wiederwohl	Stampfl				
Jos. Miroslavizh	Krupa	u	Wiederwohl	Stampfl				
Marko Maurin	Zagodec	p	Wiederwohl	Stampfl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Paul Warz	Predgrad	p	Wiederwohl	Stampfl				
Juri Warz	Kot	p	Wiederwohl	Stampfl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	
Peter Ruppe	Predgrad	p	Wiederwohl	Stampfl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	
Anton Sterbenz	Stari Trg	p	Wiederwohl	Stampfl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Math. Widosch	Vinica	u	Wiederwohl	Stampfl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	
Math. Shagar	Damelj	u	Wiederwohl	Stampfl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	
Joh. Spehar	D. Njive	u	Wiederwohl	Stampfl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	
Joh. Kobe	Sinji Vrh	u	Wiederwohl	Stampfl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	
Math. Oberstar	Jurjevica	r	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Schrott	Novak	Fluck
Jos. Erker	S. Cerkev	k	Wiederwohl	Stampfl	Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Andre Mediz	Hrib	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Math. Kofler	Hohenek	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Schrott	Schrott	Fluck
Johan Raschizh	Tanča Gora	u	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Jakob Wochte	Tušev Dol	u	J. Staudacher	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	Fluck
Math. Jerman	Loka	u	Jak. Wochte	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	Fluck
Math. Wertscheg	Selo	u	Jak. Wochte	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	
Jos. Staudacher	Olševnik	p	Jak. Wochte	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Math. Graheg	Lokve	u	Jak. Wochte	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	
Jos. Skrella	Olševnik	p	Jak. Wochte	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Peter Stubler	Svibnik	u	Jak. Wochte	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	
Jos. Putzel	Goriča Vas	r	Novak	Wiederwohl	Wiederwohl	Schrott	Novak	
Joh. Kosina	Šušje	r	Novak	Wiederwohl	Wiederwohl	Schrott	Novak	Fluck
Math. Mihellizh	Dane	r	Novak	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	Fluck
Jos. Widosch	Tanča Gora	u	Jak. Wochte	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	
Joh. Hönigman	Kovlerji	k	Wiederwohl	Stampfl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Math. Wolf	Kočevje	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Kreuzberg
Franz Braune	Kočevje	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Schrott
Jos. Maierle	Dobliče	u	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Schrott	Schrott	Fluck
Georg Grill	Črnomelj	u	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Jakob Schweiger	Črnomelj	u	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Fluck
Georg Steir	Mozelj	k	Schrott	Wiederwohl	Schrott	Wiederwohl	Ajaklizh	Kreuzberg
Jos. Pauser	Ribnica	r	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Schrott	Schrott	Fluck
Math. Wolf	Lienfeld	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Schrott	Schrott	Kreizberg
Jos. Zotter	Ribnica	r	Schrott	Wiederwohl				Fluck
Math. Koschier	Gora	r	Schrott	Wiederwohl				Fluck
Jos. Pezhe	Mooswald	k	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Schrott	Schrott	Fluck
Georg Erker	Cvišlarji	k	Schrott	Wiederwohl				
Math. Handler	Grčarice	r	Schrott	Wiederwohl	Wiederwohl	Novak	Novak	
Johan Schleimer	Krapfenfeld	k			Wiederwohl	Novak	Schrott	Fluck
Johann Loser	Borovec	k			Wiederwohl	Stampfl	Schrott	Pflug ²⁶
M. Michelltschitz	Učakovce	u			Schrott	Wiederwohl	Schrott	
Johann Rode		p						Fluck
Jos. Hönigman		k						Fluck
Georg Stampfl		k						Fluck

Legenda: O - Okrajna gosposka. Podatki o pripadnosti volilnega moža posameznemu okraju so preneseni iz seznama, ki je samostojna priloga volilnega zapisnika, datirana v Kočevju 1. julija 1848.

k - Kočevje, r - Ribnica, ž - Žužemberk, p - Poljane, t - Turjak, u - Krupa

²⁶ Priimke pišejo silno različno. Očitno je temu volilnemu možu nekdo prišepnil Fluck, on pa je le poznal besedo Pflug.

Primerjava seznamov volilni mož z obeh seznamov nam pove, da jih je kar 31 bilo obakrat izvoljenih. To so A. Lakner, M. Perz, G. Erkr, S. Fitz, A. Sturm, G. Muchizh, M. Handler, J. Verderber, M. Jaklizh, J. Hirsch, A. Jakizh, A. Röthl, M. Stanizh, M. Tanko, L. Leustik, M. Maurin, P. Ruppe, J. Kobe, M. Köfler, J. Putzel, J. Kosina, M. Mihellizh, M. Wolf, J. Maierle, J. Pezhe, M. Handler, J. Schleimer, J. Loser, J. Rode, J. Hönigman. Po rodbinskih priimkih lahko domnevamo, da so med ugledne sodile Oberstar, Fink, Koschir, Kosina, Levstik, Perz, Muhič, Tanko, Žagar, Stampfl... ker so bili verjetno isti ljudje izvoljeni tudi za volilne može za volitev poslanca v razširjene deželne stanove, lahko govorimo celo o trikratni izvolitvi nekaterih mož. S tem se nam odkriva takratna podeželska družbena elita spoštovanih, verjetno ne vselej bogatih vendar vplivnih mož. Ti so krojili javno mnenje in vplivali na ravnanje posameznikov in celih sosesk.

Že na prvi pogled ugotovimo iz seznama volilnih mož za volitve v dunajski parlament precejšnjo abstinenco, zlasti v slovenskem predelu kočevskega volilnega okraja, čeprav se zavedamo, da so bili nekateri slovenski upravni okraji le delno navzoči. To nam potrjujejo tudi volitve v višnjegorskem volilnem okraju. Zakaj se je toliko tukajšnjih volilcev odločilo za odklonitev volitev ne vemo. Domnevamo, da je vzrok v velikem nezadovoljstvu zaradi seznanjanja z vsebino cesarskega patenta z dne 23. maja, ki je številne, ki so pričakovali takojšnjo in brezplačno odpravo fevdalnih obveznosti zelo razočaral.

Gornja tabela je dober pokazatelj političnih razmer tudi po "zaslugi" kočevskega okrajnega komisarja in sodnika Barthlmäja Päuera (Jernej Bauer?). 18. junija 1848 je poslal pismo vodstvu nadrejene oblasti v Novem mestu, da so bile prejšnji dan volitve v razširjene deželne stanove in da so volilni možje kljub njegovemu nasprotovanju hkrati oddajali tudi glasovnice za dunajski parlament. S tem posredno zvemo, da so bili isti ljudje izvoljeni tako za volitve na deželni kot državni ravni. Volitev v dunajski parlament kljub temu ni mogel izpeljati, ker niso prišli vsi volilni možje, katerih je bilo izvoljenih 97. 20. junija so formalno izpeljali postopek in ugotovili, da jih je skupaj glasovalo 94.²⁷ Ker ni nihče dobil absolutne večine, bi morali volitve takoj ponoviti, vendar ni bilo dovolj navzočih volilnih mož. Kljub neuspelim volitvam si velja rezultat pobliže ogledat. Naš stari znanec dr. Vinzenc Schrott je dobil 41 glasov, Johan Wiederwohl, posestnik in trgovec pa 34. V bistvu je glasovanje potekalo v merjenju moči med pristaši uglednega birokrata in kmečkim veljakom.

Schrotta so podprli predvsem volilci kočevskega okraja, kjer je premagal Wiederwohla. Slednji bi lahko zmagal že v prvem krogu volitev, če ne bi iz Krupe dali njemu le toliko glasov kot "svojemu" Bohtetu in če ne bi Ribničani dali svojemu Novaku kar osemkrat več. Kmečki "tabor" ni bil enoten. Pomembna je ugotovitev, da sega Wiederwohlava popularnost tudi v nekočevarski prostor. Iz glasov ostalih spoznamo še nekatere kmečke voditelje. Nesrečni okrajni komisar je zatrjeval, da je moral pristati tudi na zahtevo volilnih mož, da izvolijo namestnika poslancu. Čeprav se je zelo verjetno debelo zlagal, je izid izredno zanimiv. Volilni boj je potekal med pristašema dveh Kočevarjev: Wiederwohla, ki je prepričljivo zmagal in verjetno radikalnejšega Georga Stamfla iz Dolenje Brige, ki pa sploh ni prišel volit, čeprav je bil volilni mož. Schrott ni dobil niti glasu. Ker naj bi po mnenju številnih kmetov namestniki tudi nadzirali poslance, je naše mnenje o kmečkem dojemanju volitev, njihovi politizaciji, še dodatno potrjeno. Kmečka kontrola mora biti! Podobno je bilo tudi drugod na Slovenskem, ne le Kranjskem. Nacionalnega vprašanja ne zasledimo. Vse glasovnice so nemške. Le Jurij Warce je na rob svoje zapisal "Jurij iz Kuta".

Päuer je hitro ugotovil, da ga je polomil. Kot je v takih primerih običajno, pa je hitro naredil ne eno, ampak še več napak. Poslanec naj bi bil po prvotnih načrtih že 26. junija na Dunaju. Bal se je tudi radikalnih kmetov in njihove nejevolje, če ne bodo zastopani na Dunaju, ko se bo odločalo o njihovi usodi. Ne da bi počakal na pismena navodila, je 1. julija izvedel nove volitve poslanca. Zbralo se je 79 volilnih mož, kar je bilo dovolj. Z 47 glasovi je zmagal kmečki kandidat Wiederwohl. Zanj so glasovali vsi Ribničani, pri volilnih možeh iz Krupe je zmagal Schrott, zanj so bili vsi iz Poljan, odločili pa so Kočevarji. Izradno zanimive so volitve namestnika, kjer dobi Novak dvakrat toliko glasov kot Schrott. Bivši ribniški favorit je tokrat dobil tako kočevarske glasove, kot tudi one volivnih mož iz Krupe. Ker pa kmečki "tabor" ni bil organiziran, je glasove za namestnika preveč razdrobil. Novak ni dobil (za naše raziskovanje) "potrebne" večine, saj so bile volitve namestnika poslanca za dunajski parlament predvsem zahteva kmetov in posledica nepoznavanja volilnih pravil s strani državnih uradnikov. Nesrečni okrajni komisar je namreč resnično zahteval, da morajo navzoči volilni možje še enkrat voliti namestnika, ker prva volitev ni uspela. Glasovalo je 77 volilnih mož, dvema je bilo očitno že vsega dovolj. Tokrat je zmagal Schrott. Novaka so podprli skoraj vsi njegovi Ribničani, dobil je nekaj glasov Kočevarjev, kar zvesti so mu bili iz Krupe, proti njemu so bili vsi Poljanci. Schrottovo "zmago" nad kmetom, ki

²⁷ Uspeli smo zbrati podatke le za 92 volilnih mož.

to seveda ni, saj volitve namestnika niso bile potrebne, je potrebno ocenjevati v luči zmage kmečkega Wiederwohla. Zato lahko ugotovimo, da je pri drugih volitvah kmečki radikalizem v porastu, kar se kaže delno tako v volilni abstinenci kot volilnih izidih.

Polično dogajanje, ki ga nam kažejo volilni rezultati, kažejo na politično ali bolj socialno zavest prebivalcev kočevskega volilnega okraja, odkrivajo s selitvijo in cepitvijo kmečkih glasov šibko oziroma skoraj nikakšno organizacijo. Kronska dokaz je dejstvo, da Wiederwohl mandata ni sprejel. Ker volitev namestnika ni bila legalna, so bile potrebne nove volitve. 28. avgusta se je zbralo 73²⁸ volilnih mož, kar je na meji predpisane udeležbe. Z 61 glasovi je zmagal dr. Victor Moritz Fluck, komorni prokurator v Innsbrucku. Njegov zmago lahko razložimo na dva načina. Možno je, da so bili volilni možje že vsega siti ali pa, da so uvideli, da so v parlamentu dejansko potrebni izobraženi ljudje. Da slednjemu ne verjamemo, da je bolj verjetno, da je velik del kmetov že zajela apatija, nam govori 11 glasov za ljubljanskega gubernalnega svetnika Friedricha Creizbergerja viteza pl. Kreizberga, nekronega voditelja kranjskih konzervativcev. Bil je strahotno ambiciozen, za poslanca se je vsiljeval, kjer je mogel. Skoraj hkrati je namreč kandidiral tudi v Škofji Loki in Radovljici. Lahko, da je koga podkupil ali pa ukazal uradnikom, (tistim, ki ga niso podpirali, se je kasneje kruto maščeval), da pridobijo zanj potrebne glasove. Kljub vsemu je nerazumljivo, da so zanj glasovali taki radikali kot Rački, Jurkovič, Schneberger, pa tudi Žagar in A. Stampfl. Dogajanje v kočevskem volilnem okraju nedvomno kaže, kako hitro je revolucionarni požar naraščal in kako hitro je temu plamenu zmanjkalo netiva. Prav na kočevskem primeru se jasno pokažejo iluzije tistih, ki so pričakovali od naših kmetov, da bodo podprli oktobrsko vstajo na Dunaju.

Edini glas za Schrotta, dal ga je F. Braune, ki je predsedoval volilnemu odboru pri prvih in drugih volitvah, verjetno kaže na njegovega velikega pristaša in možnega organizatorja njegovih kandidatur. Schrott si je namreč dejansko veliko bolj želel sedeti v dunajskem kot frankfurtskem parlamentu. Tega ni skrival ne javno, ne zasebno.

Pregled političnih razmer na Kočevskem v revolucionarnem letu 1848 je zaradi pomanjkanja neposrednih in pomanjkljivih dokumentov seveda nepopoln. Šibkesti posrednega ugotavljanja zgodovinskih dejstev se zavedamo, vendar trenutno druge poti ni. Nedvomno so nemajhno presnečenje tamkajšnje nemško-slovenske razmere. Kako daleč je tukajšnje dogajanje od n. pr. Ptujja, kjer

pride celo do fizičnih obračunavanj. Kljub vsemu pa se ni mogoče znebiti vtisa, da je bilo marsikje v soseščini, zlasti v Beli krajini ter širšem zaledju Ribnice v nacionalnem pogledu huje. Zelo zgovorno je v tem pogledu uradno poročilo, ki govori o vtisu ki ga je povzročila zamenjava na prestolu, ko je v začetku decembra nesposobnega cesarja Ferdinanda zamenjal mladi Franc Jožef. Medtem, ko so nekateri uradniki sestavljali več strani dolge traktate, je odgovorni kočevski uradnik suhoparno in le v nekaj vrsticah odgovoril, da tamkajšnji ljudje o spremembi na prestolu nimajo mnenja, da si ga bodo ustvarili potem, ko bodo čutili njene posledice.²⁹ Čeprav je s tem dopisom v bistvu povedal več o sebi, kot svojih preprostih sodržavljanih, smo prepričani, da je bilo nepatetično poročilo najbližje resnici. Iz gornje analize je namreč jasno razvidno, kdaj je kmete kočevskega volilnega okraja, - prav v teh teritorialnih povezavah velja za enega stalnih jeder kmečkih nemirov, tudi v 19. stoletju, - že zajela politična apatija.



Z U S A M M E N F A S S U N G

Die politischen Verhältnisse im Jahre 1848 im Kočevje-Gebiet

Das Kočevje-Gebiet (die Gottschee) ist jenes Gebiet in Slowenien bzw. im ehemaligen Herzogtum Krain, das einerseits gekennzeichnet ist durch die größte deutsche ethnische Insel auf slowenischem ethnischen Territorium, andererseits aber durch die Auersperger, die Grundherren, die in Kočevje das Verwaltungs- und Wirtschaftszentrum ihres umfangreichen Grundbesitzes und seit 1791 das Zentrum ihres Herzogtums hatten. Wegen der Natur und des Inhalts der historischen Quellen beschränkt sich die Abhandlung nicht ausschließlich auf dieses Gebiet, sondern schließt noch jenes Territorium ein, das die beiden Wahlbezirke zu den Wahlen zum Frankfurter und später zum Wiener Parlament umfaßte. Letztere waren jedoch nicht identisch. Bei den ersten Wahlen wurden der Gottscheer Bezirksobrigkeit als Kern noch einige Verwaltungseinheiten mit slowenischer Bevölkerung angeschlossen. Bei den Wahlen zum Frankfurter Parlament war das vor allem das Gebiet, das nördlich von der Stadt

²⁸ Podatke imamo za 72 volilnih mož.

²⁹ Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Dolenjsko in Belo krajino, Novomeška kresija 1848, 1334/P.

Kočevje liegt, bei den Wahlen zum Wiener Parlament aber jenes im Südosten, das Bestandteil der benachbarten Bela krajina war. Gerade wegen der Mischung des deutschen und slowenischen Elements wird den Ausdrucksformen des nationalen Bewußtseins und der Erforschung der eventuellen Intoleranz besonderes Augenmerk geschenkt. Der überwiegende Teil der Wahlmänner stammte aus der bäuerlichen Schicht, die stark unter dem Feudalismus zu leiden hatte, der in diesem Gebiet nicht nur eine harte Realität war, sondern eine der drastischsten Formen auf slowenischem ethnischen Territorium annahm. Das Kočevje-Gebiet mit den benachbarten slowenischen Gebieten was eines der Zentren der slowenischen Bauernaufstände. Der letzte größere Bauernaufstand im Jahre 1809 war gegen die Franzosen gerichtet, die ihn mit blutigen Repressalien und Bränden unterdrückten.

Wegen des Quellenmangels beruht die Abhandlung praktisch nur auf dem Wahlmaterial, vor allem auf Wahlzetteln für die Wahlen zum Frankfurter und Wiener Parlament, die sich zur Gänze im Archiv der Republik Slowenien bzw. im Österreichischen Staatsarchiv erhalten haben. Auf dieser Grundlage wurden auch die beiden Tabellen über die konkrete Abgabe von Wahlstimmen zusammengestellt.

Aus den Wahlen zum Frankfurter Parlament Anfang Mai ging bereits beim ersten Durchgang Dr. Vinzenz Schrott als Sieger hervor. Er war Jurist, Vorsitzender des Appellationsgerichts in Venedig, verließ wegen der Revolution die Stadt und nahm seinen Wohnsitz in Wien. Er stammte aus dem Kočevje-Gebiet und genoß aus Gründen, die nur vermutet werden können, eine große Popularität. Als sein Stellvertreter wurde Dr. Karl Ullepitsch aus Žužemberk (Seisenberg), Finanzbeamter in Idrija (Idria) erwählt. Eine Besonderheit der Wahlen zum Frankfurter Parlament ist die hohe Zahl (27) der slowenischen Wahlzettel. Auf ihnen gibt es 15 Stimmen für den ehemaligen Bezirksbeamten in Ribnica (Reifnitz) Mihael Ambrož, 12 jedoch für den siegreichen Schrott. Daß die slowenischen Wahlzettel Ausdruck des slowenischen Nationabewußtseins sind, ist nicht ganz zu bestreiten. Dennoch darf damit nicht übertrieben werden. Man muß dabei in Betracht ziehen, daß sich der Verwendung der slowenischen Sprache zwar niemand widersetzte, die Möglichkeit dafür war aber auf den mündlichen Gebrauch im Verwaltungsverfahren beschränkt. Es kommt die Devise von der Gleichberechtigung der Nationen zum Ausdruck, eine breitere Verwendung der slowenischen Sprache wird in deutscher Sprache auch von den Krainer Landständen sowie von zahlreichen in Slowenien

lebenden Nichtslowenen unterstützt. Ambrož ist als Beamter bekannt dafür, daß er für die Verwendung seiner Muttersprache eintritt. Es darf aber auch die Tatsache nicht übersehen werden, daß er sich entschieden für die Interessen der bäuerlichen Bevölkerung einsetzt. Der Sieg von Schrott als Abgeordneten und von Ullepitsch als seinen Stellvertreter kann nicht als ein deutscher bezeichnet werden, sondern eher als Sieg der Regierungsanhänger. Liberalere, dem österreichischen Bürgertum nahestehende Ideen, können mit ein wenig Phantasie in den Stimmen für Laschan und Kavčič vermutet werden. Das nationale Bewußtsein kommt also auf slowenischer und nicht auf deutscher Seite zum Ausdruck. Unter den Wahlmännern ist aufgrund der gegenseitigen Hilfe beim Ausfüllen von Stimmzetteln (viele waren Analphabeten) eine große Solidarität zu verzeichnen, keineswegs ein nationaler oder sprachlicher Haß. Der bäuerliche Radikalismus oder die Auflehnung gegen die Behörden kommen vor allem in Form von Wahlabstinenz zum Ausdruck. Dazu griffen verhältnismäßig zahlreiche Urwahleinheiten sowohl mit slowenischer als auch deutscher (!) Bevölkerung.

Bei den Wahlen zum Wiener Parlament in der zweiten Junihälfte gab es keine slowenischen Stimmzettel. Praktisch ein Viertel der Wahlmänner hatte diese Funktion bereits bei den Wahlen zum Frankfurter Parlament ausgeübt. Da die Wahlmänner am 17. Juni auch die Wahlen der Vertreter der Landstände durchführen sollten, gaben sie damals ihre Stimmen auch für das Wiener Parlament ab, obwohl sie das erst drei Tage später hätten tun dürfen. Der dortige für die Wahlen zuständige Staatsbeamte erlaubte sich allerlei Freiheiten und Vertraulichkeiten, und bewies zugleich, daß er von den Bauern ignoriert wurde, er selbst hatte die Wahlbestimmungen nicht einmal genau durchgelesen. Der Wahlkampf verlief zwischen den Anhängern des Bürokraten Schrott und den Bauernführern. Bei der Feststellung des Wahlausgangs am 20. Juni zeigte es sich, daß Schrott nicht die notwendige Mehrheit bekam, ebenso wenig der bäuerliche Kandidat, weil einzelne Männergruppen ihre eigenen örtlichen Bauernführer forcierten. Da am 20. Juni die Zahl der anwesenden Wahlmänner nicht ausreichte, um die Wahlen gleich zu wiederholen, schritt man erst am 1. Juli zu den Wahlen. Die bäuerlichen Stimmen konzentrierten sich ohne Rücksicht auf die Nationalität auf den Bauernführer, Grundbesitzer und Kaufmann Wiederwohl. Die Bauern sollten so wie das erste Mal auch die Wahl seines Stellvertreters fordern. Dabei gewann bei dem ersten Wahlgang niemand die notwendige Mehrheit und die Wahl wurde wiederholt. Schrott besiegte dies-

mal den bäuerlichen Kandidaten slowenischer Herkunft, der sowohl von den Slowenen als auch von den Deutschen unterstützt wurde. In der Tat waren keine nationalen Unterschiede festzustellen. Im Vordergrund stand die bäuerliche, feudale Untertänigkeit, vor allem die Forderung nach ihrer Abschaffung. Wiederwohl erkannte den Wahlausgang nicht an, darum mußten die Wahlmänner am 28. August wieder zur Wahl schreiten. Diesmal wurde nur der Abgeordnete gewählt. Ohne echte Konkurrenz siegte der hohe Finanzbeamte Dr. Victor Moritz Fluck von Leidenkron, Gubernialrat und Kammerprokurator in Innsbruck, der wahrscheinlich aus dem Kočevje-Gebiet stammte. Sowohl aus der geringen Wahlbeteiligung der Wahlmänner als auch aus der Stimmenabgabe der letzteren, zum Großteil Grundbesitzer, weht ein ganz

anderer Wind als bei den vorausgegangenen Wahlen. Gegen das Bestreben, die Leute davon zu überzeugen, daß eine gebildete Persönlichkeit ins Parlament gewählt werden mußte, sprechen vor allem die Stimmen für Ritter Kreizberg, Gubernialrat aus Ljubljana, zugleich hervorragendster Vertreter der konservativsten Kräfte in Krain. Fast mit Sicherheit kann festgestellt werden, daß die Bauern bereits von politischer Apathie erfaßt wurden und daß sie es, auch wegen der schleppenden Parlamentsverhandlungen, satt hatten. Das hatte zur Folge, daß sich diejenigen, die im Oktober mit der Hilfe der Bauern für die Aufständischen in Wien rechneten, im großen Irrtum befanden. Der revolutionäre Elan der ländlichen Bevölkerung begann bereits lange vor Kundlichs Vorschlag im Wiener Parlament zu schwinden.

Vanda Trdan



Rdeči in črni

Državnozbornske volitve leta 1907 na Kočevskem

V odboru za volilno reformo so nemško-nacionalni poslanci, sklicujoč se na gospodarsko moč nemškega prebivalstva, 1906 uspeli doseči potrditev posebnega "nemškega volilnega okraja na Kranjskem" (Slovenci so v povračilo zanj dobili še sedmi slovenski mandat na Spodnjem Štajerskem). Nemški volilni okraj je obsegal vse občine, ki so imele po statistiki občevalnega jezika leta 1900 nemško večino, ne glede na meje sodnih okrajev. "Razen 21 takih občin v kočevskem sodnem okraju, so bile priključene še občina Smuka iz žužemberškega, Poljane in Črmošnjice iz novomeškega ter Planina iz črnomeljskega. Občine s slovensko večino v kočevskem sodnem okraju (Banja Loka, Fara, Osilnica) so bile, čeprav brez direktne teritorialne povezave, priključene slovenskemu laščansko-ribniškemu volilnemu okraju. Niso pa združili s kočevskimi občinami v en volilni okraj (dasi so razpravljali o tem) edine preostale nemške občine na Kranjskem, teritorialno povsem oddaljene Bele peči - ta je slej ko prej volila v slovenskih volilnih okrajih".¹

Ko so Nemci na Kranjskem tako z združenimi močmi osvojili poslanski mandat in izsilili formiranje dodatnega, dvanajstega volilnega okraja, pa so začeli vleči vsak na svojo stran. Očitno so sledili zgledu svojih slovenskih sosedov ali "krojarjev", kot so jim pravili. Šeststo let življenja poleg naroda, ki v pomembnih trenutkih ni - in še danes ne zna - nastopal kot celota z enotnim stališčem, je tudi Kočevarjem zapustil neizbrisne sledi v načinu političnega razmišljanja. Politika je Kočevarje razbila na dva, močno nasprotujoča si tabora.

"Ta narodič, kakršen je danes, je neka posebnost. Iz vsega njegovega dejanja in nehanja se Kočevar lahko šteje za juda med Slovenci. Vse njegovo veselje je trgovati in potovati... Valvasor pravi, da so zelo pobožni. Takšni so bili morda nekdanj, danes pa to ne drži več. Kor vsak žid ima npr. tudi Kočevar malo sočutja do človeka".² Slednje so v času boja za izvolitev kandidata, ki bi bil

vreden zastopati kočevski volilni okraj v dunajskem parlamentu, dokazovali ob sleherni priložnosti. Kočevska je postala bojišče dveh različno mislečih kandidatov oz. njihovih privržencev, ki so sicer ob vsaki priložnosti res dokazovali domisljavnost in bojevitost, na celi črti pa ovrgli slovensko hipotezo o boječnosti, vojaški nesposobnosti in flegmatičnem temperamentu "židov".³

Lov za kandidati

Kočevarji so se mrzlično lotili iskanja primernega kandidata. Našli so tri, pa se jim tudi odpovedali. Uradni kandidat je bil grof Barbo, neuradna pa profesor Rudolf Peerz iz Ljubljane, ki ga je kandidiral del kočevskega učiteljstva, in profesor Hans Tschinkel iz Prage kot kandidat nemške ljudske stranke. Prvemu so se Kočevarji odpovedali, ker je bil tujec, za prof. Tschinkla razlog ni bil naveden, prof. Peerzu pa: "...Zadržujemo dih in zbrano poslušamo patetične besede, ki sledijo zdaj: Naš inšpektor Peerz naj bi postal poslanec! Možje kočevske dežele, ne odrivajte sreče od sebe! Mi učitelji izgubimo Peerza kot inšpektorja zelo neradi (!?). On je naš prijatelj, naš brat. Toda mi, kočevski učitelji, ljubimo našo zvesto domovino nad vse in ji moramo zato poiskati REŠITELJA".⁴ Kot šolnika ga namreč čaka še lepa prihodnost, v politiki pa ga ne gre jemati resno. Prvi krog lova za kandidati je bil torej neuspešen. Toda vsi so upali, da bo v drugo šlo bolje.

Ko so 23. januarja 1907 v Kočevju ustanovili Kmečko zvezo, ki naj bi "bi organizirala krščansko misleče prebivalstvo in omogočila močnejšo povezavo nemških kmetov iz Kočevja"⁵, so člani na ustanovnem zborovanju potrdili kot edinega kandidata za poslanski mandat profesorja Josefa Obergföllla. Tedaj 54. letni gimnazijski profesor Obergföll se je sicer rodil v Zgornji Avstriji, toda spričo svojega 32. letnega delovanja na Kočevskem se je čutil za pravega Kočevarja. Dobro je poznal Kočevsko in o njej napisal mnogo spisov in se-

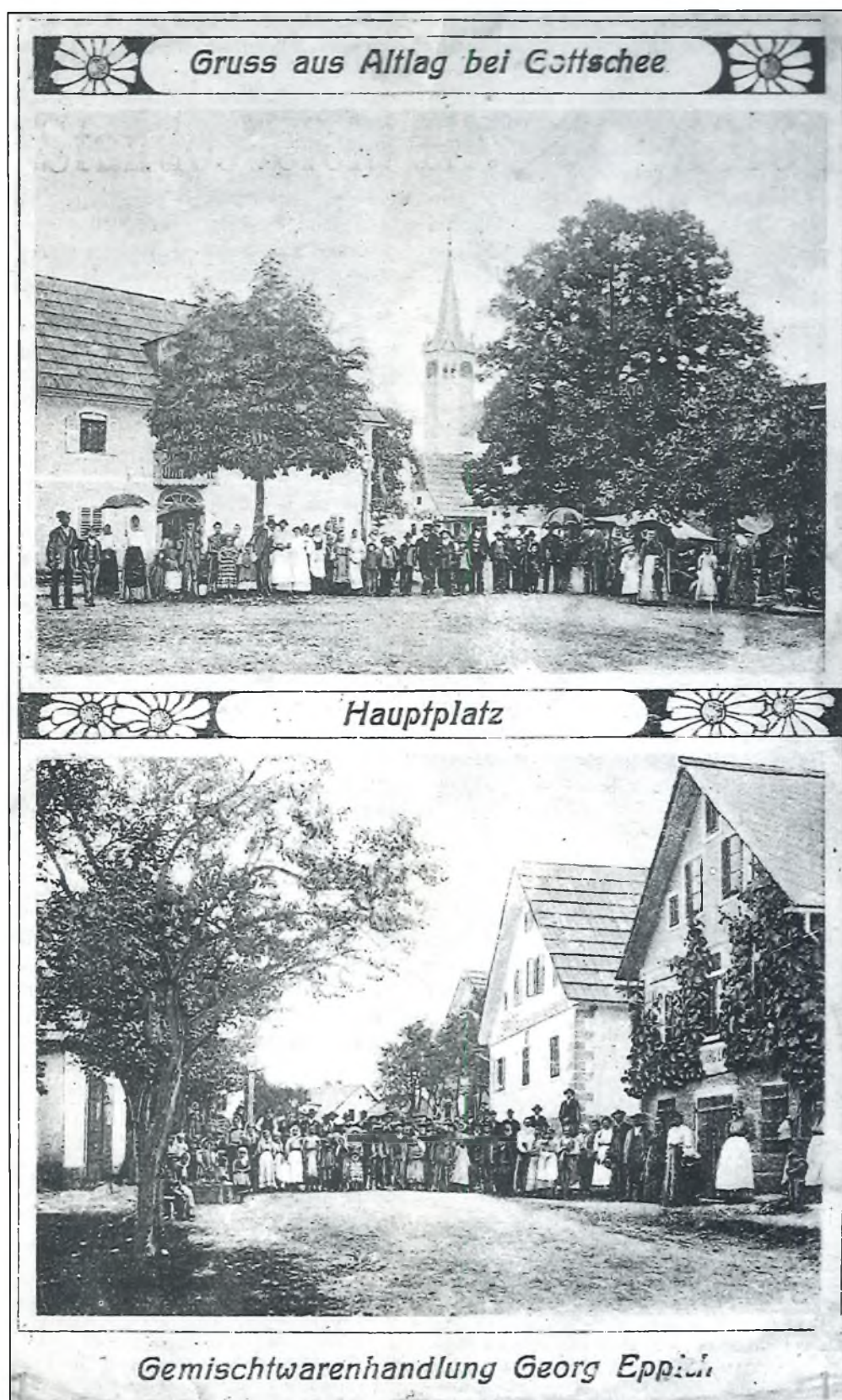
¹ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, str. 103.

² Kočevski zbornik, Razprave o Kočevski in njenih ljudeh, Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939, str. 167.

³ Kočevski zbornik, str. 41.

⁴ Gottscheer Bote, 4. 1. 1907, št. 1.

⁵ Gottscheer Bote, 4. 4. 1907, št. 10.



V Starem Logu je zmagal prof. Obergföll

stavkov. Bil je vsestranski. Do 1907. leta je pripadal vsem društvom in odborom za javni blagor kot njihov aktivni član. Med drugim je bil član občinskega sveta, uprave hranilnice, odbora za gradnjo šol, gradbenih odborov za preskrbo z vodo in elektrifikacijo, odbora za strokovno šolo, odbora za obrtno izpopolnjevanje, sanitarnega odbora kočevske bolnišnice, delovnega odbora za nemško ljudsko pesem v Kočevju, podpornega društva za nemške kočevske dijake, društva Nemški študentski dom, cerkvenega društva in krajevnega šolskega sveta. Bil je tudi zaslužen za posebne ugodnosti in olajšave v korist kočevskih krošnjarjev. Poleg vsega navedenega je našel še čas za poezijo - bil je avtor pesmi *Od izvira Rinže do obrežja Kolpe*. *"Poleg tega poseduje profesor Obergföll kot 54-letnik bogate življenjske izkušnje in ni se nam treba bati, da bi nam s svojimi nastopi v državnem zboru lahko delal sramoto. Profesor Obergföll je skozi in skozi naklonjen krščanstvu; zato ga pristaši gibanja 'Stran od Rima' ne marajo, nam, krščanskim kmetom pa je ravno zato ljub"*.⁶

Medtem ko se je katoliško usmerjeni del volilcev odločil za profesorja Obergfölla, so liberalno usmerjeni kočevski volici ponudil poslanski mandat knezu Auerpergu na Dunaju, ki je kandidaturo tudi sprejel⁷. Tako je kočevski volilni okraj dobil dva kandidata; nobeden od njiju ni bil domačin (kar je bil prej glavni očitke kandidaturi grofa Barba!), oba pa sta bila za Kočevsko pomembna. Profesor Obergföll je zastopal krščansko socialno kmečko zvezo, knez Auersperg pa liberalno strujo.

Strasti se razvnamajo

Zdaj so bili na potezi volilci. "Visoka politika" je deželico razcepila na dva tabora: na "črne" oz. pristaše kmečke zveze in na "rdeče" oz. pristaše nemške obrambne organizacije Südmarke. Volilno

agitacijo v korist prof. Obergfölla je prevzel kočevski časopis Gottscheer Bote, ki je pod tem imenom izhajal od 1904. leta dvakrat do trikrat mesečno. Bil je pravi agitatorski list, ki je izbral vse pomanjkljivosti in napake nasprotnika in njegovih pristašev. Na vse mogoče načine je omaloževal delovanje kneza Auerperga, vendar pa hkrati poudarjal, da bi bila zmaga profesorja Obergfölla pomembna predvsem zaradi tega, ker bi z njo Kočevska imela na Dunaju dva svoja predstavnika: kneza Auersperga v gosposki in profesorja Obergfölla v poslanski zbornici. List je volilce prepričeval, da ima knez na svojih predvolilnih zborovanjih veliko poslušalcev le zaradi tega, ker so si prišli ljudje ogledati njega, njegovih besed pa da itak ne razumejo... Saj je vendar jasno, da bi knez rad naredil iz Kočevske živalski vrt z lovskim revirjem!⁸

"Prepričevalne metode" kočevskih agitatorjev v korist enega ali drugega kandidata so bile pisane. Ljudje so se naenkrat znašli v navzkrižnem ognju "visoke" politike, ki jih je prepričevala, da bo prav njihov poslanec na Dunaju za Kočevsko delal čudeže. V razgreti politični situaciji pa so tako eni kot drugi od besed kmalu prešli k dejanjem. Gottscheer Bote je tako že na začetku aprila 1907 ugotavljal: *"Žalostni dogodek se je zgodil proti večeru na velikonočni ponedeljek. Na srečo je vanj posegla žandarmerija, tako da ni bilo hudih posledic. Trije možje iz Novega Loga, vsi spoštovanja vredni, so se odpravili domov. Pri malo obiskani gostilni so opazili nečaka, starega študenta. Študentarja je seveda rdeča. Starejši stric je študenta povabil na sprehod. Ta pa, liberelec, kakršen je, je vprašal strica, ki mu je neštetokrat stisnil v roko petaka, kaj je. Že je začelo dišati po pretepu. Fantu je prišlo na pomoč nekaj - že od prej sodstvu znanih - fantov in kmalu so bili strici premagani. Ker so slišali hrup, je več srčnih mož priskočilo stricem na pomoč; tedaj pa je posegla vmes žandarmerija. Zdaj je študent dobil svoje"*.⁹

Tudi izseljevanje je bilo uspešna prepričevalna metoda. Tako je bilo nekemu volilcu obljubljeno, da sin ne bo dobil štipendije, če oče ne bo volil liberalcev. V drugem primeru pa so "rdeči" gladko zavrnili prošnjo strtega očeta, ki mu je umrla hči, da bi nosili krsto na pogrebu - ker je bil oče "črn". Šele "črni" iz sosednje vasi so mu pomagali. V tretjem primeru je prišlo do napada na "črnega" pred županovimi očmi. In s tako družino naj člo-

⁶ Gottscheer Bote, 4. 4. 1907, št. 10.

⁷ Knez Karl Maria Aleksander Auersperg se je rodil 26. februarja 1859 na Dunaju in tam preživel mladost kot tovariš prestolonaslednika Rudolfa. V Pragi je končal študij prava, nato pa kot enoletni prostovoljec stopil v vojsko (bil je konjeniški častnik). Ko je 1890. leta umrl njegov stric Karl Wilhelm, je nasledil naziv kočevskega vojvode. Bil je zaslužen za gradnjo železnice čez kočevsko ozemlje, za delovanje kočevske višje gimnazije in poljedelske podružnice. 1900. leta je bil uradni predstavnik avstrijske vlade na svetovni razstavi v Parizu. Knez Karl je bil državni knez, osmi auersperški knez na Kočevskem in četrti kočevski vojvoda. (Prim. Gottscheer Zeitung, 27. 10. 1927, št. 31). Do 1907. leta je bil podpredsednik avstrijskega gornjega doma, nato pa poslanec v dunajskem parlamentu. Cesar Franc Jožef mu je podelil naslov tajnega svetnika in viteza zlatega runa. Med prvo svetovno vojno se je kot prostovoljec javil v vojsko in deloval kot polkovnik na vzhodni fronti v Galiciji. Umrl je oktobra 1927. leta.

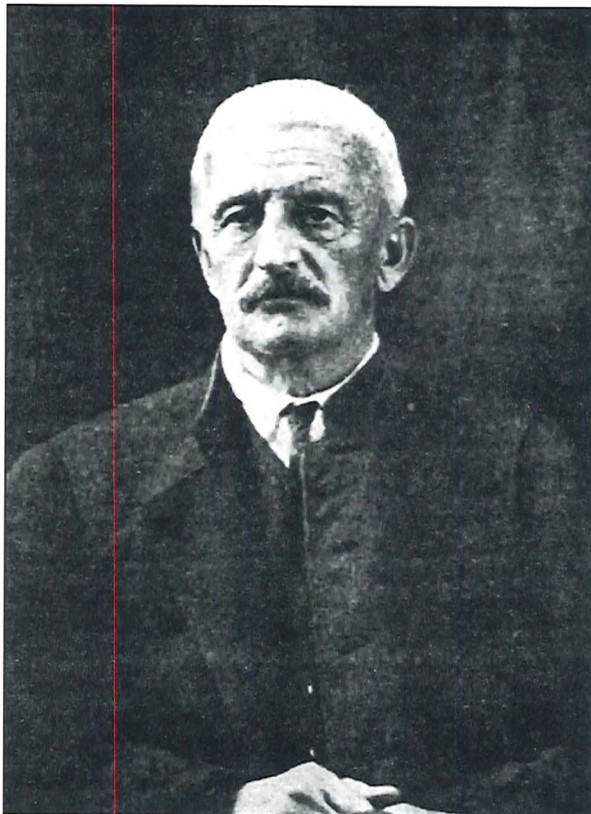
⁸ Isti list je ob njegovi smrti zapisal: "Knez Karl Auersperg, katerega preudarno delovanje in neutrudno delovno vnemo je prehitro končala smrt, je še za njegovega življenja kronal razveseljav dvig vzornega gospodarstva. V zgodovini razvoja gozdarstva v nekdanji kočevski vojvodini bo knezovo ime vedno na častnem mestu."

⁹ G. Bote, 11. 4. 1907, št. 11.

vek sklepa prijateljstva? Nikoli in nikdar, se je pridušal Gottscheer Bote.

V političnih sporih so po svoje sodelovali tudi otroci: *"Čuden junak v Novem Logu: 21. tega meseca je prišel R. M. močno nalit s sejma domov. Ker doma ni imel obstanka, se je sprehajal po vasi gor in dol in oprezal na vse strani, kje bo naletel na kakšnega enako mislečega; a našel ni nikogar, ki bi mu pomagal udrihati po "črnih bratih". Pa je tako, z rokami opletajoč po zraku, na vse strani udrihajoč po kmečki zvezi in hvaleč "Südmarko" naletel na dekletce, ki mu je zaklicalo: "Živela kmečka zveza!". Na te besede je začel vpiti: "Dol s "črnimi"! in podobno, naslednji dan pa je šel k učitelju v Stari Log in mu povedal, da so ga otroci iz Novega Loga žalili. Zato so bili skoraj vsi učenci iz Novega Loga, katerih starši so bili v kmečki zvezi, po pouku zaprti, ker naj bi vpili "Živela kmečka zveza!". Če človek sam daje tako slab zgled, pa res ni junaško dejanje naznanjati otroke!"¹⁰*

Tarče rdečih napadov so bili tudi duhovniki. Tako se je koprivniški župnik Schuer ravno vmislil s pogreba in stopil v zakristijo, ko je zaslišal vpitje dveh mulcev pred cerkvijo: "Črni mora ven!" Da bi



Knez Karl Maria Aleksander Auersperg (1859-1927)

Volilni rezultati:

kraj	profesor Obergföll	knez Auersperg
Stari Log	101	60
Polom	53	31
Kočevje	56	310
Knežja Lipa	-	57
Novi Lazi	33	75
Koče	1	48
Livold	28	85
Smuka	105	26
Mala Gora	68	58
Srednja vas	88	153
Mozelj	12	224
Borovec	12	41
Koprivnik	56	213
Trava	24	55
Poljane	61	28
Kočevska Reka	3	78
Željne	102	141
Draga	31	66
Črni Potok	1	61
Planina	14	70
Briga	14	36
Črmošnjice	201	113
Nemška Loka	3	43
Spodnji Log	12	28
Gornji Mozelj	12	224
skupaj	1091	2324

se izognil sporu, jo je župnik ubral domov kar čez sosednje vrtove in plotove. V Srednji vasi pa je "rdeča mularija" obmetavala cerkveno dvorišče in šlo z rdečo barvo. Hrup so zganjali celo noč.¹¹

Odločitev

Oba tabora sta tekmovala tudi v izmišljanju žaljivk in nadimkov. Sinonimi za "črne" so bili: črni hudiči (duhovniki), farji, podleži, barabe, pobožnjaki, stremuhi in - Slovenci! A tudi "Slovenci" niso zaostajali: rdeča družba, rdeči piskači, bumbarji, veseljaki in kričaci, ulična drhal, banda in svojat.¹² Vsa ta pisana družčina se je 14. maja 1907 znašla na volitvah in odločila takole:

Profesor Obergföll je dobil 31,95% (zmagal je v štirih naseljih na severu - Polom, Smuka, Stari Log, Mala Gora - in v dveh na skrajnem vzhodu - Poljane, Črmošnjice - Kočevske, knez Auersperg pa 68,05% glasov.

"Liberalizem se širi... in zdaj je prišel knez Auersperg. Že zato je izvoljen, ker je kočevski vojvoda, tako se dela. Poleg tega je še osebno zelo ljubezniv človek, je vse dvakrat prepotoval, razložil..."¹³ "Rdeči" so slavili. "Srednja vas: Po volitvah so se dvignili rdeči kričaci in marširali pod

¹¹ G. Bote, 26. 4. 1907, št. 13.

¹² Po G. Bote.

¹³ G. Bote, 19. 5. 1907, št. 16.

¹⁰ G. Bote, 26. 3. 1907, št. 9.

Bezugspreise

Für Österreich-Ungarn
 ganzjährig K 4.—
 halbjährig K 2.—

Für Amerika:
 ganzjährig D. 1.50

Für das übrige Ausland
 ganzjährig K 5.20

Briefe ohne Unterschrift
 werden nicht berücksichtigt,
 Manuscripte nicht zurück-
 gegeben.

Gottscheer Bote.

Er erscheint mit einer illustrierten Beilage „Wandermappe“ am 4. und 19.
 eines jeden Monats.

Bestellungen übernimmt die Verwaltung des Gottscheer Boten in Gottschee, Hauptplatz Nr. 87.
 Berichte sind zu senden an die Schriftleitung des Gottscheer Boten in Gottschee.

Anzeigen (Inserate)
 werden nach Tarif be-
 rechnet und von der Ver-
 waltung des Blattes
 übernommen.

Die „Wandermappe“ ist
 nur als Beilage des Gott-
 scheer Boten erhältlich.

Postsparkassen-Konto
 Nr. 842.285.

Verkaufsstelle: Schul-
 gasse Nr. 75.

Nr. 4.
Gottschee, am 19. Februar 1907.
Jahrgang IV.

Allen Bauern und Bauernfreunden von Gottschee.

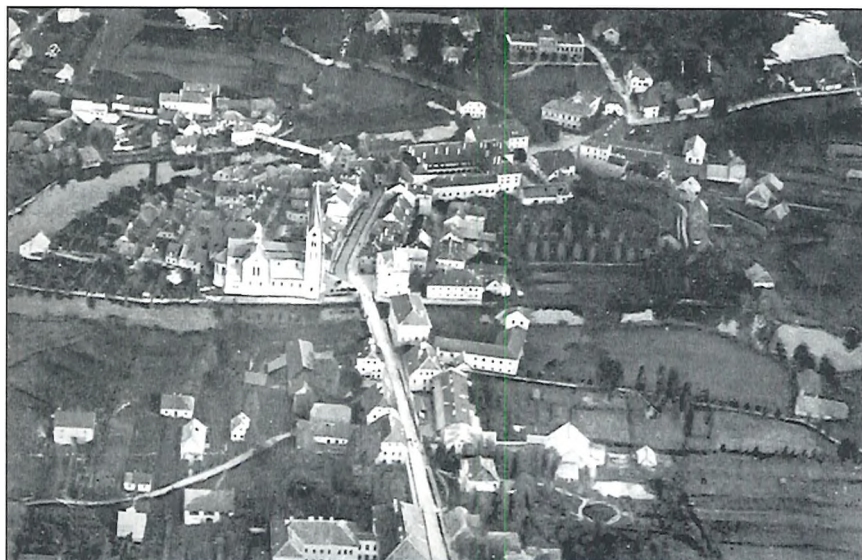
Liebe Landsleute!

Ein wichtiger Augenblick naht. „Im Mai werden die Reichsratswahlen in ganz Österreich stattfinden.“ Von
 dem Ausgange dieser Wahlen wird es abhängen, ob in Zukunft auch der Bauer etwas gelten wird, oder ob er auch
 weiterhin, wie bisher, der letzte im Kalender bleiben soll. Deshalb rüstet sich die Bauernschaft schon überall für die Wahlen.
 Sollen da nur wir Gottscheer Landwirte untätig sein und ruhig zuschauen, wie die Bauernfeinde vom 23. Jänner einen
 durchbringen, der ihnen paßt? Nein, das darf nicht geschehen! Wir müssen trachten, daß nur ein solcher Abgeordneter
 für Gottschee gewählt werde, der ein warmes Herz für den Bauernstand hat, der sich für unsere Forderungen, die wir
 Euch neulich dargelegt haben, einsetzen wird, der Gottschee und dessen Bewohner, die der übergroßen Mehrzahl nach dem
 Bauernstande angehören, gründlich kennt, dem unsere eigenartigen Bedürfnisse aus eigener Anschauung bekannt sind, der
 aber auch die Fähigkeit besitzt, uns gut vertreten zu können. Das sehet Ihr gewiß alle ein. — Wo man einen solchen
 Mann finden? Wir haben ihn schon gefunden:

Prof. Josef Obergföll

Es ist er. Zwar ein geborener Oberösterreicher, wirkt er aber schon fast 32 Jahre als Professor am Gymnasium in Gottschee.
 Wir können ihn daher mit Recht zu uns rechnen, und Professor Obergföll fühlt sich auch als ganzer Gottscheer. Unser
 erklartes Gottscheer Lied „Vom Rinsequell zum Kulpastrand“, welches Professor Obergföll gedichtet hat, beweist es, daß
 dieser Mann durch und durch ein Gottscheer ist mit einem warmen deutschen Herzen. Er kennt Gottschee besser als die
 meisten Gottscheer selbst; kein Dörflein, das er noch nicht durchwandert hätte! Professor Obergföll hat schon für Gottschee
 erwirkt, als gewisse Schreier in der Stadt noch in der Wiege gelegen sind. Durch verschiedene Schriften und Aufsätze
 über Gottschee und die Gottscheer hat er uns in der Welt weithin bekannt gemacht. Allen gemeinnützigen Vereinen und
 Ausschüssen in der Stadt gehörte bisher Professor Obergföll als äußerst tätiges Mitglied an, so der Gemeindevertretung,
 der Verwaltung der Sparkasse, dem Schulhausbauausschusse, dem Bauausschusse für das städtische Wasser- und Elektrizitäts-
 netz, dem Fachschulausschusse, dem Ausschusse der gewerblichen Fortbildungsschule, dem Verwaltungsausschusse des Sanitäts-
 stifts-Krankenhauses in Gottschee, dem Arbeitsausschusse für das deutsche Volkslied in Gottschee, dem Unterstützungsverein
 für dürftige Gymnasialschüler in Gottschee, dem Vereine „Deutsches Studentenheim“, dem Kirchenausstattungsverein, dem
 Ortschulrate Gottschee. Diese Ehrenstellen hat Professor Obergföll jetzt größtenteils niedergelegt, um seine ganze Kraft
 dem Bauernbunde widmen zu können. —

Gottscher Bote je podprl kandidaturo profesorja Josefa Obergföll



Pogled na Kočevje iz zraka

rdečo zastavo. Ob večerih so se vršili pravi spektakli. Zdaj bodo naši knežji sobratje in sestre spet bolj mirni v besedi in dejanju".¹⁴

Delitve ostanejo

Volitve so sicer prinesle politično odločitev, ni so pa odnesle sporov, še manj delitve na dva tabora, ki so jo pravzaprav povzročile. Ljudje so se še naprej prepirali, razcep pa se je samo še poglobljal. "Strankarsko" so se opredelile ne samo vasi, pač pa tudi gostilne, kovačije, bolnišnice in ostale ponudnice storitev za javni blagor. "Kdaj so 'črni' dobri? Ko gre 'rdečim' slabo. Primer: Tukajšnji rdeči bučman, ki bi 'črne' najraje v žlici vode utopil, je zbolel. Na največje začudenje vseh je šel v bolnišnico 'črnih' usmiljenih bratov v Kandijo. Saj le 'črni' zastonj čistijo 'rdeče' želodce. O, ti črni hudiči! Ni res, gospod J. S.?"¹⁵

"Stari Log: Ker so tukajšnji kovači krščansko orientirani, je peljal znani rdeči 'cof' svoje konje podkovati v tri ure oddaljeno vas. Kakšna zabava!"¹⁶

"Kaj mi bodo stoli, ko ni nobenega gosta, vzdihuje tukajšnji 'rdeči' gostilničar. Pa pride mimo 'črni'. Urno pograbi enega od stolov, zdirja z njim pred hišo in z najprijaznejšim obrazom povabi 'črne', naj sedejo. A zaman!"¹⁷

Tako se je končala zgodba o nemškem volilnem mandatu na Kranjskem. Prinesla je razprtije med Kočevjarje. Te so se potem le še stopnjevale,

Kočevjarji pa so v političnem smislu znova nastopili enotno 1918. leta, ko se je njihov položaj močno spremenil.



ZUSAMMENFASSUNG

Die "Roten" und die "Schwarzen" Die Reichsratswahlen von 1907 in der Gottschee

Die Reichsratswahlreform von 1907 schuf in Krain ein besonderes deutsches Reichsratsmandat für die Gottschee. Der deutsche Wahlbezirk umfaßte alle Gemeinden in der Gottschee, die nach der Volkszählung im Jahre 1900 eine deutsche Mehrheit aufwiesen, ungeachtet der Grenzen der Gerichtsbezirke. Vor den Wahlen von 1907 spaltete sich die bisher mehr oder weniger einheitliche Gottscheer Wählerschaft in zwei gegnerische politische Lager. Die "Roten", Anhänger der deutschen Abwehrorganisation "Südmark", stellten den Gymnasialprofessor Obergföll als Kandidaten auf, Kandidat der "Schwarzen", der katholisch orientierten Wähler, war Fürst Karl Maria Auerperg, der bei den Wahlen als Sieger hervorging. Die politische Teilung, so wie sie sich unter den Gottscheer Wählern vor den Reichsratswahlen im Jahre 1907 abgezeichnet hatte, blieb bis zum Untergang der Monarchie bestehen. Zu einem einheitlicheren Auftritt der Gottscheer Deutschen kam es erst in der veränderten politischen Situation im Jahre 1918.

¹⁴ G. Bote, 19. 5. 1907, št. 16.

¹⁵ G. Bote, 4. 7. 1907, št. 19.

¹⁶ Isti.

¹⁷ Isti.

Bojan Balkovec



"Ta sklep mora biti vsakemu Kočevarju svetinja..." Parlamentarne volitve na Kočevskem med obema vojnama

Pred prvo svetovno vojno je tvorilo področje, ki so ga naseljevali Kočevarji, posebno volilno enoto, ki je volila svojega poslanca. To volilno ozemlje je bilo ustanovljeno posebej za nemške volivce na Kočevskem, saj so bile njegove meje določene mimo običajnih pravil.¹ Med Kočevarji je bila med leti 1919 in 1929 osrednja politična organizacija Gottscheer Bauernpartei - GBP (Kočevarska kmečka stranka), ki sta jo vodila Arko in Eppich.



Ivan Sajovic

Leta 1920 je Začasno narodno predstavništvo (ZNP) izdelalo volilni zakon za volitve v ustavodajno skupščino. V zakonu so zapisali, da pripadniki manjšin, ki imajo pravice do opcije, nimajo volilne pravice. Tako naj bi volilne pravice ne imeli tudi kočevski Nemci. Socialistični poslanec v ZNP dr. Dragotin Lončar je predlagal, da bi omejili volilno pravico le tistim tujerodnim državljanom, ki so državljanstvo pridobili po letu 1890. Lončarju sta pritrdila njegova strankarska sodruha Anton Kristan in Milan Korun, ki sta opozarjala na možne posledice pri plebiscitu na Koroškem. Lončarjev predlog so podpirali tudi slovenski demokrati, nekaj hrvaških in srbskih demokratov, socialisti in del Narodnega kluba. Ostalo je le pri Lončarjevih predlogih, ki jih ZNP ni sprejelo.² Tako na volitvah v Ustavodajno skupščino poleg ostalih manjšin tudi Nemci niso smeli voliti. Od volitev leta 1923 naprej pa so svojo volilno pravico izkoriščali tudi Nemci.

Kljub temu, da na prvih volitvah v novi državi Nemci niso sodelovali, je njihov kočevski časopis Gottscheer Zeitung objavil volilne rezultate v domačem okraju. Več kot polovico glasov v okraju je dobila SLS. Volilni sistem ni predvidel okrajnih kandidatov, tako da Kočevska ni imela "svojega" poslanca v Beogradu.

lista	glasov	odstotek
SLS	2851	52,44
SKS	985	18,12
JDS	576	10,59
KPJ	487	8,96
JSDS	339	6,24
NSS	199	3,66

Rezultati volitev v okraju Kočevje leta 1920

Februarja 1923 so se pričeli na nove skupščinske volitve pripravljati tudi Nemci v Kočevju. 11. februarja je bil sestanek vodstva stranke o ka-

* Gottscheer Zeitung, 20. januar 1925.

¹ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, Slovenska matica, Ljubljana 1965.

² Stenografske beležke ZNP, zvezek V, 113. seja, 17. 7. 1920, str. 270-272, in Slovenski narod 21. 7. 1920.

terem je Gottscheer Zeitung poročal 20. februarja. Vodstvo stranke se je odločilo, da se bo stranka pri odločitvi o nastopanju na volitvah podredila navodilom Nemške stranke iz Novega Sada. Če se Nemška stranka ne bi odločila o nemških glasovih v Kočevju, je bilo GBP dovoljeno, da se sama odloči, kateri od slovenskih strank bodo Nemci dali glasove. GBP se je kasneje odločila, da bo svoje pristaše pozvala, naj glasujejo za radikale. Ti so imeli v Kočevju enega svojih močnejših centrov v Sloveniji. Za radikale so se odločili v upanju, da bodo ti ostali vladna stranka. Od vladne stranke si lahko vedno obetaš kakšno korist.

Zadnji dan marca 1923 je Gottscheer Zeitung objavil rezultate volitev. Pri tem je navedel le rezultate v krajih, ki so bili pomembni za Kočevarje oz. kot so zapisali v Kočevarski deželi. Ti kraji so bili Borovec, Cvišlerji, Knežja Lipa, Kočevje, Kočevska Reka, Koprivnik, Livold, Morava, Mozelj, Mala Gora, Stara Cerkev, Stari Log, Črmošnjice in Smuka. To so bil kraji v okraju Kočevje, ki so jim na koncu dodali še dva kraja v novomeškem okraju. Z izjemo Cvišlerjev, Livolda in Mozlja je v ostalih krajih največ glasov dobila radikalna lista. To je povsem ustrezalo odločitvi GBP, naj dajo Kočevarji svoj glas radikalom. Leta 1922 je bila spremenjena volilna zakonodaja, ki je po novem določala, da ima vsak okraj svojega poslanca. Poslanec iz kočevskega okraja je leta 1923 postal kandidat SLS Karel Škulj, župnik iz Dolenje vasi pri Ribnici, ki je dobil 4250 glasov od 7358. S 1185 glasovi je bil radikalni kandidat drugi najuspešnejši v kočevskem okraju.



Josip Eppich

V dvajsetih letih so bile za Kočevarje, če sodimo po pisanju Gottscheer Zeitung, zelo pomembne volitve leta 1925. Kočevarji so bili razočarani nad radikali, ki so jim zaupali svoje glasove na prejšnjih volitvah. Predvsem pa so svojo slabo voljo stresali na domačina, radikala, dr. Ivana Sajovica. Tako so se 11. januarja 1925 odborniki GBP odločili, da naj tokrat kočevarski volilci svoje glasove dajo SLS. Kakšen je bil odnos do volitev in strankin pogled na njeno odločitev nam najbolje kaže tekst, ki ga je 20. januarja 1925 objavil Gottscheer Zeitung. Časopis je bralce obveščal o odločitvi GBP naj Kočevarji glasujejo za SLS. *"Dieser Beschluß muß jedem Gottscheer ein Heiligtum sein, da wir nur so unser Volkstum dokumentieren können. Glaubte daher dem Dr. Sajovic nicht! Erinnert euch an die Wahlen im Jahre 1923! Viel versprochen, nicht gehalten ... Wählet daher im Interesse des Gottscheer Landes die Kandidaten der Volkspartei. Jeder Gottscheer, der seine Kugel in eine andere Kiste wirft als in die Kiste der Volkspartei, ist ein Volksverräter!"*

Štirinajstega februarja 1925 je Gottscheer Zeitung objavil rezultate volitev v kočevarskih krajih. Seznam prinaša rezultate v 16 krajih (Borovec, Cvišlerji, Črmošnjice, Draga, Gotenica, Kočevje, Kočevska Reka, Knežja Lipa, Koprivnik, Livold, Mala Gora, Morava, Mozelj, Stara Cerkev, Stari Log in Smuka). Za razliko od seznama iz leta 1923 so tokrat uporabili nemška oz. kočevarska imena krajev. Na volitvah je kandidiralo 9 list. Gottscheer Zeitung je navedel le imena kandidatov oz. nosilcev 4 list (Škulj za klerikalce, Sajovic za skupno listo liberalcev in radikalov, Pucelj za kmetijce in Prepeluh za republikance), pri ostalih pa le njihovo zaporedno številko. V Dragi in Črmošnjicah so največ glasov dobili slovenski republikanci, drugje pa klerikalci. V celém okraju Kočevje je zmagala SLS pred skupno listo liberalcev in radikalov. Obe sta skupaj dobili skoraj 80% glasov. Za poslanca je bil zopet izvoljen Karel Škulj. Dvajsetega februarja 1925 se je Škulj zahvalil svojim volivcem tudi v časopisu Gottscheer Zeitung.

Leta 1927 so bile nove volitve v beograjsko skupščino. Tudi tokrat se je GBP odločila, da bodo Kočevarji svoje glasove dali SLS. Kočevarje je o tem obvestil Gottscheer Zeitung 10. septembra 1927. Ob tem je časopis tudi zapisal, da bodo Kočevarji svojih 1800 glasov oddali po pameti. Dvajsetega septembra 1927 je Gottscheer Zeitung objavil izide volitev. Navedel je podatke s 17 volišč, kjer so volili Kočevarji (Borovec, Cvišlerji, Gotenica, Knežja Lipa, Kočevje I, Kočevje II, Kočevska Reka, Koprivnik, Livold, Mala Gora, Morava, Mozelj, Stara Cerkev, Stari Log, Draga, Črmošnjice in Smuka). Na vseh voliščih je dobila največ glasov SLS. Ob objavi izidov je časopis



Kočevje

pohvalil volivce za njihovo modro odločitev. Objavljena je bila tudi zahvala Škulja, ki je bil ponovno izvoljen za poslanca kočevskega okraja. Skupaj je na vseh voliščih v okraju Kočevje zmagala SLS, ki je dobila skoraj 3/4 vseh glasov v okraju. Sledili sta ji listi kmetijcev in liberalcev, ki sta dobili nekaj več kot desetino glasov. Ostali dve listi, komunistična in socialistična, sta skupaj dobili 2 odstotka glasov.

Jeseni 1931 je kralj Aleksander omilil diktaturo. Z Oktroirano ustavo je ponovno uvedel parlament ter predpisal novo volilno zakonodajo. Kandidirale so lahko le vsedržavne liste, ki so imele kandidata v vsakem okraju v državi. Novembra 1931 je kralj Aleksander obnovil parlamentarno življenje v državi. V volilni boj so se spustili tudi kočevski Nemci.

Gottscheer Zeitung je 20. oktobra 1931 pisal, da bodo jugoslovanski Nemci podprli vladno kandidatno listo, ki je edina kandidirala. Tudi Jutro je svoje bralce obvestilo o namerah Kočevjarjev, da bodo polnoštevilno odšli na volišča in glasovali za vladno listo. Okrajni kandidat za kočevski okraj je bil nekdanji vodja kmetijcev, poslanec in minister Ivan Pucelj iz Velikih Lašč. Kočevarski voditelj Arko pa je bil Pucjev namestnik.³ Tako kot so Nemci želeli svojega predstavnika v Beogradu, je tudi vlada želela pokazati, kako uživa podporo vseh slojev in skupin prebivalstva. Arko je s sodelavcema Alojzom Kressetom in Gustavom Verderberjem obiskal mnoge kraje na Kočevskem in se predstavljal volivcem. Na volitvah je sodelovala le

ena vsedržavna lista in dr. Pucelj je bil seveda izvoljen. Kot vsi časopisi je tudi Gottscheer Zeitung volitve ocenjeval kot uspešne.

Maja 1935 so bili volilci znova poklicani na volišča. 10. marca je bil v Kočevju sestanek, kjer so govorili o kandidatih za kočevski okraj na listi Jevtića. Kot možne kandidate so predlagali Ivana Arka, trgovca iz Ribnice, njegov namestnik bi bil Anton Lovšin, notar iz Kočevja; Franca Hočevarja, posestnika iz Strug, z namestnikom Francem Oražmom, posestnikom iz Dolenje vasi; dr. Ivana Lovrenčiča, odvetnika iz Ljubljane, njegov namestnik naj bi bil Franc Schifferer, občinski svetnik in posestnik iz Šalke vasi; in dr. Ivana Sajovica, odvetnika iz Kočevja z namestnikom Alojzom Peterlinom, učiteljem iz Kočevja.⁴ Naslednji pomemben sestanek v Kočevju je bil 18. aprila. Na njem so se odločili, da bo kočevarski kandidat dr. Lovrenčič.⁵ O odločitvi Kočevjarjev, da bodo glasovali za Lovrenčiča, je 30. aprila pisalo tudi Jutro. To novico je povzemalo po Deutscher Zeitung. Na isti strani Jutra zasledimo tudi novico iz Velikih Lašč. Kot kandidata za kočevski okraj sta bila na listi Jevtića prijavljena tudi Ivan Arko in dr. Sajovic, saj je volilni zakon dovoljeval, da se v enem okraju na posamezno listo veže več okrajnih kandidatov. V Velikih Laščah so Franc Hočevar, Anton Jeras, Ivan Arko, Alojzij Steblaj in Fr. Lunder podpisali sporazum, da Hočevar odstopa od svoje kandidatu in bo pozval svoje volivce, naj glasujejo za Arka.

³ Jutro, 24. oktober 1931.

⁴ Gottscheer Zeitung, 20. marec 1935.

⁵ Gottscheer Zeitung, 20. april 1935.



Ivan Arko

Dogovor so sklenili in podpisali zaradi resne nevarnosti, da bo lahko za poslanca izvoljen Lovrenčič, ki so mu kočevski Nemci sklenili dati svoje glasove oz. da bi preprečili odločilen vpliv Nemcev na Lovrenčičevo izvolitev. Gottscheer Zeitung je 1. maja 1935 Kočevjarje pozval, naj na volitvah volijo dr. Ivana Lovrenčiča v kočevskem okraju, v črnomaljskem dr. Koceta, v novomeškem okraju dr. Jožefa Režka in v Dragi dr. Bogdana Koritnika.

Desetega maja 1935 je Gottscheer Zeitung objavil volilne rezultate iz občin Kočevje, Kočevje - okolica, Kočevska Reka, Koprivnik, Mozelj in Stari Log. V občini Kočevje je največ glasov dobil dr. Sajovic, sledila sta mu dr. Lovrenčič in Arko. V ostalih naštetih občinah je največ glasov dobil Lovrenčič. Med tremi Jevtičevimi kandidati je bil za poslanca v kočevskem okraju izvoljen Lovrenčič. V že omenjeni preglednici rezultatov je Gottscheer Zeitung predstavil le rezultate treh Jevtičevih kandidatov in število glasov za Mačkovo listo. Očitno se jim ni zdelo vredno objaviti rezultatov Maksimovičeve in Ljotičeve liste, ki sta resnici na ljubo igrali skoraj nepomembno vlogo.

V komentarju k volitvam Gottscheer Zeitung 20. maja 1935 opozarja na boljšo volilno udeležbo Nemcev v primerjavi s Slovenci. Opozarja tudi na nekatere težave nemške manjšine na Kočevskem, ki so še vedno nerešene, posebej omenja pomanjkanje nemških šol. V isti številki časopisa zasledimo tudi Lovrenčičevo zahvalo nemškim volivcem za podporo.

Dvajset let in enajst dni po razglasitvi skupne države Jugoslovanov, so bile zadnje parlamentarne volitve v prvi jugoslovanski državi. Nemška skupnost na Kočevskem se je odločila, da bo podprla

vladno listo Milana Stojadinovića.⁶ Glasovanje za to listo naj bi bilo tako v interesu Nemčije kot v interesu Kraljevine Jugoslavije. Na dan obletnice združitve južnih Slovanov je Gottscheer Zeitung bralcem sporočil: *"Volksgenossen! Haltet das grosse Ziel vor Augen! Geschlossen für die Liste Dr. Stojadinović. Ueber alle Bedenken hinweg wählen wir auf der Regierungliste den Kandidaten Alois Rigler. Für den Bezirk Novo mesto gilt Senator Kulovec, für den Bezirk Čabar Vlacko Križ in den Bezirk Črnomelj dr. Juraj Koc."*⁷ Nemci so doživeli že veliko obljub, a malo rezultatov. Volitve 11. decembra 1938 je časopis označil kot pomembne za vse, tako za Nemce kot za ostale Jugoslovane. Bile naj bil preizkusni kamen za njihovo politično pot. Volitve naj bi pokazale tudi pravi odnos Nemcev do države. S tem bi razblinili dvome o njihovi zvestobi državi. Tako bi lahko tudi zahtevali uresničitev svojih pravic. Za Stojadinovićevo listo je potrebno glasovati tudi zato, ker je utemeljitelj prijateljstva med Nemčijo in Jugoslavijo.⁸

Mačku Nemci niso bili pri srcu, tako kot niso bili tudi njegovemu predhodniku Radiću. Mačku so očitali njegovo naslanjanje na Francijo in Rusijo s ciljem skupne, enotne vseslovanske politike.⁹ Pri tem so zagotovo predvidevali, da bi bila ta politika

⁶ Gottscheer Zeitung, 10. november 1938.

⁷ Gottscheer Zeitung, 1. december 1938.

⁸ Prav tam. *"Der 11. Dezember soll uns der Sieg uns selbst, über unseren gerechten Unmut und über persönliche Rachsucht bringen und dadurch soll 11. Dezember die größte Niederlage jener Gegner werden, die unsere Staatstreue verdächtigt haben, damit sie uns unsere Rechte nehmen können."*

⁹ Gottscheer Zeitung, 10. december 1938.

protinemška. Pri Mačku se zbira vsa opozicija, je Gottscheer Zeitung zapisal ob predvolilnem zborovanju, 28. novembra 1938 v Kočevju.

Po volitvah je Gottscheer Zeitung 20. decembra 1938 objavil rezultate za Stojadinovičevo listo in opozicijo. Manjkajo rezultati za Ljotičevo listo. Objavili so rezultate v občinah Črmošnjice, Grčarice, Kočevje, Kočevska Reka, Koprivnik, Mozelj in Stari Log. Povsod je premočno zmagala Stojadinovičeva lista.

Kočevski Nemci so aktivno sodelovali na volitvah leta 1923, 1925, 1927, 1931, 1935 in 1938. Pri tem niso kandidirali s svojo listo, pač pa so vedno podpirali nenemško listo, leta 1923 radikale, kasneje v dvajsetih letih pa SLS. Za vsa trideseta leta je značilno, da so se Kočevjarji vedno odločili podpirati vladno listo oz. njene kandidate. Pri tem ni bilo pomembno dejstvo, da so leta 1931 in 1935 vladno listo v Sloveniji predstavljale liberalne stranke, leta 1938 pa klerikalci. Za pravega kočevskega kandidata imamo lahko le dr. Hansa Arka, ki je bil leta 1931 namestnik Ivana Puclja na Živkovičevi listi v kočevskem okraju. Liste, ki so jih Kočevjarji podpirali, so na vseh volitvah dobile največ glasov v kočevskem okraju.



Kočevje



ZUSAMMENFASSUNG

"Dieser Beschluß muß jedem Gottscheer ein Heiligtum sein..."

Der vorliegende Beitrag setzt sich mit den Wahlen im ersten jugoslawischen Staat auseinander. Es werden die Vorbereitungen auf die Wahlen und die Wahlergebnisse in den Ortschaften behandelt, in denen die Gottscheer Deutschen lebten.

Das Wahlgesetz aus dem Jahre 1920 räumte der deutschen Minderheit kein Wahlrecht ein. Zum ersten Mal konnte sie sich an den Wahlen im Jahre 1923 beteiligen und darauf an den späteren Wahlen im ersten jugoslawischen Staat (1925, 1927, 1931, 1935 und 1938). Die Gottscheer konnten an die 2000 Wahlstimmen für die Liste abgeben, die sie unterstützen wollten. Im Jahre 1923 unterstützten sie die Radikalen, später, in den zwanziger Jahren, die Slowenische Volkspartei (Slovenska ljudska stranka), in den dreißiger dagegen stets die Regierungspartei (Živković, Jevtić und Stojadinović). Die von den Gottscheern gewählte Liste bekam die meisten Stimmen immer im Gottscheer Bezirk. Die zentrale politische Organisation der Gottscheer in den zwanziger Jahren war die Gottscheer Bauernpartei. Die Gottscheer Zeitung berichtete ausführlich über die Wahlaktivitäten unter den Gottscheern.

Tone Ferenc



Problemi ponovne poselitve Kočevske med vojno

Po začetku druge svetovne vojne je Adolf Hitler v svojem govoru v nemškem državnem zboru 6. oktobra 1939 napovedal velike spremembe v narodnostni sestavi zasedenih pokrajin in drugi dan podpisal odlok o utrjevanju nemštva. Pri tem je mislil na množično izganjanje nemških ljudi in množično preseljevanje in naseljevanje Nemcev. To spreminjanje narodnostne sestave so nacisti začeli s pošiljanjem Židov v geto, množičnim izganjanjem Poljakov iz zahodne Prusije in Povartja ter preseljevanjem južnotirolskih Nemcev. Razen preselitve tirolskih Nemcev, s katero je Hitler hotel dokazati "večno prijateljstvo" Benitu Mussoliniju in fašistični Italiji (meddržavna pogodba o preselitvi 23. 6. 1939), naj bi preselili v nemški rajh ali na zasedena območja le tiste manjše nemške narodne skupine, za katere se je bilo bati, da bi lahko slej ko prej izgubile svojo nemško narodno zavest in "utonile" v tujem narodu. Kaže, da so se nacisti najbolj bali za svoje sonarodnjake v Sovjetski zvezi in v baltičnih državah (še preden si je te priključila Sovjetska zveza) ter Romuniji (samo iz južne Bukovine in Dobrudže in ne iz Banata) in so s temi državami sklenili tudi tozadavne meddržavne pogodbe.¹

¹ Robert L. Koehl, RKFDV, German Resettlement and Population Policy 1939-1945. A history of the Reich Commission for the Strengthening of Germanism. Cambridge 1957; Conrad F. Latour, Südtirol und die Achse Berlin - Rom 1938-1945. Stuttgart 1962; Czesław Madajczyk, Generalna gubernia w planach hitlerowskich. Warszawa 1961; Martin Broszat, Nationalsozialistische Polenpolitik 1939-1945. Stuttgart 1961; Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945. Maribor 1968 (dalje: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika); isti, Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945 - Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941-1945. Maribor 1980; Hans-Hermann Frensing, Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen. Das Ende einer südostdeutschen Volksgruppe. München 1970 (dalje: Frensing, Die Umsiedlung); Herbert Otterstädt, Gottschee, verlorene Heimat deutscher Waldbauern. Freilassing 1962; Erich Petschauer, Das Jahrhundertbuch der Gottscheer. Bearbeitet von Hermann Petschauer. Wien 1980 (dalje: Petschauer, Das Jahrhundertbuch der Gottscheer); Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. Bd. V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. Düsseldorf 1961; Mitja Ferenc, Kočevska. Izgubljena dediščina kočevskih Nem-

Nimamo podatkov, da bi nacisti že leta 1939 ali 1940 predvidevali tudi preselitev Nemcev iz Kralevine Jugoslavije. Vendar je takratno vodstvo kočevskih Nemcev skupaj z nekaterimi organi iz nemškega rajha odklanjalo možnost o preselitvi svojih sonarodnjakov iz Kočevske.² Morda so tudi v Berlinu nemški jezikovni otok na Kočevskem še pojmovali kot steber nemškega "mostu do Jadrana" (Adria-Brücke), kot so se izražali zlasti narodnostno zelo radikalni nemški publicisti pred letom 1918 in tudi kasneje.³

Hitler se v svoji velikopotezni prostorski politiki ni mogel ozirati na nemški jezikovni otok na Kočevskem in ga je skupaj z večino Dolenjske in Notranjske ter Ljubljano v svojih navodilih o razkosanju Jugoslavije z dne 3. in 12. aprila 1941 prisodil fašistični Italiji. Njegovega sklepa nista spremenila niti zelo vidno množično izražanje privrženosti kočevskih Nemcev Hitlerju in nemškemu rajhu (o tem pričata zlasti fotografsko gradivo in Gottscheer Zeitung iz leta 1941), ki je zelo motilo italijanskega okupatorja, niti prošnje njihovih odposlancev pri nekaterih nemških uradih za nemško okupacijo Kočevske. Morda bi se dalo kaj spremeniti, če bi bila Kočevska bližje Gorenjski ali Spodnji Štajerski, a je bila predaleč. Sicer si je Nemčija po želji štajerskih in koroških nacistov in Hitlerjevi volji vzela že itak več slovenskega ozemlja, kot si ga je v letih 1939-1941 zagotavljala v raznih izjavah nemških nacističnih funkcionarjev nasproti italijanskim.

Nihče še ni pojasnil, zakaj je pri vodstvu kočevskih Nemcev prišlo tako naglo do spremembe stališč glede preselitve svojih sonarodnjakov v primerjavi z odklonilnim stališčem iz jeseni 1939, ko so bili odločeni, da ostanejo. Kajti njihovo vodstvo se je že 23. aprila 1941 v Brucku na Muri dogovorilo z nemškim državnim komisarjem za utrjevanje nemštva Heinrichom Himmlerjem za preselitev in je ta dogovor čez tri dni v Mariboru potr-

cev. Gottschee. Das verlorene Kulturerbe der Gottscheer Deutschen. Ljubljana 1993 (dalje: Ferenc, Kočevska).

² Tone Ferenc, Poročilo o razmerah na Kočevskem spomladi 1940. Zgodovinski časopis, 48/1994, št. 1, str. 105.

³ Dušan Biber, Nemci v Jugoslaviji in nacizem 1933-1939. Ljubljana 1964.

dil še Hitler, ko je sprejel njihovo odposlanstvo ter mu tudi on obljubil ugodnejši način preselitve: namesto prek preselitvenih taborišč "Volksdeutsche Mittelstelle", skozi katera je morala večina nemških preseljencev, naravnost na posestva Slovencev (in tudi Hrvatov) v Posavju in Obsotelju, katerih izgon so nacisti takrat že predvidevali. Se je vodstvo kočevskih Nemcev takrat samo tako naglo odločilo za preselitev svojih sonarodnjakov ali je za to dobilo kakšen namig iz nemškega rajha? Zanimiv je podatek iz zapisnika nemške medministrske konference na Dunaju 18. in 19. aprila 1941: "Ko si bo Italija priključila južni del Slovenije, bo pridobila tudi nemške ljudi. Italijanska vlada se strinja s tem, da se ti volksdeutscherji preselijo v rajh. (Podčrtal T. F.) Za preselitev naj bi veljale določbe nemško-italijanske pogodbe o preselitvi volksdeutscherjev iz Južne Tirolske."⁴ Če ta podatek drži, pomeni, da je nemška vlada kaj kmalu po okupaciji Slovenije sklenila izseliti kočevske Nemce z italijanskega zasedbenega območja.

O tem, zakaj se je večina kočevskih Nemcev odločila za preselitev in kako se je nanjo pripravljala, je že precej znanega.⁵ Skladno s pogodbo o preselitvi Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine (iz občine Draga v čabarskem okraju), ki sta jo 31. avgusta 1941 v Rimu podpisali nemška in italijanska vlada, je po podatkih nemškega pooblaščenca za preselitev dr. Heinricha Wollerta optiralo za preselitev 12.147 ali okoli 95 % kočevskih Nemcev.⁶ Ko so optante rasno in zdravstveno pregledali ter ugotavljali tudi njihovo ustreznost za kmetovanje na naseljitvenem območju ter jih veliko večino tudi potrdili za naselitev v Posavju in Obsotelju, so jih med 14. novembrom 1941 in 22. januarjem 1942 s 135 vlaki tudi tja odpeljali.⁷

Vzporedno z meddržavnimi pogajanjmi o preselitvi Nemcev iz Ljubljanske in Reške pokrajine so v Rimu tekla tudi pogajanja za prodajo in nakup njihove nepremične imovine in dveh tretjin živine, ki jo bodo preseljenci zapustili v dotedanji domovini. Ker italijanski vladi ni bilo za to, da se to reši po uradni državni poti, se je za nakup najprej odločila Splošna anonimna družba za nepremičnine (Società anonima immobiliare generale) v Rimu. Z nemško preselitveno zaupniško družbo (Deutsche Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft) iz Berlina, ki je zastopala bodoče nemške preseljence v kupoprodajnem postopku, se je že 14. septembra in 1. novembra 1941 dogovorila, da odkupi okoli 50.610 ha zemlje kočevskih in ljubljanskih Nemcev

po pavšalni ceni 3000 lir za hektar, vendar bodo pri končnem določanju prodajne oziroma kupne cene upoštevali razmerje med gozdno in drugo površino, ki naj bi znašalo 46 % : 54 %. Če bi bil delež gozdne površine za več kot 10 % manjši od omenjenega, se bo ustrezno znižala pavšalna prodajna oziroma kupna cena za hektar. Stavbno in drugo imetje naj bi se ocenilo posebej po dejanski vrednosti. Rok za končno plačilo naj bi bil deset let.

Približno v tistem času pa je zanimanje za odkup imetja kočevskih in ljubljanskih Nemcev izrazila tudi Italijanska anonimna družba za viskoso (Società Nazionale italiana anonima viscosa - SNIA Viscosa) iz Milana. 30. novembra 1941 sta obe družbi ustanovili Agrarni zavod za nepremičnine "Emona" (Istituto agrario immobiliare "Emona") z začetno glavnico 30 milijonov lir, razdeljenih na 30 milijonov delnic, od katerih jih je prva imela dve tretjini in druga eno tretjino. Mimogrede: v prvi je imel tretjino vloženega kapitala Vatikan; bil je torej le posredno udeležen pri zavodu "Emona". Sedež glavnega urada zavoda "Emona" je bil v Rimu, najbrž pri družbi ustanoviteljici, tam sta bili tudi upravno in tehnično ravnanstvo, medtem ko so bile nekatere službe v Ljubljani in Kočevju, manjši uradi pa tudi drugod. V Kočevju sta bili npr. agrarna (vodja Giovanni Puppini) in gozdna služba (vodja Giulio Doveri). Skupno je bilo pri zavodu "Emona" zaposlenih okoli 50 italijanskih uslužbencev. Na Kočevskem je zavod "Emona" prevzel okoli 40.349 ha ali 55 % celotne površine, največji odstotek je bil v občini Mozelj (70 %) in najmanjši v občini Črnomelj (31%).⁸

Po izselitvi kočevskih Nemcev je ostala večina nemškega jezikovnega otoka skoraj brez prebivalstva, saj je na njem ostalo le okoli pet tisoč oseb, večinoma Slovencev. Tako zavod "Emona" kot italijanska civilna uprava za Ljubljansko pokrajino sta se zavedali, da takšen del gospodarsko že itak revne pokrajine ne more ostati brez prebivalcev in bodo njegove nepremičnine ter živina izpostavljene propadanju in uničenju. Dan pred odhodom poslednjega vlaka s kočevskimi Nemci proti Posavju in Obsotelju je visoki komisar za Ljubljansko pokrajino Emilio Grazioli z odredbo št. 9-42 ustanovil komisijo za ponovno poselitev ("ripopolamento") Kočevske. Poleg predsednika Cira Moserija, ki je bil italijanski "strokovnjak" v III. - kmetijskem oddelku visokega komisariata, so bili v komisiji še štirje Italijani, in to vodja urada za priseljevanje in kolonizacijo Placido Lombardo, sodelavec zakonodajnega urada Nino De Petris, okrajni

⁴ Arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JLA v Beogradu, mikrofilm iz Londona, H 297846.

⁵ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 554-678; Ferenc, Die Umsiedlung; Petschauer: Das Jahrhundertbuch der Gottscheer, str. 121-148.

⁶ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 606.

⁷ Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 621-622.

⁸ Podatki iz arhivskega gradiva zavoda "Emona" v Arhivu Republike Slovenije, II. dislocirana enota, bivši arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, arhivski fond "Emona"; dalje: ARS-II (INZ), Emona.

glavar iz Kočevja Giovanni Sisgoreo in vodja tehničnoimovinskega oddelka zavoda Emona Mario Natili, ter pet Slovencev, in to načelnik kmetijskega oddelka visokega komisariata Anton Podgoršek ter dr. Josip Lavrič, Filip Uratnik, Karel Čeč in Franc Škrbec, poslednji štirje iz ustreznih organov korporacijskega sistema v Ljubljanski pokrajini. Komisija je delovala v okviru Lombardovega urada in je na več sejah obravnavala program in potek ponovne poselitve.⁹

Visoki komisar Grazioli je teden dni po ustanovitvi komisije za ponovno poselitev Kočevske objavil razglas, naj se tisti, ki bi radi najeli, pridobili ali upravljali trgovine, obrtne delavnice in opravljali javna dela v tistih krajih, ki so jih zapustili nemški ljudje, do 15. februarja 1942 prijavijo na ustreznih obrazcih pri okrajnih glavarstvih Novo mesto in Črnomelj ali pri uradih zavoda "Emona" v Ljubljani, Kočevju, Mozlju, Koprivniku, Starem Logu, Kočevski Reki in Črmošnjicah, kjer bodo tudi dobili ustrezna pojasnila.¹⁰

Komisija za ponovno poselitev Kočevske je začela delati 26. januarja 1942, ko se je zbrala na prvi seji, ki jo je vodil sam Grazioli. On je bil namreč zagovornik čimprejšnje ponovne poselitve Kočevske, in to z begunci z drugih zasedenih območij Slovenije. Do februarja 1942 so namreč v Ljubljanski pokrajini našeli 12.903 priseljence po 11. aprilu 1941, od tega na Kočevskem 645.¹¹ S ponovno poselitvijo Kočevske je Grazioli hotel rešiti pereče vprašanje njihov nastanitve. Še pred odhodom prvega vlaka z nemškimi preseljenci je povedal predstavnikom omenjene rimske družbe za nepremičnine, "da si prizadeva odhajajoče družine nadomestiti s slovenskimi družinami, ki so se v poslednjem času priselile v našo pokrajino."¹² Čeprav so mu ti odgovarjali, da je težko obravnavati to vprašanje, ker se še ne ve, kakšno bo imetje, ki ga bodo pridobili,¹³ je vztrajal pri čimprejšnjem prihodu slovenskih beguncev z nemškega in madžarskega zasedbenega območja na Kočevsko.

Tudi na prvi seji komisije je Grazioli prešel takoj k vprašanju, "ki mu je zelo pri srcu, in to k nastanitvi beguncev, ki prihajajo z nemškega zasedbenega območja. Ti so dveh vrst, v eni so poljedelci in v drugi obrtniki, trgovci itd." Nato je

povedal, da bo zavod Emona odplačeval imetje nemških preseljencev deset let in "da bo torej lahko doseči sporazum za desetletno odplačevanje imetja, ki ga bo dal na voljo tem beguncem, ki so ostali brez strehe, zemlje in denarja, tj. da bi jim omogočil polno življenje." Povedal je tudi, da je Emona dobila od Slovencev, ki že od prej prebivajo v pokrajini, okoli dva tisoč prošenj. Seveda so ti najbolj dobrodošli za Emono, ker imajo denar za odkup. "Potrebno je, da se EMONA žrtvuje za begunce. Svetoval ji bom, kako jim naj pomaga," je priporočal Grazioli in nadaljeval: "Lahko bi iz Italije poslali italijanske kmete na to osvojenjo zemljo. Hočem pa nastaniti begunce in rešiti tako težak problem za našo pokrajino." (Podčrtal T. F.) Nato je Grazioli navedel osem točk glede postopka pri obravnavanju prošenj za naselitev na Kočevskem. V četrti točki je povedal: "Treba je poznati pogoje, ki jih bo postavila EMONA. Ti pogoji bodo najprej začasni in nato dokončni. Treba bo poznati način prodaje, cene in pogoje plačila." O financiranju je Grazioli povedal v osmi točki: "Financiranje bo po načinu zemljiškega kredita. Če posojilni zavodi Ljubljanske pokrajine ne bodo ustregli, bomo naročili, naj posredujejo naši."

V razpravi je Moseri sodil, da je pri naselitvi prosilcev na posestva treba dati veliko prednost poljedelcem, ker je tamkajšnje poljedelstvo težavno in je zemlja slabe kakovosti. Fašistični "strokovnjak" pri Pokrajinski delavski zvezi Elio Vagliano pa je navajal podatek, da je pri Rdečem križu okoli 1100 in pri Emoni 1100-1200 prošenj beguncev, da ima Borza dela sklad sto tisoč lir letno za priseljence. V razpravi pa so se pokazala tudi nasprotja med zastopnikom Emone, ki je odkrito povedal, da njegov zavod ne more biti dobrodelná ustanova, in Graziolijem, ki je seveda trdovratno zasledoval cilj: na čimlažji način rešiti vprašanje nastanitve slovenskih beguncev. Grozil je, da EMONI ne bo dovolil čezmernega dobička. "On vedno zaupa temu, kar so govorili voditelji EMONE, da ona ni prišla v Ljubljansko pokrajino za to, da bi ustvarjala velike dobičke."¹⁴

Da se je Grazioliju res mudilo z rešitvijo vprašanja nastanitve slovenskih beguncev, priča tudi to, da je bila že drugi dan nova seja komisije za ponovno poselitev Kočevske. Vendar na njej ni bilo Graziolija in so navzoči obravnavali osnutek že omenjenega razglasa z dne 28. januarja 1942 in postopek za reševanje prošenj za naselitev. Zastopnik Emone Natili je nasprotoval temu, da bi se komisija vmešavala v pristojnosti njegovega zavoda, npr. da bi določala cene in druge pogoje. Maseri pa je navedel prednostni red za naselitev: 1.

⁹ Službeni list za Ljubljansko pokrajino 1942, št. 10, 4. 2. 1942, odločba visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino št. 9 o ustanovitvi naselitvene komisije za Kočevsko 21. 1. 1942.

¹⁰ Slovenec 4. 2. 1942; ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Graziolijev razglas 28. 1. 1942.

¹¹ ARS-II (INZ), visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, f. 144-II, Infiltrazione clandestina di persone nel territorio della Provincia di Lubiana, 2. 3. 1942.

¹² ARS-II (INZ), Emona, f. 1211, poročilo Maria Natilija v Rim 11. 11. 1941.

¹³ ARS-II (INZ), Emona, f. 1211, poročilo Maria Natilija v Rim 15. 11. 1941.

¹⁴ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, zapisnik 1. seje komisije za naselitev Kočevske 26. 1. 1942.

kmečki sinovi, 2. begunci in 3. poljedelski in gozdni delavci (t. i. kajžarji). Moseriju in tudi Natiliju je šlo tudi za to ali celo predvsem za to, da bi bili novi naseljenci zmožni obdelovati polja in opravljati gozdna dela, da se akcija ponovne poselitve Kočevske ne bi omejila na golo nastanitev beguncev v hišah preseljenih kočevskih Nemcev, polja pa bi ostala neobdelana. Komisija se je dogovorila, da je rok za vlaganje prošenj do 15. februarja 1942, pri čemer je upoštevala to, da je treba spomladi 1942 začeti s poljskimi opravili. Zato bo tudi takoj začela obravnavati že prispele prošnje.¹⁵

Zapisnikov o nadaljnjem delu Moserijeve komisije (še) nisem našel. Nisem (še) našel niti podatkov, koliko prošenj je prispelo do 15. februarja 1942, tj. do razpisanega roka za vlaganje prošenj. Vemo pa, da je Emona v drugi polovici februarja že začela naseljevati ljudi na Kočevskem. "Dne 23. februarja se je začelo nameščanje kmečkih družin v naše hiše," se začne poročilo iz Kočevja 4. marca 1942 in se nadaljuje: "Načrt nameščanja upošteva vse okraje in določeno število vasi, med njimi najoddaljenejšie od sedežev okrajev in zato bolj težavne za nadziranje. Gre za vasi, v katerih je bilo največ tatvin, kjer je bilo težko držati hiše zaprte, kjer so večino hiš obiskali tatovi in čestokrat odnesli kovinske dele kuhinj. Nalašč smo izbrali takšne vasi za nastanitev kmečkih družin, da bi tako vasi in hiše, ki jih naše osebje težko nadzira, naselili in onemogočili žalostne neprijetnosti." Dne 23. februarja so naseljevali Grčarice in Gotenico in v okraju Mozelj vas Livold, drugi dan so začeli naseljevati v okraju Stari Log vas Smuko in v okraju Kočevje vas Cvišlarji, tretji dan so naseljevali v okraju Koprivnik, 27. in 28. februarja pa v okraju Črnomelj vasi Poljane in Blatnik. To delo sta opravila zlasti profesorja Giovanni Basa iz Trsta in Francesco Saia iz Torina. Precej naseljencev ni hotelo vstopiti v dodeljeno jim hišo iz bojazni, da jim lahko Emona po mili volji zaračuna najemnino. In kdo so bili prvi naseljenci? "Večina tistih, ki so vzeli v posest naše hiše, so ljudje iz sosednjih vasi, kjer ni bilo preselitve. Še več, gre za družine, ki se žele okrepiti, ker imajo premalo zemlje, da bi se na njej lahko zaposlila cela družina. Zato, ker v Sloveniji dejansko še velja zakon o majoratu, pomeni, da drugorojeni nimajo pravice deliti očetovega posestva. Zato oni iščejo v naših hišah način, kako bi si ustvarili neodvisno podeželsko ognjišče. Zelo redki, skoraj nihče od priseljencev iz nemške Slovenije se ni pojavil v kraju, ki smo jim ga določili, čeprav smo jih povabili pisno." (Podčrtal T. F.) Poročilo navaja tudi to, da mnogo prosilcev skrbi, da bi jim Emona dala v najem le hišo in ne tudi obdelovalne zemlje in se

bodo vselili v hišo, ko jim bo Emona dodelila v najem tudi obdelovalno zemljo. Nekateri tudi niso hoteli podpisati začasnih pogodb, ker bi ta veljala le tri mesece. Emona še namreč ni pripravila pogojev za najem posestev, začasno najemnino za hiše pa je določila od 20 do 90 lir mesečno, pač glede na velikost in kakovost hiše. Poročilo tudi navaja, da za nekatere kraje ni bilo zanimanja, za nekatere pa preveč, npr. za Kočevske Poljane s 24 hišami celo 70 prosilcev in je le ena hiša ostala nenastanjena. Kot zvemo iz poročila, je bila Emona le pogojno zadovoljna z začetkom naseljevanja Kočevske:

"Če bi morda začeli delati v mirnejšem obdobju, bi bili uspehi boljši od doseženih. Vendarle, če upoštevamo neugodne pogoje, v katerih se nahajamo, nepretnost cest, politično neugodje, miselnost kmeta, ki je trmast glede hitrega sklepanja kakršnih koli pogodb, ker je navajen, da se cele dneve in tedne pogaja, preden sklene pogodbo, menimo, da smo dosegli uspeh, ki si ne zasluži omalovaževanja."¹⁶

Zadovoljen pa nikakor ni mogel biti visoki komisar Grazioli, ki je s ponovno poselitvijo Kočevske hotel rešiti težko vprašanje nastanitve beguncev. Iz podatkov, ki so nam na voljo, ni mogoče natančneje ugotoviti, kakšen je bil delež beguncev med naseljenci. Vendar iz poročil lahko razberemo, da ni bil velik. Treba je namreč razumeti, da večina beguncev ni bila kmečkega stanu, da sta jih nemški in madžarski okupator izgnala iz nacionalnopolitičnih razlogov in so upali, da se po vojni vrnejo domov.

Kako je potekalo nadaljnje naseljevanje na Kočevskem, zvemo iz desetih poročil¹⁷, ki kažejo takšno podobo:

Okraj "Emona"	N a s e l j e n i h d r u ž i n								
	do 3.3.	do 13.3.	do 21.3.	do 28.3.	do 4.4.	do 11.4.	do 18.4.	do 25.4.	do 2.5.
Kočevje	52	75	154	227	287	309	330	358	358
Koč. Reka	43	61	97	118	133	133	137	159	159
Mozelj	27	82	127	131	152	162	162	167	167
Koprivnik	19	30	51	51	65	66	67	68	73
Črmošnjice	-	-	51	145	238	260	303	352	363
Stari Log	26	80	84	88	109	115	119	142	142
Draga	-	-	-	-	42	48	84	84	84
Črnomelj	23	32	-	-	-	-	-	-	-
Skupaj	190	360	564	760	1026	1093	1202	1330	1346

Od 2. do 16. maja se število naseljenih družin ni mnogo povečalo. Le v okraju Črmošnjice je bilo 7 družin več in je tako skupno število do 16.

¹⁵ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, zapisnik 2. seje komisije za naselitev Kočevske 27. 1. 1942.

¹⁶ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Kočevje 4. 3. 1942, Naseljevanje kmečkih družin v naše hiše.

¹⁷ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, poročila I-X, od 14. 3. do 16. 5. 1942 o nastanitvah v okraju Kočevje.

maja 1942 naseljenih družin 1353.

Iz omenjenih poročil zvemo, da se je največ družin (266) naselilo med 28. marcem in 4. aprilom in da se je v vsem tem času največ družin nastanilo v Emoninih okrajih Črmošnjice (370) in Kočevje (358), najmanj pa v okraju Koprivnik (79) in Draga (84).

V rednih poročilih Colombu in Moseriju, ki jih je bilo skupno deset, je Emona tožila o prepočasnem ritmu naseljevanja. Upoštevala je namreč, da bi morali naseljenci opraviti spomladansko setev žitaric in sajenje krompirja. Tako že prvo poročilo 14. marca navaja: "Po vsem tem, kar smo že prikazali, sodimo, da naseljevanje družin nima tistega ritma, ki bi ga moralo imeti, predvsem zato, da bi družine prišle na kraj in bile pripravljene delati v času setve."¹⁸ Podobno Emona navaja v svojem drugem poročilu: "Ritem naseljevanja je zato še vedno prepočasen, da bi bili pripravljeni do časa setve. (...) Naseljevanje je treba pospešiti v tem poslednjem ugodnem času, ki se ga lahko podaljša še do 10. aprila: vse ukrepe, ki jih spodbuja vlada, bi zato morali izvesti takoj."¹⁹ Podobne ugotovitve so tudi v naslednjih poročilih.

Ko se je naseljevanje bližalo h koncu, je Moserijeva komisija na seji 2. maja 1942 ugotavljala, da je bilo vloženih več kot 2000 prošelj, podpisanih pogodb okoli 1300, medtem ko komisija ne pozna pravega števila naseljenih oseb in "pravijo, da jih je okoli 600 do 700." Nato je Moseri povedal: "Vprašanje ponovne poselitve Kočevske je težko tudi v normalnih časih in si lahko predstavljamo, kako je zapleteno in težko zaradi pomanjkanja mnogih stvari in zaradi nekaterih pogojev in razmer." Med ovirami, ki naj bi se okoli 23. februarja začele postavljati pred ponovno poselitev Kočevske, je Moseri navedel omejitve gibanja in prenos policijskih pristojnosti na vojsko. "Osebe, ki so vložile prošnje," je nadaljeval, "izvirajo večinoma iz razdvajanja družin (mlajši sinovi). Mislili smo, da bodo begunci predstavljali dobre elemente, ki imajo sredstva itd., pa je od njih zelo malo prošelj.²⁰ Vendarle je nekaj družin beguncev, ki so prišle z orodjem, zalogami itd., in so se že nastanile v vasicah pri Kočevju. Težave so se hitro pokazale do srede februarja, proti koncu marca pa so nastopili novi dogodki v zvezi s krajom živine in ko so uporniki prijeli in ustrelili italijanske funkcionarje EMONE." Nato je Moseri navajal probleme z živino - Emona je namreč od okoli 5.000 glav goveje živine nemških preseljencev dobila okoli 2700 glav,

nastanjenih v okoli 150 vaseh. Komisija je obravnavala še vprašanje najemniških pogodb in semen. Glede vpliva opravljene ponovne poselitve Kočevske na obdelovanje poljedelskih površin je komisija ugotavljala tole: "Prihajamo do sklepa, da bo dolina pri Kočevju oddana v najem in obdelana, medtem ko bo težavneje za druge bolj oddaljene vasi, ko npr. za Koprivnik, Stari Log, Kočevsko Reko nimamo nobenega prosilca." Kot kaže statistika, je tudi tam bilo nekaj prosilcev.²¹



Dr. Aldo Samaritani, tehnični direktor Emone

Če je res bilo samo od 600 do 700 družin, ki so se do 2. maja 1942 naselile na Kočevskem, pomeni, da je to bila približno polovica tistih, ki jim je Moserijeva komisija ugodno rešila prošnje in jim je Emona tudi odkazala hišo oziroma zemljo. Emona je po dolgi in hudi zimi, kakršna je res bila 1941-42, šele 25. aprila začela odkazovati obdelovalno zemljo naseljencem, za kar je uporabila 15 slovenskih zemljemercev. "25. aprila smo dodelili 947 hektarov njivske površine, razdeljene na 338 kosov s povprečno velikostjo 2,5 ha vsakemu najemniku."

Do začetka maja je Emona sklenila 747 najemniških pogodb za 1186 ha, 66 a in 73 m² zemlje. Šlo je za okoli 40 ha njiv, že posejanih z žitaricami, okoli 660 ha je bilo treba še posejati,

¹⁸ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 2. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 14. 3. 1942.

¹⁹ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 2. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 22. 3. 1942.

²⁰ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, zapisnik seje komisije za poselitev Kočevske 2. 5. 1942.

²¹ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 7. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 2. 5. 1942.

okoli 343 ha je bilo travnikov, okoli 68 ha pašnikov in okoli 10 ha drugih površin. Po Emoninih okrajih so bile razmere takšne:²²

Okraj	število naseljenih družin	število sklenjenih pogodb	p o v r š i n a h a a m ²		
Kočevje-mesto	358	106	106	15	22
Kočevje-okolica	388	550	16	77	
Kočevska Reka	159	56	67	52	65
Mozelj	167	108	185	20	19
Koprivnik	73	11	51	79	13
Črmošnjice	363	25	24	00	00
Stari Log	142	53	151	82	77
Draga	84	-	-	-	-
Skupaj	1346	747	1186	66	73

Na družino, ki je sklenila z Emono najemno pogodbo, je torej prišel povprečno nekaj več kot poldrugi hektar zemlje. Če upoštevamo, da so Nemci zapustili na Kočevskem 40.348 ha, 63 a in 64 m² zemlje, je ta ponovna poselitev Kočevske, vsaj kar se tiče obdelovalne zemlje, zajela le majhen del.

Da je Grazioliju spodletel poskus s ponovno poselitvijo Kočevske rešiti težko vprašanje nastanitve beguncev, kažejo tudi podatki iz 5. poročila Emone o naselitvi okraja Kočevje iz srede aprila 1942.²³ Takrat je bila podoba takšna:

Okraj	število podpisanih pogodb	število ugotovljenih družin	%	število poljedelcev	število drugih
Kočevje	309	280	90,6	270	10
Kočevska					
Reka	133	60	45,1	53	
Mozelj	162	90	55,5	61	29
Koprivnik	66	35	53,0	16	19
Črmošnjice	260	140	53,6	?	?
Stari Log	115	30	26,0	26	4
Draga	48	42	87,5	22	20
Skupaj	1033	677	60,9		

Sredi aprila 1942 je Emona tudi izračunala, koliko delovnih moči ima povprečno družina v posameznem okraju. Pri tem je upoštevala odraslega moškega kot celo (1) delovno moč, odraslo žensko kot 0,60 delovne moči in otroke med 14 in 18 leti kot 0,30 delovne moči. Podoba po okrajih je bila zelo različna: od povprečno 1,48 moči na družino v okraju Stari Log do 2,78 moči v okraju Črmošnjice.²⁴

Do istega časa, tj. do 18. aprila, so od hiš, ki jih je Emona določila za nastanitev naseljencev, ti zasedli le del. Ta je bil različen po okrajih: v Ko-

čevju 75 %, Kočevski Reki 28%, Mozlju 50%, Koprivniku 24%, Črmošnjicah 60%, Starem Logu 40 % in Dragi 90 %.²⁵ V arhivskem fondu Emone se je ohranil pregled vasi in količin žita in krompirja, ki bi ga morali odrajtati zakupniki. Gre za 170 vasi v sedmih Emoninih okrajih in 381 q žita ter 493 q krompirja. Navedena je tudi višina zakupnine za vsako vas.

Nemški preseljenci so večino žitnega pridelka iz leta 1941 porabili, nekaj pa ga tudi odpeljali s seboj, tako kot precej živine (vsak preseljenec tretjino). Zaradi priprav na preselitev in zgodnje zime niso opravili jesenske setve. Zato je Emona za pomladansko setev, ki naj bi jo opravili novi naseljenci, potrebovala okoli 300 q koruze, 400 q fižola, 400 q ječmena in 250 q ovsa ter precej umetnih gnojil, npr. 300 q pepelikastega sulfata in 500 q kalcijevega nitrata.²⁶ Kljub temu da ponovna poselitev Kočevske ni potekala z želenim tempom, je pri pomladanski setvi primanjkovalo vsega potrebnega: "Povsod so začeli obdelovati zemljo, vendar je to težko zaradi pomanjkanja ali pčlosti semen, orodja, živine in denarja pri novih poljedelskih družinah," je poročala Emona.²⁷ Da bi olajšala delo naseljencev, je Emona proti koncu aprila na sedežih svojih okrajev priredila živinske semnje. Vendar je od 286 ponujenih glav živine prodala svojim najemnikom le 30 glav.²⁸

Emona je razmeroma pozno, šele 24. marca 1942, razglasila pogoje za sklepanje zakupniških pogodb. Tisti, ki bodo vzeli v zakup manj kot dva hektara zemljišča, bodo poleg zakupnine v naravi za zemljišče morali odrajtati tudi najemnino za hišo, medtem ko bodo tisti, ki bodo vzeli v zakup več kot dva hektara zemljišča, dali samo zakupnino v naravi. Zakupnino v naravi pa je Emona določila samo za žito in krompir po hektaru njiv, in to različno za posamezne Emonine okraje, npr. za žito od 1,5, q do 6 q in za krompir od najmanj 1 q do največ 6,5 q. Največjo zakupnino je predvidela za kočevski okraj. V razglasu je tudi napovedala, da bo zakupnino za travnike in pašnike določila pozneje. Interesente je opozorila, naj pohitijo s prijavo, "ker je hiš samo omejeno število in je število prosilcev mnogo večje," naj prinesejo s seboj vse orodje sredstva in semena, naj si glede na svoje možnosti izberejo ustrezno posestvo, če želijo postati njegovi lastniki, in naj razmislijo, kje bi si lahko preskrbeli tudi izvenkmečko delo, ker se bodo aprila začela tudi velika gozdna dela.²⁹

²⁵ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 6. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 20. 4. 1942.

²⁶ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, pismo Emone kmetijskemu oddelku v.k. 24. 3. 1942.

²⁷ Glej op. 25!

²⁸ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 9. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 8. 5. 1942.

²⁹ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, v. k. za Lj. p., f. 144, II

²² ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 8. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 5. 5. 1942.

²³ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 5. poročilo o naselitvi okraja Kočevje, 15. 4. 1942.

²⁴ Prav tam.

Štiri dni pred tem razglasom je nekdo, najbrž inženir Jože Suhadolnik, napisal študijo o kolonizaciji kočevskega območja. Povedal je, da poljedelci nimajo radi zakupniških odnosov, ker so stoletja navajeni delati na svoji zemlji. Izjemoma so pripravljeni skleniti tudi zakupniško pogodbo, vendar za daljši rok. Na kočevskem pa takšen rok ne bi mogel biti krajši od pet let. Pisec je tudi načelno proti zakupništvu, ker favorizira gmotno šibke ljudi. "Kolonizacija, ki se opira izključno na socialno šibke ljudi kot zakupnike, ni možna, ker ti ne bi mogli gospodariti in bi s svojim nezadovoljstvom kaj hitro podlegli agitaciji, ki sloni na geslih socialnega radikalizma, ta pa že sedaj niso neznana kandidatom za čisto zakupništvo." Nato pisec navaja tisto, kar govori za nakup zemljišč in "mogočo trdno kolonizacijo vsega območja". Navaja: "Iz predloženih prijav se vidi, da je večina tistih, ki se zanimajo za nakup zemlje, iz sosednjih slovenskih občin." Svetuje prodajo zemljišč interesantom in na njihov pristanek na zložbo že ob nakupu. "Na ta način bi se lahko ponovno poselili tisti kraji, za katere je dovolj ali celo preveč interesentov. Ko pa bi bili ti utrjeni, bi se lahko našli interesenti tudi za odročne kraje, za katere jih danes primanjkuje."³⁰

Kak mesec pozneje je nastala študija inženirja Jožeta Suhadolnika, ki so jo dobili tudi nekateri italijanski uradi in tudi glavno ravnateljstvo Emone v Rimu. V začetku se je Suhadolnik vprašal, zakaj je na Kočevskem toliko neobdelane zemlje in nato skušal pojasniti, zakaj ni ustrezne kolonizacije. Najprej je navedel terenske in klimatske razmere, slabo plodovitost zemlje, zaradi česar ima tamkajšnje poljedelstvo za cilj predvsem lastno vzdrževanje in prideluje večinoma krompir, koruzo in zelje. Nato je kritično ocenil delovanje Emone: "Njen aparat je bil že od začetka slabo organiziran, predvsem pa prepozno, zato ker je Emona prišla na teren, ko se je izseljevanje (Nemcev - op. T. F.) že začelo. Ob izseljevanju je bila največja skrb "Emone", da bi Nemci zapustili res toliko živine, kot je določala pogodba. Nemci so kmalu zvito ugotovili, da "Emona" nima na voljo dobro organiziranega aparata, sposobnega, da bi opravljal potreben nadzor, in so zamenjavali svoje živali. Ob njihovem izseljevanju često ni bil navzoč noben predstavnik "Emone" in so Nemci lahko vzeli iz svojih hiš tudi mnoge stvari, za katere po pogodbi niso imeli pravice. (...) V Kočevje so prihajali mnogi poljedelci, poizvedovali so in večina se je resno zanimala, da bi se naselila na Ko-

čevskem; imela je vse kakovosti in pogoje za kolonizacijo, samo da izjemoma ni imela denarja. Mnogi med njimi pa so imeli toliko denarja, da bi lahko takoj kupili posestvo. "Emona" pa je slabo razumela to veliko zanimanje in povpraševanje."

Suhadolnik je nato poleg mlahavega odnosa do interesentov kritiziral Emonino zamudo pri določanju cene za odkup posestev oziroma za zakupnino in časovno omejenost zakupniških odnosov, kar seveda povzroča negotovost interesentov. Navedel je, kaj bi Emona morala storiti, da bi uspela kolonizacija. Navedel je tudi, da so Nemci živeli razmeroma dobro, vendar ne toliko od poljedelstva, temveč predvsem od gozda in krošnjarenja, imeli pa so tudi majhne družine, Emona pa interesantom ne nudi gozda.

"Vse te ugodne okoliščine so sedaj propadle. In če upoštevamo vse prej naštete nesrečne okoliščine, ki so pripeljale do tega, da ti kraji niso bili poseljeni že do pomladi, smemo skleniti, da bi "Emona" dosegla velik uspeh, če bi lahko do srede marca dala v zakup vse poljedelske hiše, kot je objavila v časnikih," se konča Suhadolčeva študija.³¹

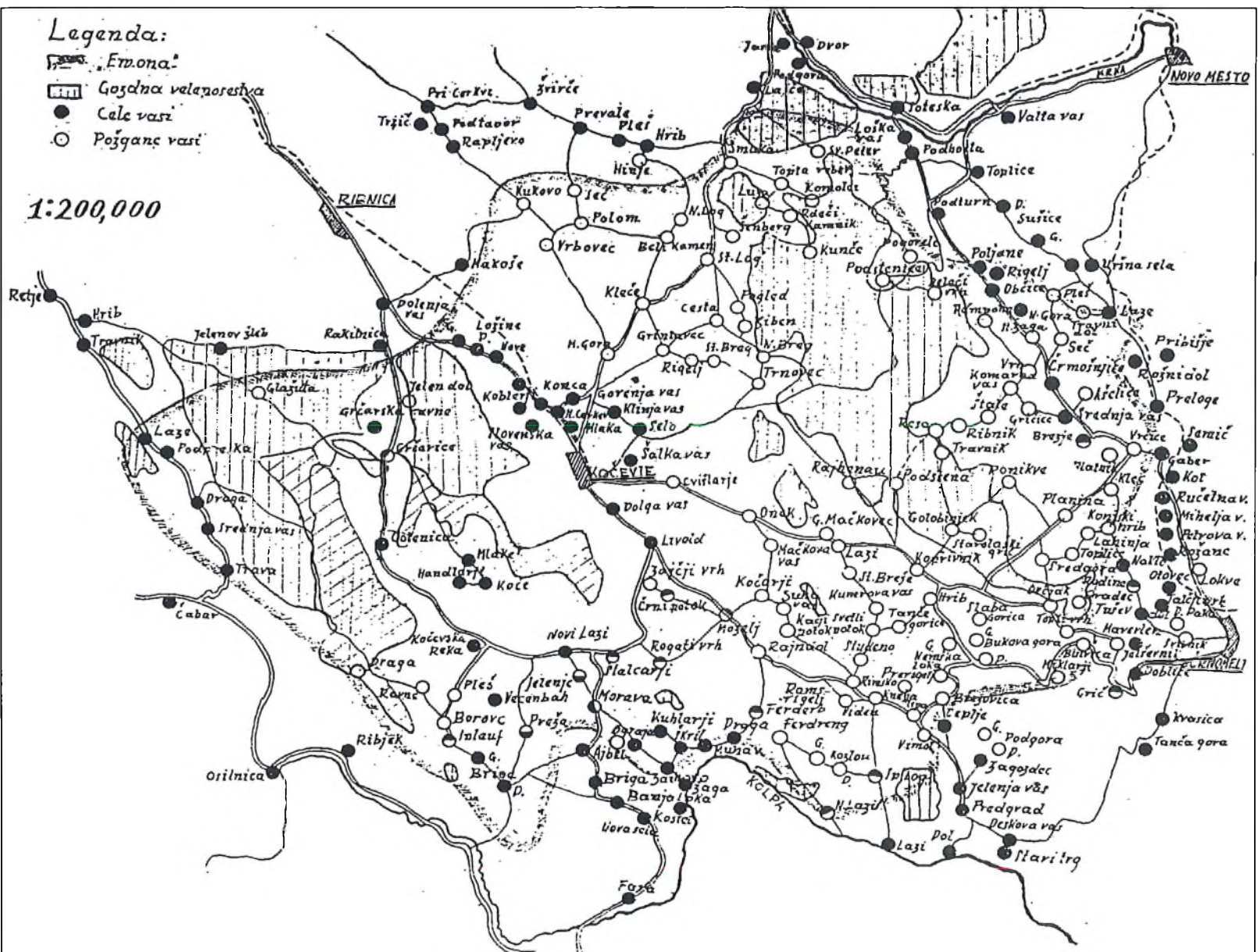
Kočevski urad Emone pa se je že sredi februarja pritoževal svojemu glavnemu ravnatelju Gualdiju v Rim, da Moserjeva komisija ovira Emonina prizadevanja za ponovno poselitev Kočevske in za pravočasen začetek pomladanskih poljedelskih opravil. Kaže, da se mu je delo komisije zdelo prepočasno in preveč zapleteno. Komisija je namreč vsaj v začetku prošnje za poselitev pošiljala v preverjanje prosilcev policijskemu ravnateljstvu - kvesturi v Ljubljani.³²

Suhadolčeva kritika Emone je 28. aprila pripeljala v Kočevje Moserija. To namreč zvezo iz poročila vodje agrarnega urada Emone iz Kočevja Giuseppa Puppinija glavnemu ravnateljstvu v Rim: "Telefonsko napovedan je včeraj prispel v Kočevje dott. Moseri. Pravi namen obiska je prijateljska preiskava na kraju samem o dejavnosti Emone v zvezi s SUHADOLČEVO rotečo spomenico." Moseri je povedal, da je govoril z zveznim tajnikom fašistične stranke (ta je namreč tudi prejel Suhadolčevo študijo), z vodjem Združenja poljedelcev in drugih. Tudi oni niso soglašali, da Emona sklepa lečasne zakupniške pogodbe in da je šele po enem mesecu, 16. marca, razglasila pogoje za zakup njiv, ni še objavila pogojev za zakup travnikov in pašnikov. Moseri je šele v Kočevju zvedel, da so v Rimu že določili najvišjo zakupnino tudi za travnike (150 lir za ha) in

ripopolamento delle terre lasciate dagli allogeni tedeschi; Slovenec 24. 3. 1942, Zopetna naselitev ozemlja, ki so ga zapustili Nemci.
30 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Colonizzazione del territorio di Kočevje, 20. 3. 1942, 4 str.

31 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Jože Suhadolc, Colonizzazione di Kočevje. 7 str., nedatirano. Slovenskega izvirnika (še) nisem našel.

32 ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Appunto per il direttore generale. Kočevje 16. 2. 1942.



pašnike (50 lir za ha). Moseri se je zavzel za njeno znižanje, ker to zahtevajo politične razmere.³³ Moserjev obisk Kočevja je namreč sodil v že precej spremenjene, za italijanskega okupatorja poslabšane razmere.

Že sredi ponovnega naseljevanja Kočevske so se tam začele nemirne razmere, ki so zbujale tudi vedno večjo vznemirjenost Emone. Po defenzivnem načrtu 11. armadnega zbora "Primavera", ki ga je konec januarja 1942 ukazalo izdelati poveljstvo 2. italijanske armade na Sušaku, so se manjše posadke italijanskih oboroženih sil v drugi polovici marca začele umikati v večje kraje in jih utrjevati.³⁴ Med večjimi kraji na Kočevskem je tako 20. marca izgubila svojo posadko tudi Draga. Ob ofenzivni dejavnosti enot 3. grupe partizanskih odredov Slovenije od konca aprila do druge polovice maja 1942 pa je na Kočevskem ostala le močna posadka v Kočevju. Najprej je namreč dejavnost Notranjskega partizanskega odreda konec aprila prisilila k umiku italijanske posadke južno od Kočevja (med Moravo in Kolpo), nato pa tudi zahodno (območje Kočevske Reke) in vzhodno od njega (Mozelj, Koprivnik, Stari Log). V drugi polovici maja je Dolenjski partizanski odred pregnal italijanske posadke iz doline med Dolenjskimi Toplicami in Črmošnjicami.³⁵

Na partizanskem ozemlju je Emonino imetje postalo glavna oskrbovalna baza za naraščajoče partizanske enote. Vedno pogostejši so bili odgoni živine iz njerih hlevov (npr. v noči na 18. 3. na Smuki, v noči na 29. 3. v Dolgi vasi) in partizani so usmrtili nekaj Emoninih delavcev - sicer italijanskih fašistov (Walterja Vanninija, Giovannija Beza, Alda Dobrillo in Umberta Nana). V že omenjenem Puppinijevem poročilu v Rim 29. aprila beremo: "Naznanjamo, da se od včeraj (28. aprila) večina Emonine živine nahaja med našimi četami (Kočevje je najbolj izpostavljena točka) in slovenskimi in hrvaškimi upornišskimi tolpmi. Brez sleherne, tudi navidezne zaščite italijanskih posadk. Tudi danes bo prispela živina iz Starega Loga, Koprivnika in Kočevske Reke. To pa povečuje težavnost programa preskrbe s krmo, posebno še, če se bodo razmere še poslabšale in se bodo delavci upirali iti po krmo." Naznanil je prihod nekega živinorejskega strokovnjaka iz Rima in sklenil: "Zdi se ustrezno,

da bi se že zdaj čimbolj dogovorili za odvoz v Italijo in razdelitev več kot 1000 glav govedi."³⁶

Tisti čas so se italijanske posadke umikale z območja med Kočevjem in Kolpo in poveljstvo 11. armadnega zbora v Ljubljani je 30. aprila razglasilo Kočevsko in še obrobno območje (Ribnica, Loški Potok) za cono "nenormalnih razmer". V nemirnih razmerah, ko je že konec marca umaknila svoje okrajne urade iz Mozlja, Starega Loga, Koprivnika in Kočevske Reke,³⁷ je Emona 2. maja napravila načrt za odvoz živine v Italijo, na Primorsko in Ljubljano. Skupno naj bi odpeljali s Kočevskega 1514 glav (939 v Italijo in na Primorsko in 577 v Ljubljano) in bi Emoni ostalo na Kočevskem le 223 glav, ne upoštevajoč 147 glav iz okrajev Draga in Črmošnjice, s katerima Emonin urad v Kočevju najbrž ni imel več neposrednega stika. Partizani so iz Emoninih hlevov odpeljali okoli 545 glav goveje živine.³⁸

Nemirne razmere na Kočevskem so ohromile in nato prekinile tudi ponovno poselitev. Emona je v že omenjenem 8. poročilu o naseljevanju okraja Kočevje navedla: "Zanimivo je in koristno poudariti, da je z začetkom uporniškega gibanja (ki sovpada s prisiljenim umikom okrajev) upadlo število pogodb od več kot 200 na samo 67 tedensko. Toda potem je delo potekalo ohromljeno, zahvaljujoč osebjem, ki je še delalo kljub ne majhnim nevarnostim, dokler ni bila od poslednjih dogodkov in nedavnih ukrepov ukinjena vsaka dejavnost." Navedla je tudi število odpovedi zakupnih pogodb, in to 33, največ iz okrajev Koprivnik (12) in Stari Log (11). Ko je navedla podatke o dotedanjem poteku ponovne poselitve, je zapisala: "Toda odredba 29. aprila označuje **nenormalne razmere**, glede varnosti, za razne cone Ljubljanske pokrajine, vključno z občinami Kočevska Reka, Stari Log, Ribnica itd. Tako cela cona Kočevske, v kateri se nahaja in deluje Emona. V tej coni se je **civilom prepovedano gibati iz kraja kraj tako podnevi kot ponoči s kakršnim koli motornim vozilom**. Ta prepoved grozi ohromiti vsakršno dejavnost Emone in zelo škodi njenim interesom, kolikor te nenormalne razmere ne bodo kmalu končane. (...) Ustavitev vsakršne poljedelske dejavnosti v teh dneh ima za posledico dejansko neuporabnost zemljišč za cikel pomladanskih in letnih kultur. Nemožnosti setve sledi "in primis" hud udarec možnosti preskrbe cone in slednjič, tudi nemožnost, da bi zakupniki plačali Emoni pogodbeno zakupnino."³⁹

³³ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Puppinijevo poročilo glavnemu ravnateljstvu Emone v Rim 29. 4. 1942.

³⁴ Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945. 1. knjiga: Država v državi. Ljubljana 1987, str. 54-93 (dalje: Ferenc, Ljudska oblast, 1); isti: Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941-1942. Maribor 1987, str. 86-87, dok. 50, 60, 64 in 65 (dalje: Ferenc, Fašisti brez krinke), italijanska izdaja La provincia "italiana" di Lubiana. Documenti 1941-1942. Udine 1994.

³⁵ Ferenc, Ljudska oblast, 1, str. 108-132 in 173-176; Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 71, 73 in 74.

³⁶ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Glej op. 33!

³⁷ ARS-II (INZ), pov. 11. arm. zbora, f. 661-III, program odvoza živine s Kočevskega, 2. 5. 1942.

³⁸ ARS-II (INZ), pov. XI. arm. zbora, f. 661/III, program odvoza živine iz Kočevske, 2. 5. 1942.

³⁹ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 8. poročilo o naseljevanju okraja Kočevje, 5. 5. 1942.

V naslednjem, 9. poročilu o naseljevanju okraja Kočevje je Emona že natančneje opredelila vzroke za odpovedi zakupa in k že omenjenim 33 odpovedim dodala: "Toda prej navedene odpovedi so tiste, ki smo jih dobili: vendar pa kaže, da je mnogo takih zakupnikov, ki sploh niso prišli v vas in niso vzeli posesti, niti hiše niti zemlje."⁴⁰ V poslednjem poročilu o naseljevanju okraja Kočevje iz srede maja Emona piše: "Politično-vojaške razmere se neprestano slabšajo: med Kočevjem in hrvaško mejo se je ustvarila manevrska cona med našimi grenadirji in uporniškiimi tolpmi. Od častnikov, ki se vračajo iz velikih policijskih operacij, zvemo, da so vasi izpraznjene, živina oropana, polja neobdelana."⁴¹

Zavod "Emona" in italijanske civilne in vojaške oblasti so ugotavljale, da večina slovenskih ljudi, zaposlenih pri Emoni na Kočevskem (po nekem podatku jih je bilo okoli 200), sodeluje v narodno-osvobodilnem gibanju. Tako je okrajni glavar Giovanni Sisgoreo 12. maja v Kočevju opozoril uslužbenca Emone, da ne smejo več trpeti ob sebi slovenskih ljudi, ki se gibljejo svobodno pod Emoninim plaščem. Tudi Emonini uslužbenci sami so ugotavljali, da razen okoli 80 družin zakupnikov, ki so pribežale v Kočevje, vsi drugi zakupniki hočeš nočeš sodelujejo s partizani.⁴² Italijansko vodilno osebje Emone je visoki komisar Grazzoli 21. maja "obdaril" z 20 brzostrelkami in 15 puškami z ustreznim strelivom.

K prekinitvi italijanskih prizadevanj za ponovno poselitev Kočevske je po svoje pripomogel tudi odlok izvršnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda 14. junija 1942 "o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevjarjev na osvobojenem slovenskem ozemlju." Ta je v prvem členu določil, da z zemljo izseljenih kočevskih Nemcev na osvobojenem slovenskem ozemlju razpolaga Osvobodilna fronta slovenskega naroda. V drugem členu daje to zemljo Slovincem v brezplačno uporabo. V tretjem členu napoveduje, da bo izvršni odbor OF postavil gospodarske komisije za določena območja. Za konkretne razmere je najbolj zanimiv četrti člen, ki pravi: "Kdor je doslej zemljo izseljenih Kočevjarjev na osvobojenem ozemlju prevzel pod kakršnim koli naslovom v obdelavo odnosno v uporabo (to je, se naselil na določenem posestvu ali obdelal kos zemlje, ne da bi se naselil itd.), temu se zemlja dodeli v brezplačno uporabo v prevzetem obsegu." Peti člen je določal, da bodo nedodeljeno zemljo upravljale gospodarske komisije po navodilih izvršnega

odbora OF.⁴³

Kako so obdelovali Emonino zemljo na nekaterih območjih Kočevske pod partizansko upravo do velike italijanske ofenzive poleti in jeseni 1943, je že precej znanega.⁴⁴ Kaj je bilo s to zemljo pozneje, pa bo treba še raziskati.

Ko so Emonini uslužbenci ugotovili, da so jim nemirne razmere razbile ponovno poselitev Kočevske s slovenskimi zakupniki, so začeli razmišljati o kolonizaciji italijanskega življa. K temu jih je najbrž spodbudil prihod italijanske divizije "Macerata" na Kočevsko, ki je nato sodelovala v veliki vojaški ofenzivi poleti in jeseni 1942 in ostala skoraj leto dni na Kočevskem. Ker so nato pripeljali v Ljubljansko pokrajino še več vojaških enot, so Emonini uslužbenci lahko slutili, da se bliža hud vihar tudi za Kočevsko in izboljšanje razmer za italijanskega okupatorja.

Dne 9. junija je Giuseppe Medici iz glavnega ravnateljstva Emone v Rimu, najbrž na obisku v Ljubljani, napisal beležko za Puppinija. Ta se začne: "V tem obdobju postanka je treba pripraviti organski načrt o delu, ki ga je treba opraviti v prihodnosti. Naročil mu je, da kot vodja agrarne službe pripravi ustrezen kader za sklenitev zakupniških pogodb, da bi pridelovali semenski krompir in lan. Do konca meseca naj pripravi program za pridelavo teh dveh kultur na Kočevskem."⁴⁵

Puppini je 18. junija poročal ljubljanskemu uradu Emone: "Po redkih novicah, ki so do sedaj dospele iz kočevske cone, ki so jo zasedli uporniki, domnevamo, da je ta cona ponovno skoraj nenaseljena. Naravno je, da so mnogi ubiti ali še bodo ubiti in zelo mnogi bodo ob naši ponovni zasedbi zapustili Slovenijo, boječ se upravičene kazni, ker so hočeš nočeš sodelovali z upornimi tolpmi.

S perspektivo ponovne zasedbe za nas zanimivega dela pokrajine in prihodnje obnove dela je treba misliti na ponovno poselitev Kočevske, ne glede na kakršen koli program agrarne krepitve, gozdnih del in zakupa ali prodaje zemlje. Zdi se ustrezno in bilo bi potrebno, da bi pristojni organi zdaj začeli obravnavati vprašanje nove ponovne poselitve Kočevske, proučujoč na podlagi vseh možnih elementov možnost ali nemožnost najti, za brzdanje upora, zadostno število družin za Kočevsko, brez katerih ni mogoče obdelovati zemlje, brez tega bi storili škodo prehrani, lahko sicer za Narod, toda težko za prehransko avtonomijo pokrajine, in ne bi izkoriščali gozdov, s čimer bi zelo škodili Narodu v vojni." Ko je opo-

⁴⁰ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 9. poročilo o naseljevanju okraja Kočevje, 8. 5. 1942.

⁴¹ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 10. poročilo o naseljevanju okraja Kočevje, okoli 16. 5. 1942.

⁴² Prav tam.

⁴³ Slovenski poročevalec, III-24, 16. 6. 1942, izdaja na osvobojenem ozemlju; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 1941-1945, 2. knjiga, dok. 72.

⁴⁴ Ferenc, Ljudska oblast, 1, str. 327-332.

⁴⁵ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Appunto per il dott. Puppini 9. 6. 1942.

zoril na potrebo po hitrem reševanju tega vprašanja, je povedal: "Misli se samo na dejstvo, povsem možno, da bo resno vodena raziskava ugotovila, da ni mogoče ponovno poseliti Kočevske s slovenskimi družinami zaradi pomanjkanja njihovega števila, politike in agrara (to pa je **treba zelo upoštevati pri novi poselitvi**): treba je misliti na drugačno rešitev, ki vpleta vprašanja in navodila zelo visoke politike." Opozoril je, da mora v komisiji, ki se bo ukvarjala z vprašanjem ponovne poselitve Kočevske, obvezno sodelovati Emonin predstavnik.⁴⁶

Ne vemo, ali je Puppini dobil na to pismo kakšen odgovor iz Rima ali Ljubljane. 30. junija je namreč že nekoliko nestrpen pisal glavnemu ravnateljstvu Emone v Rimu:

Problem ponovne poselitve Kočevske je temeljnega pomena in odločitev o njej je edini element, na katerem sme temeljiti "vsak program za operacije pri realizaciji dobrin in pri razvijanju jesenske setve (glej 5. stran pisma glavnega ravnateljstva 22. junija, št. 1211). Odločitev o slovenski ali italijanski ponovni poselitvi je torej za našo prihodnjo dejavnost enaka igli na busoli, brez katere ni mogoče pluti." Svari pred predolgo razpravo o eni ali drugi kolonizaciji in predlaga pogovor o njej, ko bo upravni ravnatelj Aldo Samaritani kmalu pripotoval v Ljubljano. Do takrat naj bi zbrali tudi mnenja krajevnih oblasti.⁴⁷

Ne vemo, ali so v Ljubljani res imeli sestanek o ponovni poselitvi Kočevske. Najbrž ga niso imeli, ker se je že čez štirinajst dni začela velika vojaška ofenziva in so bile omejene možnosti gibanja. 16. julija je namreč poveljstvo 11. armadnega zbora v Ljubljani s štirimi divizijami in tremi bojnimi skupinami začelo svojo veliko, skoraj štiri mesece trajajočo ofenzivo. Ta je najprej zajela Krim in Mokrec in nato območje med cesto Velike Lašče - Ribnica - Kočevje - Brod na Kolpi in rapalsko državno mejo. Ob Kolpi se je obrnila na sever in "očistila" Kočevski Rog in Suho krajino ter se ob nemško-italijanski meji obrnila na vzhod ter "prečesala" območje med njo in reko Krko. Sledile so faze ponovno v Kočevski Rog, Belo krajino, Pokolpje in Gorjance.⁴⁸

Sest dni po začetku te ofenzive, 22. julija, je Puppini ponovno pisal v Rim. Pismo je začel ta-

kole: "V študiji za načrtovano italijansko kolonizacijo najbolj rodovitnih con Kočevske sem se znašel pred problemom celovite vključitve v zemljišča, ki so postala Emonina last, parcel, ki so last Slovencev ali Nemcev, ki so se izselili v Ameriko." Za primer je navedel primer Male Gore in za ponazoritev na karti z različnimi barvami označil parcele v različni lasti. Navedel je 56 ha, 34 a, 06 m² slovenskih zemljišč, 6 ha, 11 a, 02 m² zemljišč ameriških Nemcev in 151 ha, 87 a, 71 m² zemljišč Emone. "Ostane takorekoč območje okoli 150 hektarov za italijansko kolonizacijo, pri kateri se lahko izvele okoli 15 posestev." Predlagal je, da bi povsod, kjer sta še slovenska in nemška posest, ustvarili eno ali več con za "izmenjavo" (zone "di permuta"). Izmenjava naj bi z odlokom visokega komisarja postala obvezna. "Cone za izmenjavo" naj bi postale potrebne le v primeru, "če bi trpeli sobivanje italijanskega in slovenskega prebivalstva v isti vasi". Za to naj bi uporabili enako zakonodajo, kot so jo v Italiji pri ustvarjanju območij za celovito izboljšanje zemlje ("Bonifica Integrale"). "Če se bo tukaj pokazala ta potreba, bo moral slovenski lastnik zemljo zamenjati ali prodati. In če je on bandit, jo bo morala Vlada zapleniti: to bi v zelo velikem številu primerov (glede na razširjenost komunističnega tolovajstva) olajšalo reševanje problema." Na koncu pisma je Puppini že prišel do sklepa, da "s conami za izmenjavo" ne bi mogli rešiti problema italijanske kolonizacije.⁴⁹

Ko je glavno ravnateljstvo v Rimu prejelo to Puppinijevo študijo, mu je njen tehnični ravnatelj Aldo Samaritani 27. julija pisal: "Prejeli smo zanimivo študijo o vprašanju zložbe in italijanske kolonizacije ter smo pozorno proučili dokazilni primer vasi Mala Gora." Nato mu je povedal, da je primer ameriških Nemcev rešen z odredbo visokega komisarja št. 44, objavljeno v Službenem listu 57/42. Glede parcel, ki so slovenska last, sodi, da je to vprašanje treba reševati z upoštevanjem dveh pogledov - tehničnega in političnega. S tehničnega pogleda je nujna potreba po izmeni ali kakor koli z nakupom teh parcel, da bi izoblikovali sklenjena posestva. S političnega pogleda še ne morejo poznati navodil oblasti, na katera pa bo seveda vplival potek operacij. "Sledili bomo vprašanju s političnim pogledom za najboljšo rešitev." Na koncu je Samaritani zaprosil Puppinija, naj izdela študijo še za druge dokazilne primere, zlasti še za vasi, za katere lahko domneva, da bodo deloma ali popol-

⁴⁶ ARS, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (dalje: KUZOP), f. 16, Puppinijevo pismo ljubljanskemu uradu in glavnemu ravnateljstvu Emone v Rimu št. 2852, dne 18. 6. 1942.

⁴⁷ ARS, KUZOP, f. 16, Puppinijevo pismo glavnemu ravnateljstvu Emone št. 2938, dne 30. 6. 1942.

⁴⁸ Metod Mikuž, Italijanska ofanziva protiv narodno-oslobodilacke vojske Slovenije od 16 jula do 4 novembra 1942 godine. Vojnoistoriski glasnik 1/1950, str. 50-81; T. Ferenc, Ljudska oblast, 1, str. 387-530; isti: Fašisti brez krinke, dok. 87, 90, 91, 93 in 94.

⁴⁹ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, ARS, KUZOP, f. 16, Puppinijevo pismo glavnemu ravnateljstvu Emone v Rim, št. 3065, dne 22.7.1942. Na katastrski mapi Male Gore je Puppini t.i. "coni za izmenjavo" določil na skrajnem severovzhodnem in skrajnem jugozahodnem delu katastrske občine.

noma porušene, pri čemer pa naj ne upošteva posestev ameriških Nemcev, naj jih smatra, da so že odkupljena.⁵⁰

Samaritaniju v Rimu ni bilo treba dolgo čakati na Puppinijevo novo študijo o ponovni poselitvi Kočevske. V "študiji o ponovni poselitvi Slovenije in njenem gospodarstvu v prihodnosti", ki jo je napisal 28. julija, je Puppini najprej sodil, da ne gre ustanavljati "con za izmenjavo", temveč "kraje za izmenjavo". Za vzrok spremembe navaja tole: "Medtem ko bi se italijansko prebivalstvo lahko zbralo na boljši zemlji v kočevski dolini, bi se slovensko prebivalstvo moralo razseliti po vaseh, ki so glede bivanja in rodovitnosti zemlje manj privlačne za italijanske koloniste." Za Puppinija pa se problem razširi, kajti ravno v obmejne, bolj odročne, manj dostopne cone, ki pa so bogatejše z gozdovi, bi prišlo to nezanesljivo slovensko prebivalstvo, ki je lahek plen komunizma in nacionalizma. "Na srečo (v tem pogledu) so zaradi rušenj celih vasi, ki so jih storile italijanske enote, in to večinoma ravno tistih izpraznjenih vasi, ki so postale gnezda upornikov, in ker so ta rušenja šele na začetku in se bodo razširila na vse obdobje operacij, bo ostalo le malo za bivanje primernih krajev: navajajo, kot se predvideva, Kočevsko Reko Moravo, Koprivnik in ne verjamejo, da jih bo več."

Nato je Puppini navedel nekaj predvidenih dejstev, ko bo vojska končala svojo ofenzivo, in to:

"1. boj proti komunističnemu tolovajstvu vodi k izjemnemu razredčenju delovnih moči za poljedelstva in gozdna dela,

2. sistematično porušenje velikih in malih bivalnih središč pelje k potrebi, kjer se namerava ostati pri poljedelskem izkoriščanju mnogih con, po zgraditvi novih hiš kolonistov in to dalje k naložbam kapitala, popolnoma neprimernega z gospodarskimi možnostmi teh območij,

3. vedno bolj priznana potreba po italijanski ponovni poselitvi Slovenije, imponira, da bi to uresničili na boljši zemlji, ob najbolj dostopnih poteh in v najbolj sprejemljivih conah."

Puppini nato izraža domnevo, da se je glede na stanje katastra iz leta 1823 gozd zelo razširil. Vendar tega širjenja ne bi zadrževali ali ustavljali. Končno Puppini povdari:

"Gredoč od razloga do razloga, pridemo do enega samega sklepa: ohranjajoč cone z bolj rodovitnimi območji, po naravi in legah, ki bodo zaupane obdelavi italijanskega poljedelstva, ostane vse drugo ozemlje opuščeno ali preudarno prepuščeno gozdu.

Ljubljanska pokrajina ima danes svoj položaj v avtonomnem režimu, ki ga ne zna niti hoče ceniti,

in je zato precej možno, da ji bodo končno odvzete dovoljene prednosti, ki jih je Italija dala Sloveniji ob priključitvi. Torej bo Ljubljanska pokrajina lahko postala pokrajina Kraljevine Italije, čisto navadna provinca Kraljevine Italije. Kot taka in ker bo (kot srečna) obljudena z Italijani, mora priti v okvir splošnega gospodarstva Naroda, katerega del tvori.

Italija potrebuje žito, vendar ni zanesljivo, da lahko v Ljubljanski pokrajini upa na žitno gospodarstvo: Italija potrebuje les in Ljubljanska pokrajina je lahko predvsem usmerjena k temu dopolnilnemu gospodarstvu, za katerega predstavlja dobre agrarne in vremenske značilnosti.

Kot sklep, do koder se hoče omejiti ta poskus na kočevskem območju, na katerem deluje EMO-NA, je treba najboljša agrarna območja nameniti poselitvi Italijanov in vse drugo ozemlje prepustiti pametnemu gozdarstvu z ustvarjanjem velikih gozdnih kompleksov, ki bi mogli segati do hrvaške meje.⁵¹

Puppini je torej izključil vsako možnost ponovne poselitve Kočevske s slovenskimi ljudmi in predvidel razveljavljenje še tiste zelo skromne avtonomije, ki jo je Ljubljanska pokrajina dobila s kraljevim ukazom 3. maja 1941. Na Kočevsko sodijo torej samo še italijanski naseljenci. Tisti čas, ko se je Puppini ukvarjal s to možnostjo, so med Rimom, Sušakom (poveljstvom 2. italijanske armade) in Ljubljano izmenjali nekaj pisem o množičnem izgonu nekaj deset tisoč Slovencev. Vendar niso vedeli, kje naj jih v Italiji nastanijo.⁵² Tri dni po Puppinijevi študiji je v Gorici 31. julija govoril Mussolini in grozil Slovincem z "neupogljivim zakonom Rima".⁵³ Za njim je to na sestanku s svojimi generali 2. avgusta v Kočevju ponovil general Mario Robotti.⁵⁴ Dne 4. oziroma 5. avgusta so Mussolinijeve grozilne besede objavili časniki.⁵⁵ V takšnem vzdušju je Puppini pohitel z izdelavo nove študije.

⁵¹ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Appunto sul ripopolamento della Slovenia e la sua economia nel futuro, 28. 7. 1942, 4 str. Puppini je na zemljevidu za tri območja prikazal število Emoninih hiš, število hiš civilnih zakupnikov, število hiš v najemu vojske in število porušenihiš. Na območju Kočevske Reke je imela Emona v petih krajih 212 hiš, od tega so jih 40 imeli civilni zakupniki, 35 jih je imela v najemu vojska in 19 jih je bilo porušenihi. Na območju Kočevja je imela Emona v 16 krajih 540 hiš, od tega 226 civilni zakupniki, 14 v najemu vojska, 4 pa so bile porušene. V Koprivniku je imela Emona 54 hiš, od teh 22 civilni zakupniki, 2 v najemu vojska, 8 pa jih je bilo porušenihi. Seveda veljajo ta števila le za kraje, ki jih je označil Puppini in ne za druge.

⁵² Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 79.

⁵³ Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 93.

⁵⁴ Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 94.

⁵⁵ Il Piccolo 4. 8. 1942 in Slovenec 5. 8. 1942.

⁵⁰ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Samaritanijevo pismo Puppiniju, št. 1351, dne 27. 7. 1942.

Dne 7. avgusta, ko je italijanska vojska v ofenzivi že dosegla Kolpo in požgala kar precej vasi, je Puppini napisal študijo Nova politična orientacija z ozirom na Slovenijo in nje posledice za gospodarsko delovanje družbe "Emona". Ko je navedel Mussolinijeve grožnje iz Gorice, je navedel: "Iz drugega, neposrednega in merodajnega vira se zdi, da se je Duce v svojem goriškem poročilu takole izrazil: "Prišel je trenutek, ko ne smemo imeti več usmiljenja. Nisem nasproten preselitvi vseh Slovencev ter ustvaritvi poleg politično-teritorialne meje še rase meje s preselitvijo italijanskih državljanov v Slovenijo."

Po tretjem, prav tako merodajnem viru, je bilo določeno, "da bodo Slovenijo naselili bivši bojovníki, vojni ranjenci ter rodbine padlih."⁵⁶

Ko je Puppini, ponovil "tri dejstva odločilne važnosti za bodoče smernice v Sloveniji" iz prejšnje študije, je povedal: "Glede prve točke ne obstajajo nikaki dvomi: poleg vojnih operacij ter tem sledečih pobojev upornikov se bo do skrajnosti pospešila deportacija vseh moških od 18. do 60. leta v koncentracijska taborišča; sledilo bo tudi interniranje žensk. Zdi se, da so v tem pogledu že izdani točni ukazi.

V osvetlitev druge točke smo po nabranih in kolikor mogoče kontroliranih vesteh sestavili situacijski načrt, ki ga prilagamo: vasi, označene z rdečim križem, ne obstajajo več, ali pa samo v prav majhni meri; za skupino severno od Kočevske Reke (Handlerji, Koče, Mlaka) je skoraj zanesljivo, da bo razrušena. Predvsem pa je treba poudariti, da se je delovanje naših oboroženih sil omejilo na zahodne predele province, ker se za sedaj ni izvršila nobena operacija vzhodno od modre črte, ki je označena na karti (Onek in Mačkovec je razrušilo topništvo). V Koprivniku je še slovenska republika, v Starem Logu komanda slovenske Osvobodilne fronte. Ko se bo začel napad na ta ozemlja, se bo pričelo tudi z uničevanjem vasi v teh predelih."⁵⁷

Nato je Puppini ponovno, tokrat tudi na karti, ki je pa (še) nisem našel, prikazal poljedelsko-gozdarske spremembe kočevske okolice med leti 1823 in 1942, ki so bile zanj presenetljive glede agre-

sivnosti gozda, in povedal, da so takšen zemljevid izdelali že za vso Kočevsko. Nato je napovedal:

"Z nestankom človeka ter uničenjem vasi se bo te zemlje polastil gozd, ker mu pravzaprav pripada po naravni ter gospodarski nujnosti.

Kakor je bilo v predhodnem poročilu omejeno, Italiji ne bi bilo niti možno in koristno ta pojav zadrževati ali zaustaviti: naselitev Slovenije z italijanskim življem bo imela svoj pomen kot rimska kolonija, t.j. kot rasna postojanka na zavajevanem ozemlju. Zato bo ta dotok italijanske krvi zelo omejen ter bodo italijanski delovni sili dodeljena le najboljša (natančneje: manj revna) posestva Slovenije. Bila bi pač nenavadna nagrada za bivšega bojovníka, če bi ga poslali z njegovo rodbino v Inlauf ali na Smuko."

Ko je nato Puppini napovedal, da bo vse drugo območje prepuščeno še večjemu širjenju gozda in razdelitvi Emonine posesti v "delniške komplekse velike površine" (3 do 5 tisoč ha), je navedel podatke, da območje, ki je določeno za naselitev Italijanov, obsega okoli 2200 ha (1200 ha njiv, 550 ha travnikov in 450 ha pašnikov) in bo nanj mogoče naseliti okoli 110 italijanskih družin; vsaka naj bi imela okoli 25 ha zemlje (ob njivah, travnikih in pašnikih tudi 5 ha gozda). Ko je izračunal, da bi naj imela vsaka družina povprečno tri moške in tri ženske delovne moči, in da bi njeni dohodki znašali okoli 50.716 lir na leto, je ponovno poudaril, "da predstavlja teh 111 posestev le zadnji (malopomemben) odrastek celote italijanske kolonizacije v Sloveniji".

Prav na koncu je Puppini svojo študijo povzel v tri sklepe:

a) ozemlje, ki se odstopi zavodu za naselitev, b) gozdovi ter predeli za pogozditev, ki se prodajajo podjetjem ali privatnikom v velikih deležih: ta prodaja se lahko izvede po izkoriščanju glasom že veljavnih pogodb ("SAICI" in "Foresta")⁵⁸, izvede pa se lahko veljavno tudi še pred izkoriščanjem gozdov v obliki, ki naj bi zagotavljala kupcu spoštovanje podpisanih pogodb;

c) morebitna poljedelska zemljišča naj se prodajo privatnikom.⁵⁹

Kot zvemo iz Puppinijeve študije, naj bi bila italijanska kolonija na Kočevskem samo južni odrastek neke večje italijanske kolonije v Ljubljanski pokrajini. Da ni bila poselitev Kočevske samo

⁵⁶ O vskladitvi rasnih mej s političnimi mejami in o kolonizaciji Italijanov uradni zapisnik Mussolinijevega sestanka v Gorici 31. 7. 1942 sicer ne govori, je pa te Mussolinijeve besede navedel general Robotti v Kočevju 2. avgusta 1942 (glej Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 94.). Puppini jih je torej zvedel od vojakov, navzočih na Robbotijevem sestanku v Kočevju.

⁵⁷ Italijanska vojska je ofenzivno operacijo na Kočevskem vzhodno od ceste Ribnica - Kočevje - Brod na Kolpi izvedla med 14. in 23. avgustom 1942. Glej Ferenc, Ljudska oblast, 1, str. 426-461, isti, Fašisti brez krinke, dok. 87.

⁵⁸ Italijanski podjetji iz Torviscosa in Genove, ki sta z Emono sklenili pogodbi za izkoriščanje gozda.

⁵⁹ ARS, KUZOP, f. 16, ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Giuseppe Puppini: Il nuovo orientamento politico verso la Slovenia nei suoi riflessi sull'attività economica dell'ARS-II (INZ), IOOF, f. 495-II, 6 str. Glej tudi op. 68 in 69! Glej tudi Branko Korošec, Usoda kočevske zemlje med vojno. Obzornik 1983, št. 11, str. 780-785 in št. 12, str. 860-867.

Puppinijeva skrb, kaže še neki drugi vir. Gre za izdelek Emoninega vodje prodajne službe inženirja Francesca Inghillerija iz Ljubljane Predlog za študijo o priselitvi regionalnih in etničnih jeder, predvsem iz Istre in Severne Benečije z dne 4. julija 1942. Skličujoč se na svojo prejšnjo študijo o izdelavi ankete o gospodarskih podatkih Kočevske,⁶⁰ je ponovil "določeno pesimistično predvidevanje glede možnosti demografskega nasičenja teh con s širjenjem obstoječega jedra ali s priselitvijo." Sodil je, da bi bila koristna demografska obnova cone in krajev bivših Kočevarjev z družinskimi jedri, ki bi bila podobna glede na izvor in etnični rod. Demografsko obnovo bi lahko izpeljali s Slovenci iz istega, tj. kočevskega okraja, ali pa "s priselitvijo sorodnih etničnih jeder, kot so Slovenci - Italijani iz tržaške in goriške pokrajine in iz podgorskega pasu Furlanije. Opozarja, da ne bi smeli imeti pomislekov glede Istranov, ki so še v Italiji ali pa so bili že v času Jugoslavije v Ljubljanski pokrajini, razen seveda protifašističnih beguncev. "Če v Ljubljanski pokrajini ne bo mogoče dobiti ljudi, ustreznih za ponovno poselitev ali za podeželsko demografsko nasičenje, ne bi smeli dobiti drugih kot iz sorodnih skupin, ki živijo v Italiji in so že stremeli po rodovitni zemlji Slovenije (opravljena primerjava s kraškimi conami Goriške in Istre) in ki bodo tu našli življenjske in klimatske razmere, podobne tistim, v katerih so živeli prej".⁶¹

Da je bilo poleti 1942 pri italijanskih ljudeh v Ljubljanski pokrajini res sovražno vzdušje do Slovencev, priča tudi predlog visokega komisarja Graziolija 24. avgusta notranjemu ministrstvu za izgon Slovencev in naselitev Italijanov. Ta se glasi: "Za nadomestitev slovenskega prebivalstva z italijanskim prebivalstvom je treba določiti: 1) kam je treba preseliti slovensko prebivalstvo; 2) kje je treba vzeti ustrezno italijansko prebivalstvo, pri čemer je treba upoštevati, da je najprimernejše severno in centralno; 3) če se predvsem namerava "italijanizirati" obmejni pas, je treba določiti njegovo globino (20 do 30 kilometrov); 4) ali se namerava preseliti vse slovensko prebivalstvo. V tem primeru bi bilo treba primerno začeti v slovenski coni, ki sega čez staro mejo." Vendar je že sam Grazioli dvomil, da bi ta program lahko začeli uresničevati v vojnih razmerah.⁶²

Puppini je predvideval pravilno, da bo italijanska vojska v ofenzivi porušila mnogo vasi. Zlasti

so zgorele vse odročne vasi, iz katerih so se odselili vsi kočevski Nemci in v katerih ni živelo večje število Slovencev. Iz obsežnega poročila Emone z dne 18. junija 1943 zvedo tudi o tem: "Medtem sta partizanska akcija in odgovor naših čet povzročila zelo hude posledice za Emonino imetje in za delovne možnosti:

a) cele vasi so razrušene ali hudo poškodovane; po nedavnem štetju, ki so ga opravile vojaške oblasti, so 21. aprila t. l. v 57 vaseh naštele 786 porušenih in 561 poškodovanih Emoninih hiš; ne motimo se, če sodimo, da je porušenih ali neuporabnih več kot polovica podeželskih hiš;⁶³

b) goveja živina je popolnoma razkrojena: 545 glav so pokradli uporniki, 614 glav so odpeljali v rešitev v Italijo, ostanek so odpeljali na dogone v pokrajini in prodali;

c) del zakupnikov, ki so začeli s pomladnimi deli, so prijeli uporniki, del pa jih je ubitih ali interniranih; območja so izpraznjena, pridelek skoraj popolnoma uničen; izgubljenih okoli 1.900.000 členov zakupa;

d) gozdna dela, ki bi po prizadevanjih EMONE s sodelovanjem dveh koncesijskih družb, tj. SAICI (Società Anonima Agricola Industriale per la Produzione Italiana di Cellulosa) iz Torviscosa in družba "Foresta" iz Genove, morala zagotoviti okoli 200.000 m³ lesa, so se omejila na poslednje mesece in na posek le 20.000 m³."

Glede ponovne poselitve poročilo sodi:

"Prevladujoče načelo v Sloveniji za obdelavo zemlje je mala posest: vsak program za ponovno poselitev mora temeljiti na tej predpostavki.

Toda za nakup imetja so potrebna finančna sredstva in na drugi strani je za njeno uživanje treba zagotoviti mirno posest zemlje in miren potek dela.

⁶³ Gre najbrž za t.i. planimetrijo, ki so jo izdelali v poveljstvu pehotne divizije "Macerata" v Kočevju spomladi 1943 in je v ARS-II (INZ), pov. 11. arm. zbora, f. 819, Planimetria delle località occupate dalla df. Macerata (allegati al foglio 807 del 21-III-43 dal Btg. misto genio). Glej tudi Mitja Ferenc, Kočevska izgubljena dediščina kočevskih Nemcev. Ljubljana 1993, str. 67. Računamo, da je bilo od okoli 178 vasi, v katerih so prej živeli kočevski Nemci, porušenih ali požganih okoli 100 vasi. Glavno ravnateljstvo Emone v Rimu je že 5. oktobra 1942 obširno poročalo ministrstvu za finance o veliki škodi, ki jo je utrpela Emona zaradi dogodkov spomladi in poleti 1942. Na strani 18 navaja tudi "ustavitev operacije ponovne poselitve" in pravi: "Zaradi nemožnosti dohoda v kraje, ni mogoče opraviti novih dodelitev zemlje. S koloni, ki smo jih že namestili na posestva, smo izgubili vse stike. Večinoma so pod nadzorstvom upornikov." (ARS-II (INZ), Emona f. 1234, poročilo glav. ravnat. Emone 5. 10. 1942) To pomeni, da velika italijanska ofenziva ni nič olajšala Emoninega položaja.

⁶⁰ Relazione dell' avv. Inghilleri sui criteri per lo studio particolare dell' economia di centri urbani e zone agricole; nedatirano poročilo v ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, 5 str.

⁶¹ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Francesco Inghilleri: Proposta di studio per una immigrazione di nuclei regionali ed etnici, in prevalenza dall' Istria ed alto Veneto, 4. 7. 1942, 3 str.

⁶² Ferenc, Fašisti brez krinke, dok. 99.



Pogled v Kočevje pozimi 1941/42

Naše prepričanje, ki je utemeljeno, je takšno:

a) pripeljati v cono ljudi, ki so doma iz Štajerskega in Koroškega, posebno tiste, ki so tam imeli zemljiško posest, in opraviti natančno izbiro ter pri njej uporabiti duhovščino, ki je, kljub redkim izjemam, pokazala duh sodelovanja z Italijo, posebno v protikomunističnem boju;

b) s tako izbranimi družinami postopoma ponovno poseliti vasi, ki še nudijo pogoje za stanovanja, začeni s tistimi, ki so že tam ali so zelo blizu sedanjim postojankam, in nato postopoma polkrožno proti obrobju;

c) zavezati vsako družino ali skupino družin, da preskrbi človeka ali ljudi za ustanovitev posadke Prostovoljne protikomunistične milice (bele garde), vključene v majhen oddelek karabinjerjev, črnosrajčnikov ali vojakov za trdno zagotovitev varnosti.⁶⁴

Tisti čas se je s ponovno poselitvijo Kočevske ponovno ukvarjal Puppini. Dne 10. junija 1943 je poročal v Rim o "ponovni poselitvi kočevske cone" in povedal, da se za to zelo zanimata dva visoka častnika fašistične milice, in to konzul Giovanni Rocca za cono Morava - Kočevska Reka (bil je

poveljnik 2. legije črnih srajc v Moravi) itd. ter konzul Gardini za cono Stara Cerkev in obrobne vasi; zanima se tudi politični tajnik fašistične stranke "in mnoge druge osebe." Vsak pa ima svoja navodila in svoje zamisli za izvedbo. Kot je že omenil v svojem 2. poročilu o agrarni dejavnosti, gre za preselitev družin iz Emoninih požganih vasi. Za to uslugo sta za svoje ljudi zaprosila tudi župan iz Ambrusa in politični tajnik iz Velikih Lašč. Tako preseljenim družinam naj bi za eno agrarno leto dali zastonj v uporabo poleg hiše za prehrano družine tudi nekaj njiv, travnik in sadovnjak. Sodi, da bi takšna ponovna poselitev imela ugodne posledice za poljedelsko in gozdno dejavnost, je končal svoje pismo Puppini.⁶⁵

Na ta predlog je Puppiniju odgovoril ljubljanski urad Emone. Najprej se je dotaknil vprašanja ponovne poselitve. Zdelo se mu je neprimerno, da bi se ob takšnem stanju hiš, ukvarjali z daljnosežnimi načelnimi programi. Pač pa je Puppiniju dovolil: 1) da v kočevski dolini zadrži neko število hiš v raznih vaseh za prodajo, ker bo zanje lažje najti kupce, ki imajo kapital za naložbe; 2) pri-

⁶⁴ ARS, KUZOP, f. 16, poročilo Emone 18. 6. 1943, 18 str.

⁶⁵ ARS-II (INZ), Emona, f. 1216, Puppinijevo poročilo št. 1472, dne 10. 6. 1943.

dobiti neko število družin v conah, ki mejijo na kmečko posest, da se bodo tam ukvarjale s poljedelstvom; 3) zagotoviti prihod družin v bolj nevšečne cone, ki bodo delovna sila za gozdna dela in se bodo občasno lahko pečala tudi s poljedelstvom. Poudaril pa je, da je Emona sama oškodovanka in zato ne more nuditi zastojnih uslug pogorelcem.⁶⁶

Cez štiri dni, 23. junija, je ljubljanski urad Emone v zvezi s ponovno poselitvijo Kočevske pisal glavnemu ravnateljstvu v Rim o "zanimivem poskusu zakupne pogodbe." Pismo je napisal V. (najbrž Luigi Vicentini, vodja upravne službe):

"Tukaj sem se včeraj skupaj z dott. Puppinijem srečal z organizatorjem mladine Salezijancev, odločnim salezijanskim očetom, ki mu je pri srcu priprava nekaterih taborov za poljedelska dela študentov, njihovih kolegov in kongregacij, tako da bi ob dela prostih dneh imeli študijske tečaje.

Ponudila sva, da bomo ustanovili prvi tabor v vasi Gorenje. Jedro bo tvorilo trideset študentov, ki bodo delali pod vodstvom deseterja, skupino bo vodil kaplan, tehnično vodstvo dela bo imelo naše osebje, ki bo tudi beležilo delovne ure za štirinajstdnevno plačilo. Študentje bodo iz poljedelskih družin in zato lahko predvidevamo, da so vešči poljedelskih del. Poskrbeli bomo za najemnino odvisnih hiš po ceni 40 lir mesečno. Iz naših skladišč bomo nabavili žimnice in dali v uporabo potrebne lesene zložljive postelje.

Poveljstva v Kočevju vidijo zadevo koristno tudi zato, ker bodo tako ustanovljeno jedro ob priložnosti pretvorili v belo gardo.

Računamo, da bomo po ustanovitvi tega prvega agrarnega tabora ustanovili še druge v kočevski coni."⁶⁷

Kaže, da so študentski tabor v Gorenjem res ustanovili. Dne 22. julija je namreč Puppini v svojem 3. poročilu o agrarni dejavnosti na Kočevskem zapisal: "Vprašanje delovne sile smo rešili bodisi z delom črnih srajc, ki imajo zasedeno cono, bodisi z ustanovitvijo slovenskih univerzitetnih študentov v vasi Gorenje." Iz pregleda razmestitve črnosrajčniških enot na Kočevskem se vidi, da so imele tudi 4 t.i. agrarne posadke (Mlaka, Gorenje, Konča vas in Mahovnik).

Kmalu se je približal padec fašizma v Italiji 25. julija in nato 8. septembra brezpogojna vdaja italijanskih oboroženih sil. Kaj se je dogajalo po slednjem datumu pri Emoninem kočevskem uradu, zvmemo iz dnevnika njegovega uslužbenca Maria Mariottija.

Dne 8. septembra ob enajstih zvečer jim je ljubljanski urad svetoval "odhod vsega italijanskega osebja z železnico v Ljubljano." Drugi dan jim je sporočil pisno: "Zaradi dogodkov, ki so se zgodili v Italiji, smo prisiljeni ustaviti vsakršno dejavnost v Ljubljanski pokrajini." Po celonočni mrzlični pripravi na odhod so zjutraj zvedeli, vlaki ne vozijo zaradi pretrgane proge, Zato so se odločili, da se umaknejo iz Kočevja skupaj z vojsko. Ob pol dveh popoldne so se z dvema avtomobiloma odpravili proti Ribnici. Vendar so se morali ustaviti še pred Dolenjo vasjo, kjer so jim razoroženi karabinjerji iz te vasi povedali, da partizani v Dolenji vasi zahtevajo razorožitev. To pa je polkovnik, ki je vodil kočevsko kolono, odklonil. Zato se je okoli šestih zvečer začel boj, ki je trajal do štirih zjutraj. Partizani so začeli razoroževati vojake, ki so nato odhajali proti Dolenji vasi in dalje proti Ribnici. Ker je bila cesta proti Ribnici razrušena, so se Emonini uslužbeni z avtomobiloma napotili proti Gotenici, vendar so jim partizani kmalu odvzeli avtomobila. Mariotti se je odločil, da se vrne v Kočevje in sta se mu pridružila Ferruccio Bernacchia in Giovanni Cossalter. Dne 11. septembra ob enajstih dopoldne so odšli peš v Kočevje, kamor so prispeli ob dveh popoldne. Kaže, da so bili edini italijanski uslužbeni Emone v Kočevju. Tam jih je uslužbenec SAICI in aktivist OF Piščanec vključil v delo.

Mariotti je 16. septembra vpisal v svoj dnevnik: "Meni so zaupali, da rešujem in zbiram dokumente Emone, predvsem najpomembnejše." 18. septembra pa je zapisal tole: "V tem obdobju so na nekem sestanku, ki ga je priredilo partizansko poveljstvo, prebirali dokument dott. Puppinija, ki obravnava kolonizacijo Slovenije."⁶⁸

Šlo je za Puppinijev načrt z dne 7. avgusta 1942. Seveda je zbudil veliko zanimanje in so ga v Kočevju tudi prevedli v slovenščino. Dne 9. oktobra sta terenski in okrožni odbor OF tri izvode prevoda poslala izvršnemu odboru OF.⁶⁹ Ne vemo, ali so v izvršnem odboru OF kaj obravnavali prispeli prevod Puppinijevega načrta. Naj-

⁶⁸ ARS-II (INZ), Emona, f. 1232, Dnevnik Mariottija septembra in oktobra 1943.

⁶⁹ ARS-II (INZ), IOOF, f. 435-II, pismo TOOF in OOOOF Kočevje 9. 10. 1943 s priloženimi 3 izvodi slovenskega prevoda Puppinijevega načrta 7. 8. 1942. Dne 20. oktobra 1943 se je oglašil tudi odsek za narodno vzgojo in prosveto v upravni komisiji za osvobodeno slovensko ozemlje, ki ga je vodil Jožko Zemljak, s pismom "kulturnemu referentu" (?): "Tov. P. (Ivo Pirkovič - op. T. F.), ki ima na skrbi pregled vsega arhiva, kar ga je ostalo po italijanskih oblasteh, nam sporoča: "V Kočevju so civilne oblasti pridržale baje (!) neke načrte o preseljevanju Slovencev." Ako vam je mogoče ugotoviti resničnost te sumnje, pošljite na naš odsek ali vse zadevajoče gradivo oziroma akte ali nam napravite vsaj prepise. Ako pa sumnja ni resnična, nam sporočite tudi to." (Prav tam)

⁶⁶ ARS-II (INZ), Emona, pismo urada Emone iz Ljubljane Puppiniju 19. 6. 1943.

⁶⁷ ARS-II (INZ), Emona, f. 1226, pismo ljubljanskega urada Emone glavnemu ravnateljstvu v Rimu, št. 2437, dne 23. 6. 1943.

brž ga niti niso utegnili. 22. in 23. oktobra so se partizani umaknili iz Kočevja pred nemško vojsko, ki je v ofenzivi "Prelom oblakov" (Wolkenbruch) prodirala od Broda na Kolpi na sever.⁷⁰ Dne 24. oktobra je nemška vojska (44. grenadirski divizija "Hoch- und Deutschmeister") prodrla v Kočevje, vzpostavila policijsko-domobransko postojanko. Nemška vojska in policija sta 1. novembra 1943 postavili novega župana profesorja Franca Uršiča in Rupnikova pokrajinska uprava nato slovensko okrajno glavarstvo. Uršič je za komisarja Emone imenoval kočevskega Nemca dr. Karla Tschinkla. Ta pa se je po partizanskem napadu na Kočevje, ki je bil od 9. do 12. decembra 1943, dne 18. decembra umaknil v Ljubljano in izjavil, da se ne misli več vrniti v Kočevje. 7. januarja 1944 sta Tschinkl in Mariotti v Ljubljani Mariu Natiliju poročala o dogajanju v Kočevju pod partizansko zasedbo in po njej do partizanskega napada na Kočevje. Tudi tedaj je Mariotti povedal: "Partizani so našli načrt dott. Puppinija za kolonizacijo Slovenije in ga je partizanski vodja bral na sestanku. Pripovedovali so, da načrt predvideva ponovno poselitev Slovenije z italijanskimi ljudmi po deportaciji Slovencev. (...) Ko so se partizani umikali, niso nameravali uničiti našega arhiva. Urad je ostal nedotaknjen."⁷¹

Policijsko-domobranske postojanke v Kočevju nekaj partizanskih napadov ni moglo pregnati. Bila pa je zelo osamljena, saj do 19. marca 1944, ko so domobranci vzpostavili svojo postojanko v Ribnici, vse do Velikih Lašč ni bilo nobene postojanke. Zato se je vse Emonino gospodarjenje do konca nemško-domobranske zasedbe 3. maja 1945 omejevalo na mesto Kočevje in najbližjo okolico.

Dne 10. novembra 1943 je dr. Friedrich Rainer kot vrhovni komisar za operacijsko cono "Jadransko primorje", v katero je sodila tudi Ljubljanska pokrajina, v ustnem pogovoru dovolil nemškemu pooblaščenцу za preselitev dr. Heinrichu Wollertu, da "prostovoljno" prevzame funkcijo Emoninega komisaričnega upravnika, pripravljen pa je tudi, da ga na to mesto tudi uradno

imenuje.⁷² Dr. Wollert je nekajkrat izjavil, da ga je za komisaričnega upravnika Emone imenoval tudi Himmler. Dr. Wollert je sam ustno (npr. na sestankih v Rimu in Florenci) ali pisno ter prek svojih uradnikov do začetka junija 1944 vzdrževal stike z glavnim ravnateljstvom Emone v Rimu. V Ljubljani pa je pod njegovim vodstvom delal glavni pooblaščenec dr. Rudolf Rinaldini, navzoč pa je bil tudi nam že znani Mario Natili. V Kočevju pa je bil do konca vojne zastopnik Emone tamkajšnji župan Uršič, vendar so se dr. Wollert in njegovi uradniki pritoževali, da zaradi prezaposlenosti le malo skrbijo za interese Emone.

Ob vse hujši stiski, kam z nemškimi preseljenci, ki so v taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle še čakali na naselitev ali se umikali iz vzhodne Evrope, so v glavnem štabnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ki se je iz Berlina preselil v Schweiklberg v Šleziji, začeli misliti na ponovno poselitev Kočevske z Nemci. Ne vemo, na katero pobudo je nemški pooblaščenec za preselitev (Deutsche Umsiedlungsbevollmächtigte) dr. Heinrich Wollert v Ljubljani 7. januarja 1944 izdelal elaborat o vprašanju ponovne poselitve Kočevske. Najprej je opisal zemljepisne razmere Kočevske (I.), nato sestavo tal (II.), dotedanje nemško prebivalstvo in njegovo poklicno sestavo (III.) in končno prihodnjo poselitev (IV.). V tem poslednjem delu je zapisal:

"Glede prihodnje poselitve gre upoštevati tele izkušnje:

1) Kočevska je gozdnata dežela; kolikor je njivskih površin, so jih morali v stoletja trajajočem boju z gozdom izkrčiti. Njivske površine so ostale skalnate in dajo le na posebno ugodnih ravninskih območjih zadosten pridelek.

2) Dosedanje nemško prebivalstvo si je moralo ob pomanjkanju normalnega gozdnega gospodarstva in zadostnih njivskih pridelkov svojo prehrano zagotavljati dodatno

a) s krošnjarstvom,

b) z dodatki iz nakazil odseljenih družinskih članov.

Zdi se, da te gospodarske osnove za krepitev nemštva v jugovzhodni Evropi niso ustrezne, da bi se ponovno dolgoročno ukvarjali s kmečko kolonizacijo. Novi naselitveni načrt mora zato izhajati iz naslonitve na zemljepisne in gospodarske danosti gozdnega bogastva na eni strani in nenehno naraščajočega povpraševanja po lesu in lesni proizvodnji na drugi strani. Prihodnji nemški naseljenec na kočevskem območju bo moral tako svojo gospodarsko osnovo najti v velikopotezno organiziranem in nerazdrobljenem gozdnem gospodar-

⁷⁰ O tej ofenzivi glej Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor 1967, str. 375-382 in 456-566.

⁷¹ ARS-II (INZ), Emona, f. 1217, zapisek pogovora dr. K. Tschinkla in M. Mariottija z M. Natilijem 7. 1. 1944, f. 1219, poročilo dr. K. Tschinkla 7. 1. 1944 v nemščini. V poročilu Položaj v Kočevju in kočevskem okraju, ki ga je nekdo 8. novembra 1943 napisal v Ljubljani, je tudi podatek o Emoni: "V kočevskem okraju je ostalo letos mnogo sveta neobdelanega, ker Emona ni dobila zadostno število reflektantov za svet. Del sveta je obdelala Emona sama. Ko so prišli partizani, so začeli sicer pospravljati poljske pridelke, vendar je danes če vedno neizkopanega mnogo krompirja, korenja, repe in zelja, kar bo treba nujno pospraviti." (ARS-II, INZ, Pokrajinska delavska zveza, f. 95-III).

⁷² ARS-II (INZ), Deutsche Umsiedlungsbevollmächtigte Laibach (dalje: DUB), f. 1299, Wollertov zapisek pogovora z dr. Rainerjem 30. 11. 1943.

stvu in ob njem zgrajeni lesni industriji."

Ko je dr. Wollert opisal še gospodarske razmere na Kočevskem v Kraljevini Jugoslaviji, ko je agrarna reforma prekinila uspešni razvoj Auerspergovega gospodarjenja z gozdom in lesom, je sklenil: "Namesto tradicionalne kmečke kolonizacije, ki je peljala k dokončni odselitvi in izkoreninjavajoči krošnjarski dejavnosti, bi nastopila načrtna industrijska kolonizacija tako, da bi naseljenci s svojimi družinami na lastni kmetiji z dodatno živinorejo - podobno kot na württemberskem industrijskem območju - dobili odpornost proti krizi, medtem ko bi presežne moči samo delo in kruh našle v industrijskih obratih kočevske dežele." Prav na koncu je, glede na izkušnje, še ponudil usluge svojega urada pri načrtovanju takšne nemške kolonizacije.⁷³

Da so tisti čas neke res mislili na možnost ponovne poselitve z Nemci, priča tudi to, da je nemška družba Deutsche-Umsiedlungs-Treuhand-Gesellschaft (DUT), ki je v imenu kočevskih in ljubljanskih Nemcev odprodala njihovo imetje Emoni, najbrž na Himmelerjev ukaz ustavila prodajo nepremičnin Emoni in da se je precej govorilo o možni vrnitvi kočevskih Nemcev na Kočevsko. 2. marca 1944 je dr. Wollert v pismu dr. Heinrichu Kulemannu, ki je bil eden glavnih predstavnikov DUT (dr. Wollert je bil tudi uslužbenec DUT) v Dobrosławitzu, omenil, "da danes čestokrat preseljenci in tudi prebivalci Ljubljanske pokrajine izjavljajo, da bi bila možna vrnitev preseljencev." Je pa do nje izrazil neugodno stališče: "Prepričan sem, da vrnitev v nobenem pogledu ne ustreza politiki glavnega štabnega urada (državnega komisarja za utrjevanje nemštva - op. T.F.). Dobro je namreč poznal razmere: "S spremembo političnega položaja tako v Italiji kot tudi z njim povezanimi razmerami v Ljubljanski pokrajini, predvsem torej zaradi partizanske dejavnosti, ni bilo več mogoče opravljati ugotavljanj, potrebnih za izvedbo pogodbe, posebno še za prenos nepremičninskega premoženja."⁷⁴

Dr. Kulemann pa je 17. marca 1944 v pismu državnemu ministru za finance glede izvajanja pogodb z Emono napisal tudi tole: "Državni vodja SS si je pridržal pravico, da v Ljubljanski pokrajini ponovno naseli Volksdeutscherje z drugih območij. Če se bo to res zgodilo, potem bodo nepremičnine preseljenih Volksdeutscherjev, ki so v Ljubljanski pokrajini, posebno na Kočevskem, na voljo državnemu komisarju (za utrjevanje nemštva - op. T.F.) oziroma nam, upoštevane neposredno kot naselitveni objekti za naselitev Volksdeutscherjev. Pri

takšnem razvoju ne bi bilo smiselno, da bi jih najprej prodali Emoni in jih nato od nje spet odkupili. Ustavitev prodaje Emoni je sedaj omejena do 31. 3. 1944 in bo predvidoma podaljšana do 30. 6. 1944."⁷⁵

Dne 3. maja 1944 je dr. Kulemann pisal dr. Wollertu v Ljubljano v zadevi "Ljubljanska pokrajina kot novo naselitveno območje". V pismu je povedal, da je bil prejšnji teden v Schweiklbergu, kjer je vprašal vodjo I. urada v glavnem štabnem uradu dr. Güntherja Stiera, "ali je že padel sklep, da bo Ljubljanska pokrajina novo naselitveno območje." Dr. Stier je odgovoril, da se to še ni zgodilo, je pa povedal, da bi bilo v pripravi zanimivo vedeti, koliko objektov je na voljo in kakšni so, da bi jih dali na voljo naseljencem. Zato je dr. Kulemann v pismu dr. Wollertu vprašal: a) koliko objektov je še na voljo DUT na temelju preselitvenih pooblastil, b) koliko objektov je še v posesti Emone in jih ta še dalje upravlja. Poročilo naj bi imelo podatke o številu objektov za roko-delce, obrtnike in mestno posest, glede poljedelstva naj bi bili podatki tudi o hektarih še proste zemlje.⁷⁶ Morda so tudi zaradi te zadeve konec aprila 1944 klicali dr. Wollerta, ki se je takrat mudil pri glavnem ravnateljstvu Emone v Rimu, v Schweiklberg in dalje v Hitlerjev glavni stan v Rastenburg, kjer je imel pogovor s Himmelerjem.

Ker iz Ljubljane ni bilo dolgo časa nobenega odgovora na Kulemannovo pismo, je ta 6. junija 1944 pisno posredoval za odgovor. V Wollertovi odsotnosti ga je 14. junija napisal dr. Arthur Brauer in opremil z zelenimi podatki. Glede pojasnil k podatkom, pa je povedal, da jih bo dr. Wollert osebno izročil dr. Kulemannu ob svojem prihodnjem obisku. O tem je dr. Brauer še isti dan pisal dr. Wollertu v Berlin: "Kot Vam je znano, je DUT iz Dobrosławitz s pismom z dne 5 pr. meseca o zadevi: Ljubljanska pokrajina kot novo naselitveno območje, prosila za nekatere podatke. Zato sem pripravil pregled današnjega stanja nepremičnin. Primerek tega pregleda prilagam k temu pisanju. Pojasnil k njemu pa nisem napravil, ker jih vi hočete temu gospodu dr. Kulemannu predložiti osebno. Izvirnik bom poslal DUT."⁷⁷ V razmeroma dobro ohranjenem gradivu Wollertovega urada Brauerjevega izdelka nisem našel.

Emona je od maja 1942 dalje večkrat poročala, da je večina njenih poljedelskih obratov na partizanskem ozemlju, kar je tudi bilo res vse do konca vojne. Zato nas zanima, kakšen je bil odnos par-

⁷³ ARS-II (INZ), DUB, f. 1298, Wollertov elaborat o Kočevski 7. 1. 1944, 5 str.

⁷⁴ ARS-II (INZ), DUB, f. 1298, Wollertovo poročilo dr. Kulemannu 2. 3. 1944.

⁷⁵ ARS-II (INZ), DUB, f. 1298, Kulemannovo pismo drž. fin. ministru 17. 3. 1944.

⁷⁶ ARS-II (INZ), DUB, f. 1303, Kulemannovo pismo dr. Wollertu 5. 5. 1944.

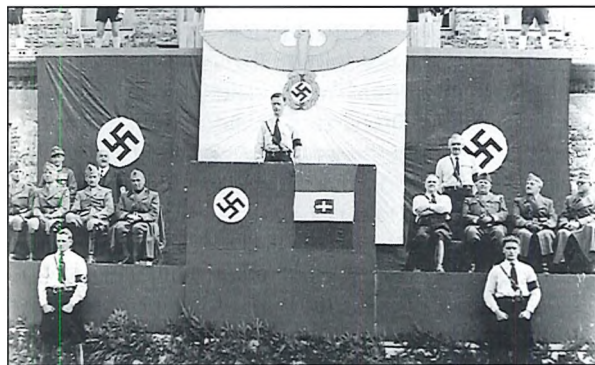
⁷⁷ ARS-II (INZ), DUB, f. 1303, Kulemannovo pismo dr. Wollertu 6. 6. 1944, pismo DUB dr. Kulemannu 14. 6. 1944.

tizanskih civilnih upravnih organov do Emoninih zakupnikov. Pustila jim je v obdelovanje zemljo in drugo, če so sklenili zakupniško pogodbo pred 14. junijem 1942; to pa so bili skoraj vsi. Ko je upravna komisija za osvobojeno slovensko ozemlje 3. februarja 1944 izdala okrožnico, ki je bila v nasprotju s tem načelom, se je 10. aprila 1944 pritožil glavni javni tožilec. Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta je pritožbi ugodilo in odredilo: "Prizadetim osebam, ki so zemljo izseljenih Kočvarjev na kakršen koli način prevzele do 14. junija 1942 v obdelovanje oz. v uporabo in jim je bila ta zemlja na osnovi izpodbijane okrožnice Upravne komisije odvzeta, se jim mora na njihovo zahtevo vrniti. V kolikor so užitniki, ki se jim na temelju te odredbe ta zemlja vzame in vrne prvotnim užitnikom, zemljo že obdelali, jim morajo užitniki, ki na podlagi te odredbe pridejo zopet v njeno posest, dati primerno odškodnino." Predsedstvo SNOS je v tej odredbi določilo tudi način poravnave odškodnine in pooblastilo komisijo za upravo narodne imovine, da to izvede.⁷⁸

Z vprašanjem, kaj storiti z zemljo izseljenih kočevskih Nemcev, so se nekoliko ukvarjali tudi v partizanskih ustanovah. Gozdar Jože Žagar iz gospodarskega odseka pri predsedstvu SNOS je 25. januarja 1945 v Črnomlju napisal elaborat Osnutek gospodarstva na Kočevskem takoj po osvoboditvi. Potem ko je zemljepisno označil Kočevsko, je navedel podatek, da sta od okoli 160 vasi in mesta Kočevje popolnoma uničeni 102 vasi, deloma uničenih 10 vasi, medtem ko je ohranjenih celih še 43 vasi in mesto Kočevje. Elaboratu je priložil tudi zemljevid z označenimi popolnoma in deloma uničenimi vasmimi na Kočevskem. Nato je predvidel, da bi Kočevska ostala gospodarsko samostojna enota, v kateri naj bi bili živinoreja in gozdarstvo glavni gospodarski panogi. Gospodarsko naj bi se Kočevska delila na šest odsekov ali bazenov, ki bi zavzemali površino glavnih dolin in bili povezani z mestom Kočevjem. Ti bazeni bi bili: 1) Kočevje - Mozelj, 2) Gotenica - Kočevska Reka, 3) Črmošnjice - Kočevske Poljane, 4) Stari Log, 5) Koprivnik, 6) Podpreska. Elaborat je tudi predvidel, kakšne ukrepe naj bi sprejeli takoj po osvoboditvi. Na okoli 32.000 ha pašnikov bi se lahko paslo najmanj 10 tisoč glav živine. Vsak bazen naj bi imel nekaj planšarij in obnovil nekaj požganih vasi za planšarje. Elaborat je navedel, katere planšarije bi ustanovili in katere vasi bi obnovili v vsakem bazenu. Za okoli 38.000 ha gozda je navedel, da že obstajajo gospodarski načrti in je naštel ukrepe, ki bi jih morali sprejeti takoj po osvoboditvi. Z načrti o gozdarstvu po vojni se je ukvarjal oddelek oziroma odsek za gozdarstvo pri predsedstvu

SNOS, vendar nas to tukaj ne zanima. Za obnovo požganih vasi je Žagar predvidel 8 večjih vasi. Opozoril je tudi na velik pomen turizma na nekaterih kočevskih območjih.⁷⁹

Žagarjev elaborat pa je najbrž tudi poslednji načrt o ponovni poselitvi Kočevske, ki ga je kdo izdelal v vojnem času. Kako je bilo po vojni z imovino kočevskih Nemcev, je stvar posebne razprave, ki se tudi že pripravlja.



*Proslava Hitlerjevega rojstnega dneva v Kočevju
20. aprila 1941*



Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Probleme der Wiederbesiedlung des Kočevje-Gebietes (Die Gottschee) während des Zweiten Weltkriegs

Nach der Umsiedlung von ca. 12.000 Deutschen aus der Gottschee von Mitte November 1941 bis zur zweiten Januarhälfte 1942 wurden ihre Liegenschaften von der italienischen Immobilien-gesellschaft "Emona" aufgekauft. Letztere brauchte bis zur endgültigen Entscheidung über das Schicksal dieser Liegenschaften Mieter und Pächter zur Bestellung von Feldern, Versorgung von Vieh usw. Das entsprach dem Wunsch des hohen Kommissars für die Ljubljanaer Provinz Emilio Grazioli, die Wohnungsfrage von ca. 12.000 slowenischen Flüchtlingen zu lösen, die zwischen April 1941 und Februar 1942 das deutsche und ungarische Besatzungsgebiet verlassen hatten oder von dort vertrieben worden waren. Darum

⁷⁸ ARS-II (INZ), predsedstvo SNOS, f. 449-II, odredba predsedstva SNOS 18. 5. 1944.

⁷⁹ ARS-II (INZ), predsedstvo SNOS, f. 473/I, Jože Žagar, Osnutek gospodarstva na Kočevskem takoj po osvoboditvi, Črnomelj 25. 1. 1945, 6 str. Žagarjev zemljevid požganih vasi glej na 56. strani.

gründete Grazioli eine Kommission, die in Zusammenarbeit mit "Emona" die Wiederbesiedlung des Kočevje-Gebietes ("ripopolamento") durchführen sollte. Nach bisher noch nicht ganz gesicherten Angaben gab es mehr als 2.000 Interessenten, darunter relativ wenige Flüchtlinge. Unter den Anmeldungen herrschten solche aus der bäuerlichen Bevölkerung der Dörfer von Kočevje und Umgebung vor, die ihre Existenzgrundlage verbessern wollten. Bis zum 2. Mai 1942 übergab "Emona" 1.346 Häuser an Pächter und legte auch Naturalabgaben für die Nutzung von Äckern und Gärten und Geldabgaben für die Nutzung von Wiesen und Weiden fest. Dennoch bezogen auch von diesen nicht alle die Häuser der übersiedelten Gottscheer Deutschen. Diese von Anfang an sich schleppende Wiederbesiedlung des Kočevje-Gebietes wurde fast zur Gänze durch die Partisanenoffensive verhindert, die im Mai 1942 als Antwort auf die defensive italienische Operation "Primavera" zur Befreiung eines umfassenden Gebietes führte. Im Juni 1942 folgte der Erlaß der Befreiungsfront des slowenischen Volkes (Osvobodilna fronta slovenskega naroda), nach welchem die Befreiungsfront selbst über Grund und Boden der übersiedelten Deutschen verfügen konnte, um sie den Slowenen zur freien Nutzung zu überlassen. Als die italienische Armee Häuser und Dörfer im Kočevje-Gebiet in großer Zahl in Brand zu setzen anfang, um zu verhindern, daß die Partisanen dort eine Unterkunft fänden, begannen die italienischen Beamten der "Emona" Vorschläge und Pläne zu entwerfen über eine Wiederbesiedlung des Kočevje-Gebietes mit italienischen Ansiedlern und über die Beforstung eines großen Teils dieses Gebietes. So schlug etwa Francesco Inghilleri eine Wiederansiedlung mit Ansiedlern aus dem slowenischen und Julischen Venetien, Giovanni Puppini aber mit Italienern, wobei die italienische Kolonie im Kočevje-Gebiet nur "einen

südlichen Ausläufer der italienischen Kolonie in Slowenien" bilden sollte. Das ist die Zeit eines regen Briefverkehrs zwischen Rom, Sušak und Ljubljana über eine Massenvertreibung der Slowenen nach Italien, eine Zeit, wo Benito Mussolini am 31. Juli in Görz den Slowenen mit dem eisernen Gesetz Roms drohte und sagte, daß er nicht gegen ihre massenhafte Austreibung habe, und schließlich eine Zeit, als Grazioli am 24. August 1942 dem Innenministerium eine verstärkte Italianisierung und faschistische Indoktrinierung der Provinz vorschlug sowie eine massenhafte Übersiedlung von Slowenen nach Italien und die italienische Kolonisation der Provinz. Die für Italien ungünstige Frontlage, die darauffolgende Kapitulation der italienischen Streitkräfte und die Besetzung des überwiegenden Teils des Kočevje-Gebiets durch die Partisanen haben diese Vorschläge und Pläne sowie die Aktivitäten der "Emona" verhindert. Durch die ungünstige Lage für das Deutsche Reich wurden auch die Nazis vor die Frage gestellt, wo die deutschen Umsiedler aus den Umsiedlungslagern der Volksdeutschen Mittelstelle und die deutschen Flüchtlinge aus Osteuropa untergebracht werden sollten. Darum erwogen im Frühjahr 1944 der Reichskommissar für die Festigung des Deutschtums Heinrich Himmler und sein Hauptstab in Schweiklberg die Möglichkeit für eine Wiederansiedlung des Kočevje-Gebiets mit Deutschen. Es wurde auch die Idee einer Heimkehr der Gottscheer Deutschen in das Kočevje-Gebiet erwogen. Deutsche Stellen in Ljubljana, vor allem der deutsche Beauftragte für Übersiedlung Dr. Heinrich Wollert, welche die Verhältnisse im Kočevje-Gebiet alle sehr gut kannten, waren diesen Ideen nicht gewogen. Mit der Frage, was mit dem Kočevjer Grund und Boden nach dem Krieg geschehen solle, setzten sich auch einige Partisanenstellen auseinander.

Mitja Ferenc



Štetje prebivalstva in hiš 15. julija 1945 na območju okrajnega izvršnega ljudskega odbora v Kočevju

Za ugotavljanje posledic 2. svetovne vojne, predvsem glede števila prebivalcev in usode naselij na posameznih območjih, se v literaturi najpogosteje uporablja primerjava s stanjem ob popisu prebivalstva l. 1948. Za nekatera območja slovenske dežele, ki so v teh treh letih doživela mnoge spremembe (nadaljnje propadanje, izseljevanje, kolonizacija) pa je to časovno obdobje predolgo, da bi nam lahko ponudilo zanesljivo podobo stanja ob zaključku 2. svetovne vojne. Zato moramo uporabljati druge vire. Eden od teh je popis oz. Seznam krajev in naselij, ki ga je vodil Statistični urad pri Predsedstvu SNOS. Med območji, ki jih je vojna vihra zelo prizadela, je prav gotovo Kočevska.

Po naročilu Statističnega urada Slovenije so julija 1945 izvedli štetje prebivalstva in hiš.¹ Štetje so opravili po stanju dne 15. julija 1945.² V Zgodovinskem arhivu Ljubljana sta se v fondu Okrajnega ljudskega odbora Kočevje (dalje OLO Kočevje) ohranila dva različna seznama.³ Prvi je sumarni in vsebuje podatke za 197 krajev oz. naselij 44 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (dalje KNOO) ter ima naslov Seznam krajev in naselij / s področja okrajnega izvršnega odbora v Kočevju. Podatki so izpolnjeni z roko, na vrhu prve strani pa je napisano Koncept, stanje z dne 15. VII. 1945 in številka 7902/XVIII-2. Vseh 13 listov je tiskanih. Na zgornjem robu lista je bil pod imenom Predsedstvo Narodne vlade Slovenije/Statistični urad Slovenije prazen prostor za navedbo okrožja, okraja, KNOO in sedeža odbora. Listi so imeli oddelke: zaporedno številko, ime kraja oz. naselja, število hiš in število prebivalcev ter prostor za opombe. Oddelek "število hiš" je bil razdeljen na

"stanovanjske in ostale (šol, domov, župnišč itd.)", pri obeh pa je bil prostor za navedbo "uporabnih, poškodovanih ali uničenih in skupno". Oddelek "število prebivalcev" se je delil na "skupno" in "začasno odsotnih". V članku sem za analizo uporabljal podatke s prvega seznama.

Drugi seznam pa obsega 60 listov posameznih KNOO OLO Kočevje s skupno 310 naselji. Listi niso tiskani temveč ciklostilirani. Vsi listi imajo enak naslov: Seznam krajev in naselij. Le nekaj listov ima podpis tajnika, predsednika KNOO ali njegov žig. Vsi so izpolnjeni z roko, le eden je izpolnjen s pisalnim strojem. Pri dveh KNOO manjkajo podatki o številu hiš (za Lapinje v KNOO Spodnji Log in za 8 vasi v KNOO Stara Cerkev). Kdaj natančno so izdelali drugi seznam, ni znano, vsekakor pa septembra 1945 ali kakšen mesec kasneje. Na listu KNOO Podpreska je datum 1. 1. 1946, na listu KNOO Sušje pa opomba, da seznam pošiljajo ponovno (27. 10. 45). Liste so KNOO pošiljali odseku za statistiko pri OLO Kočevje, vendar razen iz dveh poročil ni razvidno kdaj, vsekakor pa kasneje kot pri prvem seznamu, saj je prilagojen upravno-teritorialni razdelitvi Slovenije iz septembra 1945 in s tem novim mejam OLO Kočevje in KNOO. Številke v obeh seznamih se ne ujemajo - možno je, da so podatke oz. stanje sproti ažurirali. V drugem seznamu so pri nekaterih KNOO tudi podatki o poškodbah ali uničenju posameznih cerkva.

Zadnji popis prebivalstva v t.im. Ljubljanski pokrajini po stanju 31. julija 1941 je izvedla italijanska okupatorska oblast, vendar so znani le sumarni podatki po občinah, medtem, ko so se popisni listi za okraj Kočevje ohranili le za nekatere občine.

Štetje prebivalcev in hiš julija 1945 je bilo opravljeno tri mesece po koncu 2. svetovne vojne. Rok za izvedbo je bil 15 dni, brez prepotrebnih priprav prebivalstva in usposobitve popisovalcev. Popisovalci so popisovali le število oseb, ne glede na spol, starost, socialno pripadnost, narodnost in druge lastnosti prebivalstva, ki so običajno vsebina takšnih popisov. Štetje je tako ugotovilo le skupno število prebivalcev posameznega naselja in število

¹ Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Mestni ljudski odbor (MLO) Ljubljana, Tajništvo, o. 360.

V poročilu, ki nima podpisa - verjetno pa je delo statističnega referata mestnega odbora OF, je zapisano: "Za 15. julij 1945 smo po naročilu Statističnega urada Slovenije kot okrožni statističarji vzporedno z ostalimi okrožji izvedli štetje prebivalcev in hiš..."

² V Arhivu Republike Slovenije ni gradiva Statističnega urada pri Predsedstvu SNOS, ni niti nobenih podatkov o štetju julija 1945 v arhivu Zavoda Republike Slovenije za statistiko.

³ ZAL, OLO Kočevje, o. 1090.

začasno odsotnih oseb.⁴ So pa - po poročilu Statističnega urada Mestnega odbora Osvobodilne fronte (MOOF) Ljubljana sodeč, predvidevali ponoven popis septembra, po novi upravno-teritorialni razdelitvi slovenskega ozemlja. Zaradi premajhnega števila popisovalcev in njihove premajhne usposobljenosti ter zaradi prekratkih priprav na popis, štetje prebivalstva gotovo ni povsem natančno, vendar vseeno pomeni dragocen vir za okraj Kočevje, ki je med vojno doživel zaradi odselitve večinskega prebivalstva veliko opustošenost. Še bolj pomembni za Kočevsko so podatki o številu hiš. V popisu je namreč navedeno število uporabljenih in število uničenih in poškodovanih hiš. Prav takšno razdelitev uporablja popis za skupino ostalih hiš (šol, domov, župnišč, itd.).

Upravno-teritorialna razdelitev območja

V letu 1944 je bila Kočevska del ribniškega okrožja, ki je bilo zelo veliko. Segalo je od Kolpe do Ljubljane in je bilo razdeljeno na sedem okrajev (rajonov): Ribnica, Kočevje, Sodražica, Loški Potok, Banja Loka, Velike Lašče in Barje. 8. oktobra 1944 se je okrožni odbor OF Ribnica združil z okrožnim odborom OF Notranjska in se preimenoval v okrožni odbor OF Notranjsko - Ribnica. Ta je na svoji prvi seji sklenil, da se manjši okraji združijo v večje, tako, da bi bilo v novem okrožju le 6 okrajev: Ribnica, Kočevje, Velike Lašče, Cerknica, Logatec, Vrhnika. Združitev vseh okrajev v nove, razen okrajev Barje in Velike Lašče, ki sta ostala ločena, so izvedli do novembra 1944.⁵ Okraja Banja Loka in Kočevje so združili v okraj Kočevje. Novi okraj je imel izvoljeno narodnoosvobodilno skupščino. Predsednik izvršnega odbora je postal Alojz Rauh, tajnik pa Vilko Kajfež. Okraji Ribnica, Loški Potok in Sodražica so se združili v okraj Ribnica. Ker volitev zaradi okupatorjevega nadzora ni bilo mogoče izvesti, je oblastvene funkcije opravljal odbor OF, ki mu je načeloval Franc Malešič.⁶

Upravna razdelitev Slovenije iz novembra 1944 je slovensko ozemlje razdelila na 9 okrožij (okrožno mesto Ljubljana, ljubljansko, novomeško, celjsko, mariborsko okrožje, okrožno mesto Trst, tržaško, goriško, celovško in beljaško okrožje).⁷ Kočev-

ska z okraji Novo mesto-okolica, Črnomelj, Ribnica, Žužemberk in Kočevje je sodila v novomeško okrožje.⁸

Na prvem zasedanju SNOS od 19. do 20. februarja 1944 so sprejeli odlok o razpisu volitev v krajevne, okrajne in okrožne NOO. Ta odlok in odlok Predsedstva SNOS o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih narodnoosvobodilnih odborih z dne 21. maja 1944⁹ sta pravna podlaga za delovanje in razvoj ljudskih odborov, ki so bili spomladi in poleti 1944 izvoljeni na osvobojenem ozemlju. Kjer pa NOO niso bili izvoljeni, so odbori OF poleg političnih funkcij obdržali še oblastvene funkcije.

Na osvobojenem ozemlju je bilo v kočevskem okraju 10. aprila 1944 izvoljenih 39 KNOO. Prva okrajna skupščina, na kateri je bilo prisotnih 45 izvoljenih delegatov, je zasedala 28. maja 1944 v Vasi in izvolila prvi okrajni izvršni ljudski odbor. Po osvoboditvi so v kočevskem okraju izvolili še 5 KNOO, tako da je v letu 1945 okraj štel 44 KNOO. 3. septembra 1945 so priključili okrajni NOO OF Ribnica okraju Kočevje in določili sedež v Kočevju. Po izvršeni združitvi je okraj Kočevje štel 63 KNOO in 2 KOOF, v katerih so naknadno izvolili KNOO.¹⁰

Razdelitev popisane območja

Za popis oz. štetje julija 1945 je OILO Kočevje razdelil območje na 4 sektorje: Kočevje, Mozelj, Banja Loka in Kočevska Reka.

V sektor Kočevje je sodilo 10 KNOO, in to Kočevje, Mahovnik, Mlaka, Stara Cerkev, Slovenska vas, Koblerji, Rudnik, Željne, Dolga vas in Smuka. V njih je bilo vključenih 50 krajev oz. naselij. Od teh Rudnik in Corpus Christi pred vojno nista obstajala, slednje pa je bilo tudi raz-

delitev Slovenije.

⁸ Občine Draga, Trava in Osilnica po tej razdelitvi še niso sodile v slovensko ozemlje, saj še niso omenjene v ribniškem ali kočevskem okraju. Živko Šifrer v članku Upravna razdelitev Slovenije, Prikazi in študije, IV/8, Ljubljana 1958, na strani 9 piše, da je takoj po vojski do septembra 1945 veljala razdelitev, ki je bila napravljena že med narodnoosvobodilnim bojem in da so bile pri tem Sloveniji priključene občine Draga, Osilnica in Trava. Peter Cerovac v članku Upravno - teritorialno oblikovanje SR Slovenije z upravno teritorialnimi enotami 1945-1964, Prikazi in študije, X/7-8, Ljubljana 1964, na strani 14 piše, da je ozemlje navedenih občin prešla Slovenija od republike Hrvaške takoj ob osvoboditvi. V arhivskih virih nisem našel podatka, kdaj so bile te tri občine vključene v slovensko ozemlje.

⁹ Uradni list SNOS, št. 2/44.

¹⁰ ZAL, OLO Kočevje, o. 566. Dopis OILO Kočevje oblastnemu ljudskemu odboru Ljubljana 26. 10. 1949, v zvezi z materialom za razstavo ljudskih odborov v Sloveniji. Glej tudi Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945. 3. knjiga: Mi volimo. Ljubljana 1991.

⁴ Janez Kos, Štetje prebivalstva in hiš 15.7.1945 na območju okrožnega mesta Ljubljana, Kronika, 23/2-3, Ljubljana 1985, str. 227-231.

⁵ Ivanka Zajc-Cizelj, Partizansko gospodarstvo v Ribniškem okrožju 1944-1945. Kronika, letnik 30, št. 2, Ljubljana 1982, str. 160-169.

⁶ ZAL, NME. šk. Predsedstvo SNOS 1944, mapa Izgradnja narodne oblasti. Dopis Odseka za izgradnjo narodne oblasti pri Predsedstvu SNOS glavnemu javnemu tožilu pri Predsedstvu SNOS, 23. 11. 1944.

⁷ ZAL, NME, šk. Predsedstvo SNOS 1944. Upravna raz-

deljeno med dva KNOO, tako, da je sektor dejansko štel 49 krajev in naselij.

Sektor Mozelj je zajemal 7 KNOO: Mozelj, Spodnji Log, Muha vas, Škrilj, Kolpska dolina, Nemška Loka, Koprivnik s 50 kraji oz. naselji.

Sektor Banja Loka je obsegal 17 KNOO: Banja Loka, Nova Sela, Sela, Kostel, Dren, Vrh, Slavski Laz, Fara, Potok, Vas, Jakšiči, Pirče, Grivac, Kuželj, Jesenov Vrt, Ajbelj in Podstene s 57 naselji.

V **sektor Kočevska Reka** je sodilo 10 KNOO: Kočevska Reka, Morava, Vecenbah, Novi Lazi, Gornja Briga, Dolnja Briga, Mlaka pri Kočevski Reki, Gotenica, Bosljiva Loka in Osilnica s 39 naselji.

Seznam 197. oz 196 krajev in naselij OILO Kočevje je geografsko obsegal 7 od 13 predvojnih občin okraja Kočevje, in to: Kočevje, Kočevje - okolica, Stari Log, Mozelj, Koprivnik, Kočevska Reka in Fara ter občino Osilnica iz okraja Čabar v bivši Savski banovini. Upošteval je tudi Žago Rog, Travniki in Ribnik iz občine Črmošnjice okraja Novo mesto. Površina 8 občin je bila 618,61 km². Če kraje in naselja (oznaka kot jo navaja popis) primerjamo s stanjem 1. julija 1939¹¹, so razlike naslednje:

Seznam iz 1945 navaja nekatere kraje, ki pred vojno niso obstajali: Corpus Christi (večji del v KNOO Mahovnik, manjši v KNOO Rudnik), Rudnik (v KNOO Rudnik). Kot naselja upošteva tudi tista, ki pred vojno niso bila samostojna in so bila del večjih naselij: v KNOO Gotenica Mrzli Studenec (sodil h Gotenici), v KNOO Smuka Kot in Krislerji (Smuka), v KNOO Gornja Briga Ajbik (Borovec), v KNOO Fara Grbac, v KNOO Škrilj Trsje, v KNOO Kostel Jelovica, v KNOO Banja Loka Friškova Draga. Naselji Gotenc in Oskrt v KNOO Vas sta bili pred vojno eno naselje Gotenc-Oskrt, naselji Gornja in Dolnja Žaga v KNOO Kostel pa tudi eno naselje z imenom Žaga. Naselje Videm, ki je v popisu sodil k KNOO Spodnji Log, je bilo pred vojno del naselja Prerigelj v občini Koprivnik, ki je v popisu upoštevan v KNOO Koprivnik. Predvojni zaselek Luža, ki je sodil k naselju Rdeči Kamen, v popisu ni omenjen.

Sedeži KNOO so bili v naselju, po katerem se je KNOO imenoval, razen pri KNOO Kolpska dolina (sedež v Lazah), Dren (Poden), Vecenbah (Dolnji Vecenbah), Bosljiva Loka (Mirtoviči).

Velikost KNOO

V vsak KNOO je sodilo povprečno 4,48 naselja. Število KNOO, ki so zajemali le eno naselje, je bilo 8 (Kočevje, Slovenska vas, Nova Sela, Potok, Vas,

Kočevska Reka, Morava, Dolnja Briga), 6 KNOO (Mahovnik, Mlaka, Dolga vas, Grivac, Jesenov Vrt, Gotenica) je zajemalo po dve naselji.

Po tri naselja je imelo 10 KNOO (Rudnik, Muha vas, Slavski Laz, Fara, Pirče, Ajbelj, Podstene, Vecenbah, Novi Lazi, Mlaka), po štiri naselja 6 KNOO (Stara Cerkev, Koblerji, Banja Loka, Dren, Vrh, Jakšiči). Po pet naselij je sodilo v 5 KNOO (Željne, Kolpska dolina, Sela, Kuželj, Bosljiva Loka), po sedem naselij v 2 KNOO (Škrilj, Nemška Loka). Osem naselij sta imela dva KNOO (Mozelj, Gornja Briga), devet naselij le Kostel. V 2 KNOO (Spodnji Log, Koprivnik) je sodilo po 10 naselij, 13 naselij je sodilo v KNOO Osilnica, 26 pa v KNOO Smuka. Največji obseg so imeli tisti KNOO, kjer so bile vasi med vojno uničene. Daleč najboljšeje je bil KNOO Smuka, saj je obsegal celotno predvojno občino Stari Log oz. skoraj šestino ozemlja OILO Kočevje. Na območju predvojnih občin Stari Log, Mozelj, Koprivnik in Osilnica, ki so med 2. svetovno vojno po popisu sodeč utrpeli največjo škodo, je bilo le 10 KNOO, torej manj kot četrtina, njihovo ozemlje skupaj je bilo večje od polovice okraja. Skupaj je bilo v teh 10 KNOO združenih 95 naselij oz. skoraj polovica, medtem, ko je v drugih 34 KNOO bilo 101 naselje.

V sektor Kočevje so sodile predvojne občine Kočevje, Kočevje - okolica in Stari Log, v sektor Mozelj občine Mozelj (KNOO Mozelj, Škrilj, Muha vas, Spodnji Log in Kolpska dolina), Koprivnik (KNOO Koprivnik, Nemška Loka) (v sektorju sta zajeti tudi naselji Travniki in Ribnik iz občine Črmošnjice, ki je sodila v novomeški okraj) in iz občine Kočevska Reka naselji Ograja in Rogati Hrib, v sektor Banja Loka občina Fara, v sektor Kočevska Reka pa občina Kočevska Reka brez naselij Ograja in Rogati Hrib in občina Osilnica, brez naselij Žurge, Pungert, Črni Potok.

Poškodovane oziroma uničene hiše in naselja

Popis julija 1945 je na območju OILO Kočevje naštel 3719 stanovanjskih hiš. Od teh je bilo 2082 poškodovanih ali uničenih (55,9%) in 1632 uporabnih.

V sektorju Kočevje je bilo od 1731 stanovanjskih hiš poškodovanih ali uničenih 1028 hiš (59,4%), sektor Mozelj je imel od 753 hiš 599 (79,5%) poškodovanih ali uničenih, v sektorju Banja Loka je bilo takšnih hiš le 63 (12,2%) od 517, sektor Kočevska Reka pa je beležil 392 poškodovanih ali uničenih hiš od 718 (54,6%). Kar 65 od 196 naselij in zaselkov (33%) je bilo uničenih in ni imelo niti ene uporabne hiše več. Med nekdanjimi vasi so to bile: Mala Gora (58 poškodovanih ali uničenih hiš), Cvišlerji (42), Onek (37), Dolnja

¹¹ Splošni pregled Dravske banovine. Glavni statistični podatki. Upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma, Ljubljana 1939.

Topla Reber (30), Kočarji (35), Rajndol (39), Knežja Lipa (30), Hrib (43), Rajhenav (44), Borovec (31).

Vse so bile z območja, s katerega so se izselili kočevski Nemci. Kar 51 oz. 54 naselij (če upoštevam še Ribnik, Travniki in Žago Rog) od 65 naselij in zaselkov (83%) je bilo s tega območja.¹²

V celoti neuporabna za naselitev so bila torej vsa "nemška" naselja in vasi blizu Osilnice. Smuka je imela le 1 uporabno hišo od 72, pred vojno največja vas in sedež občine Stari Log pa je imel le 4 od 124.

50 naselij ni imelo nobene poškodovane ali uničene hiše, oz. so štela skupaj 427 uporabnih hiš. Vendar je treba poudariti, da gre tu za manjša naselja s po nekaj hišami. Največja so bila Vas (33), Kuželj (28), Fara (27), Slavski Laz (24), Potok (21), Grivac (19), Pirče (18), Bosljiva Loka (17), Ribjek (16), Corpus Christi in Jesenov Vrt (po 12), sledita 2 naselji s po 11 hišami, (1 naselje z 10, 3 po 9, 2 po 8, 3 po 7, 1 po 6, 5 po 5, 5 po 4, 7 po 3, 7 po 2, 8 po 1 hišo. Od teh 50 naselij so bila na nekdanjem nemškem jezikovnem območju le naselja Ograja (7), Ajbik (2) in zaselek Videm (1).

Od 44 KNOO je bilo 20 zunaj nekdanjega nemškega jezikovnega območja (sektor Banja Loka v celoti in KNOO Kolpska dolina v sektorju Mozelj in KNOO Osilnica ter Bosljiva Loka v sektorju Kočevska Reka). Od teh je le KNOO Osilnica imel odstotek poškodovanih in uničenih hiš nad povprečjem OILO Kočevje (58%). Kar 9 od 13 naselij tega KNOO ni imelo nobene uporabne hiše (Malinišče, Padovo, Bezgovica, Bezgarji, Belci, Papeži, Čačiči, Podvrh, Križmani), 5 KNOO ni imelo nobene poškodovane ali uničene hiše (Kolpska dolina, Slavski Vrh, Potok, Vas in Bosljiva Loka). Vendar so ti obsegali le 15 naselij in 153 hiš.

V tistih KNOO (24), iz katerih so se med vojno izselili kočevski Nemci, je bilo število uničenih in poškodovanih hiš večje. Od 2996 jih je bilo 1057

uporabnih in 1939 (64,7%) uničenih ali poškodovanih. Še najmanj prizadeti so bili KNOO Mlaka (6%), Mahovnik (10%), Rudnik (16,5%), Slovenska vas (19,6%) in Kočevje (30%), torej kraji okoli Kočevja. Vendar je teh pet KNOO štelo le 7 naselij. Presenetljivo velik je odstotek v KNOO Stara Cerkev, ki je tudi blizu Kočevja. To si lahko pojasnimo s tem, da je KNOO obsegal tudi nekoliko oddaljeno Malo Goro, kjer je bilo vseh 58 hiš uničenih ali poškodovanih. Med drugimi "nemškimi" KNOO so imeli manj kot polovico uporabnih hiš le še Kočevska Reka, Vecenbah in Gotenica, a so šteli le 6 naselij.

Nekatera območja OILO Kočevja so ostala takorekoč brez uporabne hiše ali pa le z redkimi hišami. Zgoraj je omenjen sektor Mozelj, kjer sta le KNOO Muha vas in Škrilj imela uporabno le vsako drugo ali tretjo hišo, medtem ko je v drugih štirih KNOO (Mozelj, Spodnji Log, Nemška Loka in Koprivnik, bilo uporabnih skupaj manj kot 100 hiš oz. je bilo neuporabnih kar 582.

Prebivalci

Skupno je na območju okrajnega ILO Kočevje julija 1945 živelo 8337 prebivalcev, od katerih pa je bilo 1377 začasno odsotnih.

Po številu prebivalcev so odstopali KNOO Kočevje (1161 prebivalcev), Rudnik (735) in Osilnica (779). 8 KNOO je imelo število prebivalcev od 200-300, 9 KNOO od 150-200, 14 KNOO od 100-150, 8 KNOO od 50-100 in 2 KNOO do 50 prebivalcev (Muha vas 21 in Nemška Loka 48).

Ob popisu prebivalstva l. 1931 je na območju kasnejšega OILO Kočevje na okoli 618,6 km² prebivalo 17.189 prebivalcev (seštel po občinah), t.j. okoli 27,8 prebivalcev na km². Po štetju julija 1945. leta pa je na km² prebivalo le še okoli 13,5 prebivalcev, torej za polovico manj. V sektorju Kočevje je prebivalo 3522 oseb (od teh 453 odsotnih), Mozlju 752 (105 odsotnih), Banja Loka 2275 (427 odsotnih), Kočevski Reki 1808 (389 odsotnih).

Med 65 naselji, ki so imela le uničene ali poškodovane hiše, je bilo naseljenih le 8 vasi v KNOO Osilnica (Mahnišče, Padovo, Bezgovica, Bezgarji, Belci, Papeži, Čačiči, Podvrh in Križmani).

Naselja, ki so imela še uporabne hiše pa v njih ni bilo prebivalcev, so bila Mačkovec (6 uporabnih hiš od 18), Turkova Draga (4 od 9).

Popis prebivalstva 15. marca 1948 je na ozemlju, ki ga je zajemal popis iz julija 1945, naštel 10.528 prebivalcev oz. 2191 oseb več (26,2%). V dveh letih in 8 mesecih se je število prebivalcev povečalo več kot za četrtino.

¹² Naselja iz seznama, ki niso imela nobene uporabne hiše, so bila: Onek, Cvišlerji (obe KNOO Željne), Beli Kamen, Novi Log, Vrbovec, Kleč, Gorenja Topla Reber, Dolenja Topla Reber, šenberk, Cesta, Pugled, Žiben, Trnovec, Novi Breg, Stari Breg, Grintovec, Rigelj, Žaga Rog, Krislerji, Kunče, Rdeči Kamen, Komolec, Kukovo (vsa KNOO Smuka), Kočarji, Kačji Potok, Rajndol, Verderb (vsa KNOO Mozelj), Remergrund, Ramsrigelj, Turn, Gornji Pokštajn, Dolnji Pokštajn, Lapinje, Kozice (vsa KNOO Spodnji Log), Kumrova vas, Tanči Vrh, Svetli Potok, Studeno, Gornja Loka, Prerigelj (vsa KNOO Nemška Loka), Hrib, Rajhenav, Golobinjek, Staro Brezje, Laze, Podstene, Travniki, Ribnik, Gornji Mačkovec (vsa KNOO Koprivnik), Iskrba (KNOO Novi Lazi), Borovec, Pleš, Ravne, Draga (KNOO Gornja Briga). Vsa navedena so z območja nekdanjega nemškega jezikovnega območja. Zunaj tega območja je bilo le še 11 naselij z nobeno uporabno hišo: Malinišče, Padovo, Bezgovica, Bezgarji, Belci, Papeži, Čačiči, Podvrh, Križmani (vsa KNOO Osilnica) in Rake (KNOO Kuželj) ter Kuželič (KNOO Pirče). Zadnji dve sta skupaj imeli le 5 hiš.



STATISTIKA 44 KNOO OILO KOČEVJE NA PODLAGI PODATKOV O ŠTETJU PREBIVALSTVA IN HIŠ
Z DNE 15. JULIJA 1945

KNOO	1	2	3	%	4	5
Kočevje	163	70	233	30	1161	146
Mahovnik	45	5	50	10	215	26
Mlaka	61	4	65	6	228	33
Stara Cerkev	51	97	148	65,5	261	39
Slovenska vas	45	11	56	19,6	223	47
Koblerji	58	58	116	50	188	25
Rudnik	132	26	158	16,5	735	77
Željne	59	156	215	72,6	165	24
Dolga vas	62	91	153	59,5	281	33
Smuka	27	510	537	95	65	3
Mozelj	38	198	236	83,9	159	23
Spodnji Log	15	92	107	86	101	12
Muha vas	14	20	34	58,8	21	4
Škrilj	23	39	62	62,9	111	19
Kolpska dolina	22	0	22	0	138	21
Nemška Loka	11	65	76	85,5	48	2
Koprivnik	31	185	216	85,6	174	27
Banja Loka	46	11	57	19,3	218	43
Nova Sela	21	5	26	19,2	104	22
Sela	22	2	24	8,3	102	28
Kostel	28	4	32	12,5	156	21
Dren	19	1	20	5	102	6
Vrh	32	3	35	8,6	177	28
Slavski Laz	33	0	33	0	153	36
Fara	31	2	33	6	131	18
Potok	21	0	21	0	106	24
Vas	33	0	33	0	151	37
Jakšiči	21	1	22	4,5	100	18
Pirče	21	3	24	12,5	102	19
Grivac	21	6	31	19,3	104	18
Kuželj	41	3	44	6,8	221	28
Jesenov Vrt	14	9	23	39,1	73	33
Ajbelj	23	10	33	30,3	142	29
Podstene	23	3	26	11,5	133	19
Kočevska Reka	52	33	85	38,8	183	37
Morava	15	17	32	53,1	66	11
Vecenbah	20	17	37	45,9	75	11
Novi Lazi	21	62	83	74,7	87	16
Gornja Briga	18	71	89	79,8	96	9
Dolnja Briga	21	24	45	53,3	102	12
Mlaka pri Koč. Reki	23	52	75	69,3	114	14
Gotenica	54	36	90	40	77	12
Bosljiva Loka	44	0	44	0	229	39
Osilnica	58	80	138	58	779	228
SKUPAJ	1633	2082	3719	55,9	8357 ¹⁴	1377

LEGENDA:

1 - število uporabnih stanovanjskih hiš

2 - število poškodovanih ali uničenih stanovanjskih hiš

3 - skupno število stanovanjskih hiš

% - odstotek poškodovanih ali uničenih stanovanjskih hiš

4 - skupno število prebivalcev

5 - število začasno odsotnih prebivalcev

¹⁴ Seštevek prebivalcev v popisu je za 20 oseb višji, kar je posledica računske napake.



Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Volks- und Häuserzählung vom 15. Juli 1945 im Gebiet des Bezirks-Volksvollzugsausschusses (Okrajni izvršni ljudski odbor) in Kočevje (Gottschee).

Im Auftrag des Statistischen Amtes Sloweniens (Statistični urad Slovenije) wurde im Juli 1945 eine Zählung von Bevölkerung und Häusern durchgeführt. Zweifelsohne entsprechen die Ergebnisse der Zählung aus verschiedenen Gründen nicht dem tatsächlichen Stand, dennoch stellen sie eine kostbare Quelle für den Bezirk Kočevje dar, der wegen der Auswanderung der Mehrheitsbevölkerung eine große Verödung erfuhr. Der Bezirk zählte 196 Orte und Ortschaften bzw. 7 von 13 Vorkriegsgemeinden des Bezirkes Kočevje sowie die Gemeinde Osilnica aus dem Bezirk Čabar mit einer Gesamtfläche von ca. 618,6 km². Im Zeitabschnitt von der Befreiung bis zum 3. September 1945 zählte der Bezirk Kočevje 44 örtliche Volksbefreiungsausschüsse (krajevni narodnoosvobodilni odbori, KNOO). Den größten Umfang hatten die KNOO auf den Gebieten, wo die Dörfer während des Krieges zerstört worden waren. So umfaßte der KNOO Smuk die gesamte Vorkriegsgemeinde Stari Log bzw. knapp ein Sechstel der Bezirks Kočevje.

Im Juli 1945 zählte der Bezirk 3719 Wohnhäuser, von denen 55,9% beschädigt oder zerstört waren. In jenem Teil des Bezirkes (116 Ortschaften),

wo bis zur Aussiedlung in den Jahren 1941 und 1942 die Gottscheer Deutschen lebten, war der Anteil an beschädigten oder zerstörten Häusern noch größer (64,7%). Nicht weniger als 54 von 65 Ortschaften, die kein einziges bewohnbares Haus hatten, waren "deutsch" gewesen. Von den 20 KNOO außerhalb des ehemaligen deutschen Sprachgebietes lag lediglich bei dem KNOO Osilnica der Anteil an beschädigten und zerstörten Häusern unter dem Bezirksdurchschnitt (58%).

Einige Gegenden des Bezirkes Kočevje blieben sozusagen mit wenigen Ausnahmen ohne bewohnbare Häuser. Auf dem Gebiet der Vorkriegsgemeinden Mozelj und Koprivnik war nur in den KNOO Muha vas und Škrilj jedes zweite oder dritte Haus bewohnbar, während in den anderen vier KNOO (Mozelj, Spodnji Log, Nemška Loka und Koprivnik) insgesamt weniger als 100 Häuser bewohnbar, dagegen 582 unbewohnbar waren. Im KNOO Smuk waren nur 5% der Häuser in bewohnbarem Zustand geblieben. Bei der Zählung vom Juli 1945 wurden noch 77 andere Gebäude (Schulen, Heime, Pfarrhäuser usw.) in 35 Ortschaften erfaßt. Davon waren 45 beschädigt bzw. zerstört.

Zur Zeit der Zählung lebten im Gebiet des Bezirkes Kočevje 8337 Einwohner, von denen 1377 zeitweilig abwesend waren. Bei der Volkszählung von 1931 lebten im Gebiet des späteren Bezirks-Volksvollzugsausschusses Kočevje 17.189 Einwohner, d.i. 27,8 Einwohner pro km², im Juli 1945 aber nur noch 13,5 Einwohner, also um die Hälfte weniger. Bis zur Volkszählung am 15. März 1948 stieg die Bevölkerungszahl um mehr als ein Viertel an.

Marija Lackner Kundegraber*



Etnografske posebnosti v nekdanjem Kočevskem nemškem jezikovnem otoku

Naselitvo območje Kočevarjev je bilo na jugu Slovenije, v tistem delu dežele, ki sega pod imenom Dolenjska do hrvaške meje na kraški reki Kolpi in njenem pritoku Čabranki, ki prihaja od severo-severo-zahoda.

Od zunanjih poselitev, ki so po končani notranji kolonizaciji nastale v Srednjem veku na jugu sklenjenega nemškega jezikovnega prostora, je Kočevsko najmlajša in obenem najvzhodnejša, razen tega je bila največji in po številu prebivalstva najmočnejši jezikovni otok, ki je bil ustanovljen izhajajoč iz bavarskega prostora. Dialektologija je že dolgo tega ovrgla napačna izročila o izvoru naseljencev, ki so v Kočevarjih videla potomce Gotov ali Vandalov, ki naj bi jih zaneslo sem, ali pa potomce 300 družin iz Türiškega, ki naj bi jih bili zaradi upornosti pregnali v te odročne kraje (HAUFFEN 1895, 8 isl.). Zgodovinsko ozadje, razmere gospodstva in maloštevilni dokumenti, ki se te naselbine dotikajo, kažejo na naseljevanje približno od leta 1320 sem in na Zahodno Koroško in Vzhodno Tirolsko kot prvotno domovino večine naseljencev (PETSCHAUER 1980, 27 isl.).

Koroška grofovska rodbina Ortenburžanov je od leta 1247 posedovala velike predele na jugu Kranjske, ki jih je dobila v fevd od oglejskega patriarha. V neobljudeno, komaj prehodno območje južno od Ribnice so pripeljali naseljence, najprej verjetno iz drugih lastnih predelov Dolenjske in sosednjih področij, kot prepričljivo piše Erich Petschauer (PETSCHAUER 1980, 28 isl.). To pomeni redko slovensko poselitev, ki se je sprva verjetno začejala vzdolž starejših prehodnih poti do Kolpe, kar bi lahko razložilo tudi slovenska imena krajev in področij. Pri tem je treba upoštevati, da se je jezikovna meja izblikovala bržkone zelo postopno, v nekakšnem stalnem izravnavanju. Ustrezen primer za to domnevo so krajevna imena Slovenska vas (Windischdorf) severno od mesta Kočevje in Nemška vas (Deutschdorf) južno od Ribnice.

Naseljevanje nemških kmetov se je očitno začelo po sklenitvi ljubljanskega miru med Ortenburškimi grofi in Turjačani leta 1320. Tedaj so Ortenburžani pripeljali sem naseljence iz svojih zahodnokoroških in vzhodnotirolskih posesti. Za

ta izvor govori tudi kočevsko narečje, kot ugotavljajo jezikoslovci od konca 19. stoletja sem.¹

Prvi dokument z imenom neke kočevske vasi, namreč *Mooswald* (Mahovnik) nosi datum 1339 in veliko pove: Mooswald namreč leži v središču nekdanjega jezikovnega otoka, v glavni dolini, skozi katero je verjetno že prej vodila tovarna pot od Ribnice proti dolini Kolpe, ki ji še danes sledi glavna prometnica proti jugu, na Hrvaško. Lega Mahovnika je pomembna tudi zaradi preskrbe z vodo, saj skozi to osrednje področje, na katerem je nastalo tudi poznejše mesto Kočevje, teče eden od redkih vodotokov, tipična kraška reka Rinža, razen tega so na tem področju tudi izviri, ki so bili morda odločilni pri izbiri naselitvenega mesta: Reberbrunn, Rosenbrunn, Kaltenbrunn. Oglejski patriarh Bertrand je z listino grofu Ottu Ortenburškemu dovolil, da nastavi pri novo zgrajeni kapeli v Mahovniku kaplana in zgradi tam pokopališče, ker je župna cerkev - Ribnica - preveč oddaljena (GROTHE 1931, 211).

Druga listina v latinskem jeziku od 1. maja 1363 prča o napredovanju kolonizacije. Našteta so naselja: *Gotsche, Pölan, Costel, Ossiwniz et Goteniz*, prvi in zadnji kraj sta kočevski naselji v takomenovanem Oberlandu in Hinterlandu; razen tega dva gradova v bližini Kolpe, namreč Pölan (po-

* Etnologinja dr. Marija Lackner Kundegraber je v letih 1955-1970 delala kot znanstvena sodelavka Österreichisches Museum für Volkskunde na Dunaju. Po preselitvi v Gradec se je posvetila postavitvi oddelka Štajerskega deželnega muzeja Joaneum na gradu Stainz, od leta 1981 do upokojitve pa je bila vodja Steirischen Volkskundemuseum v Gradcu. Bila je študentka Viktorja Geramba in Hansa Korena. Med službovanjem na Dunaju se je na pobudo Leopolda Schmidta začela ukvarjati z raziskovanjem Kočevarjev. Od začetka šestdesetih let je o njih napisala vrsto razprav in člankov. Kot upokojenka živi v Ulmu in se še vedno intenzivno ukvarja z raziskavami Kočevarjev. Članek, ki ga objavljamo, je prevod avtoričinega članka Volkskundliche Besonderheiten in der einstigen deutschen Sprachinsel Gottschee, objavljenega v reviji Germanistische Linguistik 124-125, 1994.

¹ SCHRÖER je kot prvi kritično razmišljal o izvoru naseljencev v zvezi s kočevskim narečjem (SCHRÖER 1868, 181). HAUFFEN je že z gotovostjo domneval bavarsko poreklo naseljencev (HAUFFEN 1894, 14).

zneje Vornschloß, slovensko Predgrad) in Kostel (ki se imenuje tudi Grafenwarth), ter slovenska vas Osilnica ob sotočju Kolpe in Čabranke.

Za leto 1407 je izpričano, da se je augsburški župan Burkhard Zink mudil pri bratu svojega očeta, župniku *"in einem dorf, genant an der Riegg"* (v vasi, imenovani na reki), v *"veliki, lepi vasi, h kateri spada še pet drugih, ki se imenujejo: Göttenitz, Pausenbrunnen itd."* ("groß schön dorf und gehören wol fünf ander dörfer darzu, die heißen: Göttenitz, Pausenbrunnen etc."); GROTHE 1931, 213). Torej se je naseljevanje nadaljevalo; Reka (Rieg) je bila ena od zgodnjih župnij, že leta 1375 je imenovan dušni pastir, leta 1377 mu je sledil Martin Zink iz Švabskega.²

Žal za ostala kočevska področja doslej še ni bilo najdeno ustrezno dokumentarno gradivo, da bi lahko dokazali nastanek drugih krajev v 14. stoletju.³ Za najvzhodnejšo dolino, *Moschnitze* z glavnim krajem Čermošnje (Tschermoschnitz) se predpostavlja zgodnja naselitev, ki sega morda še v 13. stoletje. Vasi v tej dolini z dobro zemljo nosijo slovenska imena, nemško doseljevanje se je odvijalo predvsem v višjih legah. Do širitve naselitve v notranjosti območja, to je na področju Kočevskega Roga (Hornwald)⁴ je večinoma prišlo šele v 16. stoletju, govorimo lahko o notranji kolonizaciji v obliki zelo majhnih naselij (WIDMER 1931, 55). Dogajalo se je v času, ko so *turški vpadi* že ogrožali deželo. Takrat so bili zgrajeni številni tabori ob cerkvah in postaje za opozorilne kresove. Hudo gospodarsko in osebno obremenitev za prebivalce Kočevske pa tudi drugih kranjskih področij je predstavljala obveznost *mejne robote* na Hrvaškem, na območju, ki si je pridobilo neslaven sloves po takratnem dogajanju: Senj, Otočac, Brinje, Gomirje, Tunje, Ogulin, Karlovac (WIDMER 1931, 96 isl.).

23. oktobra 1492 je cesar Friderik III izdal *krošnjaški patent*, ki je - vedno znova obnovljen - ostal gospodarsko pomemben vse do konca avstro-ogrske monarhije (PETSCHAUER 1980, 57). Najprej je dajal pravico trgovanja z lastrnimi izdelki,

namreč s platnom in lesenimi predmeti. Potrebni les so dajali gozdovi, ki so bržkone ostali last zemljiškega gospoda, ki pa so jih kmetje lahko uporabljali v skladu z gozdnimi redovi. Deleži in gozdne pravice so bili dedni, smelo se jih je tudi prodati, zastaviti ali dati v zakup (WIDMER 1931, 19 in 29-33).

Vendar se je tekom stoletij gospodarski položaj stalno slabšal, ne le zaradi stalne turške nevarnosti, temveč tudi zaradi vedno večjih zahtev menjajočih se zemljiških gospodov, kar je leta 1515 pripeljalo do *vstaje*.⁵ Leta 1641 je kočevska grofija prišla v posest *Turjaških grofov*, stare kranjske plemiške rodbine, katere matični grad Turjak (Auersperg) stoji na pol poti med Ljubljano in Kočevjem.

Šele 19. stoletje je spet prineslo odločilne dogodke. Leta 1809 so na Kranjsko prodrle Napoleonove čete in zasedle tudi Kočevsko, kjer je zaradi zahtevane kontribucije prišlo do kmečke vstaje, ki je imela za posledico izropanje mesta Kočevje. Okoli sredine stoletja je število prebivalstva doseglo najvišjo številko 26.000 oseb (SCHRODER 1868, 167). Od leta 1880 naprej se je število prebivalstva stalno zniževalo, začelo se je namreč močno *izseljevanje v Ameriko*, obenem pa se je zaradi rudnika rjavega premoga, ki je bil odprt leta 1892, začelo doseljevanje slovenskih rudarjev v okolico mesta Kočevje.

Na podlagi raznih iniciativ so nastali nemška *nižja gimnazija*, ki je bila od 1907 naprej kompletna državna gimnazija, ter *strokovna šola za lesno industrijo*, ki naj bi služila podpiranju in izboljševanju stare domače obrti.

Konec prve svetovne vojne je za Kočevanje pomenil počasno izgubo skoraj celotnega nemškega šolstva in celo vrsto političnih in gospodarskih težav. Kljub temu pa so lahko leta 1930 v velikem okviru praznovali šeststoletnico naselitve. Leto 1941 je po vkorakanju Nemčije v Jugoslavijo z *izselitvijo* Kočevjarjev prineslo začetek konca kulture, ki se je ohranjala in samostojno razvijala dolga stoletja.⁶

Kočevjarji v stoletjih svojega življenja na Kranj-

² ZINK je prišel s soprogo Friderika Ortenburžana, Margareto von Teck iz Memmingena. Zdi pa se, da ni bil edini Švab, ki je prišel z Margareto (GROTHE 1931, 213).

³ Iskanje v arhivu oglejskega patriarhata, ki je shranjen v Vidmu, bi moral opraviti specialist za srednjeveško zgodovino. Zdi se mi, da bi tako iskanje lahko bilo kronano z uspehom!

⁴ V dokumentih iz dunajskih in graških arhivov, ki jih je objavil GEORG WIDMER, sledi, da je proti koncu 16. stoletja nastalo veliko število majcenih naselbin z eno hubo ali do tremi hubami, najprej v obliki samotnih kmetij, za katere so izkrčili pragozd. Nekatera od teh gozdnih naselij tudi v 20. stoletju niso imela več kot tri hiše (WIDMER 1931, 55).

⁵ Kranjski zgodovinopisec AUGUST DIMITZ je poudarjal vlogo Kočevjarjev pri izbruhu nemirov ki so se z zahtevo po "stari pravdi" razširilo po celem Kranjskem in Štajerskem. Še leta 1515 je vstaja prišla do južne in vzhodne Štajerske na področju Lipnice (Leibnitz) in Gleisdorfa (DIMITZ 1875, 21 isl. PETSCHAUER, 1980, 60. POSCH, STRAKA, PFERSCHY 1976, 23).

⁶ Tragični potek dogajanja od nemškega napada na Jugoslavijo aprila 1941 do preselitve na slovensko Spodnjo Štajersko v naslednji zimi pretresljivo prikazuje po številnih pričanjih ERICH PETSCHAUER. Do preselitve je prišlo na podlagi "dogovora vlade nemškega reicha in italijanske vlade z dne 31. avgusta 1941", priprave nanjo so tekale že dolgo prej (PETSCHAUER 1980, 125 isl.).

skem niso samo govorili starinsko narečje, temveč so vse do 20. stoletja v svoji *materialni kulturi* in v svojem ustnem izročilu ohranili srednjeveške preostanke in motive.

Po svojih *hišah* in *hišni opremi* se seveda niso razlikovali od svojih slovenskih sosedov. Saj so gradnjo vedno znova določali predpisi zemljiškega gospoda, razen tega so ljudje takrat gradili z gradivom, ki je bilo na razpolago. V nasprotju z napačnimi razlagami pri Kočevarjih ni moč ugotoviti vzhodnoalpske črne kuhinje, temveč je bila običajna *kmečka peč*, ki sega prvotno iz veže (Vorhaus, koč. hauß), kjer je kurišče, v sobo. Ta peč služi gretju, kuhanju in pečenju in izpolnjuje vse namene, ki naj jih ognjišče ima. Kdaj je ta oblika nastala, je neznano. Toda nedvomno je pri Slovencih zelo razširjena. O tem, kakšna ognjišča so poznali Kočevarji, ko so se naselili na Dolenjskem, vemo enako malo kot o tistih, ki so jih našli pri svojih sosedih.⁷ Iz starih časov ni slikovnega materiala, arhivskega materiala pa do danes ni nihče iskal.

Večina kočevarskih naselij je imela *cerkev* ali kapelo.⁸ Skupaj z vasmami so propadle tudi te, razen tega so tudi še po drugi svetovni vojni uničili veliko cerkva in kapel.⁹ Med njimi je bilo lepo število gotških zgradb, poslikanih s freskami, opremljenih z delno bogatimi baročnimi altarji. Posebna skupina vaških cerkva je imela lesene ravne stropove, ki so bili bodisi patronirani, bodisi poslikani na baročni način. Strop v Mali Gori (Malgerm) je bil datiran 1623, kot slikarja sta se podpisala Pale Melz in E. Enickmon (=Hönigmann). Vsaj v tem primeru je bil torej Kočevar tudi eden od slikarjev. Konec petdesetih let so cerkev zažgali in povsem uničili, kot so mi ob nekem obisku prepričljivo pripovedovali ljudje. Ohranjena pa je cerkev v Klinji vasi (Klindorf) z ravnim stropom iz konca 17. stoletja. Takih lesenih stropov kot v Mali Gori je sicer v Sloveniji, pa tudi na Koroškem in Štajerskem dosti. Najstarejši patronirani stropovi

imajo jasne gotške vzorce in so nastali še v 15. stoletju.¹⁰

Pri *orodjih in delu* Kočevarjev je v več primerih mogoče dokazati ohranitev starinskih pojavov, pri čemer je določeno vlogo morda imela tudi krajina. Pri *transportu sena*, ki so ga pridobivali pretežno na težavnem terenu, so si pomagali s celo vrsto preprostih orodij. Vsakič so si naravnost iz narave pripravili nosilno šibo, ki so ji delno osmukali listje, jo položili na tla, obložili s senom, zvezali ali stisnili in odnesli. Nosilna palica pa je bila že pripravljeno orodje, s katerim so nosili z vrvjo zvezano seno. Podobno kot v alpskih predelih so poznali tudi vrv in ruto za seno. Mreža za seno je bila v starih časih spletena iz lipovega ličja. Zaradi velikega števila dolin na travnikih in senožitih so seno nosili vsaj do voza na bližnji poljski poti, če že ne ravno do senika. Ker so boljša tla uporabljali v prvi vrsti za njive, je bilo pridobivanje in transportiranje sena eno najbolj težavnih opravil kočevskih kmetov in neredko tudi kmetič (KUNDEGRABER 1968, 62 isl.).

Na starejših upodobitvah Kočevarjev držijo moški v rokah takoimenovani "Putscherle", skoraj kot atribut, po katerem naj bi jih prepoznavali. Gre za *sodček*, zvezan iz dog ali izdolben iz enega kosa lesa z vstavljenim dnem, ki je vse do izselitve služil kot posoda za osvežilno pijačo, iz katere so tudi pili. Razen tega je ta posoda za pijačo bila eden najbolj priljubljenih izdelkov kočevarske domače obrti, zaradi posebne kakovosti so jo, vezano s številnimi lesenimi obroči, na veliko prodajali. Navado jemanja pijače s seboj na pot, na popotovanje, na romanje v majhnih sodčkih lahko za srednji vek razberemo z velikega števila gotških, celo romanskih umetnin, recimo vidimo, da je sv. Jožef obesil tak sodček v hlevčku v Betlehemu na steno, ali ga nosi s seboj na begu v Egipt, ali vidimo, da iz takega sodčka pijejo spremljevalci sv. Treh Kraljev ali ga jemljejo apostoli s seboj na pot, ko odhajajo v tujino.

Valvasor, ki se mu imamo zahvaliti za najstarejšo upodobitev Kočevarjev, v svoji "Slavi vojvodine Kranjske" leta 1689 moške prav tako upodablja s tem sodčkom kot Belsazar *Hacquet* okoli leta 1800. Toda slikovni viri za predmet sam segajo nazaj do 12. stoletja: na slavnih bronastih vratih bazilike San Zeno v Veroni sv. Jožef potuje s sodčkom tako kot na romanskem kasetiranem stropu v Zillisu v Graubündenu. Žejne spremljevalce sv. Treh Kraljev vidimo n. pr. v cerkvi sv. Cecilije

⁷ Poskusila sem prikazati vprašanje ognjišča v kočevski hiši v širši povezavi, vendar v svojem delu nisem mogla predložiti kakih trdnih rezultatov (KUNDEGRABER 1984, 328-342).

⁸ Zgodnja poročila o kočevskih cerkvah ne vsebujejo umetnostnozgodovinskih podatkov. Vendar je lahko slovenski umetnostni zgodovinar MARIJAN ZADNIKAR še leta 1947 evidentiral precej veliko število cerkva. To dokumentacijo je leta 1967 izdal Urad za spomeniško varstvo v Ljubljani v hektografirani obliki. Delo je neprecenljive vrednosti, ker zajema še veliko število cerkva, ki so bile v naslednjih letih na barbarski način uničene (ZADNIKAR 1967).

⁹ ZADNIKAR je v svojih spominih posvetil poglavje tudi svojemu delu na Kočevskem in pri tem prikazal usodo posameznih cerkva na podlagi primerjave fotografij (ZADNIKAR 1991).

¹⁰ Žal mi knjiga o poslikanih lesenih stropovih v Sloveniji, ki je izšla pred nekaj leti in ki upošteva primerjalno gradivo, ni dostopna. Novejše izdaje DEHIO za Koroško in Štajersko vsebujejo informacije o stanju v teh deželah.



Kočevska narodna noša (H. Grothe: Die Deutsche Sprachinsel in Gottchee)

pri Murauu na Štajerskem ali v cerkvi v Nadlesku na Notranjskem (Nadlesk pri Starem trgu pri Ložu). Kako zelo razširjena je bila taka posoda pri delu, nam dokazujejo tudi prizori iz znamenite knjige ur vojvode Berryja: tako pri delu v vinogradu kot tudi pri delu na polju so delavci odložili tak sodček. Sv. Otmar, ki ga častijo predvsem v alemanskem prostoru, pa ima sodček take vrste kot atribut. Razširjenost in uporabo te starinske posode bi lahko potrdili še z mnogimi drugimi slikovnimi dokazi (KUNDEGRABER 1972, 148 isl.).

Druga naprava, ki so jo Kočevarji uporabljali na razne načine in je bila tudi zelo razširjen izdelek domače obrti, so bile *nečke* s tankimi stenami, takoimenovani "Mauterle", ki so ga izdelovali iz enega kosa bukovine. Nečke so izdelovali v različnih velikostih, velike za peko in predvsem tudi v manjši priročni obliki, z dolžino okoli 70 do 80 cm (KUNDEGRABER 1980, 32 isl.). V teh manjših so čistili žito, nosili kamenje, mesili manjše količine testa, mati je vanje položila novorojenca, če je prejšnji otrok še ležal v zibelki, ali pa, da ga ne bi poležala, če ga je vzela s seboj v posteljo.

Navado kopanja dojenčka v nečkah pa lahko spet razberemo z gotskih tabelnih slik, n. pr. vidimo tak prizor na takoim. Albrehctovem oltarju v Klosterneuburgu pri Dunaju iz časa okoli leta 1440 (KUNDEGRABER 1991, 36). Te nečke niso le skrbno izdoblili, temveč so jih tudi bogato okrasili z vpraskanimi vzorci, v katerih so prav tako ohranjeni stari ornamenti.

Morda najbolj zanimivo in zgovorno pričevanje srednjeveške tradicije v materialni kulturi je starejša *ženska pražnja noša*, ki so jo nosile Kočevkarke vse do 19. stoletja, ko jo je počasi izpodrinil novejši kroj. Pri kočevski moški in ženski noši je za opazovalca najprej opazno, da je skoraj bela. To je prvič povezano z dejstvom, da je razen gornjega oblačila - pri moških in ženskah poldolge jope iz zelenkaste sukna - celotna noša narejena iz nebarvanega platna. V tej zvezi bi rada opozorila na to, da belo platno nikakor ni kaka slovanska nacionalna značilnost, kot lahko včasih beremo, temveč da se je nebarvano platno pač lahko ohranilo na kulturnih rezidualnih področjih kot najenostavnejši in najprvotnejši material sploh, razen živalskih kož in volne seveda. Da nosijo sosednji Belokranjci prav tako bele noše, je pač povezano z istimi naravnimi in gospodarskimi pogoji, ki so pripeljali do podobnega rezultata.

Prvotna ženska obleka je bila pravzaprav *srajčna obleka*, kar pove tudi narečno ime "Pfoit", ki spada, kot je znano, k značilno bavarskemu besednemu zakladu. Ta stara obleka je pri Kočevaricah ohranila kroj po modi iz časa gotike. V neprekinjeno rezani obleki brez šiva v pasu je v krilu enakomerno razporejeno všitih osem klinastih vstavkov, ki dajejo obleki na spodnjem robu širino skoraj osem metrov. Ker so obleko po dolžini nagubali z nešteto drobnimi gubicami, je ta zapleteni kroj opazovalcu na prvi pogled prikrit. Primerjave z drugimi nošami in modami so pokazale, da obstaja samo ena pokrajina noš, kjer so ostale ohranjene podobne značilnosti, namreč pri Čiilih v Istri in na bližnjem Goriškem, vendar se pojavljajo isti kroji pri moških, ženskih in otroških nošah v talnih najdbah na južnem Švedskem, Danskem in pri vikinških najdbah na Grönlandiji. Razen tega je isti kroj razviden iz mnogih *slikovnih virov* (KUNDEGRABER 1970, 23 isl.).

Drug relikt srednjeveške mode v noši Kočevaric je *prečno gubanje* rokavov, ki so ga prvotno dosegli s "krišpanjem"; s tem je mišljen naguban videz, ki so ga dosegli tako, da so s še vlažnim ali mokrim kosom perila ali obleke tolkli po deski. Tudi Slovenci južno od kočevskega jezikovnega otoka v okolici Predgrada poznajo to tehniko, za katero pa je potrebna velika mera spretnosti. Prečno nagubane so prvotno nosili tudi ženske nogavice. Prečno nagubane nogavice, ki so običajne tu-



Lesena hiša na Kočevskem v 20. letih 20. stoletja (foto Josef Dornig, privatni arhiv dr. V. Michitscha, Villach / Beljak)

di drugod, na primer na Tirolskem, izvirajo verjetno iz časa, ko so nogavice še šivali iz platna. Prečno nagubane rokave pa lahko, tako kot kroj srajčne obleke, spoznamo na mnogih upodobitvah gotskega, celo že romanskega stila (KUNDEGRABER 1966, 40 isl.).

Medtem ko lahko kroj *jope*, ki se nosi še danes ob slavnostnih priložnostih, izpeljemo iz baročne mode, so nosili v vzhodni dolini kočevskega naseljenega območja, v Mošenicah, jopo, ki izdaja svoj izvor iz enostavnega ogrinjala z odprtino za glavo, iz ponča. To oblačilo so na straneh zapirali s trakovi, čez pa so nosili usnjen pas. Pri tem opisu človek pomisli tudi na gornja oblačila menihov, škapulirje, ki imajo podoben osnovni kroj. Na vsak način imamo opravka s potomcem nekega gornjega oblačila prastare noše. Mošenice se tudi v ženski noši razlikujejo od siceršnjih delov Kočevske, kot je razvidno iz poročila iz leta 1838. Tam so namreč ženske nosile platneno krilo in kratko bluzo, oboje prav tako iz belega platna, vendar po kroju močno sorodno nošam Belokranjk (KUNDEGRABER 1969, 281 isl. in KUNDEGRABER 1991, 49 isl.).

Ti primeri iz kmečke materialne kulture naj zadoščajo, kajti duhovno izročilo Kočevarjev je naravnost neizrecno bogato in raznoliko. Najbolj prepričljivo lahko to enkratno dediščino prikažemo ob *ljudski pesmi*, ki je zajemala vsa področja človeškega življenja. Ta pesem dokazuje, da ljudje

čutijo potrebo, da praznovanja in slavlja, pa tudi vsakdanje življenje z njegovim delom in trdom, uokvirijo s pesmijo in vsako situacijo izrazijo tudi na glasbeni način. Ta izredno veliki pomen pesmi bo verjetno tudi posledica dejstva, da v starih časih na Kočevskem praktično ni bilo instrumentov; nobeno od starih poročil ne govori o instrumentih, vsa pa omenjajo veselje do petja.

Na srečo so od konca stoletja, ko so na pobudo avstrijskega ministrstva za uk in bogočastje začeli z zapisovanjem pesmi, s tem delom nadaljevali mnogi zbiralci, ki so spoznali pomen kočevarske ljudske pesmi za celotno raziskovanje ljudskih pesmi. Prvi zbiralci so seveda zapisovali ljudske pesmi že pred sredino 19. stoletja in objavljali predvsem narečne primere.¹¹ Veliko število balad, nabožnih pesmi, pesmi iz raznih šeg ter šaljivk so zbrali Kočevarji, predvsem učitelji, ki so delovali kot pomočniki Adolfa Hauffna in njegovega učenca Hansa Tschinkla. Prvi veliki rezultat tega zbiranja je prišel leta 1926 v Nemški arhiv ljudskih pesmi (Deutsches Volksliedarchiv) v Freiburgu v Breisgauu in je predstavljal vzpodbudo za pomembne

¹¹ RUDESH 1823, 273 isl. je objavil tri balade, med njimi tudi slavno "Schöne Meererin". Izdajatelj časopisa je povzel uvodno pripombo gospoda von Rudesha in pozval k "nadaljnemu raziskovanju kočevskega jezika, kočevarskih šeg in navad, ker na dobrodošel način osvetljujejo marsikateri pogled na domačo pravadnino."

raziskave posameznih balad. Po preselitvi in begu, torej po koncu druge svetovne vojne, so spet začeli pospešeno zbirati. Od leta 1969 naprej so izšli trije obsežni zvezki z več kot 600 pesmimi, od teh mnoge v več, včasih mnogih različicah.¹²

Tudi v ljudski pesmi se je ohranilo veliko starinskega: *baladne snovi*, od katerih so nekatere bile morda znane še iz prvotne domovine, stare oblike v melodiki in zgradbi, v kratkih kiticah, ozkem vodenju melodije, tonskem in pevskem načinu, ne nazadnje tudi v formulam podobnih frazah. V primerjalnih študijah niso šli vsi vedno tako daleč kot Friedrich Panzer, ki je že leta 1901 najbolj znano in v neštetihih inačicah ohranjeno balado o "Schöne Meererin" povezoval s srednje-visokonemško pesmijo o Kudrun (PANZER 1901, 277, 400 isl.). Cela vrsta študij o posameznih baladah Ericha Seemanna, in Zmage Kumer pa kaže na visoko starost, veliko razširjenost in v nekaterih primerih na povezave s slovenskimi pesmimi, preko jezikovnih meja. Očitno sta si obe narodnostni skupnosti živahno izmenjevali pesemsko gradivo; v vseh primerih ni mogoče z gotovostjo ugotoviti izvora melodije in besedila. Vendar je razumljivo, da je v teku šeststoletnega sosedstva prišlo do izmenjave kulturnega blaga. Presenetljivo slabo pa so zastopane visokonemške pesmi, kljub krošnjarnjenju moških, ki so na svojih potovanjih gotovo slišali marsikatero pesem. Vendar se zdi, da so izročilo ohranjale predvsem ženske, ki pa nikoli niso zapustile svoje odročne domovine. Pogled v tri zvezke kočevskih narodnih pesmi nam pokaže tudi, da so zapisovalci pesmi zapisovali predvsem po petju ali pripovedovanju žena in deklet!

Zbiranje kočevskega *pripovedništva* se je - v primerjavi z drugimi nemškimi pokrajinami - začelo sorazmerno pozno. Z začetki znanstvenega zanimanja za kočevsko narečje v drugi polovici 19. stoletja je začel Karl Julius Schröer poleg ljudskih pesmi zapisovati tudi pripovedi. Adolf Hauffen je v svoji monografiji o Kočevski eno poglavje posvetil "pravljicam, sagam in ljudskim pripovedim" in že vzpostavljal širše povezave. Wilhelm Tschinkel, sam rojen Kočevar, je dolga desetletja zbiral narodno blago in ga končno preložil v knjižni obliki leta 1932.¹³

¹² Žal doslej objavljeni četrti zvezek - komentarji - še ni izšel, od njega si lahko obetamo pomembne vpogleda v razširjenost in starost posameznih pesmi.

¹³ TSCHINKEL 1932. Tschinklu je dal pobudo za njegovo delo njegov stric HANS TSCHINKEL, učenec ADOLFA HAUFFENA, ki je avtor "Slovnice kočevskega narečja" (Halle na Saali 1908) in ki je vodil zbiranje kočevskih pesmi po naročilu ministrstva za uk in bogočastje. Razen tega je bil WILHELM TSCHINKEL sodelavec časopisa za avstrijsko narodopisje na Dunaju in je v tem

Poleg zelo razširjenih *pripovednih motivov* najdemo motive iz alpskega prostora, motive, ki so pogojeni bodisi zgodovinsko bodisi zemljepisno. Motivi posameznih sag so ohranjeni tudi v baladni obliki; lahko bi tudi rekli, da gre za pripovedovane balade.

Sage o "belih ženah", "divjih ženah", ki živijo v jami, v "Vragňloch", prikazujejo te žene kot pomočnice pri delu, predvsem pri žetvi in pri pletju prosa. Kot plačilo za delo zahtevajo samo mleko in kruh ali snop prosa. V enem primeru se te pomočnice imenujejo "Schöpferlein", to je z imenom, ki v siceršnji kočevski jezikovni rabi pripada samo trem sojenicam, ki so prisotne pri rojstvu otroka in vplivajo na njegovo prihodnjo usodo (WOLFRAM 1980. 65 isl.).

V pripovedih igrajo *kače* veliko vlogo. Motivi sami na sebi so zelo razširjeni, vendar kažejo krajinsko pogojene elemente, torej so preneseni na krajevne razmere. Predvsem gre za motiv odrešitve: deklico ali lepega mladeniča v podobi bele ali velike kače je treba odrešiti z udarcem s šibo, s poroko ali tako, da se kači iztrga ključ. Saga o *kačem sinu* združuje več motivov. Zakonca, ki se jima želja o otrocih ne uresniči, dobita namesto otroka kačo, ki je odrešena v poročni noči. Ista zgodba je ohranjena tudi v baladi o "scheane Mare" (BREDNICH, SUPPAN 1969, 41 isl.). Dejstvo, da je refren balade slovenski vzklík (Bog pomagaj), kaže na slovensko ljudsko pesem podobne vsebine. V nemškem jezikovnem prostoru sta znana tako kačji ženin kot tudi kačja deklica. Kača kot otrok pa se pojavlja že leta 1660 v "Historia rerum noricarum et forioulensium" goriškega jezuita p. Martina Baucerja, tudi Valvasor je zgodbo prevzel.

Kača kot *stražarka zaklada*, čudežna lastnost kače kronice in kamna "Siedelstein" so zelo razširjeni. Posebno vlogo igra na Kočevskem še *zaklinjanje kač*, pri čemer postane zaklinjalec sam na koncu žrtev kač (HAUFFEN 1895, 97 isl.).

Tudi pripovedi o *Turkih* so spadale v pripovedni zaklad Kočevarjev; gre za zgodbe o rešitvi iz turške stiske, z eno izjemo: *zgodbo o ugrabitvi neveste*, h kateri so pripadajočo balado zapisali že leta 1838. Pot bega ugrabitelj je opisana z močno lokalno naslonitvijo, v glavnem se pokriva s staro potjo na Hrvaško. Ali je možno, da je nekoč dejansko prišlo do ugrabitve in da je prav zato ostala v ljudskem spominu? Nemško izročilo o ugrabljeni nevesti je kot ozadje zelo neverjetno; vendar je bila ugrabitev neveste v južnih balkanskih deželah dosti običajna.

Velika skupina *sag o gradnji cerkva* pozna delno zelo razširjene, čudežne motive, kot je, da *žival*

časopisu delno tudi objavljal rezultate svojega zbiranja.

pokaže mesto ali da neka ptica izrazi željo, naj stoji cerkev na določenem mestu. S krajino tesno povezane pa so tiste sage, ki poročajo o tem, da so neko cerkev zgradili na luknji v hribu, v kateri je prebival hudič ali iz katere so prihajale hude nevihte. Toda kraške luknje in jame so igrale vlogo tudi v vsakdanjih pripovedih, ne nazadnje tudi v strahotah okoli leta 1945, o katerih se je vedno šušljalo, katerih dejanski obseg pa se je razvedel šele leta 1990: žal to niso sage, temveč zgodovinsko dejstvo, kot so pokazala časopisna in televizijska poročila.

Ustrezno krajinski strukturi z gozdovi pokritega krasi obstajajo tudi sage o *podzemskih jezerih in vodotokih*; vsaj zadnji dejansko obstajajo in so torej resnično jedro takih zgodb. Kraški pojavi so za človeka vedno bili skrivnostni, zato ne sme čuditi, da so na primer pripovedovali, da je volovski jarem, ki je izginil v ponoru reke Rinže, prišel na dan v Kolpi. Poskusi barvanja vode Rinže so potrdili to podzemsko povezavo.

Skoraj povsod po Evropi je razširjena predstava o *maši duhov*. Na Kočevskem so zapisali štiri take sage, peto so mi pripovedovali leta 1986. V treh objavljenih in v tisti, ki sem jo slišala, so umrli brez glave; glava velja kot sedež življenja, zato je brezglavost takorekoč značilnost mrtvih, ki se vračajo.

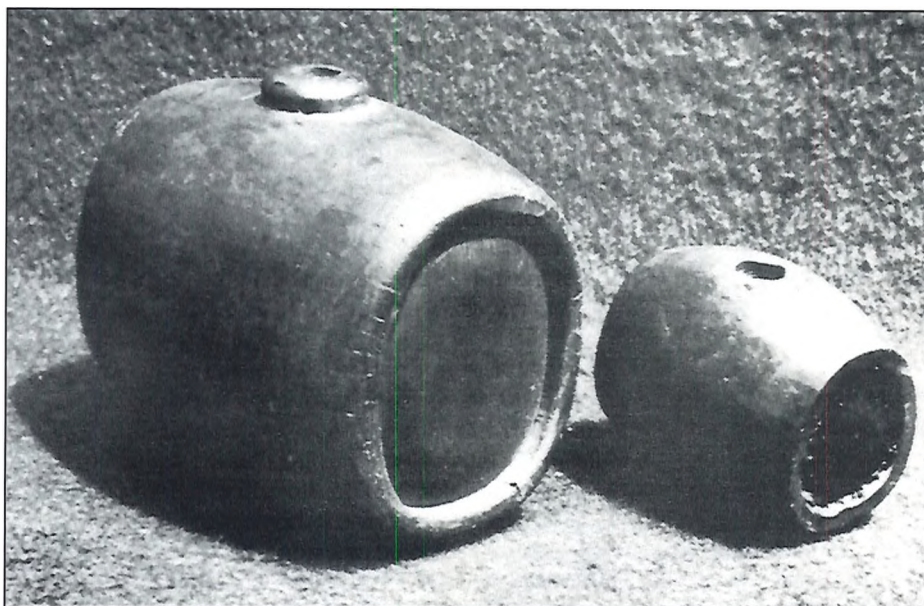
Tudi Kočevarji so imeli svoje *butalske zgodbe*, ki so bile locirane v vasi Rogati hrib (Hornberg); naivni Pawl je bil tam neke vrste Eulenspiegel, ki je dobesedno razumel vsako naročilo. Danes je Rogati hrib, nekoč vas z 41 hišami in cerkvijo, izginil brez sledu. Veliko razširjenost zgodbic o prebi-

valcih te vasi je izpričal že Hauffen (HAUFFEN 1895, 111 isl.).

K splošnemu pripovednemu zakladu spadajo tudi pri Kočevarjih znane zgodbe o potovanjih gospoda *Jezusa s Petrom*, ki jih lahko klasificiramo kot anekdotne legende (HAUFFEN 1895, 108 isl.).

Richard Wolfram je po 2. svetovni vojni predvsem po begunskih taboriščih Kočevarjev v Avstriji nabral veliko materiala o *ljudskih šegah* in ga izdal med leti 1955 in 1977 v desetih sestavkih, ki so končno izšli tudi kot zbornik (WOLFRAM 1980). Primerjave z bližnjo okolico, s slovansko soseščino ter z avstrijskimi in nemškimi šegami kažejo isto, kar velja tudi za druga področja kočevarske ljudske kulture, zraščanje tistega, kar so prinesli s seboj, s tistim, kar so našli pri sosedih, in tistim, kar je nanovo nastalo tekom stoletij in nosi pečat krajine in posebnih življenjskih okoliščin.

Da je Kočevska izginila zaradi nesrečnega političnega razvoja, pomeni izgubo svojske in bogate kulture ter večjega dela tistih ljudi, ki so bili nosilci te kulture: sorazmerno majhno je namreč število tistih Kočevarjev, ki so ostali v Avstriji in Nemčiji, večina je šla v Ameriko, predvsem v Združene države, pa tudi v Kanado, v Argentino in Avstralijo. Kot pridni, sposobni ljudje so si spet zgradili novo eksistenco. Njihovo staro domovino je danes delno spet prekril gozd, od mnogih vasi v goščavi komaj še najdemo zidove, na mestu drugih vasi pa morda še stoji kaka hiša ali hlev. Samo mesto Kočevje se je povečalo po velikosti in številu prebivalcev. Izgubilo pa je svoj stari čar. Renesančni grad, ki je bil poškodovan ob koncu vojne, je bil podrt, staro mestno pokopališče so zravnali z zemljo. Šele v



Pivska sodčka (Österreichisches Museum für Volkskunde, Wien)

zadnjih letih so se stvari spremenile: danes negujejo spomin na nekdanje prebivalce, iščejo in tudi najdejo prijateljske vezi s Kočevarji.

Zdi se, da se je mlajša generacija nekaj naučila iz grenkih izkušenj preteklosti. Naj bo zgodovina učiteljica tudi za bodoče dni!

Prevedla: Doris Debenjak

Literatura:

- POSCH, STRAKA, PFERSCHY 1976 = Atlas zur Geschichte des steirischen Bauerntums. Wissenschaftliche Leitung FRITZ POSCH. Kartographische Bearbeitung MANFRED STRAKA. Redaktion GERHARD PFERSCHY. (Veröffentlichungen des Steiermarkischen Landesarchivs 8). Graz 1976.
- BODAMER-LACKNER 1976 = ULRIKE BODAMER-LACKNER: Melodik im Gottscheer Volkslied. In: Gottscheer Zeitung 73 (60) Folge 1, 5-6.
- BREDNICH, KUMER, SUPPAN 1969, 1972, 1984 = Gottscheer Volkslieder. Gesamtausgabe. Auf Grund der Sammlung HANS TSCHINKEL und der Vorarbeiten von ERICH SEEMANN mit Unterstützung des Deutschen Volksliedarchivs herausgegeben von ROLF WILH. BREDNICH, ZMAGA KUMER und WOLFGANG SUPPAN. Band I Volksballaden. Mainz 1969. Band II Geistliche Lieder. Mainz 1972. Band III Weltliche Lieder, Volkstanze, Nachträge zu Band I. Mainz 1984.
- DIMITZ 1875 = AUGUST DIMITZ: Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Zweiter Theil: Vom Regierungsantritte Maximilians I. (1493) bis zum Tode Kaiser Ferdinands I. (1564). Laibach 1875.
- ELZE 1861 = THEODOR ELZE: Gotschee und die Gotschewer. Eine Skizze. Separat-Abdruck aus dem "dritten Jahreshefte des Vereines des krain. Landes-Museums". Laibach 1861.
- GROTHER 1931 = HUGO GROTHE: Die deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien. Ein Beitrag zur Deutsch-tumskunde des europäischen Südostens. (Deutschtum und Ausland 40/41). Münster in Westfalen 1931.
- HAUFFEN 1895 = ADOLF HAUFFEN: Die deutsche Sprachinsel Gottschee. Geschichte und Mundart, Lebensverhältnisse, Sitten und Gebräuche, Sagen, Märchen und Lieder. (Quellen und Forschungen zur Geschichte, Litteratur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer 3.). Graz 1895.
- KLUN 1854 = V(inzenz) F(errerius) KLUN: Die Gottscheer. In: Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Neue Folge 2. Jahrgang Nr. 3. Nürnberg 1854, 51-54.
- KLUN 1855 = V(inzenz) F(errerius) KLUN: Im Gottscheer Dialekte. In: Die deutschen Mundarten 2. Nürnberg 1855, 86-87.
- KOS 1941 = FRANC K. KOS: Ornamentika lesenih posli-kanih stropov v cerkvah na Slovenskem. Donesek k povezanosti visoke in ljudske umetnosti. Separat-abdruck aus Zbornik za umetnostno zgodovino XVI-XIX. Ljubljana 1941. (Die Ornamentik der hölzernen bemalten Decken in den Kirchen in Slowenien.)
- KUNDEGRABER 1963 = MARIA KUNDEGRABER: Bibliographie zur Gottscheer Volkskunde. In: Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde 7. 1962/63, 233-272.
- KUNDEGRABER 1966 = MARIA KUNDEGRABER: Zur Altersfrage der Gottscheer Volkstracht. In: Zur Kultur-geschichte Innerösterreichs. Universitätsprofessor Dr. HANNIS KOREN zur Vollendung des 60. Lebensjahres dargebracht. (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Sonderband 11). Graz 1966, 35-44.
- KUNDEGRABER 1968 = MARIA KUNDEGRABER: Vom Heutragen und Heuziehen in Gottschee. In: Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde 11. 1968, 62-85.
- KUNDEGRABER 1969 = MARIA KUNDEGRABER: Herkunft und Bedeutung eines Obergewandes aus Pöllandl (Kočevske Poljane). (Alpes Orientales V. Acta quintum conventus de Ethnographia Alpium orientalium tractantis. Graecii Slovenorum 29. III. 1967 - 1. IV. 1967. MILKO MATICETOV iuvante, redegit NIKO KURET. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, razred za filološke in literarne vede. Dela 24). Ljubljana 1969, 281-288.
- KUNDEGRABER 1970 = MARIA KUNDEGRABER: Die Gottscheer Frauenfesttracht, ein Relikt mittelalterlicher Mode. In: Waffen- und Kostümkunde. Zeitschrift der Gesellschaft für historixhe Waffen- und Kostümkunde 29. 1970, 19-31.
- KUNDEGRABER 1972 = MARIA KUNDEGRABER: Gottscheer Putscherleinmittelalterliche Trink- und Pilgerfäßchen. In: Volkskunde. Fakten und Analysen. Festgabe für LEOPOLD SCHMIDT zum 60. Geburtstag. Im Auftrage des Vereins für Volkskunde und unter Mitwirkung von HANNIS KOREN, KARL LUGMAYER, FRANZ MARESCHE und RICHARD PITTIONI herausgegeben von KLAUS BEITL. (Sonderschriften des Vereines für Volkskunde in Wien 2). Wien 1972, 143-154.
- KUNDEGRABER 1980 = Sonderausstellung Volkskunde der Gottscheer. Die Sammlung des Österreichischen Museums für Volkskunde aus der ehemaligen deutschen Sprachinsel Gottschee in Slowenien. Katalog: Dr. MARIA KUNDEGRABER. Wien und Stainz 1980.
- KUNDEGRABER 1984 = MARIA KUNDEGRABER: Die Frage einer "Gottscheer Rauchstube". In: Heimat als Erbe und Auftrag. Beiträge zur Volkskunde und Kultur-geschichte. Festschrift für KURT CONRAD zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von ROTRAUT ACKER-SUTTER für das Salzburger Landesinstitut für Volkskunde und die Salzburger Heimatpflege. Salzburg 1984, 328-342.
- KUNDEGRABER 1991 = MARIA KUNDEGRABER: Razvoj kočevske noše. Die Entwicklung der Gottscheer Tracht. Kočevje in Ljubljana 1991.
- PANZER 1901 = FRIEDRICH PANZER: Hilde- Grudrun.

- Eine sagen- und literaturgeschichtliche Untersuchung. Halle a.d.S. 1901.
- PETSCHAUER 1980 = ERICH PETSCHAUER: Das Jahrhundertbuch der Gottscheer. Bearbeitet von HERMANN PETSCHAUER. Wien 1980.
- (JOSEF) HERR VON RUDESH 1823 = HERR VON RUDESH: Weitere Nachrichten über die Gottscheer im Herzogthume Krain. In: Vorzeit und Gegenwart. Ein periodisches Werk für Geschichte, Literatur, Kunst und Dichtung 1. 1823, 263-278.
- SCHRÖER 1868 = KARL JULIUS SCHRÖER: Ein Ausflug nach Gottschee. Beitrag zur Erforschung der Gottscheer Mundart. In: Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch historische Klasse 60. Wien 1868, 165-288.
- SCHROER 1870 = KARL JULIUS SCHROER: Weitere Mitteilungen über die Mundart von Gottschee. In: Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch historische Klasse 65. Wien 1870, 391-510.
- TSCHINKEL 1973, 1976 = WALTER TSCHINKEL: Wörterbuch der Gottscheer Mundart, 2 Bände. (Studien zur österreichisch-bairischen Dialektkunde 7). Wien 1973 und 1976.
- TSCHINKEL 1932 = WILHELM TSCHINKEL: Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen. Kočevje 1932.
- WIDMER 1931 = GEORG WIDMER: Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheer-ländchens (1406-1627). Wien 1931.
- WOLFRAM 1980 = RICHARD WOLFRAM: Brauchtum und Volksglaube in der Gottschee. (Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde 19). Wien 1980.
- ZADNIKAR 1967 = MARIJAN ZADNIKAR: Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske. Popisal, zbral in uredil. Ljubljana 1967. (Hektographiert) (Material zu einer Kunsttopographie des Gottscheerlandes).
- ZADNIKAR 1991 = MARIJAN ZADNIKAR: Z mojih poti. Spomini slovenskega umetnostnega zgodovinarja in konservatorja. Ljubljana 1991. (Von meinen Wegen. Erinnerungen des slowenischen Kunsthistorikers und Konservators.).

Gojko Zupan



Endemitska umetnost na Kočevskem Cerkve in genius loci

Na Kočevskem¹ so ohranjeni le posamezni kulturni spomeniki. Njihova likovna vrednost je skromna. Profanih likovnih spomenikov do konca 19. stol. skoraj ni; razvaljena gradova Kostel in Fridrihštajn sta zgodovinski slikovitosti navkljub bolj domena arheologov. Arheologi so odkrili izjemen depo bronastega orodja, drugih, večjih raziskav še ni bilo. Številna vojskovanja in revščina so uničili redke gradove, utrdbe in dvorce, ki so za beleženi zgolj v pisnih virih. Pregled umetnostnega dogajanja na teh tleh zato temelji na obstoječih ter dokumentiranih sakralnih stavbah in njihovi opremi. Popisanih je bilo 126 objektov: cerkva in kapel². Kar 77 teh stavb je uničila zadnja vojna vihra in povojna rušenja v opuščeni kočevskih vaseh³.

Provincialnosti in odmaknjenosti od vodilnih likovnih tokov navkljub je bilo Kočevsko vedno izziv za raziskovalce. Konservativni, nemško vplivani značaj območja je izjemno zanimiv za primerjave s sosednjimi regijami, kjer prevladuje in je prevladoval slovenski življ. Odmevi vodilnih tokov in ambicioznejših gradenj izven Kočevske pomenijo za ta teritorij napredne in sveže vetrove. Severnjaški, močnejši vplivi se v kulturni dediščini prepletajo z mediteranskimi.

Umetnostni zgodovinar France Stele je pronicljivo ovrednotil likovni značaj tega dela Slovenije leta 1933⁴. Stele je svoje ugotovitve objavil v pub-

likaciji z značilnim naslovom Etnolog in s tem opredelil značaja pisanja. Ugotovil je, da se ob zemljepisnem položaju v obravnavanem delu Slovenije kaže posebno razpoloženje rase in njena tradicija. Zapisal je, da so nujne topografske raziskave umetnostnih zgodovinarjev in etnologov, ki bodo osvetlile vse detajle in ne zgolj vrhunske izdelke.

Viktor Steska je pred prelomom stoletja pisal prve okvirne topografije⁵, po drugi svetovni vojni je sakralne spomenike skupaj s sodelavci raziskoval Marijan Zadnikar⁶, urbanistično shemo Kočevja je predstavil Stane Bernik⁷. Posebej je o kočevski ustvarjalnosti pisal še Ivan Komelj⁸. Izčrpno je zgodovinske vire in terenske raziskave v prvo in edino celostno zgodovinsko prezentacijo kočevskega ozemlja zaokrožil Mitja Ferenc⁹.

Čas je znotraj Kočevskega tekkel počasneje. Gozdno območje je bilo neposeljeno, posamezni zaselki so stali ob redkih poteh in rekah. Rob krščanske Evrope je v srednjem veku, od srede 14. st. naprej, poseljevala zmes Slovencev in trmastih Nemcev. Vsaka novost se je tu uveljavila več desetletij kasneje kot v ostali Sloveniji. Posamezne značilnosti arhitekture, kiparstva in slikarstva kažejo podobnost z Belo krajino, druge so slične koroškim in tirolskim virom. Kolonizacijski vpliv s Tirolske in Koroške je opaznejši v tlorisnih shemah vasi in v postavitvah cerkva na izpostavljene robove naselij, včasih na poudarjen otok sredi vasi. "Slovenska" tipika s skrito kontinuiteto gradišč in refugijev odseva v cerkvah na vrhu gričev ali na

¹ Območje Kočevskega (=Kočevska) je v različnih razpravah različno veliko. Pogosto je kot meja vzeto območje poselitve Kočevskih Nemcev. (Glej katalog: Kočevska Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev). Redkeje jemljejo upravno mejo nekdanje občine. V besedilu se omejujem na tretjo, cerkvenoupravno mejo dekanije Kočevje.

² Natančneje so posamezne stavbe opisane v knjigi Cerkve na Kočevskem nekoč in danes, Kočevje, 1993. Uvod knjige je napisal France M. Dolinar, topografijo sva na podlagi gradiva, ki ga je več let zbiral Mitja Ferenc in s pomočjo terenskih ogledov (pomlad in poletje 1993) napisala Mitja Ferenc in Gojko Zupan. V dokumentaciji Uprave za kulturno dediščino so obširnejši opisi posameznih stavb. Objekti predstavljajo skoraj 5% vseh slovenskih sakralnih stavb.

³ Dokumentirano je 77 rušenj do leta 1980.

⁴ France STELE, Umetnost Dolenjske: Kulturno geografski poskus k problemu slovenske umetnostne zgodovine, Etnolog V in VI, Ljubljana, 1933. s. 177-200.

⁵ Viktor STESKA, Doneski k zgodovini kočevske fare, Zgodovinski zbornik, Priloga Ljubljanskemu škofijskemu listu VIII/30, VIII/31, IX/31, IX/37, X/38, Ljubljana, od 1895-1897.

⁶ Marijan ZADNIKAR, Gradivo za umetnostno topografijo Kočevske, Zavod za spomeniško varstvo SRS, Ljubljana, 1968.

⁷ Stane BERNIK, Kočevje Urbanistično-arhitekturni oris; topografsko gradivo, Ljubljana, 1969.

⁸ Samostojno poglavje pod naslovom Umetnostni spomeniki Kočevske je Dr. Ivan Komelj napisal za knjigo Kočevsko, Kočevje 1956.

⁹ Mitja FERENC, Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev, Ljubljana, 1993. Ob katalogu je pomembna informacija razstava z dodatnimi opisi na panojih.



Uničena notranjost s slavoločno steno podružnične cerkve sv. Trojice, Rajndol, 17. stol. (foto Josef Dornig, 1924).

razglednih pomolih. Pri gradnji in krašenju cerkva je šlo često za podzavestne odločitve, kjer je vplivala sestava prebivalstva. V podobno revni Beli krajini se je v arhitekturi, najbolj v stavbnih lupinah, v poznem 17. stol. razživel barok. Na območju Kočevja se je pojavil nekaj kasneje zgolj v redkih reprezentančnih prezidavah in nekaj čebulastih kapah zvonikov ob romarskih poteh. Zasnova Nove Štife je odmevala na Vinjem vrhu. V vmesnem prostoru je podobno obliko dobil le par kapel. Še danes najbolj znani, akademsko šolani kipar področja teše kipe s sekiro; njegovi kolegi izven regije rezbarijo z dleti¹⁰. Če bi v likovni pregled vključili zgolj vrhunske izdelke, ki izvirajo z območja ali so zašli na Kočevsko, bi bila slika ustvarjalnosti izkrivljena. Na drugi strani običajni likovni izdelki Kočevskega redko presegajo nivo ljudske umetnosti. Vsi so dragocena priča medsebojnih oplajanj "vrhunskega ustvarjanja" in želja ter zmogljivosti province. Likovnost med Rinžo in Kolpo je zastala, enako kot je obstal razvoj rastlinja v hladnih kraških vrtačah. Biologom so pasovi endemičnega ledenodobnega rastlinja dragocen laboratorij. Enako se je pokazalo pri pričah umetnostne preteklosti, ki so vez med posameznimi minulimi dobami. Zato sem avtohtono likovno ustvarjalnost Kočevskega poimenoval Endemitska umetnost.

¹⁰ Kipar Stane Jarm: jeseni 1995 je postavljena njegova razstava v galeriji v Kostanjevici.

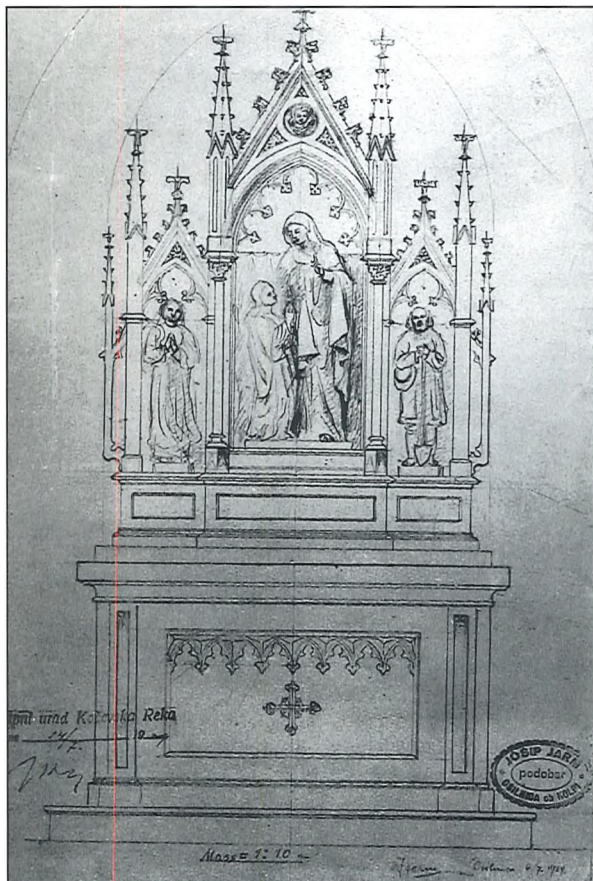
Gradbeniki so zidali skromno. Racionalnost je opazna v kamnitih apnenčastih zidovih¹¹ razvalin, ki jih ne prekrivajo več ometi. Starejših, domnevno lesenih sakralnih stavb ni več¹². Zamenjali so jih ometani ali kamniti zunanji zidovi. Standardne tlorise sestavljajo: odprta lopa na zahodni strani, manjša pravokotna ladja in ožji, tristrano zaključen ali zaobljen prezbiterij. Le redki prezbiteriji imajo gotski talni zidec¹³.

Stopnjevanje kvadraste ladje z ravnim lesnim stropom v zidan in obokan prezbiterij je pravilo, ki je v prostoru med Ribnico in Osilnico vladalo do poznega 18. stol. Strehe so bile dvokapne. Strešne tramove in stropne ter škodlasto kritino so ljudje sami tesali iz lesa okoliških gozdov. Vešče mojstre so poiskali le za klesanje okenskih okvirov, vrat in obočnih reber. V Sloveniji so kamnoseki za členitve najraje uporabljali peščenjak ali tuč. Na Kočevskem so za obočne člene skoraj brez izjeme dolbili lehnjak. Tradicija form je bila trdoživa. Kamniti členi so še v sedemnajstem stoletju, ki je drugje rojeval baročno življenje, ostajali gotško porezani. Sakralni objekti so se razlikovali od sta-

¹¹ Apnenec so nalomili v najbližjem kamnolomu ali kar pri pripravi terena za gradnjo.

¹² Domneve potrjujejo stanovanjske hiše, kjer so lesene stene prekrili z ometi in fotografije starejših lesenih svetišč. Do danes so bili ohranjeni celo leseni, le z ometom prekriti oboki - npr. Polom.

¹³ Kapela Sv. Krvi v Mozlju ima ohranjen zidec z zgornjim, porezanim robom iz kosov klesanega lehnjaka.



Skica oltarja sv. Ane, delavniška tradicija družine Rutar in Jarm, Spodnji Vecenbah, 19. stol. (Janez Jarm).

novanjskih hiš zaradi zvončnic¹⁴, dvignjenih sten z odprtinama za zvonova in samostojno streho. Odprte zvončnice nad vhodnimi vrati so v devetnajstem stoletju običajno zamenjali zvoniki z vitko, korenasto neogotsko kapo. Skodle so se umaknile pločevini, opečnim in betonskim strešnikom. Višinski zagon zvonikov ni presegel višin najvišjih smrek. Redka čokata pritličja stolpov so običajno znak starejših zidav in utrjenih taborskih stolpov in ne ambicioznejših form¹⁵.

Samosvoji patrociniji so najstarejši dokaz časovne rasti posameznih cerkva. Natančno raziskavo te teme še čakamo. Okvirne analize potrjujejo do sedaj znana zgodovinska dejstva. Stavbe so najprej gradili v večjih središčih (Kočevje) in ob poteh (Mozelj). Pred sredino 14. stol. zidanih cerkva na ožjem območju ni bilo¹⁶. V arhivih so kot starejše

omenjene sakralne stavbe v Kočevju, Kostelu, Osilnici in v Gotenici ter na robu sedanje dekanije v Poljanah¹⁷. Imena cerkva ob cestnih povezavah so navezana na zavetnike romarjev (Jakob, Trije kralji). Kasneje so številnejši zavetniki pred boleznimi (npr. Kozma in Damijan, Valentin). Na glavnih oltarjih je sorazmerno malo kmečkih svetnikov in priprošnjikov¹⁸, ki so redni spremljevalci stranskih¹⁹.

Vzporednica analizam arhitekture je patrocinij Kostela. Sredi trga Kostel stoji cerkva sv. Treh kraljev. Postavljena je v zavetju gradu in ob poti, v kraju, v katerega so se zatekali romarji²⁰. Svetišče je gotovo eno starejših s tem patrocinijem v Sloveniji, nastalo je lahko najprej v drugi polovici 14. stol.²¹.

Baročni razcvet potrjujejo kapele in cerkve, posvečene Frančišku Ksaveriju²². Značilni patrocinij 18. stol. žal ni našel odmeva v smelem valovanju arhitekturnih plaščev. Centralno zasnovano kapele na obrobju kočevskega mesta le v odmevih primerjamo z omenjeno Novo Štífto ali Vinjim vrhom v Beli Krajini. Edino dvostolpno pročelje s čebulastimi kapami so postavili v Nemški Loki. Na novi par stolpov so morali čakati do 20. stoletja.

Oprema cerkva kaže svojo zgodbo. Med ostanki opreme so izdelki, ki izstopajo s starostjo ali kvaliteto. Kadišnica iz Kostela²³ je najstarejši znan primer svoje vrste v Sloveniji, enako velja za predelano gotsko monštranco iz Gotenice²⁴. Svetiška slika Janeza Kancija, izdelek Fortunata Berganta in druga s Kristusovo podobo iz kroga Valentina Metzingerja²⁵ sta olji, ki sodita v narodne muzeje.

Zlati oltarji sedemnajstega stoletja v Ribjeku in na Trati v Kočevju so vzporednica izdelkom s sedanjih področij. Razgledani naročniki so jih naročili izven območja in prepeljali v svoja svetišča. Nekaj opreme je prišlo iz razpuščenih samostanov v času jožefinskih reform. Nivoja niso presegli v devetnajstem stoletju, kljub delavnicam v okolici Kočevja in Osilnici. Izjema so rokokojsko vitke fi-

¹⁷ Anton SKUBIC, Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine, Buenos Aires, 1976. str. 14.

¹⁸ Več cerkva je bilo posvečenih zavetniku živine sv. Lenartu.

¹⁹ Notburgo srečamo na več stranskih oltarjih, celo na vitražu v Stari cerkvi. Podobno velja za Izidorja.

²⁰ Romarji so hodili v Köln, kjer so shranjene relikvije kraljev. Ena cerkev povečena sv. Trem kraljem je bila v Kostelu, druga v Črnem potoku, kar je za skromno razdaljo med njima nenavadno.

²¹ Leto svetnikov I, Ljubljana, 1968, str. 110.

²² Kočevje, Kočevska Reka, Stari Kot, Zaderc.

²³ Kadišnica je shranjena v zbirki Narodnega muzeja.

²⁴ Monštranca je bila predelana in je datirana 1517. Shranjena je v cerkveni zbirki.

²⁵ Bergantova slika Janeza Kancija je nastala 1768 in je stala na stranskem oltarju v Dolgi vasi. Podoba Kristus Zveličar, nastala po 1750, je bila pritrjena v glavnem oltarju v Dolgi vasi.

¹⁴ Zvončnice se razlikujejo od zvonikov na preslico. Imajo široko, štirikapno streho. Zvončnice so osrednjeslovenska značilnost.

¹⁵ Dokazan del tabora je stolp v Mozlju, enako velja za pritličje zvonika v Dragi in na Fari.

¹⁶ Romanski elementi cerkve v Štalcerjih so bolj želja redkih raziskovalcev kot realna oblika 13. stol.



Podrta zunanost cerkve z zaprto lopo in zvončnico, podružnična cerkev sv. Trojice, Rajndol, 17. stol. (foto Josef Dornig, 1924)

gure glavnega oltarja v župni cerkvi v Mozlju, ki še skrivajo pravega avtorja. Kipi iz Mozlja²⁶ ter Kočevske Reke²⁷ govore, da je območje imelo umetnine, ki so uvrščene v vrh slovenske kulturne dediščine svoje dobe. Posebnost, ki sodi v vsak pregled slovenskega baroka, sta stranska oltarja v mozelski župni cerkvi. Med boljša uvožena izdelka sodita še sliki Jurija Šubica. Na stranskem oltarju v Osilnici je stala oljna podoba Poklona sv. Treh kraljev in njej nasproti znova zdravnika sv. Kozma in Damijan²⁸. Očitno sta bili podobi naročeni za konkreten prostor. Uvoženi, leta 1887 naslikani sliki sta ostali brez neposrednih naslednikov v svoji cerkvi in okolici.

Podobno domnevamo za zvonove, ki so bili pogosto najbolj dragocen del cerkvene opreme. Ulili so jih v najbolj znanih livarnah v Ljubljani in širše. Neposrednih dokazov je malo, ker je avstro-ogrsko vojaštvo 1917 odneslo skoraj vse bronaste izdelke. Kar je ostalo, so raznesli v času druge svetovne vojne.

Notranjosti cerkva so bile poslikane. Dokumentirani primeri segajo od poznega 15. stol. do našega časa. Prezbitერიji ali ladje v Črnem Potoku, Klinji vasi, Podstenah, Polomu, Ribjeku in Vidmu kažejo fragmente ohranjenih fresk. Na fotografijah so dokazane slikane stenske dekoracije še v Kočah

ter Novih Lazih. Prizori povezujejo ikonografijo pisane gotike²⁹ s poznobaročnimi okrasi. Slikarije so bile pogosto delo domačih delavnic.

V cerkvi v Klinji vasi so restavratorji na slavaloku pred kratkim³⁰ odkrili podobo viteza na konju: sv. Jurija. Slikar je barve prilagodil paleti, ki jo je uporabljal avtor poslikav lesenega stropa. Pri izbiri podobe viteza v oklepu in z vihrajočim ogrinjalom se je naslonil na grafične liste poznega 17. stol. Poteza čopiča je dovolj samozavestna. Kvaliteta slik je malenkost boljša kot stropne dekoracije ali slabše ohranjena poslikava v Vidmu.

Leto 1995 je na Kočevskem pokazalo še drugo večjo stensko poslikavo. Prefinjeni podobi sv. Mihaela s tehtnico se je v Črnem potoku pridružil Pohod treh kraljev na nasprotni, severni steni³¹. Freska je oblikovana kot stenska preproga. Prizor okvirja širok dekorativni pas, ki formira podolgovat pravokotnik³². V njem kopitljajo drug za drugim štirje konji z velikimi glavami in kmečko tršatimi oblinami. Dva kralja jezditja skupaj z oprodo, prvi kralj je razjahal in se verjetno

²⁶ Kipi sv. Lenarta in obeh prvakov apostolov ter okras atike in skulpture robnih oltarjev so nastali v neki ljubljanski delavnici okoli 1764.

²⁷ Avtor je po mnenju Sergeja Vrišerja Francišek Duldts iz leta 1765.

²⁸ Sliki sta shranjeni v Narodni galeriji. V Osilnici sta kopiji.

²⁹ Oboki prezbitერიjev so bili namenjeni Kristusu ali prizorom z Marijo, nižje so bile svetniške legende.

³⁰ Freske, ki so bile delno vidne pod ometi, je očistil restavrator Ivan Bogovčič jeseni 1995. Dokazane so slike na slavaločni steni, v ladji sledov fresk niso našli. Podobe še niso retuširane.

³¹ Freska je bila očiščena poleti 1995. Dela je tudi tu vodil Restavratorski center in g. Ivan Bogovčič. Podatke pa je posredovala Alenka Železnik, za kar se ji zahvaljujem.

³² Prizor je poškodovan, ker so v 19. stol. vzdali dve okni. Komaj berljiv je tudi sprednji del s prizorom pred Herodom.



Vas in dominantna dvostolpna cerkev, župnijska cerkev Žalostne Matere božje, Nemška Loka, 1763 (foto Bundesarchiv Koblenz)

priklonil pred Herodom³³. Ob jezdecih hodi par spremljevalcev. Izrazitejši oproda v modrem oblaku spominja na Petra Klepca z dolgimi, rdečimi dokolenkami. Baročno razgibana je stoja konj, ki se vzpenjajo. Poznavalci postavljajo nastanek teh podob v pozno 16. stol.³⁴ Za slikarja, ki je slikal te podobe, se je takoj pojavilo ime: Mojster Martina Krpana. Velike, okorne figure spominjajo na Kraljeve³⁵ ilustracije, ki so nastale tri stoletja kasneje. Verjetno so slikali podobe pred rezbarjenjem oltarja, največ desetletje pred 1580³⁶. Ikonografska posebnost je povezava slikanih prizorov in rezljanega zlatega oltarja v kontinuirano zgodbo.

Verjetno segajo skromno dokumentirani ostanki slikarji v Polomu enako v pozno 16. stol., čeprav smo jih optimistični popisovalci postavljali celo v pozno petnajsto stoletje. Na levi, severni steni je bil, enako kot v Črnem potoku, naslikan Pohod kraljev. Dekorativni stenski okrasji so nastajali tudi v 19. stol. Tradicija figuralnih stenskih slik je trdoživa in sega celo do zadnje svetovne vojne. Prezbitarij v Polomu je datiran z letnico 1838, na stenah pa so razpoznavni Lovrenc, Peter, Pavel, Štefan, slikani s hladno učinkujočimi barvnimi



Uničena poslikava Kristusovega rojstva in podobe apostolov, podružnična cerkev sv. Jurija, Novi Lazi, 17. stol. (foto France Stele 1935)

³³ Figura Heroda je skoraj do nespoznavnosti uničena. Verjetno ne gre za Marijo z otrokom. V vogalu je naslikano še Križanje, brez neposredne povezave s Herodom.

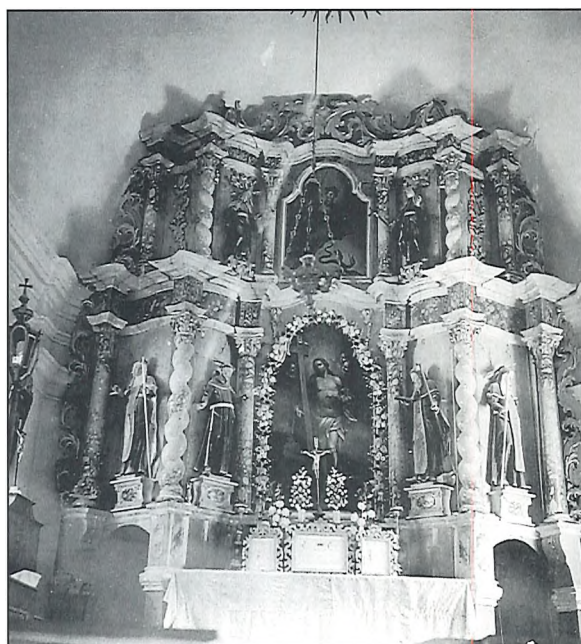
³⁴ Mnenje dr. E. Cevca. Za prijazno oceno se mu zahvaljujem.

³⁵ Tone Kralj, 1954

³⁶ Datacija oltarja ni natančna, ker so figure večkrat prebarvane. Najstarejši grafiti na hrbtni strani segajo pred konec 17. stol.



Uničen glavni oltar cerkve v Dolgi vasi, bližina Valentina Metzingerja, okoli 1750 (foto Marijan Zadnikar, 1948, Arhiv uprave za kulturno dediščino)



Fortunat Bergant: Podoba Janeza Kantija, Dolga vas, 1755 (foto Marijan Zadnikar, 1948, Arhiv uprave za kulturno dediščino)

toni. Mediteranska mehkoba je segla v poslikavo oltarne stene Stare Cerkve³⁷ in v Kočevje³⁸.

Vrnimo se k arhitekturi. Središče Kočevskega, Kočevje ima eno samo višinsko dominantno. Nad mestom vlada od 19. juliju 1903. nova dvostolpna, neoromanska cerkev. Nastala je v času prvih topografskih popisov V. Steske. Postavili so jo s pomočjo knezov Auerspergov kot pendant gradu, bolj baročni palači, ki je bila ena od številnih žrtev druge svetovne vojne na tem območju. Starejša, baročna plemiška cerkev na isti lokaciji je bila žrtvovana za novo samozavest mesta, utemeljeno z železnico in rudnikom. Likovni in sakralni simbol seva skozi kočevska zvonika vero v lepo in božje. Arhitekt Friedrich vitez Schmidt, avtor Mestne hiše na Dunaju, je bil pravi avtor zvonikov in cerkve za Kočevje in njegovo zlato dobo. Kočevski Nemci so iz prestolnice avstro-ogrške države pripeljali uveljavljenega arhitekta. To ni mogel biti Loos ali Plečnik ali Fabiani. Načrtovalec je moral biti predstavnik nemškega historizma in šablonskih načrtov. Prostorna cerkev

je bila vrh umetnostnega razvoja na Kočevskem in njegov labodji spev, bila je zrcalo razvoja indu-



Odstranjeni leseni poslikani strop, podružnična cerkev sv. Nikolaja, Videm, 16. stol. (foto Marija Kundegraber, 1961)

³⁷ Domenico Fabris (1860) se je naslonil na Tizianove predloge in modne prerafaelite.

³⁸ Avtor fresk v slovenski skupščini, Slavko Pengov, je kot eno svojih prvih del izpeljal poslikavo apside župne cerkve v Kočevju. V tradiciji zgodnjekršćanskih mozaikov je upodobil Kristusa učitelja med angeli, svetniki in apostoli.



*Uničeni detajl stropne figuralne poslikave, podružnična cerkev sv. Andreja, Kleč,
17. stol. (foto Bundesarchiv Koblenz)*



*Freske na severni steni podružnične cerkve sv. Treh kraljev, "Mojster Martina Krpana",
Črni Potok, pozno 16. stol. (foto Gojko Zupan, 1995)*



Uničena freska - Glava apostola Petra, podružnična cerkev sv. Jurija, Novi Lazi, pozno 16. stol. (foto France Stele, 1935)

strije in velikonemške ideje. Razsežno župnijsko svetišče v Kočevju bi lahko bilo sedež škofa³⁹, če ne bi desetletje kasneje prišle v deželo hude preizkušnje, prva svetovna vojna, nova slovanska država in druga svetovna vojna. Cerkev je bila nenadoma prevelika za spremenjeno funkcijo kraja in je postala simboličen Dunaj v malem.

Plemeniti F. Schmidt je načrtoval kamnito kočevsko sakralno stavbo, kot bi vedel, da je na krasu apnenec skoraj edino gradivo za zidavo. Kamen je bil običajen material časa, z njim se je Schmidt seznanjal med delom pri milanski stolnici in ob prenavljanju glavnega pročelja katedrale sv. Štefana. Zidovi župne cerkve sv. Jerneja so sestavljeni iz grobo klesanih kvadrov, ki valove v duhu slik in pročelij tedanje dobe. Do sedemdesetih let dvajsetega stoletja so v ožjem in širšem okolju posnemali takšno zunanjo gradnjo s kamnitimi kladami. Stroge forme so dodale severnjaški nadih. Enak racionalizem je od prvih zgradb štirinajstega stoletja obvladoval najbolj rustikalne

ambiente sakralnih stavb v Sloveniji. Pretanjena likovnost, enako čuteča kot pri delih najboljših umetnikov, je ostala vtkana v lokacijah cerkva in kapel. Vsebina je bila funkcija likovne oblike in ta njen izraz.

Mala regija ima kljub skromnemu likovnemu nivoju značilnosti ustvarjanja večjih dežel. Svoje izdelke so prinašali umetniki iz širšega sveta, zasledimo furlanska in tirolska imena. Tu so kontinuirano delovale posamezne podobarske delavnice; pogostejše v slovenskih vaseh. Svoje izdelke so prodajale znotraj Kočevskega in vse do Karlovca. Zahtevnejša dela so naročali na zahodu in severozahodu, praktično nikoli vzhodno⁴⁰: v Cerknem, Poljanski dolini, Ljubljani in na Tirolskem. Ohranjeni ambienti so ostali redka priča pozno-srednjeveškega načina gradnje in dekoriranja sakralnih prostorov. Skromne podružnice z zvončnicami so most, ki povezuje visoko umetnost večjih krajev in ljudsko umetnost, ki sega do poslikav skrinj in dekorativnih bogkovih kotov v kmečkih izbah. Ambienti z lesenimi poslikanimi stropi in okornimi oltarji so endemit, ki je nena-domestljiva priča življenja naših dedov. Nikjer v Sloveniji ni ohranjeno ali dokumentirano toliko slikanih stropov. Ob obeh prenovljenih lesenih dekoracijah v Klinji vasi in Ribjeku bi morali posebej omeniti vsaj Videm, kjer so baročno dekorativno slikarstvo uničili ob prenovi v osemdesetih letih⁴¹. Isti avtor kot v Klinji vasi je dekoriral notranjost v Kleču, in podobna delavnica je delala v Belem kamnu. Bolj samozavestna roka je uporabljala čopič v Ratju in Prevolah.

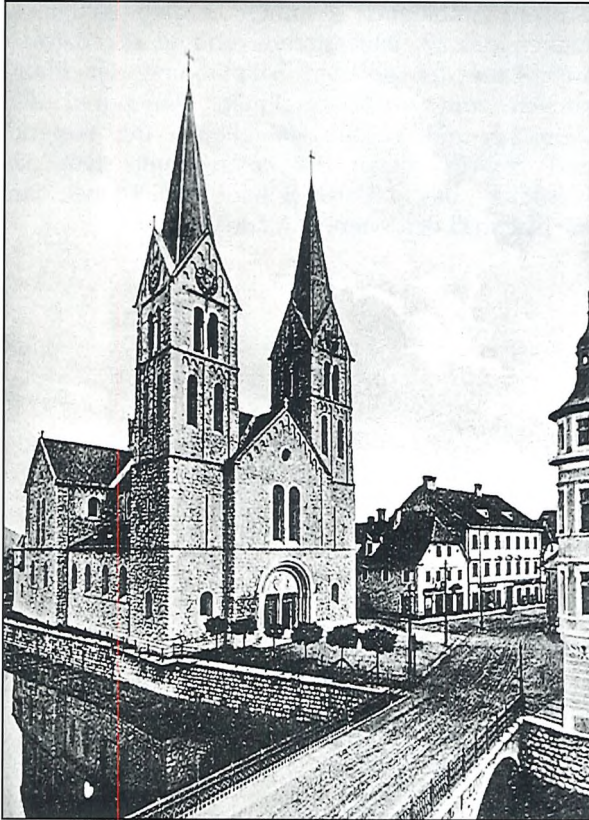
Naše stoletje je bilo čas velikih ujm, ki so nasledile stoletja turških pustošenj. Turki so kontinuirano ropali že v 15. stol. Kar niso odnesli oni, so morali ljudje oddati 1526. za obrambo proti njim⁴². Monštranco iz Gotenice je tedaj gotovo skril duhovnik, ki ni verjel oblastem in njihovi gra-bežljivosti. Ljudje so se zatekali k svetnikom, v tabore, ki so jih sami uredili okoli cerkva (Mozelj, Borovec, Gotenica, Kostel). Branili so svojo duhovno identiteto, svoje bližnje in pridelke, ki so jih uspeli skriti za zidovi. Podoben čustven odnos je bilo iskanje pomoči v boleznih ali gradnja cerkva ob ozdravitvah. Marija Zavetnica in posamezni svetniki so bili pogosto edini tolažniki ljudi v hudih časih. V kapele in cerkve so prinašali dile-tantsko slikane vendar prisrčne votivne podobe.

³⁹ Prezbitarij je izjemno širok, v njem je stal neoromanski baldahin, prostor je bil ločen od cerkve s kamnito ograjo.

⁴⁰ Velika razstava umetnostnih izdelkov zagrebške nadškofije ni pokazala nobenih vezi. Sveti trag, 900 godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094-1994, Muzej Mimara, Zagreb, 1994. /katalog razstave/

⁴¹ Strop bi lahko rekonstruirali, ker so ohranjeni barvni posnetki dekoriranih lesenih kaset.

⁴² Cesar je 1526 odredil oddajo cerkvenega posodja za vojni davek.



*Zunanost župnijske cerkve sv. Jerneja, Kočevje
(prej sv. Sebastjana in sv. Fabijana) Friedrich
von Schmidt, 1903 (foto Josef Dornig, 1918)*

Trdo delo in navezanost na zemljo sta pomagala skozi viharje.

Med prvo svetovno vojno je avstrijska vojska odpeljala vse večje zvonove. Hemingwayevske slutnje so se uresničile. Izgubil se je dragocen del dediščine, ki je bil v veliki meri vezan na ljubljanske zvonarje delavnice Samassa in njihove predhodnike. Pokrajina si še ni opomogla, ko je leta 1941 prišla druga svetovna vojna. Najhujši udarec je bila izselitev Nemcev. Cerkve so ostale zapuščene, nekaj opreme so prebivalci celo odpeljali s seboj proti Brežicam. Del svetniških podob so shranili v zavetja domačih cerkva. Sledila so rušenja in požigi Italijanov, Nemcev, partizanov in celo četnikov. V izpraznjenem prostoru so za njimi nekulturno gospodarili novi oblastniki. Prizadeta je bila sakralna arhitektura, še bolj oprema in poslikave. Deli te opreme so se izgubljali v širše okolje Slovenije in čez meje. Pri prenovah včasih preveč hitimo in za svetlimi zidovi izginjajo dragocene priče preteklosti⁴³. Kvalitetna prenova cerkve v Ribjeku in podobno delo v Klinji vasi

kažeta pravo pot, sodelovanje strokovnjakov in domačinov.

Kočevski genius loci ostaja na pragu 21. stoletja podoben svoji zapisani zgodovini. Pred gradnjo nove cerkve v Kočevski Reki je bil razpisan natečaj za izbrano arhitekturo. Zmagal je projekt domačina, ki ga ne odlikujejo modernistične forme. Drugi javni natečaj je bil razpisan za kapelo ob breznu pod Krenom. Izbrana je bila sveža oblika z zaobljenim prostorom. Lokalni vpliv je sakralni stavbi že pred izvedbo dodal skromen zvonik in s tem prilagodil njeno osnovno obliko. Endemitska miselnost rojeva novo endemitsko umetnost.



ZUSAMMENFASSUNG

Endemische Kunst in der Gottschee Die Kirchen im genius loci

In der Gottschee sind einzelne, überwiegend sakrale Kulturdenkmäler erhalten. Ihr Kunstwert ist bescheiden. Trotz ihrer Abgelegenheit bedeutete die Gottschee immer eine Herausforderung für die Forscher. Der konservative, deutschbeeinflusste Charakter dieses Gebietes eignet sich im besonderen Maße zu einem Vergleich des Kunstschaffens. Die Zeit verging in der Gottschee langsamer. Jede Neuheit setzte sich hier einige Jahrzehnte später durch als im übrigen Slowenien.

Würde man in eine Übersicht des Kunstschaffens nur die wenigen hervorragenden Kunstwerke einbeziehen (die Monstranz aus Gorenica/Göttenitz, die Statuen von F. Duld, die Gemälde von Bergant), so ergäbe das ein falsches Bild des Kunstschaffens in diesem Gebiet. Die gängigen Kunststücke überschreiten nur selten das Niveau der Volkskunst. Alle zusammen legen ein wertvolles Zeugnis ab von der Wechselwirkung zwischen dem "höchsten Kunstschaffen" und den Wünschen und Leistungsfähigkeiten der Provinz. Die bildende Kunst zwischen Rinža und Kolpa blieb in der Zeit stehen, die Zeugnisse der künstlerischen Vergangenheit stellen Verbindungen zwischen den einzelnen vergangenen Epochen her. Aus diesem Grunde nenne ich das autochthone Kunstschaffen in der Gottschee "endemische Kunst". Sie kommt in der bewährten zentralslowenischen Grundrißschema der Pfarrkirchen zum Ausdruck. Es beginnt mit einer

⁴³ Skurili so letve in deske stropa v Žurjih in omenjenega v Vidmu. Uničili so večino fresk v Vidmu.

offenen Vorhalle und geht unter einem zweibogigen Erdgeschoß des Glockenturms in ein quadratförmiges Kirchenschiff über und durch einen Triumphbogen in ein dreiseitig abschließendes und gewölbtes Presbyterium. Wegen ihrer ungeschickten Nachahmung der Malereien im Innern und wegen der bemalten Holzdecken erinnern die kleinen Kirchen an Bauerntruhen.

Größere Ambitionen kommen in den "goldenen" Altären des 17. Jahrhunderts und in der Barockarchitektur der seltenen Sakralräume der Pfarrkirchen zum Ausdruck. Einen Höhepunkt der Wünsche und Leistungsfähigkeiten der Gegend und zugleich einen Schwanengesang stellt die Pfarrkirche des hl. Bartholomäus in Gottschee dar, ein Nachhall des Wiener Historizismus.

Alojz Cindrič



Kočevski študenti na Dunajski univerzi (1365-1917)

Gradivo za proučevanje kočevskega izobraženstva

Vpisne knjige študentov (Hauptmatrikeln), ki jih hrani Univerzitetni arhiv na Dunaju, so odličen vir za proučevanje izobraženstva. Pomembnosti spoznavanja in vrednosti proučevanja ter izdajanja le-teh se se univerze zavedale že zelo zgodaj. Prve znanstvene edicije so se pojavile že v začetku 19. stoletja. Dunajska univerza pa je do sedaj izdala prvih osem matrik (1365-1714/15).¹ Glavne matrike (Hauptmatrikeln) se za dunajsko Univerzo vodijo od ustanovitve univerze leta 1365 oz. kontinuirano od leta 1377 do leta 1917 (izjemoma ne med leti 1794-1804). Shranjene so v Univerzitetnem arhivu (Universitätsarchiv Wien) ter ohranjene v celoti v osemindvajsetih rokopisnih zvezkih (knjigah).

Z ustanovno listino dunajske Univerze je bilo predpisano, da se mora vsak novinec ob prihodu na Univerzo, najkasneje pa v roku enega meseca, oglasiti pri rektorju, kjer opravi prisego ter plača vpisno takso. Rektor ali njegov pooblaščenec ga je nato vpisal v matriko. Poslej je pripadal Univerzi, kar je vključevalo tudi pravice, t. j. bil je deležen univerzitetnih privilegijev, oproščen vseh dajatev in davkov ter sodno podvržen univerznemu sodišču. To dejanje se je imenovalo imatrikulacija (Immatriculatio) - vpis. Ob ustanovitvi univerze je potekal vpis enkrat letno, z albertinsko listino leta 1385 pa dvakrat letno.² V prvi matriki (1377-1420) so študenti razvrščeni po fakultetah, kasneje (od 1385) po akademskih nacijah (avstrijska, renska, madžarska in saška), nato zopet po fakultetah, v določenih obdobjih pa študente razvrščajo po letih ali celo mesecih vpisa. Podatki o vpisanih študentih, ki jih vsebujejo matrike, so v različnih časovnih obdobjih različni. Na začetku matrike je navedeno leto oz. semester, sledi ime rektorja z vsemi naslovi in nazivi ter funkcijami. Študente navajajo najprej z imenom nato s priimkom, sledijo akademski nazivi, deželni oz. krajevni izvor, podatki o socialnem izvoru (status, poklic očeta, štipendija, šolnina) ter podatki o študiju (fakulteta, letnik in stopnja študija). Podatki o vpisanih stu-

dentih v glavnih matrikah po reformnem letu 1848 so bolj sumarični, kajti po tem letu preidejo na sistem vpisnic (Nationalie) z od države predpisanimi formularji, ki sprašujejo po raznovrstnih podatkih ter jih študenti sami izpolnjujejo.

Za študente, ki so prihajali s Kočevskega, se v matrikah običajno navaja kot krajevni izvor Kočevje, zapisan v nemški ali latinski obliki (Gottschee, Gotscheuensis, Gocze, Chotsche, Cohtscze, Kotsee, Gotsey, Cocze, Kotschew, etc.). Šele proti koncu 15. stoletja zasledimo poleg kraja navedeno tudi deželo - Carniolus in v devetnajstem stoletju Krain ali Ilirien. V devetnajstem stoletju pa se poleg Kočevja v matrikah pojavljajo in navajajo tudi ostali kraji Kočevskega, izjema je kraj Mozelj, ki je omenjen že leta 1568.

Leta 1489 se je vpisal Nicolaus Speck, pri katerem je navedena dežela Carniolus.

Dežela Carniolus se pri kočevskih študentih navaja 23-krat. Pri študentu Josepu Jacklitschu, vpisanem leta 1804, se poleg kraja navaja dežela Krain (navedena 53-krat). Leta 1820 pa pri študentu Jakobu Mordaxu najdemo ime dežele Ilirien.

Zanimiv je tudi podatek pri študentu Thomasu Creneusu, ki se je vpisal leta 1568 ter je naveden v okviru avstrijske nacije, kot ime dežele pa je navedeno Styryus; pri študentu Ferdinandu Wolfsegerju, vpisanem leta 1898, pa je navedeno Osterr.

Za prvo obdobje, nekako do leta 1500, ko ni podatkov o deželni pripadnosti študentov in ob upoštevanju dejstva, da je v monarhiji več različnih krajev poimenovanih z istim imenom, pri nekaterih študentih ne moremo z zagotovostjo trditi, da prihajajo ravno s Kočevskega. Identifikacijo nam otežuje tudi obdobje samo, saj so nekateri študenti poimenovani s krstnim imenom oz. tudi s krstnim imenom očeta. Takih je enajst.

Negotov je tudi izvor trinajstih študentov, in sicer: sedem jih je imatrikuliranih med študenti ogrske nacije (v katero so spadali študenti s hrvaškega ozemlja, medtem ko so študente s slovenskega ozemlja prištevali k avstrijski naciji). Pri štirih študentih je nekdo naknadno pripisal zaznemek "Ungarus". Pri dveh študentih, vpisanih leta 1665 in 1675, se omenja samo kraj "ex comitatu Gottscheviensi". Vseh trinajst vpisanih študentov bi glede na kraj lahko uvrstili med Kočevjarje in tudi nekatera rodbinska imena iz Kočev-

¹ Franz Gall, Die Matrikel der Universität Wien. Band I. (1377-1450). Wien, 1956 (Predgovor).

² Franz Gall, Alma Mater Rudolphina 1365-1965. Wien, Austria Press, 1965.

skega urbarja (leta 1574)³ je moč primerjati s primki vpisanih. Študenti pa so lahko prišli iz jugozahodnega dela Kočevskega, ozemlja, na katerem so si hrvaški plemiči (Frankopani, Zrinjski) prisvajali vedno več pravic. Dolgotrajna pravda zaradi spornega ozemlja se je končala šele ob koncu 18. stoletja.⁴

Poblematični pa so še trije študenti, ki sem jih na osnovi priimkov uvrstil med kočevske študente. Pri dveh sta zapisana samo ime in priimek (Gotsch, Gotschell) brez kraja in dežele, pri enem pa je poleg priimka (Gotscher) navedena tudi dežela Carniolus. Vse tri domnevno uvrščam med študente s Kočevskega. Na osnovi podatkov, ki nam jih nudijo matrice vpisanih ter z upoštevanjem in vključevanjem tistih študentov, za katere ne moremo zagotovo trditi, da izhajajo s kočevskega prostora, se je dunajsko Univerzo v obravnavanem obdobju vpisalo 161 študentov.

Prvi vpisani študent, pri katerem je naveden kraj, po katerem bi lahko sodili, da prihaja s Kočevskega, je Johannis Casper. Johannis se je leta 1382 vpisal na dunajsko univerzo, poleg kraja (Chotsaw) pa je navedena tudi oglejska nadškofija. Omemba oglejske patriarhije vzbuja domnevo, da prihaja s Kočevskega, kajti Kočevska je bila v tem času cerkvenopravno podrejena oglejskemu patriarhatu (ukinjen leta 1751).⁵ Prav tako ima enak zaznamek študent Vitus Fröstl, vpisan leta 1514 (de Kotsche ex Patriarhatu Acquilegiensis).

Že zelo zgodaj pa zasledimo pri študentih s Kočevskega priimke. Prvi vpisani študent, pri katerem je naveden priimek, je Petrus Fuchs, vpisan leta 1424. Priimek Fuchs zasledimo tudi v že omenjenem kočevskem urbarju.⁶ Enake priimke, kot so priimki vpisanih, je v urbarju moč najti tudi pri zapisih o okoliških vaseh in zaselkih. Med vpisanimi študenti zasledimo tudi pogosto pojavljanje istih priimkov, iz česar lahko sklepamo, da nekateri študenti izhajajo iz istih družin. Tako se priimek Peer pojavi kar petkrat, priimki Losser, Remel in Wolfsegger trikrat, petnajst priimkov pa se pojavi dvakrat.

Kot sem že omenil, se je vpis vršil dvakrat letno (letni semester 14. aprila in zimski 13. oktobra), včasih pa se je kakšen študent vpisal tudi med letom. Leta 1665 in leta 1913 so se iz Kočevskega vpisali kar po štirje študenti, v osmih primerih so bili vpisani trije na leto, v enaindvajsetih primerih zasledimo po dva vpisana študenta na leto. V prvih treh stoletjih, do leta 1700,

se jih je vpisalo približno po trideset na stoletje (32, 32, 30); med leti 1700-1800 samo 8 študentov (v tem obdobju sta v matrikah velikokrat navedena samo priimek in ime vpisanega študenta). V letih 1800-1900 se je vpisalo 43 študentov in med leti 1900-1917 devetnajst študentov.

Pri štirinasedemdesetih študentih je navedena tudi smer študija. Tako izvemo, da je 19 študentov študiralo filozofske študije, osemindeset jih je študiralo pravo (eden kameralistiko), osem medicino, dva farmacijo, štirje teologijo, pri treh študentih pa je naveden zaznamek parvista (začetnik).

Pri treh študentih je zapisan tudi letnik, v katerega so se vpisali. Tako se je Josep Jacklitsch vpisal v drugi letnik medicine (1804), Josep Jurkovič v četrti letnik prava leta 1828 in študent Andreas Urschitsch prav tako pravo leta 1840. Višji letnik za prvi vpis lahko pomeni, da so študirali sprva na kakšni drugi univerzi, nato pa se prepisali na dunajsko Univerzo.

Za prikaz socialnega položaja kočevskih študentov pridejo v poštev podatki o šolnini, štipendiji, socialnem stanu in poklicu staršev. Podatki v matrikah so velikokrat pomanjkljivi ali sploh izpuščeni. Največ podatkov nudijo matrice v predmarčnem obdobju. O socialnem položaju vpisanih je moč sklepati že iz višine vpisne takse, ki se je plačevala glede na socialni in materialni položaj študenta. Po navadi je bila osnova tedenska vsota, potrebna za preživetje študenta. Od 161 vpisanih kočevskih študentov jih je šolnino plačalo 54. Za plačevanje šolnine so se uporabljali novci različnih provenienc (groši, krajcarji, goldinarji). Višina vpisnine se je razlikovala tudi glede na smer študija; za filozofske študije je bila najnižja, najvišja pa za študij medicine. V prvem obdobju je vpisnina znašala 2 groša (4 kg kruha je bilo moč dobiti za 1 groš)⁷ in se je kasneje spreminjala. Revni študenti so bili povsem oproščeni vpisnine (za take je v matrikah zaznamek pauper, gratis, nihil, solvit, arm), kar kaže na socialno odprtost Univerze. Pri desetih kočevskih študentih je zaznamek pauper, pri dveh pa arm (ubog), kar pomeni, da šolnine niso plačali. Za ostale študente ni podatkov.

Petnajst študentov je prejelo štipendijo. Trinajst jih je prejelo Knaflejevo⁸, dva pa drugo.

Sliko o socialnem stanu in položaju vpisanih nam nudijo zaznamki kot: civis, burger, dedit, quivis, baron, "aris", navedeni ob imenih študentov.

V matrikah za predmarčno obdobje zasledimo tudi poklic, s katerim se je ukvarjal oče vpisanega.

³ Ivan Simonič, *Migracije na Kočevskem v luči priimkov*, v: *Etnolog*, knj. VII, Ljubljana 1934, str. 107-138.

⁴ Kočevski zbornik, *Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana, 1939, str. 126.

⁵ *Cerkve na Kočevskem nekoč in danes*. Kočevje, 1993.

⁶ Ivan Simonič, n.d.

⁷ Franz Gall, *Die Matrikel der Universität Wien*. Wien, 1956 (Predgovor).

⁸ Podatki so prevzeti iz knjige dr. P. Vodopivca: *Luka Knafelj in štipendisti njegove ustanove*. Ljubljana, 1971.

Dva študenta sta bila sinova graščakov, štirje so izvirali iz vrst uradništva, dva trgovcev, trije študenti pa so bili sinovi zemljiškega posestnika, gozdarskega mojstra in kmeta. Pri nekaterih študentih zasledimo tudi druge podatke. Tako je pri študentu Juliusu Murglu, vpisanem 1850, navedena starost 21 let in veroizpoved (katolik), pri Bartholomäusu Lenzeku, ki se je vpisal leta 1851 na teološko fakulteto, pa je podatek, da stanuje v Avguštinyu (Kloster bei St. Augustin), v katerem

so sicer živeli študenti, ki so študirali teologijo. Pri študentu Michaelu Vellerju vpisanem leta 1486, najdemo podatek *Canonicus Laibacensis*.

Kakšna življenska pot in usoda je spremljala te študente, ali so študij končali ter koliko se jih je vrnilo na rodno grudo, je seveda predmet nadaljnjega proučevanja in raziskovanja, kajti namen članka je podati izhodiščno informacijo o kočevskih študentih na dunajski Univerzi.



Dunajska Univerza (razglednica odposlana leta 1909)

Kočevski študenti na dunajski Univerzi

V seznamu navajam študente kronološko; poleg imena in priimka so navedeni kraj, dežela, leto vpisa, letnik, fakulteta, socialni status, šolnina, poklic očeta, štipendija, signatura matrice M. in na koncu opomba. Naštetih podatkov ne najdemo pri vseh študentih, kar je odvisno od zapisa in obdobja. Vprašaj za nekaterimi priimki pomeni:

- ? domnevno izhaja iz Kočevskega
- ?? v matrikah zaveden med študenti Ogrske nacije
- ??? naknadno pripisan zaznamek Ungarus

Okrajšave

dt. - dedit	log. - logicus
gr. - groš	methp. - metaphisica
cr. - krajcar	p. - pauper

sol. - solidus	M. - matrika
den. - denarius	syn. - syntaxista
gramm. - gramatista	rhet. - rhetor
parv. - parvista	

Johannis-Caspar? de Chotsaw 1382 Januar 21 dt. 2 gr. M.1
 Gotschell? Hainricus 1395 April 13 dt. 2 gr. M.1
 Caspar de Goczze 1401 Oktober 13 2 gr. M.1
 Cristannus de Gotsey 1411 p. M.1
 Mathias de Gotsey 1411 p. M.1
 Andree Cristanus de Gotsey 1411 p. M.1
 Andreas?? de Chotsche 1424 p. M.2
 Fuchs Petrus de Cohttscze 1424 Oktober 13p. M.2
 Rasoris Jacobus de Cohttscze 1424 Oktober 13 p. M.2
 Gregorius de Goczze 1427 p. M.2
 Johannes de Goczze 1427 4 gr. M.2
 Thomas de Goczze 1427 4 gr. M.2
 Magerlein Fridericus de Gotzsee 1436 November 25 2 gr. M.2

- Petritii?? Georgius de Gotzee 1450 3 gr. M.2
 Stadler Vitus de Kotsee 1457 April 12 2 gr. M.3
 Pfersach Ambrosius de Chocze 1464 4 gr. M.3
 Grauenawer?? Georgius de Koczsee 1468 2 gr. M.3
 Pistoris?? Johannes de Kotsee 1468 2 gr. M.3
 Hasenreich Michael de Gottschee 1471 p. M.3
 Fabri?? Petrus de Kottsee 1472, 4 gr. M.3
 Has Petrus de Gotze 1485 Oktober 13 25 den. M.3
 Veller Michael de Gottsee 1486 Oktober 13 4 gr. M.3
 Canonicus Laibacensis
 Veller Caspar de Gottsee 1487 Januar 25 4 gr. M.3
 Maegerel Augustinus ex Gootsee 1488 4 gr. M.3
 Reemel Petrus Gottshee 1488 4 gr. M.3
 Sartoris Caspar ex Gotsee 1488 4 gr. M.3
 Speck Nicolaus de Gotsee Carniola 1489 April 8 4 gr. M.3
 Nuschold Georgius de Gotsche 1489 Oktober 13 4 gr. M.3
 Mann?? Vitus de Kottsse 1491 Oktober 13 36 den. M.3
 Balthesar??? ex Gotsee 1492 28 den. M.3
 Sneller??? Jacobus de Gotzsee 1497 4 gr. M.3
 Simon ex Chotsche 1497 Oktober 13 4 gr. M.3
 Swatzel??? Leonhardus de Gotzsee 1497, 4 gr. M.3
 Steren??? Caspar de Gottze 1498 Oktober 13 4 gr. M.3
 Plesche Michael de Gotzse Carniola 1501 Oktober 13 29 den. M.3
 Frangk Colomannus de Gotzsche 1503 29 den. M.3
 Pardt?? Joannes de Khotzse 1503 Februarii 5 29 den. M.3
 Krabat Balthasar de Gotsche 1511 4 gr. M.3
 Comitiss Joannes ex Gotsche 1512 Oktober 13 4 gr. M.3
 Luxel Caspar ex Gotsche 1512 Oktober 13 4 gr. M.3
 Ramel Andreas ex Gotsche 1512 Oktober 13 4 gr. M.3
 Raml Georgius de Gotsche 1513 4 gr. M.3
 Schneller Martinus de Gotsche 1513 4 gr. M.3
 Hoffschneider Leonardus ex Gotsche 1513 Oktober 13 29 den. M.3
 Fröstl Vitus de Kotsche ex Patriarchatu Acquelegiensis 1514 4 gr. M.3
 Pley Joannes de Gotsche 1518 Augusti 43 den. M.3
 Blasman Joannes de Gotsche 1520 M.4
 Prenner Lucas ex Goscheuia 1532 Oktober 13 15 cr. M.4
 Graff Jacobus de Gotsche 1533 Oktober 13 15 cr. M.4
 Linder Joannes ex Schozew 1533 2 sol.den. M.4
 Schwaiger Matthias ex Kottsche 1534 15 cr. M.4
 Weyss Leonardus ex Gotschea Carniola 1536 2 sol. den. M.4
 Peer Nicolaus de Cocze 1538 2 sol. den. M.4
 Peer Udalricus de Cocze 1538 2 sol. M.4
 Ziegelfest Lucas ex Kotschee 1539 Oktober 13 2 sol. M.4
 Schnell Georgius de Gotsche Carniolanus 1541 2 sol. M.4
 Institer Udalricus de Koetzsche 1543 Oktober 13 quivis dt. 2 sol. M.4
 Holtzl Georgius ex Gotsche Carniolanus 1550 Oktober 13 p. dt. M.4
 Jancko Mathias Gotschee 1551 dt. nihil M.4
 Mieschling Barholomeus Gotscheuensis 1563 12 cr. M.4
 Hoge Andreas Gotscheuensis Carniolus 1564 M.4
 Sosius Andreas Gotscheuensis Carniolus 1564 M.4
 Creneus Thomas Gotscheuensis Styria 1568 April 21 2 sol. M.4
 Marinzell Martinus Mozelj Gotscheuensis de oppido Mosel 1568 April 21 2 sol M.4
 Kren Ambrosius de Gotschee Carniolus 1571 Oktober 13 2 sol M.4
 Craeneus Simon Gotscheinensis 1572 Oktober 13 p. dt. M.4
 Cosler Thomas Gotscheuensis 1644 November 22 M.6
 Kiestnerus Ambrosius Gotscheuensis 1644 November 22 Teologija - theol. stud M.6
 Somidezky Michael Gottzebiensis 1649 November 23 M.6
 Holer Stephanus Gotscheuensis 1654 November 15 Filozofija - synt. M.6
 Michor Ioannes Gotscheuensis 1657 November 28 M.6
 Schlesnik Ioannes Gotschouensis 1658 Dezember M.6
 Lossar Joannes Gotschebiensis Carniolus 1659 Dezember 6 Filozofija - phys. M.7
 Opplanich Georgius Gotscheuensis Carniolus 1660 - November 20 M.7
 Lesser Jacobus Gotscheviensis Carniolus 1661 November 15 M.7
 Kinkoff Joannes-Ignatius Gotscheuensis 1661 November 16 Filozofija - rhet. M.7
 Laser Andreas Gotschebiensis 1661 November 16 parv. M.7
 Peer Matthias Gotscheuensis 1663 November 28 M.7
 Pockbrez Michael Gotscheuensis 1663 November 28 M.7
 Peer Bartholomäus ex comitatu Gotscheviensi 1665 November 25 Filozofija - rhet. M.7
 Rommor Joannes Gotscheuensis 1665 November 25 Filozofija - log. M.7
 Schueler Andreas Gotscheuensis Carniolus 1665 - November 25 Filozofija - log. M.7
 Sirge Lucas Gotscheuensis Carniolus 1665 November 25 parv. M.7
 Puzel Paulus Gotscheuensis 1668 November 21 gramm. M.7
 Spreutzer Joannes Gotscheuensis 1668 November 21 M.7
 Gotscher Georgius Carniolus 1673 Dezember 5 M.7
 Finck Jacobus ex comitatu Gotscheviensi 1675 Dezember 1 M.7
 Peer Gegorgius Gotscheuensis 1675 Dezember 1 M.7
 Romor Matthias Gotscheuensis 1676 November 30 Filozofija - log. M.7
 Straus Matthias Gotscheuensis 1680 November 30 M.8
 Schlokoina Joannes-Georgius Gotscheviensis 1680 November 30 M.8
 Gotsch? Joannes-Josephus 1681 November 30 M.7

- Raab Petrus Gotscheuiensis 1682 Dezember 1 M.7
 Frölich Ioannes Gotscheuiensis Carniolus 1690 M.8
 Techak Joannes Gotsoviensis 1691 November 30 M.8
 Zinkl Joannes Gotsoviensis 1691 November 30 M.8
 Lamberter Matthias Gotscheuiensis Carniolus 1707 -
 civis M.8
 Henigmann Gottochoviensis Carniolus 1714 Filozofija -
 methaph civis M.8
 Henigmann Joannes Gotscheviensis Carniolus 1714
 Dezember 5 civis M.8
 Rom Georg Gotscheuiens Carniolus 1763 Teologija -
 M.10
 Huterer Gregorius Gotscheuiens. Carniolus 1778 -
 Parvista pauper M.10
 Stini Matha Gotscheuiens Carniolus 1778 Filozofija -
 moralista civis M.10
 Kreitzmayer Ignat Gotscher Carniolus 1779 Teologija
 pauper - M.11
 Kern Francis Gotschar Carniolus 1780 Pravo Aris. M.11
 Jacklitsch Josep Gotscher Krain 1804 2.anni Pharm.-
 studiosi Landrath M.11
 Pfefferer Ant. Gotschee 1804 1 Pravo - Juris discipl.
 Comeris Studii Bürger M.11
 Lakner Franz Gotschee Illyrien 1819 1 anni Pravo
 Förstmeister 1 M.11
 Mordax Jakob Gotschee Krain 1820 1 anni Filozofija
 Verwalter M.11
 Kreen Georg Gotschee Krain 1826 1 Medicina -
 Handelsmann 1829 KŠ M.11
 Jurkowitsch Joseph Gotscher Krain 1828/9 4 anni Pravo
 Bezirkskomisar arm M.11
 Reguard Joseph Gotschee Krain 1830/31 1 anni Pravo
 Beamter Stip. M.11
 Roth Johann Thurn pri Kočevju Thurn Krain 1834 1
 Pravo - Gutsbesitzer 1837 KŠ M.12
 Roth Joseph Turn Thurn Krain 1835 1 Pravo
 Gutsbesitzer - Steinberg Stipendist M.12
 Urschitsch Andreas Gotschee Krain 1840 4 Pravo -
 Landmann arm M.12
 Braune Joseph Gotscher. Illyrien 1841/42 1 Pharm. -
 Realitetbesitzer 1 M.12
 Mediz Georg Koprivnik Nessethal Krain 1842 1
 Filozofija - Handelsmann 1850 KŠ M.13
 Murgel Julius Planina Stockendorf Krain 1850 Zimski
 sem. Pravo M.14 21 let kath.
 Lenzhek Bartholomäus Brezovica Brezowitz Krain 1851
 Zimski sem. Teologija M.14 Kloster bei St. Augustin
 Mehselesnel Josef Gotschee Krain 1858 Zimski sem.
 Pravo M.14
 Richter Anton Koprivnik Nessethal Krain 1859 Zimski
 sem. Filozofija M.14
 Pfeifer Wilhelm Gotschee Krain 1862 Zimski sem.
 Pravo KŠ 1864 M.15
 Böhm Ferdinand Čermošnje Čermošnic Krain 1863
 Zimski sem. Medicina KŠ 1864 M.15
 Pfeifer Eduard Gotschee Krain 1865 Zimski sem.
 Medicina M.16
 Rothl Mathias Koprivnik Nessethal Krain 1866 Zimski
 sem. Pravo M.16
 Pfeifer Eduard Gotschee Krain 1868 Zimski sem.
 Medicina M.16
 Ekl Karel Gotschee Krain 1871 Zimski sem. Pravo KŠ
 1873 M.17
 Platnar Johann Gotschee Krain 1871 Zimski sem.
 Pravo KŠ 1873 M.17
 Röthel Josef Gotschee Krain 1881 Zimski sem. Pravo
 M.19
 Susteršič Johann Bistrica Bistritz Krain 1881 Zimski
 sem. Pravo KŠ 1882/83 M.19
 Pfefferer Alfred Gotschee Krain 1882 Zimski sem.
 Pravo M.19
 Wenedikter Richard Gotschee Krain 1882 Zimski sem.
 Pravo M.19
 Verderber Alois Gotschee Krain 1883 Zimski sem.
 Pravo M.19
 Wenedikter Richard Gotschee Krain 1883 Letni sem.
 Pravo M.19
 Košenina Peter Drage Krain 1884 Zimski sem. Medicina
 KŠ 1887/88 M.19
 Böhn Ludwig Gotschee Krain 1885 Zimski sem.
 Filozofija KŠ 1887/88 M.20
 Rom Adalbert Gotschee Krain 1886 Zimski sem. Pravo
 M.20
 Wenedikter Richard Gotschee Krain 1886 Letni sem.
 Pravo M.20
 Faber Arthur Gotschee Krain 1888 Letni sem. Medicina
 M.20
 Michitsch Josef Gotenica Gottenitz Krain 1888 Zimski
 sem. Pravo M.20
 Kokalj Alois Srednja vas Mitterdorf Krain 1889 Zimski
 sem. Pravo M.20
 Tschinkl Josef Gotschee Krain 1890 Zimski sem.
 Filozofija M.21
 Jonke Ferdinand Svetli Potok Lichtenbach Krain 1893
 Zimski sem. Pravo M.21
 Tschinkl Johann Grčarice pri Kočevju Masern bei
 Gotschee Krain 1894 Zimski sem. Filozofija M.21
 Logar Henrich Gotschee Krain 1895 Zimski sem. Pravo
 M.22
 Marn Rudolf-Evgen Draga Suchen Krain 1897 Zimski
 sem. Pravo M.22
 Tschinkl Johann Grčarice pri Kočevju Masern bei
 Gotschee Krain 1898 Letni sem. Filozofija M.22
 Wolfsegger Ferdinand Gotschee Osterr. 1898 Zimski
 sem. Pravo M.22
 Wolfsegger Friedrich Mahovnik Mooswald Krain 1900
 Zimski sem. Filozofija M.23
 Tomšič Theodor Stari Log pri Kočevju Altlag bei
 Gotschee Krain 1901 Zimski sem. Pravo M.23
 Sabothly Benus Koprivnik pri Kočevju Nassethal
 b.Gotschee Krain 1902 Zimski sem. Pravo KŠ 1904/5
 M.23
 Wolfsegger Wolfgang Mahovnik Mooswald bei
 Gotschee Krain 1903 Zimski sem. Medicina KŠ

1904/5 M.23
 Eckerth Vincenz Mahovnik Mooswald Krain 1905
 Zimski sem. Filozofija KŠ 1908/09 M.24
 Hofmann Karl Gottschee Krain 1905 Zimski sem.
 Medicina M.24
 Sabothy Beno Koprivnik Krain 1906 Zimski sem.
 Filozofija M.24
 Tavčar Josef Gottschee Krain 1906 Zimski sem.
 Medicina M.24
 Bole Johan Laze pri Planini Krain 1908 Zimski sem.
 Pravo M.25
 Perz Johann Srednja vas pri Kočevju Mitterdorf bei
 Gottschee Krain 1910 Zimski sem. Pravo M.26
 Preven Rajko Gottschee Krain 1911 Zimski sem. Pravo
 M.26
 Zois baron Michelangelo Šalka vas Schalkendorf Krain
 1911- Zimski sem. Filozofija M.26
 Kresse Franz Šalka vas Schalkendorf Krain 1912 Zimski
 sem. Pravo M.27
 Perz Franz Srednja vas pri Kočevju Mitterdorf bei
 Gottschee Krain 1912 Zimski sem. Pravo M.27
 Kraulaud Georg Slovenska vas pri Kočevju
 Windischdorf bei Gottschee Krain 1913 Zimski sem.
 Pravo M.27
 Praemarar Leonhard Gottschee Krain 1913 Zimski sem.
 Pravo M.27
 Preven Raimund Gottschee Krain 1913 Zimski sem.
 Pravo M.27
 Ranzinger Franz Gottschee Krain 1913 Zimski sem.
 Pravo M.27
 Krauland Josef Slovenska vas pri Kočevju Windischdorf
 bei Gottschee Krain 1915 Letni sem. Pravo M.28

Abecedni seznam vpisanih študentov

Študenti so razvrščeni po priimkih, sledita ime ter leto vpisa.

Prvih enajst študentov je navedeno samo po imenu oz. krstnim imenom očeta.

Andreas 1424
 Andree-Cristanus 1411
 Balthesar 1492
 Caspar 1401
 Cristannus 1411
 Gregorius 1427
 Johannes 1427
 Johannis-Caspar 1382
 Mathias 1411
 Simon 1497
 Thomas 1427
 Blasman Joannes 1520
 Böhm Ferdinand 1863
 Böhn Ludwig 1885
 Bole Johan 1908
 Braune Joseph 1841/42
 Comitis Joannes 1512

Cosler Thomas 1644
 Craeneus Simon 1572
 Creneus Thomas 1568
 Eckerth Vincenz 1905
 Ekl Karel 1871
 Faber Arthur 1888
 Fabri Petrus 1472
 Finck Jacobus 1675
 Frangk Colomannus 1503
 Frölich Ioannes 1690
 Fröstl Vitus 1514
 Fuchs Petrus 1424 Oktober 13
 Gotsch? Joannes Josephus 1681
 Gotschell? Hainricus 1395
 Gotscher Georgius 1673
 Graff Jacobus 1533
 Grauenawer Georgius 1468
 Has Petrus 1485
 Hasenreich Michael 1471
 Henigmann 1714
 Henigmann Joannes 1714
 Hoffschneider Leonardus 1513
 Hofmann Karl 1905
 Hoge Andreas 1564
 Holer Stephanus 1654
 Holtzl Georgius 1550
 Huterer Gregorius 1778
 Institer Udalicus 1543
 Jacklitsch Josep 1804
 Jancko Mathias 1551
 Jonke Ferdinand 1893
 Jurkowitzsch Joseph 1828/9
 Kern Francis 1780
 Kiestnerus Ambrosius 1644
 Kinkoff Joannes Ignatius 1661
 Kokalj Alois 1889
 Košenina Peter 1884
 Krabat Balthasar 1511
 Krauland Josef 1915
 Kraulaud Georg 1913
 Kreen Georg 1826
 Kreitzmayer Ignat 1779
 Kren Ambrosius 1571
 Kresse Franz 1912
 Lakner Franz 1819
 Lamberter Matthias 1707
 Laser Andreas 1661
 Lenzhek Bartholomäus 1851
 Lesser Jacobus 1661
 Linder Joannes 1533
 Logar Henrich 1895
 Lossar Joannes 1659
 Luxel Caspar 1512
 Maegerel Augustinus 1488
 Magerlein Fridericus 1436
 Mann Vitus 1491
 Marinzell Martinus 1568

Abecedni seznam krajev na Kočevskem, iz katerih so prihajali študenti. Mesta Kočevja ne navajam. Kočevje je do 19. stoletja hkrati tudi sinonim za celotno Kočevsko.

Bistrica Bistritz 1881
 Brezovica Brezowitz 1851
 Črmošnjice Čermošnic 1863
 Draga Suchen 1897
 Drage 1884
 Gotenica Gottenitz 1888
 Grčarice pri Kočevju Masern bei Gottschee Krain 1898
 Grčarice pri Kočevju Masern bei Gottschee 1894
 Koprivnik 1906
 (Grčarice pri Kočevju) Masern bei Gottschee 1898
 Koprivnik Nessethal 1866
 Koprivnik Nessethal 1859
 Koprivnik Nessethal 1842
 Koprivnik pri Kočevju Nassethal b. Gottschee 1902
 Laze pri Planini 1908
 Mahovnik Mooswald 1905
 Mahovnik Mooswald 1900
 Mahovnik Mooswald bei Gottschee 1903
 Mozelj Gotscheuensis de oppido Mosel 1568 April 21
 Planina Stockendorf 1850
 Slovenska vas pri Kočevju Windischdorf bei Gottschee 1915
 Slovenska vas pri Kočevju Windischdorf bei Gottschee 1913
 Srednja vas Mitterdorf 1889
 Srednja vas pri Kočevju Mitterdorf bei Gottschee 1912
 Srednja vas pri Kočevju Mitterdorf bei Gottschee 1910
 Stari Log pri Kočevju Altlag bei Gottschee 1901
 Svetli Potok Lichtenbach 1893
 Šalka vas Schalkendorf 1912
 Šalka vas Schalkendorf 1911
 Thurn pri Kočevju Thurn 1834
 Turn Thurn 1835



Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Gottscheer Studenten an der Wiener Universität (1365-1917)

Im vorliegenden Beitrag werden die Verzeichnisse der Studenten aus der Gottschee veröffentlicht, aus einem Gebiet, das seit sechs Jahrhunderten von den Gottscheer Deutschen besiedelt war. Der Autor stützt sich dabei auf das Archivgut, das im Universitätsarchiv in Wien aufbewahrt wird. Es besteht aus den Hauptmatrikeln, wie sie für die Wiener Universität seit ihrer Gründung im Jahre 1365 bzw. ununterbrochen von 1377 bis 1917 geführt wurden, mit Ausnahme der Jahre zwischen 1794 und 1804. Die Hauptmatrikeln sind in ihrer Gesamtheit in 28 Handschriftenbänden erhalten. Die Angaben über die immatrikulierten Studenten aus der Gottschee, die vom Autor kommentiert werden, stellen einen Ausgangspunkt dar für weitere Untersuchungen zur Gottscheer Bildungsschicht. Im Beitrag sind nur Studenten der Wiener Universität, d.h. von vier Fakultäten erfaßt (die philosophische, die juristische, die medizinische und die theologische). Außer Betracht gelassen wurden jene Gottscheer Studenten, die ihren Wohnsitz außerhalb der Gottschee hatten. Aufgrund der Angaben aus den Matrikeln sowie der Berücksichtigung jener Studenten, für die nicht mit Sicherheit behauptet werden kann, daß sie aus der Gottschee stammten, kann festgestellt werden, daß im behandelten Zeitraum 161 Studenten aus der Gottschee an der Wiener Universität immatrikuliert waren.

Petra Svoljšak



Neodvisna kočevska republika

Leto 1918 je bilo leto vojne, upanja, in leto mira, ki je v evropski (svetovni) red prinesel nove razsežnosti. Mali veliki narodi so se morali spopasti z novimi političnimi razmerji, v katerih je vsak iskal svojo priložnost. Nastanek novih držav na tleh nekdanje avstroogrske monarhije, pa tudi negotovi rezultati pogajanj o meji nove jugoslovanske države, so vlili upanje na morebitno lastno državo tudi malim narodnostnim skupnostim, med njimi kočevskim Nemcem. Ob prevratu so svojo prihodnost iskali v priključitvi k Avstriji. Ko se je pokazalo, da je zahteva oziroma želja neuresničljiva, so poskušali ustanoviti lastno kočevsko državo, "pod zaščito katerekoli nenemške velike sile," oziroma pod protektoratom Združenih držav Amerike. Zahtevo kočevskih Nemcev je v svoji raziskavi omenil že Dušan Biber,¹ posledica zahteve po lastni državi in govorici, da so Kočevarji dejansko oklicali samostojno državo, so bile aretacije in policijske preiskave pri vodilnih možeh nemške manjšine na Slovenskem. Odpuščeni so bili avstrijski državni uradniki nemške narodnosti pri deželni vladi v Ljubljani, ki jih je "ponudila" avstrijski vladi, razpuščena so bila številna nemška društva, organizacije, ter podružnice *Deutscher Schulverein* in *Südmark*. Ukinili so nemške srednje in strokovne ter privatne šole.²

Na tem mestu zatorej ne bomo razčlenjevali te odločitve nemške manjšine na Slovenskem, temveč se bomo osredinili na predstavitev zanimivega dokumenta o zamisli o kočevski državi, ki so ga kočevski Nemci naslovili na italijansko vlado. Dokument, ki nosi naslov *Istanza del Consiglio popolare della terra di Gotsevia per l'erezione in Stato autonomo sotto il protettorato degli Stati Uniti* hrani Centralni državni arhiv v Rimu (Archivio Centrale dello Stato), in sicer v fondu Presidenza del Consiglio dei Ministri. Guerra Europea 1914-1918 (fasc. 19-29-8/204 bis), ki vsebuje dokumente o obdobju prve svetovne vojne in se obenem nanaša na delovanje predsedstva italijanske vlade. Dokument je sestavljen iz treh delov v italijanskem jeziku: iz prošnje, ki so jo kočevski Nemci naslovili na ita-

lijansko vlado in na italijansko delegacijo na mirovni konferenci v Parizu (I.), iz spomenice Kočevarjev, naslovljene na vlado Združenih držav Amerike in njihovo Komisijo na Dunaju (II.) ter iz mnenja italijanske vlade v zvezi s prošnjo oziroma o južni meji morebitne kočevske republike, ki naj bi mejila (tako italijanska vlada) na Italijo, nanaša pa se na priloženi zemljevid, ki pa ga v omenjenem fondu ni bilo (III.) Spomenica in prošnja italijanski vladi sta prevedeni tudi v nemški jezik, pri čemer je potrebno opozoriti, da se "nemška" spomenica nekoliko razlikuje od italijanske različice, ki je v osrednjem delu nekoliko skrajšana.*

I.

Italijanski kraljevski vladi in italijanski delegaciji na pariški mirovni konferenci.

Nemški narodni svet za Kočevsko je s pomočjo opolnomočenca predal 1. marca 1919 ameriški komisiji na Dunaju, profesorju Coolidgu, podroben memorandum, v katerem je zahteva po ustanovitvi neodvisne države Kočevske pod protektoratom neke nenemške velesile (n.pr. Amerike). (Priloga 1).

Ker pa so imeli Kočevarji vedno dobre odnose z Italijani (Kočevarji so bili v srednji Evropi poznani kot trgovci z južnim sadjem na veliko in na drobno, v mirnem času pa so tudi Italijani prihajali v našo deželo kot trgovci z lesom, oglarji in opekarji, njihovo premoženje je na našem ozemlju ostalo nedotaknjeno tudi v letih 1914-1918), smo se opogumili obrniti se tudi na italijansko delegacijo na pariški mirovni konferenci, ki naj bi podprla naše zahteve in bi zagovarjala njihovo izpolnitev na poti mednarodnega dogovarjanja.

Oba podpisana sta pooblaščenca v imenu nemškega narodnega sveta za Kočevsko predložiti to dokumentirano prošnjo, ki predstavlja voljo vsega kočevskega ljudstva.

Kočevje - Ljubljana, 11. april 1919

V imenu nemškega narodnega sveta za Kočevsko:

Dr. Franz Perz

Peter Jonke

¹ Nemci in nacizem v Jugoslaviji. Cankarjeva založba, Ljubljana 1966, str. 31.

² Ibidem, str. 31.

* Dokumente sta prevedli dr. Eva Holz in Petra Svoljšak.

II.

Vladi ZDA, v roke ameriški komisiji (profesor Coolidge)

Kočevsko področje zavzema 860 kvadratnih kilometrov ozemlja, t.j. 312 kvadratnih milj. Pred 600 leti je bil tu pragozd v katerem so živeli volkovi, medvedje in risi. V 14. stoletju sta grof Ortenburški in njegova soproga, rojena Teck, na to področje naselila nemške kmete s Koroškega, Tirolskega, Frankovskega, Turinškega in Švabskega. Tekom časa so ti naseljenci ustanovili eno mesto in 171 krajev, ki imajo 17 far, eno gimnazijo, eno strokovno šolo za lesno industrijo in sedaj 33 javnih in tri privatne ljudske šole Schulvereina. S svojimi slovenskimi sosedi in someščani so živeli v prijateljstvu in slogi¹ in so skupaj z njimi branili deželo Kranjsko pred turškimi vdori. V letih 1808-1813 je spadala Kranjska in z njo Kočevska pod francosko nadoblast. Francozi so že takrat spoštovali pravico Kočevarjev do samouprave in so jim dodelili lasten kanton z več merijami.

Kočevska je bila več kot 500 let enotno upravno telo, šele v petdesetih letih prejšnjega stoletja je avstrijska vlada oddelila od okrajnega glavarstva in sodnega okraja Kočevje posamezna obrobna področja in jih pripojila sosednjim slovenskim okrajem. Tako se sedaj nahajajo nemške občine Poljane (Pöllandl), Črmošnjice (Tschermoschnitz) in Smuka (Langeton) v političnem okraju Novo mesto, občina Planina (Stockendorf) in katastrska občina Maverlen (Maierle) pa političnemu okraju Črnomelj. V sodnem pogledu so bile kočevske občine podrejene petim sodnim okrajem: Kočevju, Novemu mestu, Ribnici, Črnomlju in Žužemberku.

Na Kočevskem ni bilo - to potrjuje tudi kranjski kronist Valvasor - skozi stoletja skoraj nobenih Slovencev. Če so se tu naselili posamezni Slovenci, kot priseljenci ali priženjenci, so s pomočjo prijateljske asimilacije sprejeli nemški jezik in se čutili in priznavali za Nemce. Šele v zadnjem času lahko ugotovimo nek določen odstotek Slovencev, ki ga v veliki večini - kot n. pr. delavci v rudniku - sestavljajo fluktuirajoči elementi. Uradno štetje iz leta 1910 je poleg 16871² Nemcev naštel še 960 Slovencev, kar je 5,68% prebivalcev. Sedaj je številka 960 Slovencev verjetno že prekoračena, kajti med vojno so sem naseljevali begunce, predvsem s Goriškega. Od novembra preteklega leta pa so sem prišli tudi uradniki in službeno osebje slovenske narodnosti. Kljub temu lahko z gotovostjo potrdimo, da številka 5000 Slovencev, ki jih je naštel neko privatno štetje v prejšnjem mesecu, ne ustreza resnici. Kajti, kot je videti iz prevoda, ki je priložen slovenskim popisnim listom,

so kot Slovence šteli tudi osebe, katerih eden od staršev ali starih staršev je bil Slovenec, pa čeprav potomci slovenskega jezika sploh niso razumeli. Poleg tega je to štetje upoštevalo tudi Slovence, ki so bili tu le začasno (begunci, novo naseljeni uradniki), upoštevali so tudi take kraje, ki sicer spadajo v sodni okraj Kočevje, narodno in govorno pa nikakor ne sodijo v kočevski govorni otok.

Jezik uradov, šole in cerkve je bil od nekdaj nemški, to se je spremenilo novembra 1918. Vendarle so Slovenci lahko pri vseh oblasteh uveljavljali svoje pravice, želje in pritožbe v svojem materinem jeziku. To je izhajalo iz razmer, ker so bile, kot je bilo že omenjeno, mnoge nemške občine pripojene slovenskim okrajem, na drugi strani pa je kočevsko okrajno glavarstvo zajemalo tudi slovenske občine.

Novembra preteklega leta je prišlo do sprememb v jezikovnih odnosih.

Vlada novo nastale države Jugoslavije, oziroma Narodna vlada S.H.S. v Ljubljani je nepričakovano zahtevala, da se na Kočevskem uraduje izključno v slovenskem jeziku. S tem je bil nemški jezik ob vse pravice, onemogočeno je bilo tekoče delo sodstva in uprave, kajti nemške občine in stranke ne razumejo slovenskega jezika.

Ob službo so bili najprej vodilni nemški uslužbenci, nekaj tednov kasneje pa so iz služb odpustili tudi ostale uradnike. Prizanesli niso niti tistim uradnikom, ki so bili tu rojeni ali pa so bili sem poročeni; tudi te so zamenjali Slovenci, čeprav podobnega postopanja s strani nemško-avstrijske oblasti ni bilo.

Tudi šolstvo je bilo zelo prizadeto. Sredi šolskega leta so bili ukinjeni višji razredi gimnazije in strokovna šola za lesno industrijo. Zaradi tega so starši in otroci utrpeli veliko škodo. Odstranili so inšpektorat za nemško ljudsko šolo na Kočevskem, vse nemške ljudske šole so podredili slovenski inšpekciji. Ukinili so nemško šolo v Dragi (Suchen) in tri schulvereinovske šole v Maverlenu (Maierle), Rodinah in Werschitzah(?). Nemški otroci iz teh krajev morajo obiskovati novo ustanovljene slovenske šole ali pa bližnje slovenske ljudske šole. Ljudskošolski učitelji so bili prisiljeni poučevati v slovenščini, ki pa je večinoma ne obvladajo in se je tudi ne morejo naučiti v za to določenem času. Na tej osnovi bo narodna vlada izgnala nemške učitelje.

Kočevske občine so v novembru preteklega leta poslale prošnjo narodni vladi v Ljubljani, v kateri so si prizadevale, da bi na Kočevskem odločitve mirovne konference veljal status quo ante, oziroma, da bi bilo dovoljeno nemško uradovanje. Hkrati so pojasnili, da na osnovi Wilsonovih točk tudi zase zahtevajo pravico do samoodločbe in samouprave. Na to vlogo do sedaj ni bilo odgovora.

Iščoč pomoči v svoji stiski, so Kočevarji obrnili svoje poglede proti ZDA in od njih po pravici pričakujejo, da jim je ne bodo odrekale.

V oktobru preteklega leta je nemški narodni svet za Kočevsko, ki navzven zastopa koristi nemškega prebivalstva, v tem smislu sestavil poziv in pozneje pripravil spomenico, v kateri je zahteval priključitev k nemški Avstriji, če pa to ne bi bilo mogoče pa ustanovitev neodvisne republike.

Kmalu je postalo jasno, da tehnično priključitev k nemški Avstriji ni mogoča, pa čeprav bi bilo to le v okviru avstrijske državne zveze. Prav tako se je bati, da bi jugoslovanska vlada v primeru zapletov z nemško Avstrijo (Nemčijo) uporabila Kočevarje kot talce.

Zahteve nemškega narodnega sveta za Kočevsko je odklonilo tudi vodilno slovensko časopisje in pojasnilo, da je nemogoče prenašati nemško državo v okviru jugoslovanske državne zveze. Pripadniki slovenske inteligence, ki imajo preko časopisja velik vpliv na javno mnenje, so proti namobilizirali mnenje prebivalstva, sovražnost in nezaupanje do nas so prenesli tudi med tiste sloje Slovencev, ki so prej živeli z nami v slogi. V mestu Kočevje so se zaradi umetno razpihovanega sovražstva zgodili obžalovanja vredni primeri nasilja in izgrediv, ki so jih zagrešili slovenski rudarji (razbijanje šip, zabadanje z noži). Tako sta osebna varnost in premoženje miroljubnega nemškega prebivalstva neprestano ogrožena.

Nemški narodni svet za Kočevsko si želi le to, da bi Kočevska tudi v prihodnje ostala nemška, obliko, v kateri naj bi se to zgodilo (samostojna država ali kanton po švicarskem zgledu), zaupljivo prepušča pravičnosti državnikov, ki bodo na pariški mirovni konferenci postavili temelje svetovnemu miru.

Nemški narodni svet za Kočevsko je tudi mnenja, da bi samostojna država (republika) Kočevska lahko najbolje zagotovila narodno in kulturno eksistenco Kočevarjev. Glede državnopravne podrejenosti naj ne bi pripadala niti Jugoslaviji niti nemški Avstriji (Nemčiji), po mnenju strokovnjakov pa bi bila sposobna za samostojno življenje. Njen državni status bi moral biti mednarodno priznan, podrejen varstvu neke nenemške velesile, ker bi bila sicer pod močnim pritiskom sosednje Jugoslavije, ki bi si jo podredila.

Upanje, da bo ameriška komisija obiskala tudi Kočevsko, je pri vseh slojih nemškega prebivalstva zbudilo živo željo, da bi garancijo za to prevzele ZDA, mogoče v obliki protektorata. Najbolj upanja polne so med nami tiste stotine Kočevarjev, ki so živele v ZDA in ki iz lastne izkušnje poznajo ureditev. Obstaja tudi upravičeno upanje (zaupanje), da bodo naši rojaki, ki sedaj živijo v Ameriki in jih je več tisoč, ugodili naši želji in s pomočjo po-

slanstva pri državnem departmaju v Washingtonu izprosili varstvo za Kočevsko.

Nemški narodni svet za Kočevsko bi bil zelo navdušen, če bi se ameriška komisija postavila v položaj razlagalca želja nemškega kočevskega prebivalstva.

Nemški narodni svet za Kočevsko, ki je bil demokracično izvoljen, je prepričan, da povsem zvesto in resnicoljubno predstavlja želje in prizadevanja prebivalstva in obrača v tem smislu pozornost ameriške komisije na prevod priložene izjave prebivalcev Brezovice (Bresowitz) in Zadrca (Saderz), ki je bila naslovljena na nemški narodni svet. Izjava se naslanja na pravico do samoodločbe in izraža željo, da bi bili pripojeni h kočevskemu jezikovnemu področju (okraju). Ta izjava je posebej vredna pozornosti. Glede na priloženi zemljevid namreč oba omenjena kraja ne pripadata kočevskemu področju - pač pa mejita nanj. Prebivalci obeh krajev, tako Nemci kot Slovenci, želijo priključitev h Kočevski.

Če pa mnenja nemškega narodnega sveta za Kočevsko ne bi priznali za avtentično, potem prosimo, da se o usodi dežele odloči s splošnim ljudskim glasovanjem domačega prebivalstva. Pri glasovanju ne bi smeli sodelovati Slovenci, ki so tu le mimogrede ali pa so jih naselili šele pred nekaj meseci, eventualno bi lahko glasovali prebivalci Brezovice in Zadrca.

Brez dvoma bo plebiscit izpričal, da je naše domače prebivalstvo prevladujoče nemško in da je odločeno živeti v samostojni državi z lastno upravo in po svojih zakonih. Obenem pa bi tudi podatke slovenskega privatnega štetja spravil v pravilne okvire.

Plebiscit bi lahko le tedaj potekal brez pritiskov in ovir, če bi bili v času njegovega trajanja onemogočeni nezakoniti ukrepi oblasti in onemogočen teror naščuvanih elementov, posebno v mestu Kočevju.

Če naj bi izvedli plebiscit, nemški narodni svet za Kočevsko prosi, da bi na Kočevsko prišla mednarodna komisija. Pod njenim varstvom bi glasovanje lahko izpeljali.

Obenem pa s tem opozarjamo na vse ukrepe in spremembe osebja, ki so jih sprejeli proti naši pravici do samoodločbe in samouprave in ki v našo škodo spreminjajo narodni značaj naše dežele. Zato prosimo, naj se vpliva na jugoslovansko vlado, da se znova vzpostavi status quo ante, kot so zahtevale zgoraj omenjene kočevske občine.

N.B. Ta memorandum, ki vsebuje končno veljavno in neizpodbitno zahtevo vsega prebivalstva Kočevske, dopolnjuje in popravlja vse prejšnje spomenice in poročila.

Obenem še prosimo, da se ta memorandum uporablja kot edina podlaga pri obravnavanju

kočevskega vprašanja.

Kočevje, 25. novembra 1919

Nemški narodni svet za Kočevsko.

Podpisi

- ¹ Nepremišljene agitacije slovenskih vročeglavcev so v zadnjem destoletju povzročile posamezne motnje tega lepega razumevanja.
- ² V tej številki skoraj 17000 Nemcev niso upoštevani tisti prebivalci, ki so bili v času štetja, ki je bilo pozimi, po svetu. To so krošnjari in kostanjarji, približno 600 ljudi, poleg teh tudi niso upoštevali tistih Kočevarjev, ki so bili razpršeni v Avstro-Ogrski ter tistih, ki so živeli v Ameriki. Skupaj je to več tisoč ljudi.

Priloga 2

Nekatera dejstva o Kočevski.

Pred 600 leti so jo Nemci izkrcili, kultivirali in sploh ustanovili na novo.

Ima torej popolnoma avtohtono prebivalstvo, naselbina je izključno čisto nemška, ima dobre in jasne meje (glej generalko).

Vrh tega pa:

1 mesto, 171 krajev, 25 občin, 42 kataskrskih občin.

Velikost: 860 km² (primerjaj Andora 540 km², San Marino 59 km²).

Prebivalstvo: cca 40000, od tega več kot polovica prisotnih v domovini.

1 hranilnica, 12 raifeisnovk.

Poseduje: 1 rudnik rjavega premoga, zelo obsežne gozdove.

Politična ureditev:

3 politični okraji, 5 sodnih okrajev.

Šolstvo: 1 gimnazija, 1 strokovna šola za lesno industrijo, 1 sirotišnica s šolo, 36 oziroma 33 ljudskih šol s 65 razredi, dva otroška vrtca.

Zgodovinski del:

Obstoja od leta 1339, najprej kot grofija, od 1791 kot vojvodstvo. 1809-1814 jo je Napoleon uredil kot zaokrožen kanton.

Kočevarji želijo zato tudi v bodočnosti živeti tako kot so bili vajeni v zgodovini, na zaokroženem področju z lastno upravo.

Kočevje 11. 4. 1919

Za nemški narodni svet Kočevske

prof. Peter Jonke

III.

ZA PROŠNJO PREBIVALCEV KOČEVSKEGA

N.B. Južna meja ne more biti takoj dokončno postavljena.

Na priloženem zemljevidu je meja jezikovnega področja Kočevske označena z modro, področje gospostva Schneeberg-Snežnik (posestvo princa Schoeberg-Waldenburg) je označeno z rdečo, zeleno je obrobjen severni del gospostva Čabar (posest H. v. Chizzy), meja med Kranjsko in Hrvaško oziroma Istro in Hrvaško je označena z rdečo prekinjeno črto.

Zaledje Reke proti Kranjski oblikuje neposeljeno gorsko področje, brez vode, z najvišjima vrhoma Risnjak (1520 m) in Snežnik (1688 m). Med gorskim masivom Risnjak - Snežnik in Kočevskim je le ozka, globoka, vsekana dolina Kolpe in Čabranke z vsekanim Prezidom - Starim trgom (pri Kolpi - op. P. S.)

Zahodna meja gospostva Snežnik je od kočevskega jezikovnega teritorija proti Merleiesraut oddaljena le 8 km. Vzhodna meja gospostva Čabar je oddaljena le 4 do 5 km.

Del doline Kolpa - Čabranka, ki je na Kranjskem - občina Osilnica (1154 preb.), ki je še pred 25 leti uradovala z okrajnim glavarstvom Kočevje izključno v nemščini, pripada sodnemu in političnemu okraju Kočevje. Prebivalstvo je vedno živelo v dobrih odnosih s kočevskim prebivalstvom, in gotovo ne bo nasprotovalo vključitvi v neodvisno kočevsko državo. Tudi kraji zahodno od črte Podpresk - Novi Kot (267 prebivalcev), kot tudi Stari Kot (167 preb.) in Ambon? (142 preb.), ki pripadajo nemški občini Draga, kot tudi Trava sodnemu okraju Kočevje, bi morali brez dvoma privoliti k združitvi s Kočevsko.

Tako ostanejo le manjši hrvaški kraji v dolini Kolpe-Čabranke - črta Gerovo-Smrečje-Čabar-Prezid-, od tod naprej pa kraji na Kranjskem od Babnega Polja do Vrha, katerih priključitev k ozemlju gospostva Snežnik in Čabar je sama po sebi umevna, tako da bi ozemlje Kočevske mejilo z Italijo.

Mesto Reka je zagotovljeno Italiji le v primeru, da neposredno zaledje Reke ne bi pripadlo ozemlju Italiji sovražne države, toda bilo bi pod političnim in gospodarskim vplivom Italije.

Večje kot je ozemlje zaledja Reke, ki bo izvzeto iz južnoslovenske (jugoslovanske) prevlade, toliko bolj gotov je položaj Italije na Reki. Ta gotovost je izjemno okrepljena, če bo za zaledjem Reke oblikovano še eno neodvisno ozemlje, ki bo, kot sosed Italije, glede na zgodovinski, gospodarski in kulturni razvoj, v naravnem nasprotju z južnoslovenskimi državami, moralo težiti k tesni povezavi z Italijo.

Toda tudi v primeru, da Reka ne bi pripadla Italiji, bi bila Italija prisiljena prizadevati si, da bi vključila vsaj gospostvo Snežnik. Tudi v tem primeru bi bila neodvisnost Kočevske za Italijo velikega pomena.

Področje Kočevske je zmožno priskrbeti okoli 300.000 m³ lesa in 800 vagonov premoga (carbone di legna) letno, poleg tega pa tudi okoli 40 vagonov lignita dnevno; poleg tega tudi krompir, živilo, mleko, fižol, itn. Ti izdelki bodo zagotovljeni Italiji, če bo Kočevska, neodvisna od južnih držav, lahko vstopila v trgovske zveze kot svobodna sosedba Italije; izgubljeni pa bodo za Italijo v primeru, če bo Kočevska izročena Jugoslovanom.

Prvi zaščitniki Kočevske so bili - pred kolonizacijo ozemlja neposeljene - ob koncu 13. stoletja - oglejski patriarhi. Odtlej ni bila nikoli povsem prekinjena zveza med Kočevsko in Italijo, posebno tesne so bile zveze z Videmsko provinco, od koder je prišlo tudi nekaj italijanskih družin živeti na Kočevsko. Prebivalstvo Kočevske bi pozdravilo italijansko pomoč z neminljivo hvaležnostjo ter bi predstavljalo pomemben branik na enem izmed najbolj ogroženih mejnih predelov Kraljevine.

Na koncu naj poudarimo, da bi se lastniki posestev Snežnik in Čabar, kot tudi lastniki gospostva Haasberg v Planini, severno od Snežnika (princ Windischgrätz), zagotovo odločili v korist Italiji in ne za Jugoslovane, če bi jim bila priznana pravica izbire.

P.S. Dokument je opremljen le z žigom Vrhovnega poveljstva italijanske vojske, vendar ni podpisan.



ZUSAMMENFASSUNG

Die unabhängige Republik Gottschee

Im Zentralen Staatsarchiv in Rom (Archivio centrale dello Stato) wird ein interessantes Dokument über die bewegte Zeit am Ende des Ersten Weltkriegs verwahrt, wo jede Nation oder Nationalität eine Gelegenheit suchte, sich an der Gestaltung der neuen europäischen Landkarte zu beteiligen. Das Dokument mit dem Titel *Istanza del Consiglio popolare della terra di Gotschevia per l' erezione in Stato autonomo sotto il protettorato degli Stati Uniti* handelt vom Versuch, eine autonome Gottscheer Republik zu gründen. Die Gottscheer Deutschen suchten Hilfe und Unterstützung bei der italienischen Regierung, bei der Regierung der Vereinigten Staaten und bei der amerikanischen Kommission in Wien.

Ludwig Kren



"Soseda, zdaj smo berači"

Korespondenca iz usodnih dni preselitve

"Soseda, zdaj smo berači!". S temi besedami je kmalu po prihodu v Cerklje, kamor so preselili vaščane Stare Cerkve, moji materi potožila naša soseda¹. Tudi njej razmere v "novi domovini" niso bile všeč. Kako bi ji tudi bile. Tako zelo drugačne od razmer v domači vasi sredi "kočevske deželice" so bile. In precej so se razlikovale od pričakovanih in obljubljenih.

Vendar, kot kažejo pisma², ki jih je naša soseda redno pošiljala svoji najstarejši hčerki³ v München (le-ta si je služila kruh v bavarski prestolnici, sama pa je na domači kmetiji - kot preužitkarica - živela z zetom Jožetom⁴), vsaj na začetku njen odnos do preselitve očitno ni bil povsem negativen. Zaradi italijanske okupacije se ji je pač zdelo, da je preselitev edina možna rešitev za Kočevarje: "Naj se naši otroci učijo italijansko?" Toda, bolj kot se je bližala usodna odločitev, bolj je prihajala v ospredje močna čustvena navezanost na rodno grudo. Če bi imela možnost izbire, se nikoli ne bi preselila. Najrajši bi ostala v domači vasi, toda strah pred samoto in zapuščenostjo je na koncu popolnoma prevladal (zato mora "z njimi").

Po preselitvi je seveda globoko razočarana. Nekaj časa sicer upa, da se bodo (če ne prej, kot po vojni) razmere spet spremenile na bolje. Toda kmalu popolnoma obupa. Očitno se ne more navaditi na novo domovino. Že poleti 1942 za vedno zapre oči.

Njena pisma, ki jih v prevodu objavljamo, lepo izražajo občutke velike večine kočevskih Nemcev pred in po preselitvi.

1. Pismo brez datuma⁵

... nam ni bilo treba bežati, zelo smo se bali Srbov, nam niso storili žalega in so mirno korakali skozi vas. Jože (njen zet, op. prevajalca) je že dolgo doma (bil je tudi vpoklican; op. prev.), šele včeraj so se poedini vrnili, iz naše občine so se vsi srečno vrnili. Pri nas je zdaj italijansko, govori se, da bomo preseljeni, tudi Slovenci, pa ne z nami. Še ni ničesar natančnejšega, morebiti v enem letu. Pričakovali smo nemške vojake, pa so Italijani prišli. Tako nimamo več posebne radosti tu. Eni naših gospodov so bili pri Hitlerju, obljubil jim je nagrado in rodovitno deželo. Ne delaj si preglavic, glavno, da še živimo. Prikladno, da smo blizu železnice; v slučaju, da bo treba iti, bomo, kot pravijo, smeli vzeti vse s seboj.

Eni imajo težkoče, ker jim je zmanjkalo moke, mi imamo dovolj hrane.

2. Pismo brez datuma⁶

... pravijo, da nas bodo preselili, pa še ni dokončne gotovosti, morebiti šele, ko bo vojne konec ... pri nas je vse tako drago in povsod se sliši, da dinar nima nobene vrednosti ... Jožetu ni posebno mar ne eno ne drugo, četudi ima tukaj (kamor se je priženil; op. prev.) prav lepe stavbe. Smo že vse sejali in nasadili. Dobiš zdaj dve pismi morebiti naenkrat, moram jih imeti napisani, ker pošte ni in če se eden naših sosedov poda na pot, da jih vzame s seboj. Naj te misel ne teži, da mi je težko: ali naj pošljemo naše otroke v italijanske šole?

3. Pismo (13. junij 1941)

Pri nas se meri sestoj gozdov, dobili smo premerke, vse je treba zabeležiti v formularje, ki smo jih dobili ... Pravijo, da nas bodo v treh mesecih

¹ Rojena 19. 8. 1872.

² Pisma obsegajo obdobje od aprila/maja 1941 do januarja 1942 in so deloma nedatirana. Pošta kot ustanova ne funkcionira, rojaki, osebe, ki so slučajno na poti, jih vzamejo s seboj, prenašajo jih takorekoč od postaje do postaje (n.pr. iz Stare Cerkve do Maribora, od tod kdo drug v Gradec in obratno). Mati piše takorekoč na zalogo, zato se informacije ponavljajo, n.pr. v prvem in drugem pismu.

³ Rojena 12. 4. 1909.

⁴ Rojen 19. 1. 1909.

⁵ Z veliko verjetnostjo pisano kratko po končani vojni za Jugoslavijo.

⁶ Očitno pisano zato, ker ni bila gotova, ali je hči dobila prvo pismo.

preselili; če se je prej govorilo, da bomo vzeli vse s seboj, pravijo zdaj, da živila ne. Mnogim je težko, posebno starejšim. Teta - učiteljeva - pravi, da ne bo šla. Jaz že moram (živi kot vdova v sklopu družine z zetom, ki se je priženil; op. prev.) Venomer se mi zdi - in to pravijo tudi drugi - da se bo morebiti še predruščilo.

4. Pismo brez datuma

... Otroka (se pravi vnukinji; op. prev.) rasteta, jesta prav rada zdrob, riž in mehko kuhana jajca, sedita že sama... Pšenico smo mlatili, bilo je 25 mernikov. Na Veliko Gospojnico smo imeli obilo obiskov (to je bil dan farnega žeganja v vasi Stara Cerkev; op. prev.) Teta v Ljubljani se ne bo preselila, Rihard ji je pravtako pisal, naj ostane. Govori se, da pridemo 1. oktobra na vrsto, je pa spet preloženo, nobeden ne ve nič natančnega. Jaz moram z njimi (se pravi: sama ne morem ostati; op. prev.), če ne bo šlo, grem k Francu (Franc je njen sin, ki bi bil zatočič, če se ji ne bi dalo živeti z zetom Jožetom; op. prevajalca), vem pa, da trajno tudi pri Francetu ne morem ostati. Toda ni me strah ničesar, saj ni rečeno, da mora biti tako slabo, kot mnogi prerokujejo. (Nisem dobila nobene karte, nobene pošte; obvestila sem Te z naslovom, ali naše vasi "Mitterdorf" ne znam slovensko pisati ... In vprašaj pri sosedu H., ali že kaj ve o preselitvi. Pri nas napovedujejo dan za dnevom nemško preselitveno komisijo, pa o njej ni ne duha ne sluha ...)

5. Pismo (15. november 1941)

... Izposojeni denar sem dobila vrnjen, vplačala sem ga v hranilnici v Kočevju. Ta in tudi hranilnica v Ribnici bosta z nami preseljeni. Pa ne delaj si skrbi, naša vas pride kot zadnja na vrsto. Saj veš, Kočevska deželica ni tako majhna, to ne bo tako hitro šlo. 21 družin jih gre na en transport, včeraj so se prebivalci vasi Onek kot prvi odselili. To je bil začetek. Mesto Kočevje pride kot zadnje na vrsto, za njim pa šele naša vas Stara Cerkev (ker moramo skrbeti za živila mesta). Morebiti smo koncem januarja na vrsti, pravi Jože, za me je to malo verjetno. Pa, ne delaj si skrbi. Ljudje si pre-skrbujejo velike zaboje z močnimi ključavnicami. Dve kravi bomo vzeli s seboj, mastno svinjo pa mlade kokoši, oh, to so lepe, vse bele; stare bomo zaklali. Lepo so jablane obrodile, jabolka mislimo vzeti s seboj. Medtem so oblasti dovolile otvoritev nemške šole, H. (najstarejša vnukinja; op. prev.) jo obišče prav rada. Pridemo v vas Cerklje, kjer je šola, cerkev in gimnazija. Jože se bo pred nami tja

podal, si vse ogledal in poskrbel za stanovanje, potem pride po nas. Osem ur bomo na poti. Je že ukazano, da morajo tisti, ki so že tam, skrbeti za tiste, ki pridejo za njimi, posebno s hrano ob prihodu; žene brez otrok so za to opredeljene. Da omenim: Teta - učiteljeva - ki se je dolgo obotavljala, se je tudi odločila za preselitev, obenem s hčerko - učiteljico. Prav tako je v vasi Gorenje (Obrem), kjer so se mnogi zoperstavili preselitvi: koncem koncev bodo vsi šli... Slabo vreme imamo, že od 24. oktobra naprej leži sneg, mnogo prezgodaj zima... Ne delaj si skrbi, Ti bom že pisala, ko se bomo selili...

6. Pismo (9. december 1941)

Dan za dnevom odhajajo, pravijo da pride naša vas Stara Cerkev že 4. januarja na vrsto. Tudi mi smo začeli embalarati. Vse bomo vzeli s seboj: pohištvo, orodje, kadi in drugo (spravili bomo krompir pa še drugo za prvo potrebo v to posodo). Iz okolice Ribnice, pa tudi iz še bolj oddaljenih krajev, pridejo kupci, katerim prodajamo eno ali drugo. Menda imajo v Cerkljah vodovod, pravijo pa, da so tam hiše brez štedilnikov. Za gotovo vem, da jih bo mnogo med preseljenimi, ki ne bodo zadovoljni s tem, kar jim bodo nudile oblasti tam. Zvedela sem, da smemo vzeti le eno kravo in le eno svinjo s seboj, menda bodo nam tam dodelili tudi živino. V vlaku bodo starejši in otroci sedeli v vagonih 2. razreda (takrat so bili na železnicah v uporabi vagoni treh različnih razredov; op. prev.), te bodo spremljale strežnice. Včeraj in danes so opredeljeni prebivalci iz Gotenice (Göttenitz) in iz Grčaric (Masern); mi bomo praznovali Božič še tu, zadnji Božič ...

7. Pismo (6. januar 1942)⁷

... V soboto, 10. januarja, se bomo ob pol štirih odpeljali, zato Ti še enkrat pišem iz naše ljube domovine. Ne vem, a Ti bom mogla takoj pisati od tam, mnogi so obljubili, da bodo pisali, pa ni bilo nobenih informacij, pa toliko vem, da večina preseljenih ni zadovoljna. Za spomin: 24. julija 1884 sem bila prvič v naši cerkvi, bilo je prvo sveto obhajilo, 7. januarja t. l. pa zadnjič. Naš župnik je zaprosil za upokojitev, potem bo prišel za nami. Venomer se oglašajo Slovenci iz okolice, 40 se jih je že zanimalo za našo hišo, vsi pa pravijo, da je tukaj lepše kot tam, kamor nas bodo preselili. Vse preveč so se eni od nas veselili; tisti, ki zdaj

⁷ Pismo je v originalu datirano s 6. 1. 1943, kar je očitno pomota. Iz vsebine je razvidno, da je bilo napisano januarja 1942.

zapustijo Kočevsko, so vsi zelo žalostni. Pravijo, da so hiše boljše kakovosti že vse zasedene; kot izgleda, zaenkrat ne bo vsak od priseljencev prišel v njemu namenjeno hišo, menda bodo hiše za ene postavljene šele tekom časa. Jože se nadeja, da bo kaj boljšega dobil. Pravijo tudi, da bo oblast na vsak način skrbela za starejše in za otroke. Ena je pisala naši znanki Zefi, da ji je bila odkazana hiša, v kateri ne more stanovati - prav ona je imela doma v Grčaricah tako lepo hišo - zaenkrat živi pri bivši sosedu. Naj omenim, da gre hranilnica z nami, tam bomo potem dvigovali naše imetje v markah. Pravijo, da bodo preseljeni dobili marke bolj poceni, če bo res tako. Sosedje iz vasi Koblerji (Koflern) so se že odselili. Tako se vse izprazni, ne bi mogla tu ostati, sama. In spet so preložili naš transport za en dan: odpeljali se bomo 11. januarja popoldne, v smeri Brežic in ne bo treba prestopiti ... ZADNJE POZDRAVE IZ DOMOVINE ...

8. Osmo pismo (20. januar 1942)⁸

... Srečno in zdravi smo dospeli. Ni tako, kot je bilo obljubljen: Nobeden, da se ne bi pritožil, hiše v slabem stanju. Vsi skupaj (zakonski par, njih štiri otroci in stara mama; op. prev.) smo v eni sobi in srečni, ker v mnogih primerih stanuje več družin

v eni hiši. PRAV SE JIM GODI, SO JIM NASEDLI, KI SO TOLIKO obljubili, pa da je tako lepo tukaj in kar nič mrazu, nasprotno, bolj mrzlo kot pri nas. ... Zdaj ne smeš priti na obisk, nimamo ne prostora, ne postelje za Tebe, kuhinja je zelo zanemarjena, v sprednji sobi je nameščena še policija. Naša (bivša) vas je precej raztrgana, za dve družini vem (v Stari Cerkvi sta obe imeli gostilini; op. prev.), da še nimata strehe nad glavo, in Lenka, zasebnica, živi v kajži, s slamo kriti, brez ognjišča. V naši hiši je vpeljana elektrika in tudi vodovod, tri postelje smo postavili. Dve kravi smo vzeli s seboj, tako imamo mleko, kurimo, da nam zima ne more nič. Teta - učiteljeva in njena snaha sta odšla v Maribor k Herbertu, tetina hčerka, učiteljica, noče tukaj ostati. Naša dva bližnja soseda sta nekje na enem griču, obe družini sta odločeni, odklanjati jim odkazani hiši.

Kar čudim se, da sem vse to zdrava prestala (oseba, ki piše ta pisma, je rojena 19. avgusta 1872; op. prev.), ta mraz v sobi. Jože se je pritožil pri županu, uspešno se je pogajal. Če bodo še kuhinjo usposobili, potem bo že šlo. Včeraj je bil brat zasebnice Lenke pri njej (živel je na Štajerskem, blizu Gradca; op. prev.) in jo je ostro grajal, ker je zapustila Kočevsko. Bi mar morala sama ostati v zapuščenih vasi ...?

⁸ Tudi to pismo je v originalu datirano v leto 1943, kar je očitno pomota.



Seznam krajev in občin okrajnega glavarstva Kočevje leta 1900*

SODNI OKRAJ KOČEVJE:

1. BANJA LOKA

1. Ajbel
2. Banja Loka
3. Briga
4. Drežnik
5. Gorenji Potok
6. Jesenov Vrt
7. Kaptol
8. Kostel
9. Matvoz
10. Nova Sela
11. Podstene
12. Puc
13. Rački Potok
14. Rajše
15. Selo
16. Stelnik
17. Stružnica
18. Suhor
19. Vimol
20. Zapuže
21. Gorenja Žaga
22. Spodnja Žaga

2. BOROVEC

1. Borovec, Morobitz
2. Draga, Suchen
3. Inlauf, Innlauf
4. Pleš, Plösch

5. Ravne, Eben

3. BRIGA

1. Dolenja Briga, Niedertiefenbach
2. Gorenja Briga, Obertiefenbach
3. Preža, Präse
4. Prežulja, Präsuln

4. ČRNI POTOK

1. Črni Potok, Schwarzenbach
2. Zajčje Polje, Hasenfeld

5. DRAGA

1. Draga, Suchen
2. Lazec, Gehack
3. Novi kot
4. Podpreska, Merleinsrauth

6. FARA

1. Poden
2. Colnarji
3. Delač
4. Dren
5. Fara
6. Gladloka
7. Grivac
8. Hrib
9. Jakšiči
10. Krkovo
11. Kuželj
12. Kuželič
13. Laze - Ograja
14. Maver
15. Oskert - Gotenc
16. Padovo
17. Petrina
18. Pirče
19. Planina
20. Potok
21. Sapnik
22. Slavski Laz
23. Štajer
24. Tišnenpolj
25. Vas
26. Vrh

* Leksikon občin za Kranjsko. Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900. Na Dunaju, 1906. (dalje Leksikon).

Seznam upošteva razpored krajev Leksikona, zato kraji ponekod niso navedeni po abecednem redu. Imena občin so izpisana z velikimi črkami, sledijo občinam pripadajoči kraji. Imena krajev so izpisana tako kot v Leksikonu, le da so upoštevana današnja slovnična pravila in popravljene tiskarske napake. Kjer je v Leksikonu navedena le nemška oblika kraja, sem pripisal še slovensko obliko, npr. Oberwetzenbach in Unterwetzenbach sta Gorenji in Dolenji Vecenbah, Römergrund je Rimsko itd. Kraji, ki so sodili v nemški jezikovni otok na Kočevskem, so izpisani dvojezično. Opozoriti velja, da so predvsem na nekdanjem nemškem jezikovnem otoku, največ sredi 50. let 20. stoletja veliko krajev preimenovali, združili ali ukinili (Mitja Ferenc).

7. GOTENICA

1. Gotenica, Götteritz

8. KNEŽJA LIPA

1. Knežja lipa, Graflinden
2. Ramsrigelj, Ramsriegel
3. Rimsko, Römergrund
4. Turn, Thurn

9. KOČE

1. Koče, Kotschen
2. Handlerji, Handlern
3. Mlaka, Moos

10. KOČEVJE

1. Kočevje, Gottschee
2. Mahovnik, Mooswald

11. KOČEVSKA REKA

1. Kočevska Reka, Rieg
2. Dolenji Vecenbah, Unterwetzenbach
3. Gorenji Vecenbah, Oberwetzenbach

12. KOPRIVNIK

1. Dolenja Bukova Gora, Unterbuchberg
2. Gorenja Bukova Gora, Oberbuchberg
3. Srednja Bukova Gora, Mitterbuchberg
4. Gradec, Groditz
5. Hrib, Büchel
6. Koprivnik, Neselthal
7. Kumrova vas, Kummerdorf
8. Laze, Neufreisach
9. Gorenja Loka, Oberdeutschau
10. Mačkovec, Oberkatzendorf
11. Ovčjak, Schäflein
12. Rajhenav, Reichenau
13. Slaba gorica, Schlechtbüchel
14. Staro Brezje, Altfriesach
15. Studeno, Brunnsee
16. Sušje, Suchen
17. Svetli Potok, Lichtenbach
18. Tanča Gora, Tanzbüchel
19. Golobinjek, Taubenbrunn
20. Topli Vrh, Warmberg
21. Podstene, Untersteinwand

13. LIVOLD

1. Dolga vas, Grafenfeld
2. Livold, Lienfeld

14. MALA GORA

1. Grintovec, Grintowitz
2. Kleč, Kletsch
3. Novi breg, Neubacher
4. Mala Gora, Malgern
5. Rigelj, Riegel
6. Stari breg, Altbacher

7. Trnovec, Tiefenreuther**15. MOZELJ**

1. Kočarji, Niederemösel
2. Kuhlarji, Küchlern
3. Mozelj, Mösel
4. Zgornji Pokštanj, Oberpockstein
5. Kačji Potok, Otterbach
6. Rajndol, Reinthal
7. Suhi Potok, Dümbach
8. Dolenja Turkova Draga, Unterfliegendorf
9. Muha vas, Oberfliegendorf
10. Ferderb, Verderb
11. Ferdreng, Verdreng
12. Zdihovo, Oberskrill
13. Škrilj, Unterskrill

16. NEMŠKA LOKA

1. Nemška Loka, Unterdeutschau
2. Prerigelj, Preriegel

17. NOVI LAZI

1. Iskrba, Hirischruben
2. Morava, Mrauen
3. Ograja, Suchenreuther
4. Novi Lazi, Hinterberg
5. Rogati Hrib, Hornberg
6. Štalcerji, Stalzern

18. OSILNICA

1. Belica
2. Bezgarji
3. Bezgovica
4. Bosljiva Loka
5. Spodnji Čačiči
6. Zgornji Čačiči
7. Črni Potok
8. Grintovec
9. Križmani
10. Ložec
11. Malinišče
12. Mirtoviči
13. Osilnica
14. Padovo
15. Papeži
16. Podvrh
17. Pungert
18. Ribjek
19. Sela
20. Srobotnik
21. Strojčiči
22. Žurgi

19. POLOM

1. Kukovo, Kuckendorf
2. Polom, Ebenthal
3. Seč, Setsch

4. Vrbovec, Tiefenthal
20. ŽELJNE
 1. Onek, Hohenegg
 2. Klinja vas, Klindorf
 3. Mačkovec, Katzendorf
 4. Željne, Seele
 5. Šalka vas, Schalkendorf
 6. Cvišlerji, Zwischlern
21. SPODNJI LOG
 1. Bilpa
 2. Kozice
 3. Lapinje, Neugereuth
 4. Spodnji Log, Unterlag
 5. Dolnji Pokštajn, Unterpockstein
22. STARA CERKEV
 1. Breg, Rain
 2. Gorenje, Obrern
 3. Konca vas, Ort
 4. Koblerji, Koflern
 5. Mlaka, Kerndorf
 6. Dolnje Ložine, Niederloschin
 7. Gorenje Ložine, Oberloschin
 8. Nove Ložine, Neuloschin
 9. Slovenska vas, Windischdorf
 10. Stara Cerkev, Mitterdorf
23. STARI LOG
 1. Beli kamen, Weissenstein
 2. Cesta, Winkel
 3. Pugled, Hohenberg
 4. Novi Log, Neulag
 5. Šenberg, Schönberg
 6. Stari Log, Altlag
 7. Žiben, Oberstein
24. TRAVA
 1. Medvedjek, Bärenheim
 2. Planina
 3. Srednja vas, Mittergrass
 4. Stari kot
 5. Trava, Obergraß
- SODNI OKRAJ VELIKE LAŠČE:
 1. KOMPOLJE
 1. Kompolje
 2. VELIKE LAŠČE
 1. Velike Lašče
 2. Dolenje Retje
 3. Gorenje Retje
 4. Srobotnik
 5. Strmec
3. LUŽARJI
 1. Adamovo
 2. Borovec
 3. Brankovo
 4. Brlog
 5. Grm
 6. Hlebče
 7. Hrustovo
 8. Jakičevo
 9. Dolenje Kališe
 10. Gorenje Kališe
 11. Kaplanovo
 12. Karlovica
 13. Krkovo
 14. Kukmaka
 15. Logarji
 16. Lužarji
 17. Opalkovo
 18. Plosovo
 19. Podkogelj
 20. Podsmreka
 21. Podstrmec
 22. Podulaka
 23. Podžaga
 24. Polzelo
 25. Poznikovo
 26. Prhajevo
 27. Pušče
 28. Stope
 29. Ulaka
 30. Žaga
4. PODGORA
 1. Bruhanja vas
 2. Mala vas
 3. Podgora
 4. Podgorica
 5. Zagorica
5. ROB
 1. Bavdek
 2. Boštetje
 3. Bukovica
 4. Centa
 5. Dednik
 6. Gradišče
 7. Krvava Peč
 8. Mačke
 9. Mahorje
 10. Marinček
 11. Osredek
 12. Pečke
 13. Podhojni Hrib
 14. Purkarče
 15. Rob
 16. Rupe
 17. Sekiršče

18. Selo
19. Tomažin
20. Uzmane
21. Zgonče

6. SV. GREGOR

1. Andol
2. Brinošica
3. Brlog
4. Bukovica
5. Črnče
6. Črni Potok
7. Dvorska vas
8. Finkovo
9. Gašpinovo
10. Graben
11. Grebenc
12. Hojče
13. Hudi Konec
14. Junče
15. Kot
16. Kožarji
17. Krnče
18. Levstike
19. Marolče
20. Maršiče
21. Medvedjek
22. Novi Pot
23. Perovo
24. Podkraj
25. Dolenje Podpoljane
26. Gorenje Podpoljane
27. Pogled
28. Prapreče
29. Prelesje
30. Pusti Hrib
31. Rigelj
32. Mala Slivica
33. Velika Slivica
34. Sv. Gregor
35. Škrlovica
36. Vintarji
37. Zadnike
38. Zlati Rep

7. TURJAK

1. Čretež
2. Dolšake
3. Gradež
4. Javorje
5. Knej
6. Laperje
7. Male Lašče
8. Laze
9. Mali Ločnik
10. Veliki Ločnik
11. Mali Osolnik

12. Veliki Osolnik
13. Podlog
14. Praznike
15. Rašica
16. Sloka gora
17. Šrnjak
18. Ščurke
19. Škamevec
20. Turjak

8. VIDEM

1. Cesta
2. Hočevje
3. Ilova Gora
4. Podpeč
5. Ponikve
6. Videm
7. Vodice
8. Zdenska vas

SODNI OKRAJ RIBNICA:

1. DANE

1. Bukovica
2. Dane
3. Jelenov Žleb
4. Sajevec
5. Zadolje

2. DOLENJA VAS

1. Blate
2. Dolenja vas
3. Grčarice, Masern
4. Grčarske Ravne, Masereben
5. Kot
6. Nemška vas
7. Prigorica
8. Rakitnica

3. GORA

1. Gora

4. JURJEVICA

1. Breže
2. Jurjevica
3. Kot

5. LOŠKI POTOK

1. Hrib
2. Mali Log
3. Retje
4. Srednja vas
5. Šegova vas
6. Tabor
7. Travnik

6. VELIKE POLJANE

1. Dule
2. Ortnek
3. Velike Poljane
4. Skranjek
5. Vrh
6. Žukovo

7. RIBNICA

1. Breg
2. Gorenja vas
3. Goriča vas
4. Hrovača
5. Dolenji Lazi
6. Lipovec
7. Makovže
8. Otavice
9. Ribnica
10. Zapuže

8. SODRAŽICA

1. Globelj
2. Hudi Konec
3. Jelovec
4. Gorenji Lazi
5. Lipovšica
6. Nova Štifta

7. Podklanec

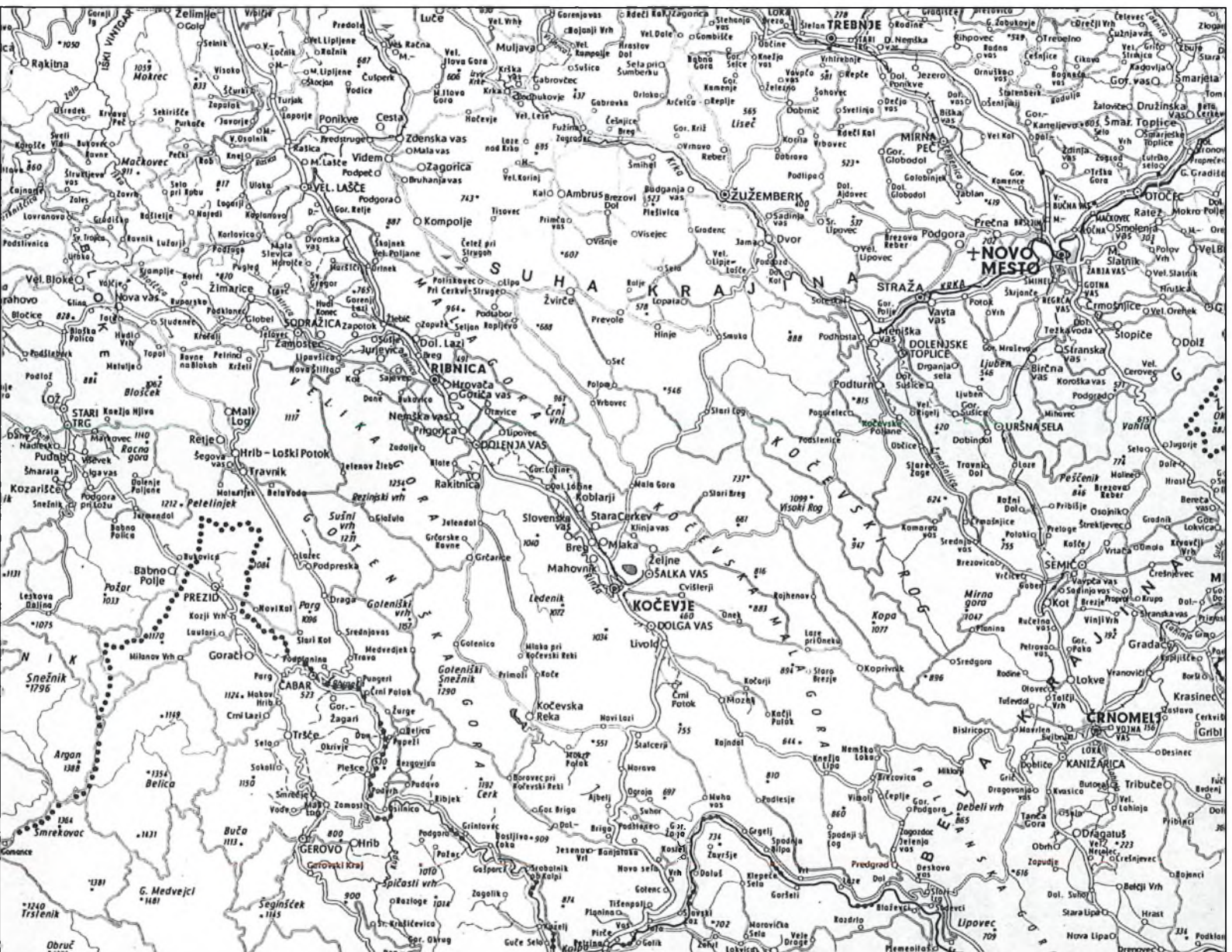
8. Preska
9. Ravni Dol
10. Sinovica
11. Sodražica
12. Vinice
13. Zamostec
14. Zapotok
15. Žigmarice

9. STRUGE

1. Čatež
2. Kolenča vas
3. Lipa
4. Paka
5. Podtabor
6. Potiskavec
7. Pri Cerkvi
8. Rapljevo
9. Tisovec
10. Tržič

10. SUŠJE

1. Slatnik
2. Sušje
3. Žlebič



UDK 949.712 Kočevje "13":940.1 929.7 Ortrnburžani 325.3(497.12 Kočevje) "13" Lucijan ADAM, študent zgodovine, SI-64240 Radovljica, Staneta Žagarja 33 Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem Kratka razprava o nekaterih nerešenih oz. manj znanih vprašanih dolenjske srednjeveške zgodovine Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 7-13 Kočevska je bila del ribniškega gospodstva, ki so ga kot alod vse do sredine 13. stoletja imeli Turjačani. Po smrti Konrada Turjaškega je posest pripadla njegovim sorodnikom Ortenburžanom. Slednji so predvsem v 14. stoletju intenzivno kolonizirali zlasti Kočevsko. Kolonisti nemške narodnosti so prišli z ortenburških koroških posestev. Jezikovni otok se je ohranil do najnovejše dobe.	UDK 323.15(497.12 Kočevje) "14/15" 949.712 Kočevje "14/15" Stanislav JUŽNIČ, mag., SI-61336 Vas, Fara 2 Južna meja "Kočevskega otoka" v 15. in 16. stoletju Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 14-22 Kolpa v svojem zgornjem toku ni bila nikoli etnična meja med Hrvati in Slovenci, čeprav je bila pogosto državna meja. Meja med gospodstvom Kočevje in Kostel nikoli ni bila državna meja, dobila pa je značaj meje med obema narodoma.
UDK 323.1(497.12 Kočevje) "1848" Stane GRANDA, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4 Politične razmere na Kočevskem v letu 1848 Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 23-37 Volilna okraja za volitve v frankfurtski in dunajski parlament sta bila nacionalno mešana. Poleg prebivalcev največjega nemškega jezikovnega otoka na Slovenskem so glasovali tudi Slovenci. Oboji so bili predvsem kmetje. Na podlagi ohranjenih volilnih glasovnic je mogoče ugotoviti pojave slovenske nacionalne zavesti. Kar 27 volilnih mož je za Frankfurt glasovalo s slovenskimi glasovnicami. Kljub temu ni opaziti nacionalne nestrpnosti. Slednje se še bolj potrdi pri volitvah v dunajski parlament. Te so morale biti zaradi napak v postopku oziroma odklonitve mandata kar trikrat: 20. junija, 1. julija in 28. avgusta. Pri prvih in drugih je mogoče opazovati kmečka prizadevanja, da ne glede na nacionalno pripadnost zmaga njihov kandidat. Pri zadnjih volitvah so kmetje že sili vsega, apatični in celo oportunistični, saj dajo glasove celo predstavniku najkonzervativnejših sil na Kranjskem.	UDK 324(497.12 Kočevje) "1907" 949.712 Kočevje "1907" Vanda TRDAN, študentka, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Ljubljana, SI-61000 Ljubljana Rdeči in črni Državnozbornske volitve leta 1907 na Kočevskem Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 38-43 Državnozbornska volilna reforma 1907 je na Kranjskem ustvarila poseben nemški državnozbornski mandat na Kočevskem. Pred volitvami 1907 so se dotedaj bolj ali manj enotni kočevski volilci razcepili na dva sovražna si politična tabora. "Rdeči", pristaši nemške obrambne organizacije Südmark, so postavili kandidaturu prof. Obergfölla, kandidat "črnih", katoliško usmerjenih volilcev pa je bil knez Karl Maria Auersperg, ki je na volitvah tudi zmagal. Politična delitev, kakršna je nastala med kočevskimi volilci pred državnozbornskimi volitvami leta 1907, se je ohranila vse do razpada monarhije.

UDC 323.15(497.12 Kočevje) "14/15" 949.712 Kočevje "14/15" JUŽNIČ Stanislav, M.A., SI-61336 Vas, Fara 2 Southern Border of the "Kočevje Language Island" in the 15th and 16th Centuries Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 14-22 The Kolpa river in its upper current was never an ethnical boundary between the Croats and the Slovenes, although it was a border between different states several times in the history. The boundary between the land tenures of Kočevje and Kostel was never a border between two states but it acquired the character of border between both nations.	UDC 949.712 Kočevje "13":940.1 929.7 Ortrnburžani 325.3(497.12 Kočevje) "13" ADAM Lucijan, History Student, SI-64240 Radovljica, Staneta Žagarja 33 Some Details on the History of the Lords of Ortenburg in Lower Carniola A Short Paper on some Unsolved and less Known Questions of Medieval History of Lower Carniola Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 7-13 The Kočevje region was a part of the Ribnica estate, held as allodial land by the Lords of Auersperg up to the middle of the 13th century. After Conrad of Auersperg died, his estate went to his relatives - the Lords of Ortenburg. Particularly in the 14th century, they began an intensive colonisation of the Kočevje region. German colonists came from the estates of the Ortenburg family in Carinthia. The German-speaking island has been preserved in the region to modern times.
UDC 324(497.12 Kočevje) "1907" 949.712 Kočevje "1907" TRDAN Vanda, History Student, University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2 The Red and the Black The 1907 General Election in the Kočevje Region Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 38-43 After the 1907 Bundestag electoral reform, a special seat for the German population of the Kočevje Region in Carniola was reserved for the general election. Before the 1907 election, the more or less united voters of the Kočevje region split into two opposing political camps. A candidate for the Red, followers of the German defence organisation Südmark, was Prof. Obergföll, and a candidate for the Black, Catholic-oriented voters, was duke Karl Maria Auerperg who later also won the election. Political division that was created among the voters of the Kočevje region before the 1907 general election was preserved until the fall of the Hapsburg monarchy in 1918.	UDC 323.1(497.12 Kočevje) "1848" GRANDA Stane, Ph.D., Milko Kos Historical Institute, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 1 Political Circumstances in the Kočevje Region in 1848 Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 23-37 Constituencies for the parliamentary elections in Frankfurt and Vienna were nationally mixed. In addition to the inhabitants of the largest German-speaking area in Slovenia, the Slovenes also voted. Most of the Germans and the Slovenes were farmers. Judging from the preserved ballot papers, the first signs of Slovene national feelings appeared. In all, 27 candidates ran for the parliament in Frankfurt together with the Slovene candidates. Yet, no signs of national intolerance could be traced, which became even more obvious at the elections to the parliament in Vienna. Due to the procedural mistakes and a declined mandate, the parliamentary elections in Vienna had to be repeated three times, on 20th June, 1st July, and 28th August. At the first and the second elections the farming population, regardless of nationality, strived to act together so that their candidate would win. At the last election the farmers were fed up with everything, indifferent and even opportunistic to a degree that they cast their votes for a representative of the most conservative powers in Carniola.

UDK 324(497.12 Kočevje) "1918/1941":342.533 342.533(497.12 Kočevje) "1918/1941":324 949.712 Kočevje "1918/1941" Bojan BALKOVEC, mag. zgodovine, asistent, Filozofska fakulteta Ljubljana, SI-61000, Aškerčeva 2 "Ta sklep mora biti vsakemu Kočevarju svetinja..." Parlamentarne volitve na Kočevskem med obema vojnama Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 44-48 Kočevski Nemci so s svojo Gottscheer Bauernpartei, glavno politično organizacijo v dvajsetih letih, na parlamentarnih volitvah leta 1923 podprli radikalno stranko, katere kandidat ni bil izvoljen. Leta 1925 in 1927 so glasove oddali SLS, v tridesetih letih pa vladnim listam Živkovića, Jevtića in Stojadinovića. Kandidati teh listi so bili v kočevskem okraju tudi izvoljeni. Kočevar dr. Hans Arko je bil leta 1931 namestnik kandidata Ivana Puclja v kočevskem okraju. O volitvah je pisal kočevarski časopis Gottscheer Zeitung.	UDK 325.2/.3(497.12 Kočevje) "1941/1945":314.745 314.745(497.12 Kočevje) "1941/1945":325.2/.3 Tone FERENC, prof. dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1 Problemi ponovne poselitve Kočevske med vojno Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 49-68 Avtor obravnava neuspele načrte za ponovno poselitev Kočevske, s katere so se odselili Nemci, s Slovenci, Italijani in Nemci med 2. svetovno vojno.
UDK 312(497.12 Kočevje) "1945" Mitja FERENC, prof. zgodovine, konservator, Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, SI-61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2 Štetje prebivalstva in hiš 15. junija 1945 na območju okrajnega izvršnega ljudskega odbora v Kočevju Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 69-75 Članek obravnava stanje hiš in prebivalstva na območju okraja Kočevje, na podlagi štetja prebivalstva in hiš z dne 15. junija 1945. To je ugotovilo polovico manj prebivalcev kot štetje leta 1931 in 56% uničenih ali poškodovanih stanovanjskih hiš. Med najbolj opustošenimi območji okraja, so bili tisti, od koder so se leta 1941/42 izselili kočevski Nemci.	UDK 391/397(497.12 Kočevje) Maria LACKNER KUNDEGRABER, dr. Obertalfinger Weg 39, Ulm, D-89075 Etnografske posebnosti v nekdanjem kočevskem nemškem jezikovnem otoku Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 76-84 Članek, ki sinetično predstavlja etnografske posebnosti nekdanjega nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem, je prevod avtoričine razprave v reviji Germanische Linguistik, 124-125, 1994.

UDC 325.2/.3(497.12 Kočevje) "1941/1945":314.745 314.745(497.12 Kočevje) "1941/1945":325.2/.3 FERENC Tone, Ph.D., Professor, Scientific Counsellor, Institute of Modern History, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1 Some Problems Connected to the Resettlement of the Kočevje Region During World War II Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 49-68 The author presents unsuccessful plans for the resettlement of the Kočevje region, from which the majority of Germans emigrated, by the Slovenes, Italians and Germans during World War II.	UDC 324(497.12 Kočevje) "1918/1941":342.533 342.533(497.12 Kočevje) "1918/1941":324 949.712 Kočevje "1918/1941" BALKOVEC Bojan, M. of History, Assistant Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2 "This Decision Should Be Sacred to Every Inhabitant of the Kočevje Region ..." Parliamentary Elections in the Kočevje Region Between the Wars Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 44-48 At the 1923 parliamentary election, the Germans of the Kočevje region and their main political organisation in the 1920s - Gottscheer Bauernpartei, supported the Radical party whose candidate was not elected. In 1925 and 1927 they gave their votes to the Slovene People's Party, and in the 1930s to the governmental lists of Živković, Jevtić and Stojadinović. The candidates of those lists were elected in the Kočevje district. In 1931, the candidate Ivan Pucelj in the Kočevje district was replaced by Dr. Hans Arko, an inhabitant of the Kočevje region. The Gottscheer Zeitung, a newspaper of the inhabitants of the Kočevje region, covered the elections.
UDC 391/397(497.12 Kočevje) LACKNER-KUNDEGRABER Maria, Ph.D. Obertalfinger-Weg 39, D-89075 Ulm Ethnographical Characteristics of the Former German-speaking Area in the Kočevje Region Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 76-84 The article, which presents ethnographical characteristics of the former German-speaking area in the Kočevje region, is a translation of the paper which appeared in the Germanische Lingvistik, 124-125, 1994.	UDC 312(497.12 Kočevje) "1945" FERENC Mitja, History Teacher, Restorer, Institute of the Republic of Slovenia for the Preservation of Natural and Cultural Heritage, SI-61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2 The Census on July 15, 1945, Covering the District Executive People's Committee in Kočevje Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 69-75 Based on the census carried out on July 15, 1945, the article deals with the houses and population of the District Kočevje. In comparison to the 1931 census, the population had decreased by half in 1945 and 56% of the houses were destroyed or damaged. Among the places that suffered most were those which saw emigration of the German population of the Kočevje region in 1941/42.

UDK 726.5(497.12 Kočevje):745/749 Gojko ZUPAN, dipl. arhitekt, konservator, Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, SI-61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2 Endemitska umetnost na Kočevskem Cerkve in genius loci Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 85-94 Besedilo razlaga značilnosti ohranjene likovne dediščine na Kočevskem. Pretežno sakralni spomeniki razodevajo domačo delavniško tradicijo na robu ljudske ustvarjalnosti med pozno gotiko in historizmi 19. stol. ter redke vrhunske izdelke in povezave z večjimi centri. Naselitvena struktura in zgodovinske okoliščine so poudarile posebnosti, ki so izražene v počasnejšem pretoku novosti in šablonskemu ohranjanju starejših prvin. So vmesni člen med etnologijo in umetnostno zgodovino. Svojska izraznost, ki ni zgolj provincialna, je poimenovana endemitska umetnost.	UDK 378.18(497.12 Kočevje) "13/20":378(436.1) Alojz CINDRIČ, prof. zgodovine in sociologije, bibliotekar, Oddelek za sociologijo, Filozofska fakulteta, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Kočevski študenti na Dunajski univerzi (1365-1917) Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 95-103 Avtor na osnovi gradiva, ki ga hrani Univerzitetni arhiv na Dunaju, objavlja sezname študentov s Kočevskega. Gradivo predstavljajo glavne vpisne knjige (Hauptmatrikeln), ki so ohranjene v celoti v osemindvajsetih knjigah. Podatke, ki jih vsebujejo matrike, avtor komentira ter jih podaja kot izhodiščno informacijo za nadaljnje raziskovanje kočevskega izobraženstva. V članku so zajeti samo študenti dunajske Univerze, t.j. štirih fakultet, ki so sestavljale Univerzo (filozofska, pravna, medicinska in teološka).
UDK 321.728(497.12 Kočevje) "1918/1919" Petra SVOLJŠAK, raziskovalna sodelavka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4 Neodvisna kočevska republika Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 43, št. 3, 1995, str. 104-108 V prispevku je objavljen dokument o poskusu ustanovitve neodvisne kočevske republike po koncu prve svetovne vojne. Dokument hrani Državni centralni arhiv v Rimu (Archivio centrale dello Stato) in je naslovljen Istanza del Consiglio popolare della terra di Gotschevia per l'erezione in Stato autonomo sotto il protettorato degli Stati Uniti.	

UDC 378.18(497.12 Kočevje) "13/20":378(436.1) CINDRIČ Alojz, History and Sociology Teacher, Librarian at the Sociology Department of the Faculty of Arts in Ljubljana, SI-61000 Ljubljana, Aškerčeva 2 Students from the Kočevje Region at the University of Vienna (1365-1917) Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 95-103 Based on documents from the University Archives in Vienna, the author published the lists of students from the Kočevje region. The documents consist of main matriculation registers (Hauptmatrikeln) which are preserved as a whole in twenty-eight books. The information about the matriculation registers are commented on. They represent a source for further research into the inhabitants of the Kočevje region with higher education. The article deals only with the students from the University of Vienna and its four faculties (Philosophy, Medicine, Theology and Law).	UDC 726.5(497.12 Kočevje):745/749 ZUPAN Gojko, B. of Architecture, Restorer, Institute of the Republic of Slovenia for the Preservation of Natural and Cultural Heritage, SI-61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2 Endemic Art in the Kočevje Region Churches and Genius Loci Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 85-94 The article depicts characteristic features of the preserved art heritage in the Kočevje region. Most of the monuments are sacral and they reveal local workshop tradition edging on folk creativity between late Gothic art and Historical styles of the 19th century, rare precious objects and connections with larger centres. The structure of settlement and historical circumstances emphasised special features of the region, revealed in slower acceptance of new styles and stereotyped preservation of older features. They represent a connection between ethnology and the history of art. Characteristic expressivity, which is not only provincial, has been called "endemic" art.
	UDC 321.728(497.12 Kočevje) "1918/1919" SVOLJŠAK Petra, Research Collaborator, Milko Kos Historical Institute, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-61000 Ljubljana, Novi trg 4 Independent Republic of Kočevje Kronika, Magazine for Slovene Local History, 43, No. 3, 1995, p.p. 104-108 In the article the author published a document about an attempt to found the independent republic of Kočevje at the end of World War I. The document is kept in the State Central Archives in Rome (Archivio centrale dello Stato) under the heading Istanza del Consiglio popolare della terra di Gotschevia per l'erezione in Stato autonomo sotto il protettorato degli Stati Uniti.



Ludwig Kren
Adam Lucijan
Stanislav Južnič
Stane Granda
Vanda Trdan
Bojan Balkovec
Tone Ferenc
Mitja Ferenc
Marija Lackner Kundegraber
Gojko Zupan
Alojz Cindrič
Petra Svoljšak
Ludwig Kren

KRONIKA